

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Temperamentalne i osobowościowe podłoże codziennego heroizmu

Author: Karina Ałtas

Citation style: Ałtas Karina. (2019). Temperamentalne i osobowościowe podłoże codziennego heroizmu. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KARINA AŁAS

Temperamentalne i osobowościowe podłoże codziennego heroizmu

Karina Atłas

Temperamentalne i osobowościowe podłoże codziennego heroizmu

Recenzent
AGNIESZKA WILCZYŃSKA

Publikacja wydana na prośbę autorów z materiałów otrzymanych
na zasadach maszynopisu gwarantowanego.

Za treść i formę publikacji odpowiada autor.

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego nie uczestniczyło
w pracach redaktorskich i edytorskich

ISBN 9978-83-226-3861-3

Publikacja na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe

(CC BY-SA 4.0)

Spis treści

Wprowadzenie	7
I. HEROIZM	10
1.1. Determinizm językowy pojęcia „heroizm”	10
1.2. Definicje psychologiczne heroizmu	11
1.3. Konceptualizacje heroizmu	12
1.3.1. Społeczne teorie heroizmu	14
1.3.2. <i>Koncepcja heroizmu codziennego</i> <i>autorstwa SCOTTA LILIENFELDA (1998)</i>	15
1.3.3. <i>Różnice między heroizmem i altruizmem.</i>	16
1.3.4. <i>Ciemna strona heroizmu</i>	17
1.4. Heroizm w grupie zawodów wysokiego ryzyka	18
1.5. Ograniczenia w pomiarze heroizmu	22
1.6. Podsumowanie	23
II. POSTAWA I MOTYWACJA	25
2.1. Motywacja do heroizmu	25
2.2. Motywacja do podejmowania ryzyka	25
2.2.1. <i>Teoria motywacji i postaw względem ryzyka instrumentalnego</i> <i>i stymulującego autorstwa RYSZARDA MAKAROWSKIEGO (2012)</i>	26
2.2.2. <i>Teoria motywacji do ryzyka związanego ze statusem autorstwa</i> <i>MICHAELA ASHTONA, KIBEOMA LEE, JULIE POZZEBON,</i> <i>BETH VISSER I NARNI WORTH (2010)</i>	27
2.3. Motywacja utajona do heroizmu	27
2.3.1. <i>Różnice między procesami jawnymi a utajonymi</i>	27
2.3.2. <i>Badanie postaw utajonych za pomocą metody Implicit Relational</i> <i>Assessment Procedure (IRAP) autorstwa DERMOTA</i> <i>BARNESA-HOLMESA i współpracowników (2006)</i>	28
2.4. Postawa względem heroizmu	30
2.5. Podsumowanie	30

III. OSOBOWOŚĆ I TEMPERAMENT	32
3.1. Miejsce osobowości w psychologii	32
3.2. Wybrane teorie osobowości oraz ich implikacje dla przeprowadzonych badań	33
3.3. Cechy osobowości kluczowe dla prowadzonych badań	37
3.3.1. <i>HEXACO – sześcioczynnikowy model osobowości</i> <i>autorstwa MICHAELA ASHTONA I KIBEOMA LEE (2004)</i>	37
3.3.2. <i>Psychopatia subkliniczna w triarchicznej konceptualizacji</i> <i>CHRISTOPHERA PATRICKA, DONA FOWLESA</i> <i>i ROBERTA KRUEGERA (2009)</i>	40
3.3.3. <i>Narcyzm subkliniczny w koncepcji ROBERTA RASKINA</i> <i>i HOWARDA TERRY’EGO (1988)</i>	45
3.4. Związek temperamentu z zachowaniem	48
3.4.1. Deficyt lęku	49
3.4.2. <i>Teoria impulsywności funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej</i> <i>autorstwa SCOTTA DICKMANA (1990)</i>	51
3.4.3. <i>Teoria wrażliwości na kary i nagrody JEFFREYA GRAYA (1987)</i>	52
3.4.4. <i>Teorie poszukiwania doznań</i>	54
3.5. Podsumowanie	56
IV. PROBLEM I METODA BADAŃ	57
4.1. Cel i pytania badawcze	57
4.2. Hipotezy badawcze oraz ich uzasadnienie.	58
4.3. Model badawczy.	83
4.4. Zmienne oraz ich operacjonalizacja.	84
4.5. Charakterystyka narzędzi badawczych	87
4.6. Osoby badane i przebieg badania	97
4.7. Koncepcja badań a różnice międzypłciowe	98
4.8. Sposób analizy danych statystycznych	100
V. WYNIKI BADAŃ	101
5.1. Przygotowanie narzędzi badawczych	101
5.2. Ogólna charakterystyka badanej grupy	102
5.3. Statystyczna weryfikacja hipotez badawczych	103

5.3.1. Zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu i ryzyka	105
5.3.2. Zależności między poziomem heroizmu a osobowością i temperamentem.	114
5.3.3. Zależności między postawą względem heroizmu a osobowością, motywacją do ryzyka i heroizmem.	135
5.3.4. Narcyzm subkliniczny jako mediator między cechami temperamentu a poziomem heroizmu w grupie ogólnej.	143
5.3.5. Zależności między zmiennymi – analiza prototypów heroicznych.	154
5.3.6. Różnice między grupą ogólną a grupą zawodów.	166
VI. DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI	186
6.1. Podsumowanie weryfikacji hipotez	186
6.2. Dyskusja wyników badań	191
6.3. Zastosowanie w praktyce wyników przeprowadzonych badań.	193
6.4. Ograniczenia przeprowadzonych badań i rekomendacje dla kolejnych.	194
PIŚMIENNICTWO.	196
ANEKS	240
Kwestionariusz Zachowań Heroicznych (KZH).	255
Kwestionariusz postaw względem heroizmu POST-HER	258
Kwestionariusz motywacji do zachowań heroicznych KZ-HER-MOT	260
Streszczenie	263
Abstract	264

Wprowadzenie

Pytanie o to, dlaczego niektórzy ludzie częściej od innych zachowują się heroicznie, zadają sobie nie tylko zwykli ludzie, ale także badacze-psycholodzy. Najprawdopodobniej posiadanie pewnych cech psychologicznych może zwiększyć prawdopodobieństwo heroicznego zachowania (JAYAWICKREME, DiSTEFANO, 2012), w psychologii nie przedstawiono jednak żadnych systematycznych badań nad potencjalnymi związkami heroizmu z osobowością i temperamentem. Pomiar heroizmu, szczególnie ilościowy, jest więc w psychologii naukowej tematem względnie nowym. Jeśli natomiast przyjrzeć się dziejom kultury, można jednak zauważyć, iż heroizm od dawna ma swoje miejsce w percepcji społecznej jako ważna wartość oraz istotne zagadnienie. Począwszy od sylwetki bohatera antycznego, mit heroicznosci zaspokajał ważne ludzkie potrzeby – zarówno emocjonalne, jak i poznawcze, takie jak potrzeba widzenia nadzwyczajnej mądrości, posiadania nadziei na ratunek, inspiracji postacią bohatera (ALLISON, GOETHALS, 2015). Podziw dla osób heroicznych jest ponadczasowy – z badania FARTHINGA (2005) wynika, że ludzie preferują jako potencjalnych przyjaciół osoby, które ryzykowały w swoim życiu heroicznie i cenią je wyżej niż osoby ryzykujące dla sportu. Dla cieszenia się podziwem i szacunkiem społecznym nie wystarczy zatem tylko ryzykować, ryzyko powinno być prospołeczne i charakteryzować się wielkością, skutecznością lub poświęceniem. Wydaje się, iż w ostatnich latach rozumienie heroizmu w nauce przeszło z fazy banalności ujęcia problemu i braku zainteresowania do koncentracji na heroizmie jako heterogenicznym zjawisku badawczym.

Dla większości ludzi bohaterem jest ktoś poświęcający swoje zasoby indywidualne dla innych, co związane jest nieodłącznie z posiadaniem pewnych intencji moralnych i działaniem dla dobra innych ludzi. Czy jednak możemy mieć pewność, iż bohaterem kierują pobudki czysto moralne? Intencje podmiotu nie są możliwe do zweryfikowania bez badań, a motywacja do heroizmu i zachowanie heroiczne nie muszą być wobec nich izomorficzne. Badania wskazują, iż osąd moralny i zachowanie należy traktować jako części dualnego procesu lub nawet jego elementy dystynktywne. Zachowanie moralne jest efektem działania innych mechanizmów niż te leżące u podstaw osądu moralnego. Przykładem jest psychopatia, w której rozumienie norm moralnych jest jak najbardziej obecne, ale jest równocześnie niezależne od zachowania, które, dodajmy, bardzo często nosi znamiona postępowania niemoralnego (CIMA, TONNAER, HAUSER, 2010; FRANCIS, HOWARD, HOWARD, GUMMERUM, GANIS, 2016; RITCHIE, FORTH, 2016; TASSY, DERUELLE, MANCINI, LEISTEDT, WICKER, 2013). Co więcej, badania wskazują, iż moralność wyjaśnia mniejszy procent wariacji zachowania w porównaniu do zmiennych z obszaru psychologii osobowości (JONASON, ZEIGLER-HILL, OKANA, 2017).

Heroizm w ujęciu przedstawionym w niniejszej pracy nie jest rozpatrywany w kontekście bezpośredniego rozumowania moralnego, udało się jednak zweryfikować powiązanie heroizmu z uczciwością, czyli czynnikiem osobowości uznawanym za silnie odzwierciedlający komponenty moralne. W teoriach psychologicznych jako wskaźnik prospołeczności traktowany jest właśnie wysoki poziom uczciwości, który stoi w opozycji do Ciemnej Triady Osobowości opisywanej jako konstrukt o niskim poziomie prospołeczności (WERTAG, BRATKO, 2016).

Z uwagi na wątpliwości dotyczące powiązania heroizmu z „dobrymi intencjami”, byciem uczciwym i kierowaniem się wyłącznie troską o dobro obcych ludzi, rzetelne zbadanie heroizmu wymaga potraktowania go jako niezależnego od motywacji prospołecznych i altruizmu. Zbadawszy, w jakim kontekście opisywana jest w literaturze prospołeczność, można zauważyć, iż zachowania prospołeczne definiowane są jako aktywności, których intencją jest odnoszenie korzyści przez innych zamiast korzyści własnej (WERTAG, BRATKO, 2016). Jako przykłady takich właśnie działań podawane są tutaj: pomaganie, pocieszanie i dzielenie się z innymi (ZUO, WANG, XU, WANG, ZHAO, 2016). Czy jednak w wymienionych zachowaniach pomocowych można z całą pewnością wykluczyć odnoszenie własnych korzyści? Takie wyjaśnienie nie jest wystarczające dla pełnego i rzetelnego jego opisu heroizmu, ponieważ zachowania heroiczne – mimo iż zewnętrznie charakteryzujące się prospołecznością – mogą wynikać zarówno z motywacji prospołecznej, jak i z innej (na przykład w przypadku osoby o negatywnych cechach osobowości). Nie zmienia to jednak faktu, iż zachowania heroiczne są zachowaniami pożądanymi z punktu widzenia dobra społecznego, co nie jest kwestionowane ani przez psychologów, ani przez pedagogów (HALPIN, 2010).

Wyniki badań wskazują na niezwykle interesujący fakt – heroizm może posiadać „ciemną stronę”, wymiar klasycznie łączony z działaniami wymierzonymi przeciwko innym ludziom (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011; LYONS, 2005; SMITH I IN., 2013). Rezultaty kilku badań wykazały także istnienie różnic między heroizmem i altruizmem (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011; KELLY, DUNBAR, 1998; OSSWALD, GREITEMEYER, FISCHER, FREY, 2010; SMITH, LILIENFELD, COFFEY, DABBS, 2013), w związku z czym uznać można, że przeprowadzone badania poddają w wątpliwość także to, czy heroizm jest wyłącznie „większą” i spektakularniejszą odmianą altruizmu. W wątpliwość poddawane są także definicje heroizmu „codziennego”, dostępne w literaturze.

Z uwagi na niszę badawczą i teoretyczną w przeprowadzonym badaniu skupiono się na poszukiwaniu uwarunkowań heroizmu, możliwości wyodrębnienia prototypów heroiczych (także z obszaru negatywnych cech) i określenia różnic między populacją ogólną a osobami wykonującymi specyficzne zawody, łączone w społecznej świadomości z heroicznym zachowaniem. Z uwagi na to, iż heroizm jest zmienną wrażliwą na oddziaływanie norm społecznych, oprócz jawnej postawy i motywacji jawnej zbadano także motywację utajoną.

Dążono do jak najgłębszego oraz wielotorowego zbadania tak inspirującego zjawiska, jakim jest heroizm oraz jego precyzyjnego opisu teoretycznego.

I. HEROIZM

1.1. Determinizm językowy pojęcia „heroizm”

Przekonanie, iż język determinuje życie, organizuje doświadczenia oraz może wpływać na zachowania i postawy, było popularne w psychologii i filozofii (WATSON, 1963). Zgodnie z hipotezą SAPIRA-WHORFA, determinizm językowy sprawia, iż to język kształtuje sposób, w jaki myślimy i postrzegamy świat. Zgodnie z hipotezą leksykalną uznaje się, że w języku odbicie znajdują cechy osobowości. Cechą charakterystyczną języka jest tworzenie systemu reprezentacji świata w umyśle człowieka, a według niektórych koncepcji, funkcjonowanie pojęć abstrakcyjnych w języku ma istotne znaczenie ze względu na tworzenie ram relacyjnych i – tym samym – determinowanie spostrzegania świata, „Ja” i własnych doświadczeń. Badacze zorientowani behawiorystycznie stawiają znak równości między procesami poznawczymi a wypowiedziami słownymi (KURCZ, 2004). Współcześnie w psychologii mamy do czynienia z renesansem metod pomiaru bezpośredniego i wykorzystania nauki o języku i ludzkim poznaniu w konstruowaniu technik pomiaru zmiennych niedostępnych introspekcyjnie.

W ujęciu społecznym posługiwano się określeniem konstruktów osobistego jako elementu wiedzy służącego do interpretowania świata i wyrażanego często z użyciem słów (KELLY, 1955). Na drodze kontaktów z otoczeniem społecznym i dzięki używaniu języka ludzie tworzą schematy „Ja” (MARKUS, 1977). MARKUS (1977) wykorzystywała pomiar czasu reakcji, oparty, podobnie jak metoda IRAP, na Teorii Ram Relacyjnych (*Relational Frame Theory*; HAYES, BARNES-HOLMES, ROCHE, 2001). Schematy kierują przetwarzaniem informacji i reakcje, w których aktywowano schemat odnoszący się do „Ja”, są wówczas szybsze.

Wszystkie wymienione teorie – choć pochodzą z różnych nurtów w psychologii – dotyczą sposobu używania pojęcia i jego znaczenia w języku, co wpływa na postawy, doświadczenia i – poprzez odniesienie do „Ja” – może determinować zachowanie człowieka.

Etymologia słowa *heroizm* w języku wskazuje na jego pochodzenie z języka greckiego, od słowa oznaczającego *herosa*, *bohatera* – półboga o nadzwyczajnych zdolnościach. *Bohater* to z kolei termin wywodzący się najprawdopodobniej od tytułu turecko-mongolskiego *bahadur* oznaczającego walecznego wojownika zachowującego się heroicznie. Zgodnie ze słownikami angielskimi ktoś, kto jest *heroiczny*, posiada lub przejawia atrybuty bohatera – nadzwyczajną zuchwałość, zdeterminowanie, altruistyczność, śmiałość. Jako przeciwieństwo wskazywana jest tchórzliwość (<http://dictionary.reference.com/browse/heroic>, 2015).

Interesujące jest użycie w tym kontekście określenia „przejawia”, które sugeruje, iż otoczenie nie ma możliwości zweryfikowania posiadanych cech. Słownik języka polskiego PWN określa heroizm jako „*bohaterstwo, męstwo i dzielność*” (<https://sjp.pwn.pl>). Według słownika języka polskiego heroiczny jest ktoś „*odważny, śmiały, dzielny; bohaterski*” (www.sjp.pl). W języku istnieje wiele określeń (*ryzykowne, lekkomyślne, nadgorliwe*), które, w przypadku braku pełnej adekwatności zachowania do wyobrażeń o postawie heroicznej, mogą zastąpić słowo *heroiczne* i nie oznaczają *sensu stricto* tego samego co heroizm. Heroizm w warstwie słownikowej jest także definiowany przez użycie określeń typu: *szlachetne pobudki* i *zachowanie prospołeczne*, zmierzające w kierunku ochrony dobra innych osób (SŁOWNIK WEBSTERA, 1990), co stawia go w opozycji do zachowań antyspołecznych.

1.2. Definicje psychologiczne heroizmu

W najpopularniejszych słownikach psychologicznych nie jest możliwe odnalezienie definicji pojęcia *heroizm* lub *bohaterstwo* (COLMAN, 2009; REBER, REBER, 2002), co tylko podkreśla brak ugruntowania w klasycznej teorii psychologii.

Robocze definicje heroizmu pojawiają się jednak w badaniach empirycznych w obszarze psychologii. Z przeprowadzonej analizy definicji psychologicznych heroizmu w różnych koncepcjach wynika, iż nie posiada on *definicji* uniwersalnej, co do której zgadzałyby się badacze – stanowi raczej zbiór ogólnych twierdzeń lub pojedynczo zweryfikowanych charakterystyk. W badaniach heroizm często opisywany jest jako altruizm lub wynik „rozumowania moralnego”. Czasem dla jego opisu używane są wręcz rozbieżne charakterystyki – np. jako ekstremum na kształt zachowania w polu walki bądź jako zachowania codziennego dostępnego dla doświadczenia większości ludzi.

Definicje różnią się też zakresem *klasyfikowanych jako heroiczne zachowań* – np. BECKER i EAGLY (2004) w sformułowanej definicji heroizmu nie uwzględniają ryzyka w służbie idei, jako heroizm traktując jedynie ryzykowne ratowanie innych ludzi. Taka perspektywa, choć rzadko stosowana, jednak ma pewne podstawy – z badań wynika, iż bohaterowie oceniani byli pozytywniej w swej heroiczności, jeśli ich status został wzmocniony śmiercią (ALLISON, GOETHALS, 2011). Mniej efektownie heroizm definiowany jest przez JAYAWICKREME i DiSTEFANO (2012) – jako zaangażowanie w szlachetny cel ukierunkowany na dobrostan innych przy akceptacji konsekwencji z tym związanych. Z kolei STAATS I IN. (2009) traktują heroizm jako zestaw cech, które można zmierzyć w obrębie codziennego doświadczenia większości ludzi. HARVEY, ERDOS i TURNBULL (2009) w swoim ciekawym ujęciu definiują heroizm, tak jak widzą go inni ludzie – jako wysoce moralne zachowanie wyjaśniane wpływem poszukiwania doznań, altruizmu, obywatelskiej postawy, odwagi i stanowiące odpowiedź behawioralną, która jest szybka, pożądana – lecz mało adaptacyj-

na z darwinowskiego punktu widzenia darwinowsko. Trudno jednak zgodzić się z ostatnim elementem takiego ujęcia heroizmu, znając wyniki badań, które wskazują, iż osoby o wysokim heroizmie radzą sobie w życiu nawet lepiej od innych i mają wyższy poziom nadziei (STAATS I IN., 2009). Badania nad reprezentacjami społecznymi pokazują, iż heroizm, niezależnie od jego rodzaju, łączony jest z charakterystykami pozytywnymi (KECZER, FILE, OROSZ, ZIMBARDO, 2016), co budzi zainteresowanie w kontekście jego potencjalnych dodatnich powiązań z ciemnymi stronami osobowości.

Definicje heroizmu różnią się w zależności od tego, czy są to definicje koncepcyjne, czy operacyjne. BECKER i EAGLY (2004) w swojej koncepcji zdefiniowały heroizm jako wolontaryjne ryzykowanie dla innych ludzi, których dobrostan fizyczny jest zagrożony. Pokryło się to z definicją operacyjną, powstałą na podstawie analizy danych z sytuacji z prawdziwego życia. Z kolei ALLISON i GOETHALS (2011) w toku badań i analizy czynnikowej wyodrębnił Wielką Ósemkę heroizmu, w skład której wchodzi bycie: bystrym, silnym, charyzmatycznym, godnym zaufania, odpornym, bezinteresownym, troskliwym oraz inspirującym (porywającym). Co ciekawe, osoby badane jako najważniejszą cechę w heroizmie wcale nie wskazały bezinteresowności czy troskliwości, a bycie *inspirującym*.

W literaturze heroizmem nazywane jest też ponadprzeciętne przekraczanie własnych granic w obliczu śmierci, związanej z cierpieniem i chorobą (HOLLENBECK, PATRICK, 2016), a także odporność psychiczna w warunkach biedy i traumatycznych doświadczeń (ESTEVAO, CALADO, CAPUCHA, 2017). Pojawia się tutaj punkt sporny: czy heroizm odnosi się jedynie do kategorii zachowań interpersonalnych, czy może także intrapersonalnych. Godne rozważenia wydaje się również, w przypadku kogo konkretnie można mówić o zachowaniu heroicznym – czy tylko osób obcych względem tego, wobec kogo dokonywany jest czyn heroiczny, czy może także osób bliskich. W niniejszej pracy przyjęto definicję heroizmu jako zachowania względem osób obcych, jednak w koncepcji heroizmu światopoglądowego chłodnego uwzględniono także zachowania oddające intrapersonalny wymiar heroizmu.

1.3. Konceptualizacje heroizmu

Wątpliwości dotyczących trafności pojawiają się nie tylko na etapie definiowania heroizmu, ale także przy próbie wskazania jego podstaw.

Heroizm traktować można jako zachowanie mające swe źródła wyłącznie w czynnikach sytuacyjnych, co sugeruje, iż każdy człowiek w danej sytuacji, skłaniającej do wykazania się heroizmem, zachowa się w podobny sposób. (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011; JAYAWICKREME, DI STEFANO, 2012). Podejście to uznać należy za banalizujące zjawisko heroizmu, nieujmujące złożoności czynników, które skłaniają do heroicznego zachowania.

(WALKER, FRIMER, DUNLOP, 2010; ZIMBARDO, 2007, 2008). Nie ma tutaj miejsca na czynniki dyspozycyjne i paradygmat różnic indywidualnych lub kwestię wielokrotnych pomiarów zachowania. W pewnych koncepcjach (np. FRANKA FARLEYA, 2011) widoczne są starania, by łączyć powyższe paradygmaty, wskutek czego otrzymujemy podziały takie, jak np. na heroizm mały (bycie dobroczynnym) i duży (bycie osobą ratującą innych). Duży heroizm poddawany był w badaniach weryfikacji empirycznej (SMITH I IN., 2013).

W nurcie badań nad osobowościowymi uwarunkowaniami heroizmu warto zauważyć, iż heroizm korelował pozytywnie z czynnikiem interpersonalno-afektywnym psychopatii i psychopatią w koncepcji trójczynnikowej (SMITH I IN., 2013), a osoby przejawiające takie cechy mają w znacznym stopniu upośledzoną umiejętność wykonywania zadań opierających się na rozumowaniu moralnym (BLAIR, 2017). Pojmują one co prawda treść kategorii moralnych, jednak ich stosunek do norm, etyki i moralności nie przekłada się na konkretne zachowanie (HARE, 2010), brak im zdolności przewidywania konsekwencji i oceny własnego zachowania, występuje niewrażliwość na informację zwrotną, niezdolność do samokrytyki i brak przeżywania emocji społecznych (BLACKBURN, 2006). Powyższe dysfunkcje mogą być związane z różnym nasileniem komponentów psychopatii, co wspiera wyniki badań świadczące o różnych związkach składowych psychopatii z dystynktywnymi rodzajami moralności (ALMEIDA I IN., 2015).

W psychologii funkcjonują również inne podejścia w badaniu zjawiska heroizmu, wydają się one jednak nadmiernie upraszczać jego charakter i nie wnosić nic do badań poza wyznaczeniem obszarów zachowań heroicznych. Dotyczy to podejść, w których badacze pomijają wyjaśnianie uwarunkowań heroizmu i pozostają zwolennikami utylitarne go podziału na kategorie takie, jak np.: heroizm ekstremalny jako ratowanie czyjegoś życia i zdrowia przy skrajnym zagrożeniu własnego życia; heroizm zawodowy, występujący w sytuacji, w której osoba wykonuje zagrażający zawód i z tego tytułu ponosi śmierć lub doznaje wypadku (np. policjanci, strażacy); heroizm wytrwały, polegający na tym, że dana osoba dzielnie przeciwia się wrogości, zagrożeniom bądź utracie reputacji (np. w przypadku naukowców czy artystów) oraz heroizm społeczny/polityczny, w przypadku którego osoba dąży do osiągnięcia celu ważnego społecznie lub politycznie nawet w obliczu zagrożenia utratą pieniędzy, zatrudnienia czy nawet uwięzienia i śmierci (COATES, 2016). Najprawdopodobniej wspólnym elementem jest w takich koncepcjach występowanie czynnika zagrożenia własnych zasobów dla celu zewnętrznego (obcy człowiek, idea, walka o wspólne dobro). W celu uzyskania większej głębi interpretacyjnej koncepcje takie powinny zostać rozszerzone, np. o analizę powiązań między zmiennymi osobowościowymi.

1.3.1. Społeczne teorie heroizmu

W niektórych koncepcjach heroizm jest wyjaśniany wyłącznie czynnikami sytuacyjnymi. Istnieją ważne argumenty przemawiające zarówno za tą tezą, jak i przeciwko takiemu ujęciu heroizmu. Podejście sytuacyjne charakteryzuje się z kolei skupieniem nie na przyczynach, lecz na aktualnych okolicznościach i pytaniu o warunki, w których pojawiło się heroiczne zachowanie – w tym ma z pewnością przewagę nad nurtem cechowym. Co więcej, większość przedstawicieli kultury zachodniej podobnie ocenia sytuacje, w których może wystąpić zachowanie heroiczne. Zachowanie takie oceniane jest jako ryzykowne oraz irracjonalne, ale także jako akceptowalne i pożądane (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011). Cechy sytuacji są więc uniwersalne oraz podobnie oceniane przez ludzi, co stanowi założenie przekonujące, jednak równocześnie trudne do empirycznego zweryfikowania. Koncepcje rozwijające się w nurcie psychologii społecznej nie wyjaśniają niestety mechanizmów heroizmu i jego uwarunkowań oraz tego, które konkretnie czynniki mogą stanowić potencjalne podłoże zachowań heroicznych oraz nieheroicznych. Wiadomo przecież, że niektórzy ludzie pozostają w sytuacjach potencjalnie skłaniających do heroicznego zachowania w roli biernego obserwatora lub osoby unikającej sytuacji heroicznej. Brakuje wiarygodnych, pochodzących z badań danych na temat tego, ile osób nie uczestniczy w sytuacji trudnej nawet w sposób bierny, unikając wszelkich form zaangażowania – odwracając głowę, nie zatrzymując się przy wypadku, nie zwracając uwagi na czyjaś krzywdę.

Należy jednak zauważyć, iż nurt społeczny badań nad heroizmem ma wielkie znaczenie praktyczne – jeden z głównych teoretyków i praktyków badań tematyki heroizmu, PHILIP ZIMBARDO, wspiera realizowany w Polsce edukacyjny Projekt Bohaterskiej Wyobraźni – projekt edukacyjny i mający na celu zmienianie zachowań ludzi (*The Heroic Imagination Project*, heroicimagination.org). W projekcie tym heroizm rozumiany jest jako postawa, którą można wytrenować za pomocą wzorców i modelowania zachowania w określonej sytuacji. Nie jest to jednak heroizm duży, związany z ryzykowaniem życia i zdrowia, lecz heroizm mały, polegający na codziennym pomaganiu ludziom. Koncepcja nie obejmuje całego spektrum zachowań heroicznych, których w ciągu życia może doświadczyć jednostka, jednak niewątpliwie ma walor praktyczny. PHILIP ZIMBARDO (2017), po słynnym eksperymencie, przez lata zajmował się badaniem nieśmiałości, psychologią rozwoju i wzrostu osobistego, co zaowocowało jego przekonaniem o możliwości modelowania zachowań pozytywnych i miało wpływ na późniejsze zainteresowanie badacza heroizmem. W Projekcie Bohaterskiej Wyobraźni w trakcie uczenia się uczestnicy inspirowani są do myślenia o sobie jako bohaterach, a heroizm interpretowany jest jako społeczny nawyk. Codzienny heroizm w ujęciu społecznym opisywany jest jako pomaganie, bycie czynnym i dobrym (ZIMBARDO, 2017). Wszelkie badania nad heroizmem w innych teoriach mogą uzupełnić wiedzę o tym zjawisku o nowe elementy. Tym, co łączy koncepcję badań przedstawionych w niniejszej pracy

z Projektem Bohaterskiej Wyobraźni, jest niestawianie w centrum ujęcia heroizmu moralności czy norm społecznych, lecz zwrócenie uwagi na konkretne zachowanie heroiczne oraz dostrzeganie potencjału dla zmian behawioralnych (MARKOWSKA-MANISTA, 2014). Referowane badania są w części spójne z takim podejściem do heroizmu, ponieważ pokazują, iż nawet osoby o negatywnych cechach osobowości są zdolne do czynów korzystnych społecznie.

1.3.2. Koncepcja heroizmu codziennego autorstwa SCOTTA LILIENFELDA (1998)

Codzienny wymiar heroizmu staje się od pewnego czasu przedmiotem zainteresowania coraz większej grupy badaczy (por. KECZER I IN., 2016). Przyjęta w niniejszej pracy koncepcja heroizmu jest najbardziej zbliżona do ujęcia heroizmu codziennego autorstwa LILIENFELDA (1998), jako drugiego narzędzia do pomiaru heroizmu użyto *Inwentarza częstości zachowań* (AFI, LILIENFELD, 1998). Heroizm w tej koncepcji rozumiany jest jako heroiczny altruizm względem osób obcych. Pomimo takiego brzmienia definicji LILIENFELD zamieścił w swoim narzędziu wiele pozycji mierzących nie tylko heroizm mały, ale także ten związany z ratowaniem innych ludzi i wymagający większego ryzykowania własnych zasobów indywidualnych. Szczególnie ciekawe okazują się w badaniach powiązania tak rozumianego heroizmu z osobowością, w tym z trójczynnikiem koncepcją psychopatii (SMITH I IN., 2013). Inni badacze zainteresowani heroizmem codziennym także stoją na stanowisku, iż heroizm może przejawiać się w wielu sytuacjach codziennego życia (STAATS I IN., 2009). W nurcie tym tworzone są taksonomie (GOETHALS, ALLISON, 2012), w których akcentuje się heroicność zawodów prospołecznych, nie tylko takich, jak zawód strażaka, ale też pielęgniarki czy nauczyciela.

Warto jednak zauważyć, iż badacze nie są zgodni co do tego, jakie można wyróżnić rodzaje heroizmu i jakie cechy można im przypisywać. KECZER I IN. przeprowadzili metaanalizę (2016), z której wynika, iż heroizm codzienny bywa mylony jako pojęcie z altruizmem lub z heroizmem w najpopularniejszym (ratunkowym) znaczeniu tego słowa. Mając na uwadze powyższe, podjęto próbę zbadania heroizmu w oderwaniu od altruizmu i bez odwoływania się do podziałów na duży i mały heroizm. Zachowano w opisie badanego zjawiska cechy heroizmu dużego z jednoczesnym wysokim prawdopodobieństwem wystąpienia w życiu codziennym sytuacji umożliwiających heroiczne zachowanie się. Należy zaznaczyć, że heroizm codzienny w niniejszej pracy nie jest tożsamy z innymi opisanymi w literaturze definicjami heroizmu codziennego, co wymagało sformułowania adekwatnej definicji heroizmu.

1.3.3. Różnice między heroizmem i altruizmem

Altruizm definiowany jest jako bycie szczodrym, miłym, chętne, wolontaryjne pomaganie ludziom i angażowanie się w nieformalne działania charytatywne oraz sprawiedliwy społecznie podział dóbr (SŁOWNIK WEBSTERA, 1990; zob. EINOLF, 2010, 2011). Pierwotnie uznano, iż konceptualizacja heroizmu codziennego wpisuje się w heroiczny altruizm, jednak wyniki badań wskazały na różnice między tymi pojęciami (SMITH I IN., 2013).

Badania nad altruizmem wskazują, iż jest on dyspozycją prospołeczną, często łączoną z biologią ewolucyjną i udzielaniem pomocy jednostkom z rodziny lub grupy, do której przynależy pomagający (RUSHTON, CHRISJOHN, FEKKEN, 1981; SOBER, WILSON, 1998; TAJFEL, TURNER, 1986). Cecha ta łączy się z poczuciem odpowiedzialności, z którym nie są związane decyzje o podjęciu działań wymagających cywilnej odwagi (FISCHER, GREITEMEYER, POLLOZEK, FREY, 2006). W przeciwieństwie do altruizmu heroizm traktowany jest w większości definicji i ujęć teoretycznych jako ryzykowne i wymagające dużej odwagi zachowanie względem osób obcych, niezwiązane z pokrewieństwem. Badania KELLY i DUNBAR (1998), które ukierunkowane były na porównanie roli altruizmu z wysoką odwagą w ewolucji heroizmu, potwierdzają powyższą tezę. Związki heroizmu (woli podjęcia działań ryzykownych) i altruizmu badano w kontekście preferowanego partnera. Według autorek badań altruizm jest czynnikiem o zdecydowanie mniejszym oddziaływaniu w porównaniu do mających silniejszy wpływ odwagi i skłonności do ryzyka (KELLY, DUNBAR, 1998). Badacze zorientowani sytuacyjnie, dokonując kategoryzacji zachowań, zaprezentowali podobne stanowisko i uznali, iż heroizm jest jednak czymś innym niż altruizm. Głównym argumentem było występowanie ofiarności i podejmowania ryzyka, czynników nieobecnych w definicji altruizmu (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011).

Według części badaczy pojęcie altruizmu jest jednym z możliwych ujęć zjawiska heroizmu (HARVEY, ERDOS, TURNBULL, 2009). W innych badaniach to heroizm jest jednym z ujęć altruizmu. Badacze uzasadniają swoje podejście literaturą, z której wynika, iż altruizmem może być zarówno ustąpienie miejsca osobie starszej, jak i wejście do płonącego budynku (BÖCKLER I IN., 2016; MARSH, 2016). W badaniach PATIL i współpracowników (2017) dotyczących neuroanatomicznych podstaw altruizmu przejawianego w świecie wirtualnym ratowanie cudzego życia i zdrowia przy zagrożeniu życia własnego nazywane jest *kosztownym altruizmem*, a nie heroizmem, co wskazuje na podrzędność heroizmu względem altruizmu. Takie ujęcie definiuje heroizm jako altruizm wymagający podjęcia większego ryzyka (LIBERTO, HARRINGTON, 2016). W zakres pojęcia kosztownego altruizmu (nazywanego także altruizmem ekstremalnym) włączane są zachowania osób wykonujących swoje obowiązki zawodowe, np. strażaka podczas działań w ramach wykonywanej pracy (FELDMAN, HALL I IN., 2015; RAND, EPSTEIN, 2014). Wyklucza to podobieństwo altruizmu ekstremal-

nego do heroizmu w rozumieniu przyjętym w niniejszej pracy i jest niezgodne z podejściem LILIENTFELDA (SMITH I IN., 2013), w którym heroizm nie jest zachowaniem przejawianym w czasie wykonywania obowiązków zawodowych. Oprócz tej niezgodności pojawia się także inna – w badaniach PATIL I IN. (2017) kosztowny altruizm wynikał z szeroko rozumianej empatycznej troski, sympatii i współczucia. W badaniach SMITH I IN. (2013) empatia nie korelowała jednak istotnie z heroizmem codziennym, co może świadczyć o rozbieżności badanych konstruktów.

Niektóre stanowiska wydają się więc nadmiernie upraszczać zagadnienie heroizmu, potwierdzają to badania pokazujące, iż altruizm i heroizm związane są z odmiennymi dyspozycjami. W przeprowadzonych badaniach przyjęto rozumienie heroizmu jako zawierającego w większości pewną wartość altruistyczną, lecz niebędącego altruizmem (HARVEY, ERDOS, TURNBULL, 2009). Pewne wyjaśnienie niezgodności przynosi podział altruizmu na różne typy. Tylko altruizm względem osób obcych może być porównywany do heroizmu codziennego. Ten rodzaj altruizmu korelował w badaniach dodatkowo z nieustraszoną dominacją, impulsywnym nonkonformizmem i śmiałością społeczną (SMITH I IN., 2013). OSSWALD, GREITEMEYER, FISCHER I FREY (2010) pokazali, że heroizm związany jest z prototypem moralnym opisywanym jako dzielność, wysoka odwaga i nieustrasżoność, zaś altruizm – z prototypem moralnym opartym na trosce, dobrotliwości i życzliwości. Wyniki niezgodne z powyższym uzyskali MIDLARSKY, FAGIN JONES I CORLEY (2005), którzy zbadali 80 osób narażających własne życie podczas ratowania innych ludzi w okresie wojny. Grupa ta istotnie różniła się od grupy niezaangażowanej wyższym poziomem cech takich, jak: altruistyczne rozumowanie moralne, odpowiedzialność społeczna, empatyczność i podejmowanie ryzyka (MIDLARSKY, FAGIN JONES, CORLEY, 2005). Można zatem przypuszczać, iż pewien rodzaj altruizmu może być związany z jednym z typów heroicznych, co jednak nie wynika z tożsamości konstruktów i wymaga weryfikacji w badaniach.

1.3.4. Ciemna strona heroizmu

Zainteresowanie ciemnymi stronami heroizmu obecne było w kulturze i literaturze, a w ostatnich latach widoczne jest także w systematycznych badaniach empirycznych. W popkulturze sylwetkę bohatera idealnego wielokrotnie uzupełniano o negatywne cechy osobowości. Popularność bohaterów takich, jak Marvelowski doktor Strange jest zjawiskiem ponadkulturowym, nie dotyczy jedynie warunków zachodnich czy kultur indywidualistycznych, jej wzrost obserwuje się także w kulturach określanych jako kolektywistyczne (MCMULLEN, 2017). Czasem w literaturze heroizm nazywany bywa *etycznym hedonizmem*, co także wskazuje na potencjalne powiązania z motywacją egoistyczną (GLASSMAN, HADAD, 2004).

Literatura naukowa, prezentując badania psychologiczne, chętnie posiłkuje się nawiązywaniem do kultury i literatury. Przywoływani są bohaterowie (Batman, Superman czy Dr Jeekyll i Mr. Hyde), którzy, pomimo posiadania cech zarówno dobrych, jak i złych, dokonują czynów heroicznych. Co ciekawe, takie ujęcie nie jest pozbawione sensu – źródła takich symboli kulturowych powiązane były z psychologią, były nimi eugenika oraz praca „*Man and Superman*” autorstwa SHAWA (GAVALER, 2014). Autorzy badań nad przestępcami w białych kołnierzykach (*snakes in suits*) szczególnie posiłkują się w swoich publikacjach rozważaniami nad dwulicowością postaci, która bardzo obrazowo oddaje charakterystyki psychologiczne. Uwypukla to portret jednostki, która z jednej strony osiąga sukcesy i cieszy się szacunkiem w społeczeństwie, a z drugiej – posiada wysoki poziom negatywnych cech osobowości. Badacze referują przykłady osób, które w społeczeństwie miały status bohatera, lecz w trakcie badań odbywały już karę więzienia za popełnianie oszustw (ARNULF, GOTTSCHALK, 2013; VIRTANEN, 2013). Opisywane są studia przypadków, w których badane osoby z jednej strony niosły heroiczną pomoc ofiarom, a z drugiej – popełniały inne przestępstwa.

Koncepcja jednostki o rysach psychopatycznych dokonującej czynów heroicznych określana jest w literaturze naukowej jako *the psychopathic Hero* i mieści się w ramach szerszego ujęcia psychopatii związanej z odnoszeniem sukcesów. Nie należy ich jednak traktować jako konstruktów izomorficznych (LILIEFELD I IN., 2016a). Opisywane są także model kreatywności opierający się na cechach uznawanych za psychopatyczne oraz powiązanie wysokiej kreatywności z zuchwałością i emocjonalnym rozhamowaniem (GALANG I IN., 2016; por. DAHMEN-WASSENBERG I IN., 2016). Niektórzy badacze relacjonują pozytywne rezultaty posiadania cech psychopatycznych, np. korzystne efekty w środowisku pracy, zdolności komunikacyjne i strategiczne (BABIĄK, NEUMANN, HARE, 2010; SMITH, LILIEFELD, 2013). Rezultaty badań, w których niezależni eksperci (historycy, dziennikarze, biografowie) tworzyli prototypy i dokonywali oceny osobowości bohaterów historycznych angażujących się w działania wojenne, częściowo wspierają koncepcję związków dodatnich między nieustraszonnością w psychopatii a heroizmem militarnym (SMITH I IN., 2013).

Większość pojedynczych historii ma jednak nikłą wartość naukową, dlatego dostrzegana jest konieczność przeprowadzenia systematycznych badań nad związkami heroizmu z ciemnymi stronami osobowości (SMITH, WATTS, LILIEFELD, 2014), co uwzględniono w przeprowadzonych badaniach.

1.4. Heroizm w grupie zawodów wysokiego ryzyka

Do dalszych badań nad heroizmem część badaczy wskazuje grupę zawodów wysokiego ryzyka. W badaniach policjanci, strażacy i żołnierze traktowani są jako wspólna grupa (CASH,

2006). Nie wszyscy jednak zgadzają się z koniecznością badania heroizmu jako występującego w wykonywaniu zawodów wysokiego ryzyka. Przykładowo BECKER I EAGLY (2004), choć zdefiniowały heroizm jako ryzyko w służbie osobom, których dobrostan fizyczny jest zagrożony, to podjęły decyzję o wyłączeniu z grupy badawczej żołnierzy, policjantów i strażaków. Niektórzy badacze poddali krytyce takie ujęcie heroizmu (MARTENS, 2005). Autorki tłumaczyły swoją decyzję, stwierdzając, iż zachowania takie podczas wykonywania ról zawodowych są obowiązkiem, a nie dobrowolnym heroizmem. Zgodnie z podejściem BECKER I EAGLY (2004) trudno uznać za heroizm działania wchodzące w zakres zwykłych obowiązków, mimo iż osoby zachowują się profesjonalnie, mają wysoki poziom kompetencji i budzą zaufanie. W literaturze brak jednak głębszej analizy i pełniejszego uzasadnienia powodów, dla których warto badać heroizm w zawodach wysokiego ryzyka, a także wskazówek, jak to robić, by wyniki badań były wiarygodne. Dotychczas nie przedstawiono badań, które rzetelnie wyjaśniałyby, czy przedstawiciele wymienionych zawodów istotnie prezentują istotnie wyższy niż reszta społeczeństwa, wykraczający poza pełnione obowiązki zawodowe poziom heroizmu.

Analiza charakterystyki wykonywanego zawodu nieco rozwiewa powyższe wątpliwości. W odniesieniu do służb mundurowych: wojska, policji, straży pożarnej używa się desygnatu *służba* (DOJWA, 2009) i przypisuje przedstawicielom tych zawodów męskość, są bowiem silnie zmaskulinizowane. Jednym z głównych założeń służby jest dyspozycyjność oraz możliwość poświęcenia swojego zdrowia i życia w trakcie pracy (ZAGÓRSKI, 2000). Zgoda na narażenie życia w obronie obywateli znajduje się w policyjnej rocie, składanej przed podjęciem służby przez policjantów (Art. 27 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji). Interesującym zagadnieniem jest nie tylko zakres dozwolonego ryzyka zawodowego, ale też to, czy osoby wykonujące specjalne zawody są zobligowane do podejmowania interwencji związanych z narażaniem życia dla innych w czasie wolnym od pracy. Badacze zgadzają się, iż strażacy nie powinni podejmować niekontrolowanego ryzyka na poziomie wyższym od akceptowalnego (FENDER, 2003). W pracy policjantów stosuje się sformułowanie *granice dopuszczalnego ryzyka*, które jednak nie jest jasno zdefiniowane w ustawie i odnosi się bardziej do wyrządzonej podczas pełnienia obowiązków szkody, która nie powinna być większa niż zyski (FIEBIG I TYBURSKA, 2004). Ratownik medyczny ma status funkcjonariusza publicznego wyłącznie podczas wykonywania czynności ratowniczych (www.rp.pl), a policjant, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi, jeśli nie wykonuje w czasie wolnym od pracy zleconych czynności służbowych, to dyscyplinarnie odpowiada za przekroczenie uprawnień – tj. posiadanie służbowej broni czy nawet zgubienie legitymacji służbowej w czasie wolnym. Kodeks etyki zawodowej policjanta nakazuje poza służbą kierowanie się zasadami współżycia społecznego (załącznik do zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 r. – zasady etyki zawodowej policjanta, § 2). Z drugiej strony składane przy-

rzeczenie stawia policjanta wobec obowiązku przestrzegania najwyższych standardów moralnych zawsze, nie tylko w czasie ośmiu godzin pracy.

Wątpliwości, czy policjant w czasie wolnym od służby ma obowiązek podjąć interwencję, omówiono w internetowym Informacyjnym Serwisie Policyjnym (www.isp.policja.pl). Ustawa i akty wykonawcze nie regulują kwestii dotyczącej obowiązku podejmowania czynności służbowych przez policjanta będącego poza służbą, jednak, jak każdy obywatel, ma on społeczny obowiązek zgłosić popełnienie przestępstwa ściganego z urzędu. Co ciekawe, chroniony jest on w czasie wolnym tak, jak podczas służby, jedynie wtedy, gdy spełni określone warunki podczas interweniowania. Jeśli nie, to występuje jako obywatel realizujący np. ujęcie obywatelskie. Nie ma zatem przepisów, które dyrektywnie regulowałyby zachowanie policjanta w czasie wolnym (www.isp.policja.pl). Strażacy zawodowi w czasie wolnym mogą być zrzeszeni w ochotniczej straży pożarnej, w której na sygnał podejmują aktywność. Strażacy-ochotnicy deklarują wcześniej swoją dyspozycję do udziału w akcjach pożarniczych – biorą udział w ćwiczeniach i stanowią formację podobną do mundurowej. Aktywność ochotnicza nie różni się od służby zawodowej i dlatego nie może być traktowana jako zachowanie heroiczne.

W percepcji społecznej zawody, których wykonywanie jest ryzykowne dla zdrowia i życia pracownika, to profesje związane z obciążeniami fizycznymi i psychicznymi, a jednym ze wskaźników podwyższonego ryzyka jest oferowanie osobom o tej profesji określonych, specjalnych przywilejów – np. prawa do przejścia na wcześniejszą emeryturę (VERMEER, MASTROGIACOMO, VANSOEST, 2016). W Polsce znacznie ograniczono przywileje związane z możliwością wcześniejszego zakończenia pracy zawodowej przy zachowaniu świadczeń, jednak nadal istnieje wykaz zawodów uznawanych przez ustawodawcę za „pracę w szczególnym charakterze”. Obejmuje on między innymi zawody: żołnierza zawodowego, strażaka, funkcjonariusza policji, pracownika służby więziennej, i służby granicznej (Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z FUS). W powyższym dokumencie nie uwzględniono jednak ratowników medycznych (poza zawodowymi ratownikami górniczymi) oraz strażaków lotniskowej straży ratowniczo-gaśniczej (LSR-G). W załączniku do Ustawy tzw. pomostowej (z dnia 19 grudnia 2008 r.) praca członków zespołów ratownictwa medycznego znalazła się w wykazie prac o szczególnym charakterze. Wyjątkowość ta polega na konieczności ponoszenia szczególnej odpowiedzialności i posiadania sprawności psychofizycznej, od której zależy bezpieczeństwo publiczne. Ratownicy medyczni swój zawód określają mianem służby i na tej podstawie podejmują starania o włączenie ich do służb mundurowych z prawem do wcześniejszej emerytury (www.rp.pl). Nowa Ustawa, której przepisy wejdą w życie 1.01.2020 r., obowiązuje do zapewnienia ratownikom medycznym pomocy psychologicznej z uwagi na obciążenia psychiczne w trakcie pracy. W 2016 roku według danych GUS ponad 1000 pracowników w trakcie pełnienia służby (wypadki z ludzi-

mi i pożary) odniosło rany i zostało poparzonych, a kilkoro poniosło śmierć (Rocznik statystyczny RP, 2016). Badania wskazują, iż przedstawiciele profesjonalnego ratownictwa w innych obszarach (np. ratownictwo wodne) są bardziej podobni osobowościowo do strażaków i ratowników medycznych niż do osób uprawiających ryzykowny sport czy przedstawiciele innych grup (WISMEIJER, GOMÀ-I-FREIXANET, 2012). Sugerowałyoby to nadrzędność kategorii ryzykowania dla innych i umożliwiłoby włączenie do badań także przedstawiciele zawodowego ratownictwa.

Podobna sytuacja dotyczy strażaków-ochotników oraz strażaków lotniskowej straży ratowniczo-gaśniczej (LSR-G). Pierwsza grupa bardzo często włączana jest do badań, a ewentualne różnice między strażakami ochotniczymi a zawodowymi poddaje się systematycznej weryfikacji (PATERSON, AISEBETT, FERGUSON, 2016). Z danych GUS za rok 2016 wynika, iż strażacy-ochotnicy brali udział w podobnej liczbie akcji ratowniczych co strażacy zawodowi (Rocznik Statystyczny RP, 2016). Ochotnicy nie tylko doznają wyższego poziomu stresu, ale jeszcze bardziej niż strażacy zawodowi narażeni są na urazy podczas akcji gaśniczo-ratowniczych (KARTER, 2013), wskazuje się też, iż przejawiają oni wyższy poziom symptomów samobójczych oraz PTSD (STANLEY, HOM, SPENCER-THOMAS, JOINER 2017a). Może być to związane przypuszczalnie z niewystarczająco profesjonalną opieką, brakami sprzętowymi i regeneracyjnymi po sytuacjach kryzysowych oraz z warunkami wykonywania zadań. Praca ochotników jest zatem podobnie wymagająca, jak praca strażaków zawodowych. Strażacy lotniskowej straży ratowniczo-gaśniczej do 1991 roku traktowani byli tak, jak strażacy zawodowi, mając te same kwalifikacje, lecz większy zakres obowiązków i wyższe wymagania. Ich prawną sytuację gwałtownie pogorszyła transformacja ustrojowa, więc nie znajdują się oni w formalnym wykazie zawodów wysokiego ryzyka (jednak także i ta grupa zawodowa walczy aktualnie o zwiększenie przywilejów). Jak się okazuje, służby te dbają o bezpieczeństwo pasażerów (także medyczne), ochronę przeciwpożarową i chemiczną, nie mając mniej pracy od strażaków zawodowych (ponad tysiąc różnych interwencji na rok w każdym porcie lotniczym, co daje liczbę większą niż w niektórych jednostkach Państwowej Straży Pożarnej, www.pasazer.com). Ich praca związana jest z wszystkimi wymiarami działania lotniska, począwszy od zabezpieczenia tankowania samolotów z pasażerami na pokładzie, gdzie istnieje ryzyko zapaleń, aż po realizację procedur wykonywania operacji lotniczych (ROGUSKI, CHMIELEWSKI, WANTOCH-REKOWSKI, 2016). O większości niebezpiecznych sytuacji pasażerowie nie są informowani i nawet o nich nie wiedzą – dzięki adekwatnym i szybkim reakcjom strażaków (www.pasazer.com). W sytuacjach nagłych służby te wykonują wszystkie zadania, a ich dowódca obejmuje w pierwszej linii obowiązki Kierującego Działaniami Ratunkowymi (CHWAJA, KOPAŃSKI, BRUKWICKA, SIANOS, PIETRZAK, 2016). Podobieństwo gotowości, kompetencji i specyfiki pracy strażaków LSR-G do strażaków zawodowych jest wysokie, co umożliwia włączenie także tej grupy strażaków do prowadzonych badań.

Z dostępnych danych empirycznych wynika, iż grupa zawodów składająca się ze strażaków, policjantów, ratowników i żołnierzy jest spójna nie tylko pod względem kategorii nadrzędnych, ale także pod względem ryzyka towarzyszącego wykonywaniu obowiązków zawodowych. Strażacy, oprócz zagrożenia fizycznego, narażeni są na wysokie ryzyko np. zaburzeń sercowo-naczyniowych związanych z procedurą reagowania na nagły alarm oraz wysokie ryzyko zawału serca podczas pracy w wysokiej temperaturze (PATERSON, AISEBETT, FERGUSON, 2016). Czas niskiej stymulacji przeplata się z ekstremalnym obciążeniem fizycznym i psychicznym w nieprzewidywalnych warunkach. Policjanci także podejmują trudne decyzje podczas ryzykownych incydentów, a ich środowisko pracy wypełnione jest czynnikami stresującymi ujawniającymi się podczas interwencji i czynności towarzyszących, np. przesłuchań (HEUVEL, ALISON, POWER, 2014; OXBURGH I IN., 2016; VIOLANTI I IN., 2009). Ryzyko podejmowane przez ratowników medycznych jest słabiej dostrzegalne, jednak pozostaje na wysokim poziomie i obejmuje zagrożenia takie, jak: infekcje w trakcie resuscytacji (WENZEL I IN., 2001), porażenie prądem podczas defibrylacji (YU I IN., 2010), urazy układu mięśniowo-szkieletowego i skrajne wymagania fizyczne podczas wykonywania procedur medycznych (BRONIECKI, ESTERMAN, MAY, GRANTHAM, 2010; FISCHER I IN., 2017). Związane jest również z pracą ratowników w wymagających warunkach – sytuacja taka ma miejsce między innymi w ratownictwie wysokogórskim (BRUGGER I IN., 2013). W badaniach podkreśla się ryzyko związane z użyciem śmigłowców ratowniczych (LITTLEWOOD, PARKER, HEARNS, CORFIELD, 2010), ryzyko urazów i wyższą ogólną śmiertelność oraz silną ekspozycję na stresory traumatyczne takie, jak np. fizyczne obrażenia u dzieci (STERUD, EKEBERG, HEM, 2006; OGIŃSKA-BULIK, KAFLIK-PIERÓG, 2006). Żołnierze także narażeni są na ryzyko, nie tylko podczas aktywnej służby w trakcie misji, ale też podczas innych działań i treningu wojskowego (KILLGORE I IN., 2008).

Na podstawie powyższej analizy charakterystyki pracy zawodowej strażaków (zawodowych – w tym LSR-G oraz ochotników), ratowników (różnych rodzajów), policjantów i żołnierzy zdecydowano o potraktowaniu ich jako jednolitej grupy badawczej. W referowanych badaniach wyeliminowano też problem heroizmu jako jedynie obowiązku zawodowego, określając w instrukcji wyraźnie, jakie zachowania powinny być zgłaszane przez przedstawicieli zawodów wysokiego ryzyka. Oczekiwano deklarowania zachowań heroicznych występujących jedynie poza czasem pracy lub znacząco przekraczających pełnione obowiązki zawodowe (co może spotkać się z nieprzychylnością przełożonych).

1.5. Ograniczenia w pomiarze heroizmu

Brak właściwych metod pomiaru heroizmu jest jedną z głównych przyczyn niewielkiej liczby systematycznych badań nad jego powiązaniem z innymi zmiennymi. Dotychczas do grup z założenia bardziej heroicznych jednostki zaliczano na podstawie otrzymanych za czyny

heroiczne odznaczeń (dodajmy – jednokrotnych) lub samego faktu przynależności do grup zawodów prospołecznych. Przekonanie o dyspozycjach do reagowania w określony sposób odnosi się bezpośrednio do stałości zachowania, na bazie czego możliwe jest przewidywanie zachowania. Według stanowiska EPSTEINA (1979) dla wnioskowania o stałości zachowania istotny jest pomiar na podstawie wielu przypadków, co zwiększa poprawność wnioskowania. We współczesnych badaniach nad heroizmem nadal stosuje się metody doboru osób do badań na podstawie odznaczeń za czyny heroiczne (WANSINK I IN., 2008), co traktowane jest jako wskaźnik heroizmu. Najprawdopodobniej jednak wnioskowanie o poziomie heroizmu jedynie na podstawie kategorialnie wyróżnionych grup badawczych może nie odzwierciedlać w sposób właściwy istoty heroizmu.

1.6. Podsumowanie

W słownikach psychologicznych definicje heroizmu nie są zamieszczane. Po wpisaniu w języku polskim wyrazów *heroizm* i *bohater* w wyszukiwarce *Google Scholar* także trudno odnaleźć wyniki związane z psychologią. W przypadku odwołań anglojęzycznych, możliwe jest zlokalizowanie źródeł w postaci naukowych artykułów psychologicznych. Jeśli jednak celem oddziaływań psychologicznych jest np. zmiana postaw i dążenie do zwiększenia występowania zachowań heroicznych, to pojęcie heroizmu w języku polskim powinno być spójne z jego znaczeniem psychologicznym, a wydaje się, iż jak dotąd tak nie jest. Definicje psychologiczne dostępne są jedynie w obszarze prowadzonych badań empirycznych i różnią się, czasem diametralnie. Przyczyny różnic zależą od koncepcji oraz innych zmiennych, np. tego, czy zachowanie heroiczne traktowane jest jako ekstremalna forma zachowania czy jako codzienna aktywność dostępna doświadczeniu większości ludzi. Niektóre teorie traktują heroizm jedynie jako zachowanie ratujące czyjeś życie, inne uzupełniają definicję heroizmu o postawę innego typu poświęcenia. Z pewnością heroizm jest zachowaniem względem osób obcych, co znacznie ułatwia jego badanie, powinno być to także brane pod uwagę i uwzględniane podczas tworzenia nowych narzędzi badawczych. Heroizm zakotwiczony jest także w kulturze i percepcji społecznej, co wpływa na jego rozumienie w języku, a to z kolei ma wpływ na postawy i sposób myślenia ludzi i – w efekcie – na zachowanie.

Heroizm traktowany jest często jako element składowy altruizmu, jednak badania wykazały, iż heroizm i altruizm są odmiennymi konstruktami. Metaanaliza prac z zakresu heroizmu codziennego stawia go na równi z altruizmem, co wydaje się nie oddawać sensu heroizmu. W literaturze wyróżnić można trzy główne rodzaje konceptualizacji heroizmu: teorie sytuacyjne, interakcyjne oraz akcentujące czynniki indywidualne. Najbardziej użyteczny dla potrzeb niniejszej pracy jest opis heroizmu codziennego w konceptualizacji SCOTTA LILIENFELDA (1998). Na uwagę zasługuje ciemna strona heroizmu, która podważa rozumienie zachowania heroicznego jako dbania jedynie o dobro drugiego człowieka czy wyboru

moralnego. W literaturze przedmiotu przywoływane są postaci bohaterów, którzy, mimo ryzykownego ratowania życia ludzi, nie byli spójni moralnie i czerpali korzyści z negatywnych zmian społecznych (WELLE, 2008; TATE, 2016).

Pomimo ograniczeń w pomiarze heroizmu wydaje się możliwe zrezygnowanie z dotychczasowego podziału na heroizm duży i heroizm mały oraz odniesienie się do koncepcji heroizmu codziennego, złożonego z bogatego repertuaru zachowań. Zgodnie z założeniem EPSTEINA (1983) trafnym pomiarem zachowania jest wielokrotne badanie różnych jego rodzajów i wnioskowanie z uśrednionych wyników. Dzięki zastosowaniu kwestionariusza możliwe jest uchwycenie szerokiego zakresu sytuacji, co byłoby niemożliwe w przypadku analizy jednej wyjątkowej sytuacji i studium przypadku. Wiele badań wskazuje, iż strażacy, policjanci, wojskowi i ratownicy medyczni różnią się od populacji ogólnej i mają odmienny poziom pewnych cech osobowościowych, stąd traktowanie ich w referowanej pracy jako osobnej, spójnej grupy badawczej.

II. POSTAWA I MOTYWACJA

2.1. Motywacja do heroizmu

Ludzie różnią się nie tylko postawami, ale także tym, co motywuje ich do określonego zachowania (cechy dynamiczne). Różnice w poziomie motywacji do zachowania, podobnie jak w przypadku cech osobowości, stanowią ich względnie stabilną dyspozycję (CERVONE, PERVIN, 2011). Intencja behawioralna odzwierciedla gotowość jednostki do zaangażowania się w konkretne działanie, im większą ma ona siłę, tym wyższe prawdopodobieństwo zachowania się jednostki w określony sposób (AJZEN, FISHBEIN, 1980; AJZEN, 1985). W niniejszej pracy *motywację do heroizmu* zdefiniowano jako poziom deklarowanego zachowania heroicznego w sprzyjającej temu sytuacji.

2.2. Motywacja do podejmowania ryzyka

Zachowania heroiczne często stanowią zaprzeczenie zachowań bezpiecznych, dlatego oprócz ogólnej motywacji do heroizmu warto zwrócić uwagę na pomiar *motywacji do ryzyka*. Historia badań nad podejmowaniem ryzyka dostępna jest w literaturze (CLIFFORD, 1991). Najczęstszymi tematami poruszonymi w badaniach nad ryzykowaniem są: ryzykowne podejmowanie decyzji (GOLLIER, HAMMIT, TREICH, 2013), ryzykowne zachowania kierowców (BROWN I IN., 2017; ROSENBLOOM, 2003; MØLLER, GREGERSEN, 2008), ryzykowne decyzje finansowe (FAFCHAMPS, KEBEDE, ZIZZO, 2015; ORTIZ-NUNEZ, 2014; ROGERS, VIDING, CHAMORRO-PREMUZIC, 2013), ryzykowne zachowania seksualne (CARUTHERS I IN., 2014) oraz ryzykowne nadużywanie substancji psychoaktywnych (CASTELLANOS-RYAN I IN., 2013; ERT, YECHIAM, ARSHAVSKY, 2013).

Analiza literatury wskazuje, iż zachowania ryzykowne najczęściej rozumiane są przez pryzmat negatywnego wpływu na osobę lub jej otoczenie społeczne. Mniej eksplorowanym zagadnieniem są zachowania zagrażające, które mogą przynieść pozytywne dla jednostki konsekwencje (zob. GEIER, LUNA, 2009). Pozytywne podejmowanie ryzyka może być korzystne w pewnych zawodach (ROBERTSON, COLLINSON, 2011), a umiejętność wykorzystania motywacji do ryzyka w sposób pozytywny może zależeć od posiadania innych cech temperamentalnych oraz zdolności do uczenia się na błędach (HUMPHREYS, LEE, TOTTENHAM, 2013). Obok kwestionariuszy na ogół stosowanymi w badaniach sposobami pomiaru tendencji do ryzykowania są metoda komputerowa BART (*Balloon Analogue Risk Task*) (LEJUEZ I IN., 2002; WHITE, LEJUEZ, DE WIT, 2008) oraz IOWA Gambling Task (IOWA; BECHARA I IN., 2005). Narzędzia do pomiaru tendencji do podejmowania ryzyka nie muszą być jednomy-

miarowe, mogą odnosić się pragmatycznie do rodzaju podejmowanego ryzyka, np. finansowego, zdrowotnego, etycznego itp. (WEBER, BLAIS, BETZ, 2002).

2.2.1. Teoria motywacji i postaw względem ryzyka instrumentalnego i stymulującego autorstwa RYSZARDA MAKAROWSKIEGO (2012)

Badacze definiują podejmowanie ryzyka jako zjawisko wielowymiarowe (GEIER, LUNA, 2009), co widoczne jest wyraźnie w nurcie badań motywacji do ryzyka opartym na teorii APTERA (1984). Rozróżnił on zorientowanie w działaniu ryzykownym na cel lub na samo podejmowanie zachowania. Orientacja ta zależna jest od optymalnego stanu pobudzenia dla największej efektywności człowieka i nazywana jest albo stanem telicznym (zorientowanie w trakcie zachowania ryzykownego na cel), albo paratelicznym (zorientowanie na samą aktywność). Nurt dualnego podejścia do motywacji do ryzyka obecny jest także u SLOVICA I IN. (2004), którzy oddzielają ryzyko jako przejaw analizy zysków i strat od ryzyka opartego na uczuciach i emocjach.

W polskim piśmiennictwie powyższe rozróżnienie podkreślone zostało w teorii *motywacji do podejmowania ryzyka instrumentalnego i stymulacyjnego* autorstwa TOMASZA ZALEŚKIEWICZA (2005) oraz w teorii RYSZARDA MAKAROWSKIEGO (2012). Ryzyko instrumentalne jest kontrolowalne i przejawia się w ryzykownych zachowaniach wynikających z chęci osiągnięcia konkretnego celu, przy analizie strat i zysków. Ryzyko stymulacyjne jest impulsywne, motywowane poszukiwaniem doznań, ekscytacji i przyjemności, niezależnie od zysków i strat (MAKAROWSKI, 2012).

Teoria ta może posiadać wartość różnicującą względem heroizmu z uwagi na to, iż ukazuje zależności między heroizmem a działaniem racjonalnym wynikającym z wymagań sytuacyjnych i działaniem zdeterminowanym bardziej temperamentalnie. ZALEŚKIEWICZ (2001) w swojej koncepcji ryzyka stymulacyjnego dodaje, iż dominuje w nim automatyzm, pozytywne pobudzenie, emocjonalne i nieświadome procesy, poszukiwanie doznań, motywacja parateliczna oraz krótka perspektywa czasowa związana z impulsywnością. Z kolei w przypadku ryzyka instrumentalnego dominują procesy poznawcze, negatywne pobudzenie, motywacja teliczna, zaangażowanie świadomości oraz długa perspektywa czasowa (refleksyjność) (ZALEŚKIEWICZ, 2001).

2.2.2. Teoria motywacji do ryzyka związanego ze statusem autorstwa MICHAELA ASHTONA, KIBEOMA LEE, JULIE POZZEBON, BETH VISSER I NARNI WORTH (2010)

Motywacja do podejmowania ryzyka, do pomiaru której służy kwestionariusz autorstwa MICHAELA ASHTONA, KIBEOMA LEE, JULIE POZZEBON, BETH VISSER I NARNI WORTH (2010) związana jest z dążeniem do bogactwa materialnego i statusu społecznego (*status driven risk taking*) i znajduje zastosowanie w badaniu ciemnych stron osobowości, np. psychopatii subklinicznej. Autorzy definiują ten rodzaj motywacji jako dyspozycję o ugruntowaniu osobowościowym, wyrażającą tendencję do dążenia do bogactwa i mocy, nawet w obliczu fizycznego zagrożenia. Badania nad tym rodzajem motywacji do podejmowania ryzyka wywodzą się z chęci wyjaśnienia przyczyn wypadków i wyższej śmiertelności w niektórych grupach (ASHTON I IN., 2010). W koncepcji tej status rozumiany jest jako wysokie wynagrodzenie (też opłacalny biznes, bogactwo) i prestiż związany z wykonywanym zawodem, a także pozycja społeczna i zajmowanie wysokiego miejsca w hierarchii społecznej. Ważne jest tutaj dążenie do statusu pomimo ryzyka utraty życia, groźby zamachu, ryzyka wynikającego z pracy z użyciem niebezpiecznych materiałów, mieszkania w miejscach o ekstremalnych wskaźnikach przestępczości lub na terenach wojennych, chorób oraz udziału w ryzykownych eksperymentach medycznych (ASHTON I IN., 2010).

2.3. Motywacja utajona do heroizmu

2.3.1. Różnice między procesami jawnymi a utajonymi

Aby ustrzec się przed wadami pomiaru postaw jawnych, badania uzupełniono o drugi typ poznania polegający na pomiarze zmiennych z wyłączeniem konieczności polegania na ocenie własnej (DE HOUWER, MOORS, 2010). Jest to zgodne ze współczesną psychologią, która stoi na stanowisku, iż zachowanie jest efektem działania, które wynika zarówno z poznania kontrolowanego, jak i automatycznego (*dual-process model*; FERREIRA, GARCIA-MARQUES, SHERMAN, 2006). Procesy poznawcze pierwszego typu są intencjonalne, wolne, jawne i analityczne (XU I IN., 2014). Z kolei dla postaw utajonych typowa jest szybkość pojawiania się i automatyzm działania (DE HOUWER, 2006).

Procedura badania w nurcie postaw utajonych polega na udzielaniu przez badanego odpowiedzi behawioralnych w postaci naciśnięcia odpowiedniego klawisza na klawiaturze komputera. Analiza odpowiedzi oparta jest na procedurze pomiaru czasu reakcji i zastosowania odpowiednich algorytmów. W ten sposób mierzone są utajone postawy, stereotypy, samoocena i koncept „Ja” (MOORS, SPRUYT, DE HOUWER, 2010).

Postawy utajone (w niniejszej pracy jest to motywacja) definiowane są jako ślady wcześniejszych doświadczeń całkowicie lub w większości niedostępnych introspekcyjnie, a mogących oddziaływać w tworzeniu przekonań, odczuć i działań względem obiektów społecznych (GREENWALD, BANAJI, 1995). Osoby badane nie powinny wiedzieć o pomiarze postawy (DE HOUWER, 2006). Dyskusja na temat postaw utajonych dostępna jest w literaturze (BARNES-HOLMES I IN., 2010a). W historii badań nad utajonym poznaniem używano różnych metod pomiaru (UHLMANN I IN., 2012), jednak najpopularniejszą z nich był *Implicit Association Test* (IAT; GREENWALD, MCGHEE, SCHWARTZ, 1998). W badaniach dominują testy podobne proceduralnie do IAT oraz testy inspirowane primingiem (HAINES, SUMNER, 2013). Wykorzystuje się między innymi *Extrinsic Affective Simon Test* (DE HOUWER, 2003) i *Go/No-Go Association Task* (NOSEK, BANAJI, 2001). Sam test IAT poddawano modyfikacjom dostosowującym go do tematu badań (CHEVANCE I IN., 2016; KARPINSKY, STEINMAN, 2006).

2.3.2. Badanie postaw utajonych za pomocą metody *Implicit Relational Assessment Procedure* (IRAP) autorstwa DERMOTA BARNESA-HOLMESA i współpracowników (2006)

W badaniach społecznych najczęściej stosowaną techniką badania postaw są kwestionariusze, jednak szereg przeprowadzonych badań wskazał, iż skale samoopisowe nie są wystarczającą metodą poznawania postaw i motywacji do zachowania (HUGHES I IN., 2011). Mają one wiele zalet i są użytecznym źródłem informacji, jednak mogą nie być właściwe do pomiaru utajonych myśli, odczuć i przekonań, których osoby badane nie chcą ujawnić lub których nie są świadome (GREENWALD, BANAJI, 1995). Jednym z rozwiązań tego problemu miały być zamieszczane w kwestionariuszach skale kłamstwa, konfabulacji lub fantazjowania, jednakże uzyskane za ich pomocą wyniki są niejednoznaczne (LAW, ZHOU, 2013). Interesującą alternatywę dla kwestionariuszy stanowią metody poznania utajonego, np. procedura *Implicit Relational Assessment Procedure* (IRAP), autorstwa Dermota Barnesa-Holmesa i współpracowników (BARNES-HOLMES, BARNES-HOLMES, POWER, HAYDEN, MILNE, STEWART, 2006; HYLA, BARAN I PILCH, 2017). IRAP jest metodą użyteczną i zapewnia uzyskanie wyników badań niedostępnych dla pomiaru jawnego oraz najpopularniejszej jak dotąd metody IAT (*Implicit Association Test*; GREENWALD, MCGHEE, SCHWARTZ, 1998), dlatego został wykorzystany w przeprowadzonych badaniach.

IRAP jest jedyną metodą pomiaru postaw utajonych, w której teoria poznania stała się podstawą dla skonstruowania narzędzia o wysokiej trafności. Procedura ta opiera się na Teorii Ram Relacyjnych (*Relational Frame Theory*; HAYES, BARNES-HOLMES, ROCHE, 2001) i jest kombinacją procedury REP (*Relational Evaluation Procedure*), dającej uczestnikom możliwość reagowania na bodźce w blokach próbnym, z metodą IAT. Przewagą IRAP nad innymi metodami polega na tym, iż umożliwia on niezależną analizę badanych zmiennych. Do

opracowania procedury badawczej wykorzystano model REC (*Relational Elaboration and Coherence*), zgodnie z którym odpowiadanie pod presją czasu aktywuje system odpowiedzi szybkich i trafnych (BIRR, *brief and immediate relational responding*). Odpowiedzi szybkie są bardziej zgodne z dotychczasową historią uczenia się danej jednostki w porównaniu do odpowiedzi wolniejszych (BARNES-HOLMES I IN., 2010a). Od początku powstania IRAP zespół pracujący nad walidacją tej metody dokonał kilku zmian w procedurze badawczej. Najnowsze zmiany dotyczą wykorzystywania stwierdzeń zbliżonych w treści i w formie do języka naturalnego (zamiast dwóch odrębnych wyrazów prezentowane jest na ekranie jedno stwierdzenie) (KAVANAGH I IN., 2016).

Metoda IRAP jest coraz częściej stosowana, jednak nie jest tak popularna jak IAT, dlatego jej wykorzystanie może budzić wątpliwości. Warto jednak zauważyć, iż już wyniki pierwszych badań przeprowadzonych z użyciem IRAP były obiecujące, a osoby badane odpowiadały zgodnie z przewidywaniami (BARNES-HOLMES I IN., 2008). Kolejnym krokiem podjętym przez badaczy stało się porównanie metody IRAP z popularną metodą IAT. Badania te początkowo nie były skomplikowane i dotyczyły zmiennych niebędących wprost zmiennymi psychologicznymi, np. postaw względem życia miejskiego i wiejskiego (BARNES-HOLMES I IN., 2009) czy wobec wegetarianizmu (BARNES-HOLMES I IN., 2010b). W miarę rozwoju metody i jej ugruntowania IRAP zaczął być wykorzystywany także w pomiarze obszarów wrażliwych społecznie, takich jak rasizm (POWER, 2010, za: NICHOLSON, BARNES-HOLMES, 2012) i atrakcyjność seksualna dzieci wśród sprawców przemocy seksualnej (DAWSON I IN., 2009). Konsekwencją decyzji o użyciu IRAP w pomiarze takich zmiennych jest rekomendacja dla jej przydatności w tematach wrażliwych i obarczonych wpływem norm – stąd zasadne wydaje się włączenie jej do pomiaru postawy heroizmu.

Rozważając argumenty za użyciem nowatorskiej metody IRAP, warto zwrócić uwagę na jej zalety, między innymi na to, iż badania z użyciem IRAP ujawniają bardziej kompleksowy i szczegółowy obraz związków między badanymi zmiennymi (FARRELL, MCHUGH, 2017). Metoda ta posiada pewne właściwości, niedostępne w IAT (BARNES-HOLMES I IN., 2010a; DE HOUWER, 2003). Co więcej, procedura IAT obarczona jest pewnymi błędami, np. uzyskiwany wynik może być interpretowany na kilka sposobów (BARNES-HOLMES I IN., 2009), konieczne jest także używanie dwóch kontrastowych kategorii. Oprócz tego wpływ na wynik w IAT mogą mieć elementy takie, jak: chwilowa dostępność poznawcza kategorii, prototypowość oraz brak wytycznych doboru kategorii i egzemplarzy do badań (MAISON, 2004). Jako minusy IAT wskazywano też efekt familiarności powodujący, iż brak znajomości kategorii indukował dłuższy czas reakcji (BRENDL, MARKMAN, MESSNER, 2001), słabe korelacje IAT z innymi metodami (CUNNINGHAM, PREACHER, BANAJI, 2001) i nieodzowność uwzględnienia relacyjnych związków badanych zjawisk (DE HOUWER, 2002). Aktualnie IRAP sprawdza się w bardzo zróżnicowanej tematyce badawczej, od pomiaru samooceny

(TIMKO I IN., 2010), przez pomiar postawy względem otyłości (NOLAN, MURPHY, BARNES-HOLMES, 2013; RITZERT I IN., 2016) do psychopatologii zaburzeń osobowości (NICHOLSON I IN., 2012) i uzależnień (CARPENTER I IN., 2012).

2.4. Postawa względem heroizmu

Użyteczność badania postaw w psychologii nie budzi wątpliwości i podnoszona była co najmniej od czasów ALLPORTA (1935). Koncepcje postaw przedstawiane w literaturze mają klasyczny charakter trójskładnikowy (poznawczy, afektywny, behawioralny), a jako najważniejsze ich cechy wskazuje się znak i natężenie (MĄDRZYCKI, 1977). W literaturze przyjmuje się, iż zachowania zgodne z postawą powtarzają się i są konsekwentne – postawa jest więc powiązana z zachowaniem (MIKA, 1982). W niniejszej pracy przyjęto rozumienie *postawy względem heroizmu* jako względnie stałej skłonności do pozytywnego lub negatywnego stosunku do heroizmu przejawiającej się w ocenie heroizmu jako powinności i obowiązku społecznego oraz ocenie heroizmu jako potrzeby społecznej. Można przypuszczać, iż w przypadku heroizmu na deklarowane postawy mogą mieć wpływ normy społeczne, zasady kontraktu społecznego i kulturowe wymagania dotyczące zachowania w określony sposób.

2.5. Podsumowanie

Skłonność do podejmowania ryzyka wiązano w badaniach z heroizmem. W wąskim rozumieniu motywację do ryzyka można badać z wykorzystaniem koncepcji ryzyka instrumentalnego i ryzyka stymulacyjnego autorstwa m.in. MAKAROWSKIEGO (2012), w której dwa wymienione rodzaje motywacji przedstawiają odmienne kategorie źródeł zachowania. ASHTON, LEE, POZZEBON, VISSER, I WORTH (2010) jako pierwsi przedstawili kwestionariusz do pomiaru koncepcji motywacji do zachowania ryzykownego, opartej na dążeniu do posiadania wpływu, dóbr materialnych, sławy – co może znaleźć zastosowanie przy pomiarze heroizmu, szczególnie w kontekście jego ciemnych stron. Ograniczeniem wykorzystania metod typu kwestionariusz jest wydolność introspekcyjna osób badanych. Używając jedynie metod jawnych, otrzymujemy tylko te informacje, które są dostępne w świadomości respondentów, tymczasem zachowaniem kierują często procesy automatyczne, będące poza świadomością (WILSON, DUNN, 2004). Głównym celem metod poznania utajonego jest ujawnianie tego, co niedostępne dla metod pomiaru postaw jawnych (SCHNABEL, ASENDORPE, GREENWALD, 2007). W badaniach do pomiaru utajonej motywacji do zachowań heroicznych wykorzystano metodę IRAP (BARNES-HOLMES I IN., 2006). Badanie postaw i motywacji względem heroizmu może uwydatnić wpływ czynników zewnętrznych, takich jak normy i kultura. Dzięki poznaniu utajonemu możliwe jest dotarcie do najgłębszej warstwy postawy, często niedostępnej introspekcyjnie dla samych osób badanych. Jest to szczególnie użyteczne w przypadku tematów obciążonych wpływem takich norm społecznych, jak heroizm,

w przypadku których istnieje prawdopodobieństwo wystąpienia braku zgodności między postawą a zachowaniem (SIEGEL I IN., 2014). W prowadzonych badaniach uwzględniono powyższe stanowiska i użyto kilku metod pomiaru motywacji wobec zachowania.

III. OSOBOWOŚĆ I TEMPERAMENT

3.1. Miejsce osobowości w psychologii

W psychologii problem *osobowości* jest niezwykle istotny, zarówno w teoriach, jak i badaniach. Pojęcie osobowości bezpośrednio odnosi się do natury ludzkiej, co powoduje, iż bywa nawet utożsamiane z psychologią *per se*. Osobowość rozumiana jest jako system cech psychologicznych wpływających na wzorce odczuwania, myślenia i zachowania, będących względnie trwałymi i odróżniających daną jednostkę od innych (CERVONE, PERVIN, 2011). Badacze ciemnych stron osobowości przyjmują podobną definicję osobowości – jako wewnętrzne relatywnie stałego w czasie i sytuacjach systemu, który ujawnia się w sposobie myślenia, odczuwania, zachowaniu oraz relacjach interpersonalnych (LYNAM, DEREFINKO, 2006). Część badaczy osobowości skłania się do rozumienia osobowości niepokrywającego się z ujęciem cechowym – jako systemu powtarzalnych reguł i charakterystycznej adaptacji do danego rodzaju sytuacji. W rozumieniu teorii poznawczo-afektywnej zachowanie jest stałe, jednak zależne od typu sytuacji (MISCHEL, SHODA, 1995). Podobne rozumienie proponują badacze nazywający osobowość systemem cybernetycznym czy Nową Wielką Piątką (DEYOUNG, 2015; MCADAMS, PALS, 2006). W zależności od potrzeb, np. w psychoterapii, powstają teorie osobowości funkcjonalne w konkretnym kontekście praktyki psychologicznej (HENRIQUES, 2017) lub wywodzące się wprost z nurtu terapeutycznego (WESSELS, ZIMMERMANN, LEISING, 2016). W zależności od założeń teoretycznych osobowość definiowana jest jako system złożony z cech nadrzędnych bez jednego, nadrzędnego, integrującego ponad nimi poziomu (HEXACO, PMO) lub jako ogólny czynnik osobowości (VAN DER LINDEN, DUNKEL, PETRIDES, 2016; BÄCKSTRÖM, BJÖRKLUND, 2016).

Przegląd literatury wskazuje na istnienie czterech dominujących faz w badaniach nad osobowością. W pierwszym okresie interesowano się czynnikami osobowości, które mogłyby zwiększyć szanse na sukces zawodowy. W kolejnej fazie wraz z publikacjami GUIONA I GOTTIERA (1965) oraz MISCHELA (1968), nastąpił wzrost sceptycyzmu względem trafności pomiaru w psychologii osobowości. Badania z okresu lat 90. i przełomu wieków zaowocowały zwróceniem uwagi na statystyczne zaplecze pomiaru oraz wyłonieniem pięcioczynnikowego modelu osobowości (PMO), który był psychometrycznym rozwinięciem wcześniejszego modelu Wielkiej Piątki, powstałym w tradycji badań leksykalnych. Od 2004 roku wskazuje się na fazę udoskonalania pomiaru. Jednym z efektów obserwowanego postępu w psychologii osobowości było powstanie sześcioczynnikowego modelu HEXACO autorstwa KIBEOMA LEE I MICHAELA C. ASHTONA (2007) (SACKETT I IN., 2017). Nie oznacza to zahamowania dynamiki zmian – cały czas przedstawiane są nowe koncepcje na podstawie

dotychczasowych badań i modeli (WOODS, ANDERSON, 2016) lub modele integrujące budowane na Wielkiej Piątce (STRUS, CIECIUCH, ROWIŃSKI, 2014).

Do pomiaru osobowości coraz częściej wykorzystywane są procedury poznania utajonego (GREENWALD, BANAJI, 1989) czy urządzenia pośrednio mierzące osobowość poprzez analizę np. poziomu aktywności człowieka – ruchów ciała, tonu i siły głosu czy ilości podejmowanych konwersacji. Jak można przypuszczać, rzetelność pomiaru dokonywanego w ten sposób jest wyższa dla zmiennych takich, jak ekstrawersja, a zdecydowanie niższa dla neurotyzmu i otwartości na doświadczenie, których charakter jest bardziej latentny (DE CUYPER I IN., 2017; KLAFEHN I IN., 2016).

Osobowość może być ujmowana w sposób skoncentrowany, ścisły lub w sposób szeroki. W większości badań wspomniany już ogólny czynnik osobowości odzwierciedla społeczne i indywidualne przystosowanie i efektywność jednostki (MUSEK, 2017). Włączając w osobowość cechy negatywne, szuka się także wspólnego podłoża i dąży do traktowania cech osobowości nie jako całkowicie odrębnych, lecz posiadających część wspólną lepiej wyjaśniającą zmienność zachowania (KAM, ZHOU, 2016). W bardzo szerokim znaczeniu w zakres osobowości włączane są cechy świadczące o nieprzystosowaniu, cechy motywacyjne (np. motywacja osiągnięć) i kreatywność (SACKETT I IN., 2017).

Rozwój psychologii osobowości przyczynił się do wyodrębnienia na gruncie osobowości cech temperamentalnych, zdeterminowanych biologicznie i uwidaczniających się we wczesnych okresach rozwojowych (CERVONE, PERVIN, 2011). Jako podłożo osobowości wskazuje się podstawy biologiczne lub wpływ wychowania i doświadczeń. W zależności od etapu, na którym znajdował się rozwój psychologii, silniej akcentowano podstawy pierwszego lub drugiego typu. Dla tematu niniejszej pracy szczególnie ważne jest ukonstytuowanie rozumienia części osobowości, jaką stanowi temperament. Badania nad bliźniętami potwierdziły jednoznacznie znaczenie czynników wrodzonych dla rozwoju osobowości. Najnowsze badania wskazują na rolę interakcji obydwu czynników. Pomiar osobowości jest niezwykle użyteczny, ponieważ umożliwia wyjaśnienie różnic w zachowaniach ludzi (CERVONE, PERVIN, 2011).

3.2. Wybrane teorie osobowości oraz ich implikacje dla przeprowadzonych badań

Klasyczne paradygmaty głównych teorii osobowości mają konsekwencje dla współczesnych poglądów na jej temat i badań prowadzonych w ramach niniejszej pracy. Wszystkie nowe podejścia do osobowości bazują na elementach teorii klasycznych.

Psychodynamiczna teoria osobowości Freuda traktowała psychikę jako system energetyczny, w którym usytuowane są siły biologiczne i siły psychiczne zorientowane na realizację potrzeb organizmu. W tej teorii zachowanie człowieka jest efektem konfliktu między siłami biologicznymi a wymaganiami społecznymi, silnie akcentowana jest też obecność w osobowości różnych systemów, w dużej mierze nieuświadomionych. Cechą osobowości, oprócz istnienia w niej instynktownych popędów, jest energia, której ilość jest ograniczona i może być wyrażona w różny sposób. Motywacja do zachowania to stan napięcia ukierunkowany na jego redukcję i przyjemność z tego płynącą (CERVONE, PERVIN, 2011). Teoria psychodynamiczna ustanowiła silne podstawy dla dostrzegania roli procesów nieświadomych wpływających na zachowanie człowieka. Badania prowadzone współcześnie potwierdzają silne znaczenie procesów nieświadomych dla zachowania się człowieka (BARGH, 1997).

Współcześnie nieświadomość rozumiana jest jednak w inny sposób – jako konieczność działania poza świadomością pewnych procesów poznawczych, takich, jak: uczenie się, uwaga, procesy emocjonalne. Perspektywa poznawcza podkreśla konieczność przetwarzania przez człowieka dużych ilości informacji i adaptacyjności w codziennym funkcjonowaniu (WILSON, 2002). Aktualnie funkcjonującym pojęciem jest *utajony/ukryty*, który oznacza *automatyczny* zgodnie z podejściem DE HOUWERA i innych badaczy (DE HOUWER, 2006; MOORS I IN., 2010). W historii psychologii osobowości ruch humanistyczny i teorie fenomenologiczne odeszły od nieświadomości na rzecz fenomenologicznego doświadczenia konkretnego człowieka i rozumienie własnego *Ja*. ROGERS spostrzegł konstytutywną motywację do zachowania jako możliwość wzrastania (samoaktualizacja). Interesowało go samo doświadczenie wewnętrzne, jego sens oraz indywidualna interpretacja (CERVONE, PERVIN, 2011). Teoriom fenomenologicznym poniekąd zawdzięcza się zainteresowanie wewnętrznym systemem *Ja*.

Również zainteresowanie temperamentalnym komponentem osobowości ma swoją długą historię – począwszy od podziałów HIPOKRATESA I GALENA, przez dziedziczność różnic indywidualnych, po łączenie z cechami organizmu najbardziej biologicznych części osobowości (STRELAU, 1998). Współcześnie wpływ temperamentu na zachowanie i jego podłoże biochemiczne podejmowali MARVIN ZUCKERMAN (1991, 2007) oraz GRAY (1987). GRAY jest autorem teorii temperamentu, zgodnie z którą w układzie nerwowym istnieją struktury odpowiadające za sterowanie zachowaniem emocjonalnym. Podstawy neurologiczne ma behawioralny system hamowania (BIS, *Behavioral Inhibition System*) i behawioralny system dążenia (BAS, *Behavioral Activation System*) odpowiadające za zachowanie człowieka (GRAY, 1987). Na podstawie teorii GRAYA CLONINGER sformułował psychobiologiczną teorię osobowości, w której szczególnie podkreślał znaczenie temperamentu oraz alternatywność koncepcji w stosunku do PMO (CLONINGER, 2000).

Według psychologów temperament to wrodzony, biologiczny wymiar osobowości odzwierciedlający różnice indywidualne w reakcjach emocjonalnych. KAGAN (1994, 1999) traktował go jako ujawniające się już w dzieciństwie względnie stałe, dziedziczne i różnicujące właściwości funkcjonowania emocjonalnego i zachowania. Współczesne badania wskazują silny wpływ temperamentu na zachowanie człowieka, podejmowanie ryzyka, zdrowie psychiczne, relacje społeczne i życie zawodowe (GUTIÉRREZ I IN., 2016; YOUSSEF I IN., 2016). Wyniki badań sugerują stałość temperamentu od okresu dzieciństwa jako cechy różnicującej ludzi (SLOBODSKAYA, KOZLOVA, 2016). Choć nie jest możliwa zmiana temperamentu na przeciwny, to jednak ostateczny jego kształt zależy także od wpływu środowiska (KAGAN, 1994, 1999). Przykładem jest impulsywność, która, choć zdeterminowana biologicznie, pod wpływem czynników środowiskowych może silniej lub słabiej manifestować się w zachowaniu (ZUCKERMAN, 2005). Podobny pogląd odnajdziemy w teorii ROTHBART I DERRYBERRY'EGO, w której temperament opisywany jest jako konstytutywne różnice w reaktywności i samoregulacji, na które wpływ mają, oprócz dziedziczności, także dojrzewanie i doświadczenia (ROTHBART, 2007; ROTHBART, BATES, 1998). Temperament w znaczeniu zarówno reaktywności, jak i regulacyjności zachowania może służyć wyjaśnianiu zachowań wiążących się z ryzykiem (NYSTROM, BENGTSSON, 2016). Wiele wskazuje, iż na podstawie temperamentu można przewidywać późniejsze cechy osobowościowe (SHINER, DEYOUNG, 2013).

Jednak odróżnienie cech temperamentalnych od cech osobowościowych nie jest łatwe. Część badaczy prezentuje pogląd, zgodnie z którym cechy modelu pięcioczynnikowego odzwierciedlają cechy temperamentalne (HALVERSON I IN., 2003), zaś inni określają tak jedynie cechy związane z funkcjonowaniem układu nerwowego i reagowaniem emocjonalnym (JAGIELLOWICZ, ARON, ARON, 2016). W badaniach THOMASA I CHESS oraz BUSSA I PLOMINA, testując właściwości temperamentu (np. stałość), wyodrębniono wymiary: emocjonalność, aktywność, towarzyskość i impulsywność (CERVONE, PERVIN, 2011). Choć z teorii tej ostatecznie wyłączono analizę impulsywności, to w innych teoriach temperamentu jest ona jednym z podstawowych jego wymiarów (zob. WATSON, TELLEGEN, 1999). Badania sugerują, iż impulsywność i poszukiwanie doznań mogą być cechami o podłożu biologicznym, związanym z wydzielaniem dopaminy (HAMER, 1997). Aktualnie coraz intensywniej poszukuje się podstaw biologicznych temperamentu związanych z działaniem genów i białek oraz podstaw działania układu nerwowego. Rozwój neuronauki wciąż przynosi nowe wyniki dotyczące neurologicznych podstaw cech osobowości (PRIVADO I IN., 2017; CERVONE, PERVIN, 2011; COSTA, MCCRAE, 2001). Pewne elementy temperamentalne dostrzec można w sumienności, ugodowości i otwartości na doświadczenie, choć przedmiotem badań w neuronauce jest głównie podłoże neurotyczności i ekstrawersji (HALVERSON I IN., 2003; MITCHELL, KUMARI, 2016).

Spośród różnych obszarów psychologii osobowości dla niniejszej pracy istotne są także implikacje paradygmatów behawioryzmu. Według podejścia behawiorystycznego, człowiek przyswaja typowy dla siebie styl osobowości w efekcie interakcji ze środowiskiem. Z behawioryzmu wywodzi się istotna dla prowadzonych badań – Teoria Ram Relacyjnych (RFT; *Relational Frame Theory*; HAYES, BARNES-HOLMES, ROCHE, 2001). Jest to postskinnerowska teoria ludzkiego języka i poznania odnosząca się do analizy ludzkiego zachowania. Szczegółowo opisali ją OSTASZEWSKI I MALICKI (2013).

Zgodnie z RFT język ma ogromny wpływ na zachowanie, a ludzie reagują na określone wydarzenia w powiązaniu do innych wydarzeń, a nie obiektywnych właściwości bodźców. Ludzie reagują więc nie na same bodźce, a na relacje tych bodźców z innymi bodźcami (*relational responding*), które wcześniej zostały wzmocnione w ich doświadczeniu. RFT jest podejściem do ludzkiego zachowania mieszczącym się w ramach funkcjonalnego kontekstualizmu (STEWART, 2016; HAYES, SANFORD, CHIN, 2017; przykłady: OSTASZEWSKI, MALICKI, 2013), w którym zachowanie musi być rozumiane w relacji do kontekstu występowania i, aby je zrozumieć i na nie wpływać, należy znać jego funkcję (TORNEKE, 2010). Zgodnie z takim podejściem bodźce przyjmują znaczenie funkcjonalne, które u różnych ludzi będzie uruchamiało różne zachowania, na co ma wpływ historia uczenia się osoby, czyli wpływ pojawiających się regularności środowiska i relacji między bodźcami na zachowanie (DEHOUSER I HUGHES, 2017; HAYES I IN., 2001). Takie nabywanie ram relacyjnych może mieć wpływ na psychologiczne funkcjonowanie i generatywność języka (OSTASZEWSKI, MALICKI, 2013).

Teoria Ram Relacyjnych jako pokłosie behawioryzmu wpłynęła na badanie postaw utajonych – także w odniesieniu do „Ja” – oraz weryfikację hipotez stawianych w obszarze psychologii osobowości. Teoria RFT znalazła zastosowanie jako podłoże dla konstrukcji procedury pomiaru postaw utajonych IRAP (BARNES-HOLMES I IN., 2006), wykorzystanej w badaniach przeprowadzonych dla potrzeb niniejszej pracy. Elementy RFT są nadal rozwijane w ramach psychologii kontekstualnej, a ilość artykułów o charakterze empirycznym i teoretycznym stale wzrasta (BARNES-HOLMES I IN., 2017; O’CONNOR I IN., 2017).

Ostatnim nurtem teoretycznym istotnym dla prowadzonych badań jest cechowy nurt osobowości. Cechy osobowości rozumiane są jako służące do opisu człowieka i wyjaśniania oraz antycypowania jego zachowania (CERVONE, PERVIN, 2011). Co ciekawe, w nurcie cechowym wcale nie traktowano zachowania jako zdeterminowanego tylko cechami. Postulowano wpływ także innych czynników, również sytuacyjnych, i ról społecznych (np. wykonywany zawód). Późniejsi badacze prezentowali bardziej skrajne poglądy, twierdząc, iż cechy są zdeterminowane biologicznie i nie podlegają wpływowi środowiska. Dotyczący polemiki osoba vs sytuacja spór między badaczami przybrał na sile w pewnym okresie rozwoju psychologii osobowości, jednak teoria społeczno-poznawcza BANDURY (1986) oparta

była na przekonaniu o wzajemnym determinizmie, czyli na uznaniu wzajemnej przyczynowości między zachowaniem, cechami osobowości i środowiskiem. Głównym przedmiotem polemiki była stałość sytuacyjna cech, szczególnie w ujęciu krytyków tego nurtu cechowego. Zgodnie z poglądem MISCHELA (1968) w zachowaniu człowieka brakuje międzysytuacyjnej spójności, a każdy człowiek dostosowuje zachowanie do konkretnej sytuacji. Podejście kompromisowe prezentował LEWIS (2002) sugerując, aby otoczenie traktować jako wzmacniające cechy osobowości, a ludzi – jako podmioty aktywnie poszukujące sytuacji zgodnych z ich cechami. Niektórzy badacze podejmują się pomiaru krótkotrwalej zmienności cechy (np. narcyzmu) w celu uchwycenia komponentów cechy o charakterze procesualnym (GIACOMIN, JORDAN, 2016).

Osiągnięcia teorii cechowej i badania w jej nurcie miały wpływ na powstanie sześcioczynnikowego modelu osobowości HEXACO wykorzystywanego w niniejszej pracy. Badacze heroizmu i cech osobowości z nim powiązanych zauważają wzrost zainteresowania pomiarem heroicznego jako względnie stałej cechy, niejako uprawomocniając w ten sposób pomiar heroizmu jako zmiennej, której poziom różni się między ludźmi (KINSELLA, RITCHIE, IGOU, 2015; SMITH I IN., 2013). W przypadku heroizmu ekspresja osobowości może zależeć od odpowiedniości sytuacji względem cech. Sytuacje dopasowane do cech umożliwiają większe prawdopodobieństwo ich ekspresji – na przykład w sytuacji ekspozycji społecznej osoby narcystyczne bardziej promują siebie (WALLACE, BAUMEISTER, 2002; TETT I BURNETT, 2003). Jako przykładowe cechy sytuacji, w których może dojść do zachowania heroicznego wskazać można: ekstremalność, nowość, nieprzewidywalność – mogą więc one przypuszczalnie odpowiadać pewnym cechom osobowości. W zależności od rodzaju heroizmu inne cechy mogą stać się bardziej adekwatne do danego typu sytuacji.

3.3. Cechy osobowości kluczowe dla prowadzonych badań

3.3.1. HEXACO – sześcioczynnikowy model osobowości autorstwa MICHAELA ASHTONA I KIBEOMA LEE (2004)

Sześcioczynnikowy model osobowości powstał na gruncie teorii już istniejącej, która zresztą wywodzi się z nurtu badań leksykalnych. Badacze nurtu cechowego przeanalizowali język, którym posługują się ludzie w codziennym życiu, opisując otaczającą ich rzeczywistość i wyodrębnili rzetelne, trafne i trwałe w czasie cechy osobowości, które posłużyły do powstania PMO (COSTA, McCRAE, 1992). Choć model ten doceniono z uwagi na odpowiednią liczbę czynników i uniwersalność (JOHN, SRIVASTAVA, 1999), a część badaczy twierdziła, iż jest wystarczający dla opisu negatywnych cech, takich jak psychopatia (LYNAM, MILLER, 2015), inni wskazywali jednak na jego ograniczenia. Jako braki wskazywano słabe odzwierciedlenie zachowań antyspołecznych i pewną niekompletność (VESELKA, SCHERMER, VERNON,

2012). Efektem międzynarodowej metaanalizy w tej sprawie był wniosek o uwzględnienie w nowej taksonomii dodatkowego, szóstego czynnika – uczciwości. Z uwagi na zastosowanie modelu do opisu różnic związanych z funkcjonowaniem społecznym dokonana zmiana wydaje się trafna. W ten sposób teoria cechowa dała podwaliny dla modelu HEXACO, który zawiera w sobie dodatkowo kategorię uczciwości (LEE, ASHTON, 2004).

Model sześcioczynnikowy autorstwa MICHAELA ASHTONA i KIBEOMA LEE (2004) jest, jak dotąd, najnowszym podejściem do osobowości w obrębie teorii cechowych. HEXACO jest akronimem nazw zmiennych: H – *Honesty-Humility*, (uczciwość), E – *Emotionality* (emocjonalność), X – *Extraversion* (ekstrawersja), A – *Agreeableness* (ugodowość), C – *Conscientiousness* (sumienność) oraz O – *Openness to Experience* (otwartość na doświadczenie) (ASHTON, LEE, 2009; LEE, ASHTON, 2014). Model wykorzystywany jest aktualnie w bardzo wielu obszarach badawczych, od badań ciemnych stron osobowości i prospołeczności aż do praktycznego zastosowania pomiaru cech w sprzedaży i analizie politycznej (BLAIS, PRUYERS, 2017; MATHIEU, BABIAK, 2016; PILCH, 2013; WERTAG, BRATKO, 2016; WIHLER I IN., 2017). Autorzy modelu nadal go rozwijają, na przykład badając zmianę poziomu cech związaną z wiekiem (LEE, ASHTON, 2018).

Uczciwość definiowana jest jako bycie szczerym, godnym zaufania, prawdziwym i prawdziwym (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org). Niska uczciwość opisywana jest jako bycie przebiegłym, nielojalnym i beznymnym. Warto zauważyć, iż określenia te nieco różnią się w zależności od języka (CERVONE, PERVIN, 2011). Autorzy HEXACO podkreślają aktywne tendencje prospołeczne w uczciwości, która ma wyrażać bycie autentycznym i sprawiedliwym w relacjach z ludźmi bez odczuwania potrzeby rewanżu, gdy wzajemność w kooperacji nie zostaje zachowana. Osoby o wysokim poziomie tej cechy zachowują się lojalnie i sprawiedliwie, nawet jeśli brak współpracy przyniosłby im bardziej wymierne zyski (ASHTON, LEE, 2007). Uczciwość to także niechęć do manipulowania innymi, łamanie zasad i brak zainteresowania dążeniem do uzyskania prestiżu społecznego czy materialnego.

Emocjonalność definiowana jest jako skłonność do empatii, tworzenia emocjonalnych i sentymentalnych relacji z innymi ludźmi przy jednoczesnym zwiększonym odczuwaniu strachu i lęku.

Ekstrawersja jest czynnikiem opisywanym jako żywiołowość, optymizm, pewność siebie, skłonność do nawiązywania interakcji z innymi ludźmi i uczestnictwa w spotkaniach towarzyskich. Osoby ekstrawertyczne doświadczają entuzjazmu i energii, co przejawia się szczególnie w kontekście społecznym, sytuacjach przemówień i dających możliwość objęcia przywództwa. Osoby te lubią wchodzić w relacje z innymi, są dynamiczne i stanowi to dla nich źródło zadowolenia.

Ugodowość jest ujmowana jako przeciwieństwo gniewnego stylu bycia, wiąże się z łagodnością w ocenie innych ludzi, wybaczeniem i skłonnością do kompromisu. Charakterystyczna jest w niej wysoka samokontrola, niski krytycyzm i elastyczność we współpracy z innymi. Osoby takie unikają kłótni, pozostają cierpliwe i spokojne oraz dostosowują się do zdania innych, nawet jeśli nie jest to najlepsze rozwiązanie.

Sumiennosc to skrupulatność i analizowanie szczegółów, zdyscyplinowanie, dobra organizacja czasu i otoczenia, perfekcjonizm oraz wytrwałość w dążeniu do celu. Jest to także skłonność do długiego namysłu i niechęć do przyjmowania szybkich rozwiązań, możliwie obarczonych błędem. Osoby takie są wytrwałe w pracy i zmotywowane do osiągnięć. Charakteryzuje je rozwaga, samokontrola i hamowanie impulsów.

Otwartość na doświadczenie definiowana jest przez autorów modelu jako zaabsorbowanie pięknem sztuki i natury, posiadanie wyobraźni i ciekawość świata. Wysokie wyniki w opisywanym czynniku świadczą o zainteresowaniu niecodziennymi rozwiązaniami i skłonności do niekonwencjonalnych zachowań. Osoby takie są zainteresowane doświadczaniem różnych sytuacji, podróżowaniem, innowacyjnością i eksperymentowaniem. Są zwykle aktywne w działaniu i przy tym silnie kreatywne (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org). Cecha ta wiąże się z dociekliwością poznawczą, używaniem wyobraźni na co dzień i zainteresowaniem nietypowymi ludźmi oraz sytuacjami (LEE, ASHTON, 2014).

Główną cechą odróżniającą HEXACO od modelu PMO jest obecność wspomnianej już uczciwości, co stanowiło jeden z argumentów na rzecz wyboru do referowanych badań opisywanego modelu. Publikacja pod tytułem „*The H Factor of Personality: Why Some People Are Manipulative, Self – Entitled, Materialistic and Exploitive – And Why It Matters to Everyone*” tłumaczy w szczegółach specyfikę nowego czynnika (LEE, ASHTON, 2013). Autorzy dokonali jednak nie tylko prostego dodania jednego czynnika do reszty, zmianie uległa także wewnętrzna struktura czynników. Pewne elementy uczciwości wywodzą się w modelu PMO z sumiennosci i ugodowości. Do uczciwości przeniesione zostały mierzące prostolinijność i skromność elementy ugodowości oraz komponenty moralne wliczane wcześniej w sumiennosc. Ugodowość została więc wyraźnie odróżniona w nowej koncepcji od uczciwości, po to, aby podkreślić jedynie fasadowe podobieństwo (z uwagi na odniesienie do relacji wzajemnej społecznej wymiany). Uczciwość jako jedyna wiązana jest teraz z moralnością i zachowaniami etycznymi (LEE, ASHTON, 2014). Autorom udało się uzyskać sytuację, w której czynnik słabo pokrywa się z innymi, co świadczy o jego odmiennym charakterze (LEE, ASHTON, 2014). Zmiany związane z uczciwością wpłynęły na znaczenie pozostałych czynników. Warto zauważyć, iż, oprócz zmiany ilościowej i zaproponowania innego układu cech niższego rzędu wynikającego z powstania nowego czynnika, nastąpiły także inne rotacje. Emocjonalność i ugodowość nie odpowiadają dokładnie neurotyczno-

ści i ugodowości z PMO – do ugodowości przeniesiono elementy świadczące o złym nastawieniu. Agresywna wrogość była wcześniej składnikiem neurotyzmu (LEE, ASHTON, 2006; ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org). W dłuższej wersji kwestionariusza możliwa jest także interpretacja poziomu zmiennej *altruizm*, która nie stanowi odrębnego czynnika i składa się z brzmień pozycji kilku czynników (ASHTON, LEE, 2009).

Mimo iż w polskim tłumaczeniu przyjęto nomenklaturę *uczciwość*, angielskie *Honesty-Humility* oddaje znaczenie cech uczciwość-pokora lub uczciwość-skrupliwość. Określenie *pokora* w sposób szczególny odzwierciedla pozytywne konotacje czynnika, takie, jak: niskie skoncentrowanie na własnej osobie, otwartość na innych, prospołeczność. Badania wskazują, iż im wyższa pokora, tym większa skłonność do samoregulacji zachowania (TONG I IN., 2016). Zakłada się, iż im mniej uczciwości, tym większe prawdopodobieństwo antyspołecznych zachowań (LEE, ASHTON, 2013).

3.3.2. Psychopatia subkliniczna w triarchicznej konceptualizacji CHRISTOPHERA PATRICKA, DONA FOWLESA i ROBERTA KRUEGERA (2009)

Pierwsze określenie *psychopatia* przedstawiano w rozumieniu niższości, podrzędności względem przyjętej normy. W XX wieku połączono psychopatię z osobowością i nazwano ją antysocjalnością. Mimo iż jednostki o cechach psychopatycznych opisywano jako socjopatyczne lub posiadające osobowość nieprawidłową (PILCH, 2013), to zwrócono też uwagę, iż niektóre z nich są zdolne do osiągania sukcesów politycznych lub materialnych (MILLON, SIMONSEN, BIRKET-SMITH, 1998).

Pierwsza pełniejsza charakterystyka osobowości psychopatycznej przedstawiona została przez CLECKLEYA w *The Mask of Sanity* (1941, 1982) i opisywała osoby pozbawione wyrzutów sumienia, nieszczerze, posiadające urok, ubogie w reakcje afektywne i pozbawione wglądu w siebie, patologicznie egocentryczne, niezdolne do miłości i uczenia się na błędach, nieodpowiedzialne w relacjach interpersonalnych oraz skłonne do zachowań antyspołecznych (CLECKLEY, 1982). KARPMAN (1941) w podobnym czasie wyodrębnił odmienne wzorce reagowania zaburzonej osobowości odzwierciedlające wpływ czynników wrodzonych i środowiskowych – psychopatię idiopatyczną (*primary*), która jest instrumentalna, stała emocjonalnie i niewrażliwa oraz psychopatię symptomatyczną (*secondary*), która jest wroga, impulsywną i bywa neurotyczna (KARPMAN, 1941; DRISLANE I IN., 2014a).

CLECKLEY (1982) również podkreślał, iż osobowość psychopatyczna może być pozytywnie przystosowana do społeczeństwa. W podobnym czasie do publikacji CLECKLEYA rozwijały się inne podziały, jednak zainteresowania badaczy dotyczyły psychopatii mierzonej w wa-

runkach więziennych. Empiryczne badania nad psychopatią niekryminalną rozpoczęły się później (WIDOM, 1977). W czasie zainteresowania psychopatią jako zaburzeniem klinicznym wyróżniano następujące główne jej cechy: agresywność i impulsywność (McCORD, McCORD, 1964). W ramach tego podejścia wersji psychopatia porównywana jest do antyspołecznego zaburzenia osobowości (WIDIGER, 2006; PETHMAN, ERLANDSSON, 2002) lub osobowości dysocjalnej (PUŻYŃSKI, WCIORKA, 1998). W wersji subklinicznej psychopatia obejmuje również charakterystyki pozytywnego przystosowania się.

Zanim możliwy stał się pomiar psychopatii w populacji ogólnej, powstawały narzędzia wykorzystywane do pomiaru klinicznego – na podstawie listy CLECKLEYA powstała *Skala obserwacyjna skłonności psychopatycznych (Psychopathy Checklist, PCL; HARE, 1980)*. Kolejne wersje narzędzia obejmowały różne konfiguracje czynników i rozwiązania o różnej liczbie czynników (BODUSZEK, DĘBOWSKA, 2016; PASTWA-WOJCIECHOWSKA, 2011). Popularnym narzędziem do pomiaru psychopatii w populacji ogólnej jest kwestionariusz *Psychopathic Personality Inventory – Revised (PPI-R; LILIENFELD, ADREWS, 1996; LILIENFELD, WIDOWS, 2005)*. Narzędzie to umożliwia pomiar zarówno w populacji klinicznej, jak i ogólnej. Na początku kwestionariusz składał się z ośmiu czynników, lecz w wersji zrewidowanej posiada dwa czynniki nadrzędne: nieustraszoną dominację (*fearless dominance*) oraz egocentryczną impulsywność (*self-centered impulsivity*), które można porównać do czynników występujących w koncepcji KARPMANA (MILLER, MAPLES-KELLER, LYNAM, 2016). Pomiar w formie nieklinicznej umożliwia także skala *Levenson's Self-Report Psychopathy Scale (LSRP; LEVENSON, KIEHL, FITZPATRICK, 1995)*. Rozwój pomiaru psychopatii w grupach nieklinicznych współistniał z coraz dokładniejszym definiowaniem pojęcia psychopatii subklinicznej jako manifestacji zaburzenia w złagodzonej formie i umiarkowanej ekspresji. Formę subkliniczną wyjaśnia się teorią dwóch niezależnych szlaków wiodących, prowadzących do rozwinięcia czynnika afektywno-interpersonalnego oraz czynnika antysocjalnego psychopatii (FOWLES, DINDO, 2009).

Należy zaznaczyć, iż część badaczy nadal nie zgadza się z powyższymi sposobami pomiaru psychopatii i podziela stanowisko, iż psychopatia to po prostu odpowiednia konfiguracja cech PMO (LYNAM, MILLER, 2015). Rozwój psychologii osobowości w obszarze zachowań antysocjalnych ma charakter procesualny, a badacze prezentują coraz to nowe podejścia do klasycznych koncepcji (YILDIRIM, DERKSEN, 2015).

Jednym z najciekawszych współczesnych ujęć osobowości jest Ciemna Triada Osobowości składająca się z makiawelizmu, psychopatii subklicznej i narcyzmu subklinicznego (PAULHUS, WILLIAMS, 2002). W niniejszej pracy przyjęto conceptualizację psychopatii autorstwa PATRICKA, FOWLESA I KRUEGERA (2009). W takim ujęciu nie jest konieczne stwierdzenie występowania zachowań antyspołecznych, aby mogła być mowa o psycho-

patii, a wymiary psychopatii mogą być względnie niezależne (PILCH, 2013). Koncepcja psychopatii subklinicznej CHRISTOPHERA PATRICKA i współpracowników (2009) jest heterogeniczna i zakłada istnienie trzech czynników: bezduszości (*meanness*), zuchwałości (*boldness*) i rozhamowania (*disinhibition*). W oparciu o tę koncepcję powstała *Triarchiczna miara psychopatii* (TriPM-41; PATRICK, 2010; w adaptacji PILCH I IN., 2015). Źródłem pytań dla zuchwałości był inwentarz (*The Boldness Inventory*) powstały na potrzeby dopracowania i rozwinięcia koncepcji deficytu lęku w jednej z pierwszych wersji kwestionariusza PPI (LILIEFELD, 1990). Podłożem bezduszości i rozhamowania było jedno narzędzie (*Externalizing Spectrum Inventory*, KRUEGER I IN., 2007). Zuchwałość w wysokim stopniu koreluje z czynnikiem interpersonalnym psychopatii i porównywana jest do nieustraszonej dominacji, a rozhamowanie i bezduszość – do egocentrycznej impulsywności i chłodu emocjonalnego mierzonych przez PPI (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009).

Trójczynnikowa koncepcja psychopatii jest unikatowa dla interpretacji wyników badań – obejmuje ona charakterystyki związane z pozytywną adaptacją do społeczeństwa, co pozwała ukazać unikatowe zależności badawcze. Najnowsze badania sugerują trafność powyższej teorii w ujmowaniu komponentów psychopatii – analogicznych do biologicznego funkcjonowania organizmu (PASION, CRUZ, BARBOSA, 2016).

W trójczynnikowej koncepcji psychopatii szczególne miejsce zajmuje zuchwałość, traktowana dotychczas jako nieposiadająca jednoznacznego odpowiednika w PCL-R (HALL I IN., 2014). Ostatnie badania wskazały jednak na pewną reprezentację zuchwałości także w tym narzędziu (MURPHY, LILIEFELD, SKEEM, EDENS, 2016). Zuchwałość to czynnik wzbudzający największe kontrowersje wśród niektórych badaczy, jednak warto przypomnieć, iż odzwierciedla on charakterystykę psychopatii zaproponowaną już przez CLECKLEYA, w szczególności charyzmę i skuteczne wywoływanie dobrego wrażenia (CLECKLEY, 1982). Z uwagi na pozytywne właściwości zuchwałość stała się przedmiotem szerszej debaty naukowej i sporu o to, czy można zaliczać ją do czynników konstytutywnych psychopatii (LILIEFELD I IN., 2012). Najwięksi oponenci traktują zuchwałość jako czynnik zbędny w diagnozie, zarzucając mu brak związków z innymi miarami psychopatii (GATNER, DOUGLAS, HART, 2016; MILLER I LYNAM, 2012; MILLER I IN., 2016). Z szeroko zakrojonych badań przeprowadzonych w odpowiedzi na te zarzuty przez zwolenników trójczynnikowej koncepcji psychopatii – LILIEFELDA, SMITH, PATRICKA, DRISLANE, SAUVIGNÉ I LATZMANA (2016b), wynika, iż zuchwałość jest dodatnio związana z psychopatią, a jej rys przeplata się w różnych narzędziach pomiarowych i powinna być traktowana jako ważny element psychopatii. Nie należy jednak spodziewać się związków dodatnich tego adaptacyjnego komponentu psychopatii ze skalami przeznaczonymi do badania prób więziennych. Postulowane jest traktowanie zuchwałości porównywalnie do nowego brzmienia definicji psychopatii w klasyfikacji DSM-5 (ANDERSON I IN., 2014; LILIEFELD I IN., 2016b; MURPHY I IN.; 2016). Przeprowadzono tak-

że badania nad percepcją zuchwałości jako czynnika psychopatii – w opinii profesjonalistów jest ona tak samo przynależna do psychopatii, jak pozostałe składowe (BERG, LILIENFELD, SELLBOM, 2017).

Osoby o wysokiej *zuchwałości* są pewne siebie, optymistyczne, ekstrawertyczne, nieustraszone (według autora koncepcji zuchwałość to fenotypowa ekspresja genotypu nieustraszoneści), mają wysoką samoocenę i są stabilne emocjonalnie (DRISLANE I IN., 2014A; DONNELLAN, BURT, 2016; PATRICK, 2009; POY I IN., 2014). Osoby te wywołują pozytywne wrażenie, przyjmują rolę lidera i autorytetu oraz sprawiają wrażenie dzielnych, przekonujących, asertywnych i poszukujących wrażeń (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; SELLBOM, PHILLIPS, 2013). U adolescentów zuchwałość związana jest z niską wrogością (KYRANIDES I IN., 2017). Badacze, opisując osoby zuchwałe, przywołują metaforę *wilka w owczej skórze* (MURPHY I IN., 2016). Zuchwałość koreluje z narcyzmem dodatnio i wysoko (PILCH, GÓRNIK-DUROSE, 2016), jednak są to dwa różne konstrukty – narcyzm powiązany jest z neurotycznością, stałym poszukiwaniem uwagi ze strony innych i niezdolnością do przyjmowania krytyki (MILLER I IN., 2013; PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009).

Drugą składową w trójczynnikowej koncepcji psychopatii jest *bezdusznosc* – przez wielu badaczy definiowana jako rdzeniowa cecha psychopatii – oznaczająca okrucieństwo, bezwzględność i brak empatii. Jako podłoże bezdusznosci oraz rozhamowania wskazuje się trudny temperament i takie cechy, jak: negatywny afekt, wysoka aktywność, słabe wykonanie w konieczności utrzymania uwagi i sztywność w adaptowaniu się do środowiska. Szczególnie rozwinięta w bezdusznosci jest skłonność do agresji (PORTER, WOODWORTH, 2006). Bezwzględność osób o wysokim poziomie tego czynnika ma swoje podłoże w deficycie empatii i nieemocjonalnym rozpatrywaniu cierpienia (ALI, CHAMORRO-PREMUZIC, 2010). Charakterystyka czynnika spójna jest z brakiem empatii podkreślanym przez koncepcje socjobiologiczne (HARE, 2010). W przypadku zachowania przekraczającego normy występuje deficyt wyrzutów sumienia i eksploatacyjne traktowanie innych ludzi (GODENICK, 2009).

Aktywne działania osób bezdusznych mogą przejawiać się we wrogości, skłonności do poniżania, odwetu, krytycznego stosunku do otoczenia, czego efektem jest wywoływanie strachu oraz okrucieństwo względem ludzi i zwierząt (ALI, CHAMORRO-PREMUZIC, 2010; PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). Charakterystyczny jest kpiący styl bycia, arogancja, krnąbrność, brak poszanowania względem zwierzochnictwa i agresywne współzawodnictwo. Osoby te wykazują słabe związki z innymi ludźmi (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009), co może być związane z wymienionymi cechami oraz niechęcią do tworzenia związków emocjonalnych (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; DRISLANE I IN., 2014b). Bezdusznosc koreluje dodatnio z anhedonią i wycofaniem społecznym oraz podejrzliwością (STRICKLAND I IN., 2013). Według autorów u podłoża zuchwałości i bezdusznosci leży ta sama genotypowa skłonność

do braku lęku, jednak cechy te manifestują się w rozbieżny sposób. Znaczenie dla rozwinięcia się bezduszności może mieć środowisko wychowawcze – odrzucające, zaniedbujące lub skrajnie wykorzystujące (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009).

Ostatnim czynnikiem w omawianej koncepcji psychopatii jest *rozhamowanie*, które charakteryzuje się niską tolerancją na frustrację, łatwością wpadania w irytację i słabą kontrolą impulsu (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). Osoby rozhamowane, oprócz bycia impulsywnymi, są nieodpowiedzialne, opozycyjne i zdarza im się reagować agresywnie. Charakteryzuje je negatywna afektywność, niecierpliwość sprawiająca problemy, alienacja i niechęć do ludzi (PATRICK, 2010). Zazwyczaj nie planują i mają trudności z samodyscypliną, nie spostrzegają negatywnych konsekwencji, mają trudności z odraczaniem nagrody. Ich poziom lęku jest wysoki (DRISLANE I IN., 2014b; PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009), więc nie zaskakują dodatnie związki rozhamowania z neurotyzmem i nadużywaniem substancji psychoaktywnych.

W kontaktach z innymi ludźmi osoby rozhamowane zwykle okazują sprzeciw i wrogość (KRUEGER I IN., 2007). W sytuacji, gdy agresywna wrogość wchodziła w skład neurotyczności w PMO, to rozhamowanie korelowało z nią dodatnio (POY I IN., 2014). W badaniach PILCH I IN. (2015) rozhamowanie wykazywało związki ujemne ze wszystkimi czynnikami HEXACO i brak związków z emocjonalnością. W modelu sześcioczynnikowym agresywna wrogość została przeniesiona do ugodowości w porównaniu do PMO, stąd mogą wynikać rozbieżności w rezultatach badawczych. Wydaje się, iż wrogość może mieć w tym przypadku inne podłoże niż u osób bezdusznych, ponieważ rozhamowanie koreluje dodatnio z lękiem (PILCH I IN., 2015). Potwierdza to tezę o słabej regulacji emocji (PATRICK, 2013; STANLEY, WYGANT, SELBOM, 2013) i dominacji negatywnej afektywności u osób silnie rozhamowanych (KRUEGER I IN., 2007).

Jako podłoże kształtowania się ogólnej psychopatii wskazywane są czynniki temperamentalne, styl wychowania lub wpływ socjalizacji. Cechy psychopatyczne mają odzwierciedlenie w budowie i strukturze mózgu oraz reakcjach fizjologicznych, co wspiera hipotezę o podłożu biologicznym psychopatii (SANTANA, 2016). Prawidłowa socjalizacja wskazywana jest jako czynnik chroniący i może powodować, iż osoby psychopatyczne będą skłonne do śmiałego przywództwa oraz dokonają czynów heroicznych (LYKKEN, 1995).

Z drugiej strony zauważalne są nieprawidłowości we wczesnej socjalizacji (STEAD I IN., 2012), a trafne szacowanie tej cechy na podstawie nieprawidłowej socjalizacji to jeden z częściowej pojawiających się poglądów w odpowiedzi na pytanie o rozwój psychopatii (VAUGHN, HOWARD, DELISI, 2008). Pojawiająca się nieścisłość może być związana z różnicami w definiowaniu komponentów psychopatii. Ogólny poziom psychopatii wiązano w literaturze

z deficytami emocjonalnymi i poznawczymi. Badania wskazują na znaczne zaburzenia osób psychopatycznych w obrębie funkcji wykonawczych procesów poznawczych (LANTRIP I IN., 2016). Zagadnienie deficytów emocjonalnych w psychopatii jest bardziej złożone – w badaniach reakcje na słowa o ładunku emocjonalnym pokrywały się z reakcjami na bodźce neutralne (WILLIAMSON, HARPUR, HARE, 1991), jednak bardziej aktualne badania wskazują na możliwość występowania dodatnich związków między psychopatią a inteligencją emocjonalną (SACCO I IN., 2016).

Rozbieżności w kwestii związków psychopatii z innymi cechami są przypuszczalnie związane z rodzajem użytego narzędzia badawczego. Przywołać tu można przykład koncepcji jednostki psychopatycznej odnoszącej sukcesy – jest to jeden z typów powstały na skutek odpowiedniej konfiguracji czynników, najprawdopodobniej wysokiej zuchwałości i niskiego rozhamowania (HALL, BENNING, 2006). Osoby o wysokiej psychopatii mogą odnosić sukcesy i posiadać udane życie zawodowe pomimo łamania norm społecznych (COYNE, THOMAS, 2008; VISSER I IN., 2010; MILLER, LYNAM, 2003). Posiadanie cech psychopatii subklinicznej szacowane jest na wyższe w formie subklinicznej – 5 do 15% populacji ogólnej, a w formie klinicznej – mniej niż 1% (LEBRETON, BINNING, ADORNO, 2006).

3.3.3. Narcyzm subkliniczny w koncepcji ROBERTA RASKINA i HOWARDA TERRY'EGO (1988)

Narcyzm subkliniczny jest składową Ciemnej Triady Osobowości (PAULHUS, WILLIAMS, 2002). Wywodzi się z koncepcji klinicznego narcyzmu (RASKIN, HALL, 1979; RASKIN, TERRY, 1988), jednak w formie subklinicznej nie spełnia formalnych kryteriów narcystycznego zaburzenia osobowości (raczej pod względem ilościowym, a nie jakościowym) – (CAIN, PINCUS, ANSELL, 2008). Źródłostów pojęcia związany jest z mitologiczną historią Narcyza, który przestał jeść i spać w wyniku oczarowania własnym odbiciem w wodzie, co doprowadziło go do śmierci (PARANDOWSKI, 1992). W psychologii narcyzm definiowany jest jako zaburzona orientacja interpersonalna wyrażająca się w nadmiernym skoncentrowaniu na własnej osobie, dominowaniu i manipulowaniu otoczeniem (MORF, HORVATH, TORCHETTI, 2011) przy jednoczesnym poszukiwaniu aprobaty z jego strony. W narcyzmie widoczna jest pewna dualność, która ma odzwierciedlenie w opracowanych metodach jego pomiaru. Osoby narcystyczne z jednej strony dążą do wywierania dobrego wrażenia, są pewne siebie i potrzebują innych, a z drugiej – prezentują zachowania egoistyczne, agresywne i nie liczą się z otoczeniem społecznym.

Najczęściej wykorzystywany do pomiaru narcyzmu w formie subklinicznej jest *Kwestionariusz narcyzmu* (NARPI, *Narcissistic Personality Inventory*, RASKIN I HALL, 1979; RASKIN, TERRY, 1988; w adaptacji polskiej BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000), który mierzy

narcyzm wielkościowy – najsilniej związany z poszukiwaniem afirmacji ze strony otoczenia, pompatycznością i pretensjonalnością (*grandiose narcissism*). Osoby o takim typie narcyzmu są bardziej ekstrawertyczne, ale też mniej ugodowe (MILLER, MAPLES, CAMPBELL, 2011). Cechy te znajdują odzwierciedlenie w brzmieniu podskal w wersji polskiej – są to: domaganie się podziwu, przywództwo (lider), próżność i samowystarczalność. Drugi rodzaj narcyzmu to narcyzm wrażliwy, opisywany jako neurotyczny, wrażliwy na krytykę, kruchy i bardziej introwertyczny (*vulnerable narcissism*; DICKINSON, PINCUS, 2003). Korelacje narcyzmu wielkościowego z lękiem społecznym i depresyjnością są ujemne (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000), co może potwierdzać tezę o istnieniu dwóch typów narcyzmu. Jedną z nowszych propozycji uwzględniających dualny charakter tej zmiennej jest teoria skupiająca się na relacjach społecznych osób narcystycznych (*Narcissistic Admiration and Rivalry Concept*, BACK I IN., 2013; ROGOZA, ROGOZA, WYSZYŃSKA, 2016), klasyfikująca narcyzm na typ poszukujący podziwu, wielkościowy oraz typ antagonistyczny, rywalizacyjny. Z badań wynika, iż mogą być one związane w różny sposób np. z preferencją względem spędzania czasu z innymi ludźmi vs samotnością (FATFOUTA, 2017).

Narcyzm stanowi jakościowo odrębny konstrukt, co potwierdza wiele badań nad biologicznym funkcjonowaniem organizmu. Badania wskazują na neurologiczne podstawy poczucia wyższości, przekonania o posiadaniu mocy, próżności (JONES, PAULHUS, 2011a), fantazji na temat wielkich sukcesów (RASKIN, TERRY, 1988) oraz ekshibicjonizmu społecznego (RASKIN I IN., 1979; 1988). Narcyzm jako jedyna składowa Ciemnej Triady korelował dodatnio z poziomem testosteronu, co może być powiązane z poczuciem nadrzędności, potrzebą dominacji, czujności i wrażliwością na poważanie społeczne – dodatnie związki narcyzmu z poziomem innych hormonów również były unikatowe (PFATTHEICHER, 2016).

Niezwykle interesujące są związki narcyzmu z samooceną. Podejście psychodynamiczne wyjaśnia relacje interpersonalne osób narcystycznych w kategoriach deficytów „Ja” lub *ego*, które musi ulegać stałemu potwierdzaniu (GEUKES I IN., 2017). W ujęciu KERNBERGA (1975) ludzie wzmacniający *ego* jednostek narcystycznych oceniani są pozytywnie (zachodzi relacja wzmacnianie-wzmacniania), a przeciwstawiający się temu doznają dezaprobaty i poniżania. W literaturze pojawiają się też zagadnienia niedojrzałych mechanizmów obronnych, braku zdolności do przepracowania poczucia wstydu w adaptacyjny sposób (BISCARDI, SCHILL, 1985) oraz dysocjacji i mechanizmu *acting-out* (RICHARDSON, BOAG, 2016). Wydaje się to spójne z psychodynamicznym obrazem ich słabego *ego* oraz zachowaniami potęgującymi poczucie znaczenia własnej osoby. Narcyzm badany w formie klinicznej nie potwierdził jednak hipotezy o utajonej negatywnej samoocenie osób narcystycznych (MARISSSEN I IN., 2016).

Przeciwna perspektywa w miejsce słabości *ego* stawia posiadanie także nieadekwatnej, zawyżonej samooceny. Badania nad trafnością teoretyczną polskiej wersji skali narcyzmu

wskazały na dodatni związek tej zmiennej z samooceną (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). Niektóre badania wskazują, iż pomiar narcyzmu obarczony jest ryzykiem pomiaru właśnie samooceny, dlatego wyniki badań wskazują, że narcyzm koreluje dodatnio z optymizmem, szczęściem, pozytywnym afektem. Związki ze zmiennymi świadczącymi o zdrowiu psychicznym okazały się słabsze po usunięciu pozycji odpowiedzialnych za pomiar samooceny (ROSENTHAL, HOOLEY, 2010). Inne badania traktują wysoką samoocenę jako charakterystyczny element subklinicznej formy narcyzmu (MILLER, MAPLES, CAMPBELL, 2011). Co ciekawe, związki między narcyzmem a moralnością są moderowane właśnie przez poziom samooceny (ZUO I IN., 2016). Szacuje się, że w populacji zachodniej narcyzm dotyczy około 6,2% osób i jego poziom stale rośnie (MENON, SHARLAND, 2011; TWENGE I IN., 2008). Polskie badania GAWDY I CZUBAK (2017) przeprowadzone na populacji osób w normie wykazały, iż 7% badanych spełnia kryteria narcystycznego zaburzenia osobowości. Autorzy zwracają uwagę, że zmiany społeczne w postaci zwiększającego się poziomu narcyzmu w populacji mogą mieć jednak związek z rozumieniem samooceny (ROSENTHAL, HOOLEY, 2010).

Oprócz podłoża biologicznego oraz struktury psychicznej wskazuje się wpływ stylu wychowania na rozwój narcyzmu. Zgodnie z podejściem psychodynamicznym KERNBERGA (1975) osoby narcystyczne doznawały w dzieciństwie wrogości, nadmiernej krytyki oraz braku ciepła i wrażliwości, co doprowadziło do wykształcenia stylu poszukiwaniu aprobaty i kompensowaniu uczucia nieadekwatności. Do rozwoju narcyzmu mogą prowadzić skrajne style wychowawcze, w tym ekstremalny liberalizm, pobłażliwość i internalizowanie poczucia wyższości (MILLON, 1981). Warto jednak zauważyć, iż narcystyczni rodzice prezentują nieoptymalne style wychowawcze (HART I IN., 2017). Niewykluczony jest zatem wpływ zarówno wychowania, jak i czynników dziedzicznych. W literaturze wskazuje się jednak, iż wpływ wychowawczy może nie mieć większego znaczenia, szczególnie w przypadku adaptacyjnych stron narcyzmu (WETZEL, ROBINS, 2016).

W życiu dorosłym osoby narcystyczne przejawiają dużą aktywność, kształtują odbiór społeczny swojej osoby, niechętnie tracą kontrolę, szczególnie w relacjach, obawiają się też wizerunku osoby bezbronnej (AMES, KAMMRATH, 2004). Narcyzm jest silnie związany z potrzebą bycia postrzeganym jako atrakcyjna osoba (JAUK I IN., 2016), narcyzi charakteryzują się również próżnością i aroganckim stylem bycia (RASKIN, TERRY, 1988). Towarzyszy tym cechom także łagodniejsza niż w przypadku pełnego zaburzenia forma przekonania o własnej ważności oraz zaabsorbowania fantazjami na temat wielkich sukcesów, inteligencji czy idealnej miłości (RASKIN, TERRY, 1988). W miłości osoby narcystyczne preferują jednorazowe przygody seksualne (JONASON, LUÉVANO, 2012) i nie są zainteresowane poważnymi związkami (KOLADICH, ATKINSON, 2016). Jest to spójne z ujemnymi powiązaniem narcyzmu z poufałością i intymnością w relacjach z drugim człowiekiem (MENON, SHARLAND,

2011). Może to przypuszczalnie wynikać z chęci poszukiwania relacji, które będą zapewniać ciągły podziw. Osoby narcystyczne są przekonane o naturalnej wyższości własnej osoby oraz o tym, że zasługują na uwagę i wybitny szacunek ze strony innych ludzi (JONASON I IN., 2012), stąd prawdopodobnie wysoka reaktywność na krytykę i łatwość powstawania odczucia bycia zranionym i odrzuconym (MILLER I IN., 2010).

Poziom empatii poznawczej wydaje się u osób narcystycznych w normie, jednak empatia emocjonalna jest zdecydowanie ograniczona (BASKIN-SOMMERS, KRUSEMARK, RONNINGSTAM, 2014). Osoby te przeceniają własne zdolności empatyczne (RITTER I IN., 2011), przejawiają wyraźną niechęć do kompromisu (RESICK I IN., 2009) i brak tolerancji dla niedoskonałości innych ludzi ze skłonnością do irytacji (BASKIN-SOMMERS I IN., 2014). Unikatową charakterystyką dla narcyzmu jest wzrastający gniew i wrogość w odpowiedzi na krytykę czy publiczną cenzurę, a nawet zachowania agresywne, co bywa określane jako *narcystyczna wściekłość* (ANWAR, MAHMOOD, KASHIF HANIF, 2016; BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000; BUSHMAN I IN., 2009; KYRANIDES I IN., 2017).

Narcyzm to nie tylko niezdolność do słuchania innych, przesada w zachowaniu i myśleniu, ale i pozytywne, adaptacyjne cechy, które mają jednak związek głównie z komponentami samowystarczalności i przywództwa. Narcyzm koreluje dodatnio z wieloma miarami szczęścia (ROSE, 2002), można więc przypuszczać, iż osoby narcystyczne (szczególnie narcystyczne w typie wielkościowym) ogólnie są zadowolone z własnego życia. Badania potwierdziły istnienie związku narcyzmu subklinicznego z pozytywnymi ocenami ze strony partnera interakcji dokonywanymi w trakcie pierwszego spotkania (HALL, BENNING, 2006) oraz inteligencją społeczno-emocjonalną (NAGLER I IN., 2014). Pozytywna adaptacja osób narcystycznych jest możliwa, a jej efekt w postaci pozytywnego wpływu społecznego stanowi nowatorski oraz inspirujący przedmiot badań.

3.4. Związek temperamentu z zachowaniem

Oprócz podejścia cechowego istnieją także odmienne modele jej struktury, tworzone przez badaczy z innych obszarów psychologii. Badacze zorientowani ewolucyjnie postulują, aby w strukturze osobowości wyróżniać poziom podstawowy (geny), poziom drugi oznaczający część układu nerwowego odpowiadającą za cechy osobowości, poziom trzeci – dyspozycyjny oraz ostatni – to poziom adaptacyjny. Cechy temperamentalne traktowane są jako te, którym najbliższe do drugiego poziomu osobowości (endofenotypowego). Cechy osobowości w tym ujęciu znajdują się na poziomie dyspozycyjnym i manifestują się w formie zmiennych psychologicznych. Czwarty to ujawnienie się odpowiednich cech w warunkach sytuacji społecznej (PENKE, DENISSEN, MILLER, 2007). W psychologii narracyjnej McADAMS

(1996) wyróżnił trzy poziomy poznania osobowości – pierwszy to cechy, drugi to dążenia, cele i wartości (motywy), a trzeci – to system osobistej narracji.

W wymienionych oraz innych dostępnych w literaturze modelach powtarzają się pewne elementy. Są to cechy, traktowane jako stałe dyspozycje oraz dążenia, aktywności jednostki przejawiające się w sytuacjach społecznych. Spośród zmiennych włączonych do referowanych badań wyraźny charakter temperamentalny mają wrażliwość na karę i nagrodę. Lęk-cecha oraz poszukiwanie doznań można traktować jako zmienne temperamentalno-osobowościowe. Deficyt lęku w warstwie interpretacyjnej stanowi element nieustraszonego temperamentu, stąd lęk-cechę zaliczono do poziomu drugiego w strukturze osobowości. Impulsywność funkcjonalna i dysfunkcjonalna stanowią dwa wymiary impulsywności. W obszarze genetyki wykazano, iż typ dysfunkcjonalny ma podłoże w przekąźnictwie dopaminergicznym oraz genach – w przeciwieństwie do impulsywności funkcjonalnej (COLZATO I IN., 2010). Impulsywność w ujęciu jednowymiarowym spada wraz z wiekiem, co może świadczyć o jej związkach z biologicznym funkcjonowaniem człowieka (MOUSTAFA I IN., 2017). Dla przejrzystości opisu potraktowano oba wymiary impulsywności jako zmienne temperamentalne.

3.4.1. Deficyt lęku

W niniejszej pracy *deficyt lęku* traktowany jest jako element nieustraszonego temperamentu. Przyjęto definicję lęku CHARLESA SPIELBERGERA, JANA STRELAUA, MARII TYSARCZYK i KAZIMIERZA WRZEŚNIEWSKIEGO (1987), którzy definiują go jako względnie stałą dyspozycję do reagowania nieproporcjonalnie względem sytuacji obiektywnie niebudzących lęku. W innych teoriach deficyt lęku określany jest jako *nieustraszonosc* – zmienna powiązana z niskim lękiem i mocą społeczną – wyrażająca się w dobrej adaptacji do warunków niepewności (KOGLER I IN., 2017). Większość badań nad lękiem opiera się na zastosowaniu *Inwentarza stanu-cechy lęku* (STATE-TRAIT ANXIETY INVENTORY; SPIELBERGER, GORSUCH, LUSHENE, 1983).

Warto zauważyć, iż w definicjach heroizmu częściej używa się terminu *odwaga* niż terminu *lęk* (SŁOWNIK WEBSTERA, 1990). Pojęcie *odwaga* rzadko używane jest w kategoriach zmiennych psychologicznych – jedynie niektórzy badacze podejmują się próby jej pomiaru, używając jednak mało trafnych stwierdzeń, np. *zachowuję się odważnie* (HOWARD, ALIPOUR, 2014; NORTON, WEISS, 2009). Odwaga definiowana jest jako proces poznawczy (rozumiany jednak bardziej jako cnota niż psychologiczny proces poznawczy) umożliwiający mierzenie się z wyzwaniem interpersonalnymi i intrapersonalnymi, dla dobra swojego lub innych. Proces ten umożliwia podjęcie decyzji co do zachowania, pomimo potencjalnych negatywnych konsekwencji (LOPEZ, O'BYRNE, PETERSEN, 2003). Definicje odwagi pod pewnymi względami (ważność celu i brak przymusu zachowania) zbliżone są do definicji heroizmu

przyjętej w niniejszej pracy, istnieją jednak elementy różnicujące, np. konieczność występowania w odwadze lęku. Osoba zachowuje się odważnie, jeśli podejmuje zachowanie pomimo lęku (WOODARD, 2004; RATE I IN., 2007). Doświadczenie lęku odróżnia odwagę od nieustraszoneści (NORTON I WEISS, 2009), jest to jednak sprzeczne z danymi, z których wynika, iż to emocjonalna stabilność, niski neurotyzm i słabe pobudzenie w sytuacjach stresujących prowadzą do zachowań odważnych (JUDGE I IN., 1999; O'CONNOR, HALLAM, RACHMAN, 1985).

Na tej podstawie jako jeden ze wskaźników nieustraszonego temperamentu przyjęto deficyt lęku w miejsce odwagi. W przeprowadzonych badaniach uwzględniono jednak interpersonalne i intrapersonalne wymiary odwagi, nie w formie osobnej skali, lecz w brzmieniu pozycji wchodzących w skład skali behawioralnej utworzonej na podstawie badania sędziów kompetentnych.

Deficyt lęku klasycznie wiązany był z cechami, którym przypisuje się negatywny wpływ społeczny. Model nieustraszoneści DAVIDA LYKKENA stanowi jeden z najważniejszych modeli eksplanacyjnych dla psychopatii (FOWLES, DINDO, 2009), choć krytycy widzą w niskim lęku charakterystykę podrzędną względem psychopatii (MILLER, LYNAM, 2012). Badania nad tym, czy psychopatia jest związana z niskim lękiem, zakrojone były na szeroką skalę – począwszy od klasycznego warunkowania za pomocą bodźców awersyjnych, poprzez pomiar aktywności elektrodermalnej aż do neuroobrazowania aktywności mózgu, a w szczególności – ciała migdałowatego (PHELPS, LEDOUX, 2005; LORBER, 2004; WALTERS, KIEHL, 2015). Nieustraszoneść w psychopatii może być powiązana z odmiennym funkcjonowaniem mózgu i brakiem naturalnego antycypowania zagrożenia oraz zbliżającej się kary (PATRICK I IN, 1993; BENNING I IN., 2005; LOPEZ I IN., 2013; PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; FOWLES, DINDO, 2009). Badania wskazują na upośledzone reakcje lękowe u osób o wysokiej psychopatii, włącznie z nietypowymi reakcjami psychofizjologicznymi na bodźce prowokujące.

W ostatnim czasie badacze zwrócili uwagę na interpretację bodźców lękowych – osoby o wysokim poziomie psychopatii reagowały podekscytowaniem i „dreszczykiem pozytywnych emocji” na bodźce typowo lękowe dla innych, a proszone o zdefiniowanie lęku opisywały go z użyciem bardziej pozytywnych charakterystyk w porównaniu do pozostałych osób (HOSKER-FIELD, GAUTHIER, BOOK, 2016). Zainteresowanie nieustraszoneścią jako jedną z ważniejszych cech w psychopatii znalazło wyraz w teoriach oraz stosowanych narzędziach badawczych – w koncepcji trójczynnikowej deficyt lęku reprezentowany jest przede wszystkim przez zuchwałość, obejmującą społeczny i fizyczny brak lęku, poszukiwanie przygód, odporność na stres i emocjonalną wytrzymałość oraz przez bezduszość (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). W PPI-R również znajdziemy czynnik wyższego rzędu odzwierciedlający nieustraszoneść (LILIENFELD, WIDOWS, 2005).

3.4.2. Teoria impulsywności funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej autorstwa SCOTTA DICKMANA (1990)

Jeden z socjologów, analizując zmiany w społeczeństwie amerykańskim, napisał: „*ten sam czyn wykonany za wcześniej lub za późno, może zrobić z osoby raczej durnia niż bohatera*” (KLAPP, s. 59, 1954, za: FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011). W wielu typach zachowań heroicznych obecne są wymagania działania szybkiego i adekwatnego do sytuacji. Najbardziej popularne ujęcia impulsywności są jednak jednowymiarowe i definiują heroizm jako predyspozycję do szybkiej, niezaplanowanej reakcji na bodźce (wewnętrzne lub zewnętrzne) – bez zważania na niekorzystne następstwa (MOELLER I IN., 2001; GRZESIAK, BESZŁEJ, SZECHIŃSKI, 2008).

W niektórych narzędziach podejmowano próby wielowymiarowego ujęcia impulsywności – np. w *Skali impulsywności Barratta* (*Barrat Impulsivity Scale*, GRZESIAK, BESZŁEJ, SZECHIŃSKI, 2008) i *Skali impulsywnego zachowania* (*Impulsive Behavior Scale*, WHITESIDE, LYNAM, 2001). W pierwszym z nich nie wyodrębniono jednak jednoznacznie wymiarów impulsywności o znaczeniu funkcjonalnym i dysfunkcjonalnym, ale uwzględniono różne czynniki, takie, jak impulsywność ruchowa, uwagowa i związana z brakiem planowania (GRZESIAK, BESZŁEJ, SZECHIŃSKI, 2008). Drugie narzędzie oparte jest na teorii działania emocji i oprócz charakterystyk o znaczeniu negatywnym zawiera (dołączoną kilka lat później) skalę wyrażającą pozytywny wymiar impulsywności związany z pozytywnym afektem, energią i entuzjazmem (CYDERS I IN., 2007). W takim ujęciu pozytywny wymiar impulsywności poddawany jest weryfikacjom badawczym (SMITH, CYDERS, 2016) i koreluje np. z narcyzmem subklinicznym (WEIDACKER I IN., 2017). Świadczy to na korzyść hipotezy o istnieniu pewnych cech, które, choć są zaliczane do szkodliwego wpływu społecznego, to jednak mogą mieć charakter adaptacyjny.

W adaptacyjnym ujęciu impulsywności najbardziej użyteczne w stosunku do badania heroizmu wydaje się użycie dwutorowej koncepcji impulsywności DICKMAN (1990), w której impulsywność podzielona została na dwa wymiary: funkcjonalny i dysfunkcjonalny. Autor zwrócił uwagę na ogólne negatywne postrzeganie tej zmiennej oraz niedoceniając jej funkcjonalnego znaczenia. Widoczne jest to w praktyce psychologicznej, np. w dużej dostępności treningów redukowania impulsywności w porównaniu do małej popularności technik treningowych umożliwiających jej wzrost (DICKMAN, 1990). DICKMAN rozpatruje impulsywność z poziomu adekwatności do sytuacji i działania procesów poznawczych, w przeciwieństwie do EYSENCKA, który zwraca uwagę bardziej na komponent oceny ryzyka (1985).

Impulsywność funkcjonalna definiowana jest jako tendencja do działania szybkiego i adekwatnego do potrzeb konkretnej chwili (SMILLIE, JACKSON, 2006), w której może przynieść

korzyści dla podmiotu (DICKMAN, 1990; VIGIL-COLET, 2007). W kwestii związków impulsywności funkcjonalnej z ryzykiem nie ma zgodności – część badaczy przypuszcza, iż występuje w niej zorientowanie na ryzykowne sytuacje (JONES, PAULHUS, 2011b), inni zaś prezentują stanowisko, iż impulsywne zachowanie wystąpi, gdy ryzyko jest małe (VIGIL-COLET, 2007).

Impulsywność dysfunkcyjna przejawia się w braku zdolności do samokontroli i może leżeć u podłoża odmiennych wzorców zachowań. Osoby o wysokim poziomie tej cechy także reagują szybko i gwałtownie – jednak wtedy, gdy nie jest to optymalne rozwiązanie. Teoria (DICKMAN, 1990) oraz aktualne badania wskazują na istnienie niewielkich dodatnich korelacji między impulsywnością dysfunkcyjną i funkcjonalną (VIGIL-COLET, CODORNIU-RAGA, 2004; GAO, ZHANG, JIA, 2011).

Braku impulsywności dysfunkcyjnej nie można jednak interpretować jako optymalnej adaptacji do sytuacji. Zachowanie powolniejsze, bardziej roztropne i uważne nie oddaje w pełni wspomnianej na początku myśli KLAPPA (1954) (zob. FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011). Z tego względu zdecydowano o użyciu w prowadzonych badaniach kwestionariusza opartego na dwuwymiarowej teorii DICKMANA (1990). Bardziej szczegółowe porównanie metod badania impulsywności, podobieństwo jej czynników w obrębie różnych teorii oraz znaczenie pobudzenia w impulsywności przekracza ramy niniejszego opracowania i dostępne jest w literaturze (DICKMAN, 2000; MALESZA, OSTASZEWSKI, 2016; MILLER, JOSEPH, TUDWAY, 2004).

3.4.3. Teoria wrażliwości na kary i nagrody JEFFREYA GRAYA (1987)

Biologiczna koncepcja osobowości i wrażliwości na wzmocnienia (*Reinforcement Sensitivity Theory*) autorstwa JEFFREYA GRAYA (1987) jako na podstawę motywacji do danego zachowania wskazuje na niezależne systemy neurobiologiczne: behawioralny układ hamowania (BIS, *Behavioral Inhibition System*) i behawioralny układ dążenia (BAS, *Behavioral Activation System*; GRAY, 1987; CARVER, WHITE, 1994).

Koncepcja systemów BIS i BAS wykracza poza dyspozycyjny poziom osobowości w kierunku obszarów neurobiologicznych, czyli poziomu niższego w strukturze osobowości. Przeprowadzone badania wykazały, iż z BAS związana jest stabilna w czasie aktywność lewej części kory czołowej, a z BIS – aktywność prawej części kory (SCHNEIDER I IN., 2016). Na poziomie endofenotypowym BIS obejmuje obszar hipokampu, ciała migdałowatego i kory przedczołowej (MCNAUGHTON, GRAY 2000; REUTER 2008).

System BAS manifestuje się we *wrażliwości na nagrodę* i definiowany jest jako *wrażliwość* przejawiająca się w podejmowaniu działań w kierunku nagradzającym dla podmiotu (CARVERI WHITE, 1994), a system BIS odpowiada za *wrażliwość na karę* i reakcję emocjonalną w postaci lęku oraz motywacyjne hamowanie zachowania (MCNAUGHTON, GRAY 2000; REUTER 2008).

Podstawowa funkcja systemu BAS polega na zmotywowaniu przejścia od stanu wyjściowego do biologicznego wzmocnienia, np. jedzenia. Współczesne badania pokazują, że system BAS traktowany jest jako bardziej złożony niż pierwotnie zakładał GRAY, głównie z uwagi na działanie różnych neuroprzekazników (KRUPIC, CORR, 2017). Układ nagrody najlepiej odzwierciedlony jest w formie narzędzi pomiarowych opartych na systemie BAS, nie ma jednak zgody co do ich charakteru. Niektóre z nich są jednowymiarowe, a inne uwzględniają różne wymiary motywacyjne i emocjonalne (działanie, poszukiwanie przyjemności czy *wrażliwość na nagrodę*). Przedstawiany jest też bardziej ogólny podział *wrażliwości na nagrodę* związany z wydzielaniem testosteronu, serotoniny, dopaminy i działaniem systemu opioidergicznego (KRUPIC, CORR, 2017).

We *wrażliwości na karę* zagrażające konsekwencje przewidywane są na podstawie wskazówek z otoczenia i mogą je stanowić elementy spostrzegane nie tylko jako kara, ale też jako spodziewany brak nagrody (CARVER, WHITE, 1994). Ostatni element jest czasem pomijany przy wyjaśnianiu działania systemu BIS. Sygnały o zapowiadającym wygaśnięciu nagrody lub zapowiedź jej braku ma dla podmiotu o wysokim BIS funkcję karzącą. Co ważne, w zrewidowanej teorii *wrażliwość podmiotu na karę* dotyczy bodźców awersyjnych płynących z zewnątrz (CORR, 2008). Odpowiedzią na wzrastające wtedy pobudzenie może być np. pasywne unikanie (CARVER, WHITE, 1994).

Warto zauważyć, iż teoria systemów neurobiologicznych jest teorią rozwojową, głównie ze względu na coraz większą ilość pojawiających się badań dotyczących tej tematyki. GRAY i MCNAUGHTON (2000) dokonali pewnych zmian w rozumieniu obydwu systemów, ich wzajemnych relacji i związków z lękiem oraz wzbogacili teorię o nowy czynnik sterujący zachowaniem – układ walki i ucieczki (*Fight-Flight System*, FFS). Czynnik ten aktywuje się w odpowiedzi na bodziec awersyjny (GRAY i MCNAUGHTON, 2000). Jest to układ jak dotąd najmniej przebadany ze wszystkich trzech systemów (CORR, 2008), jednak powstanie nowego narzędzia pomiaru RST (także w wersji polskiej) ułatwia prowadzenie badań nad FFS (WYTYKOWSKA, FAJKOWSKA, DOMARADZKA, JANKOWSKI, 2017). Zmodyfikowany system nazywany jest też w literaturze bardziej szczegółowo FFFS (*Fight/Flight/Freeze Systems*, SMILLIE, 2008), co dokładnie odzwierciedla reagowanie oparte na walce i agresji lub ucieczce bądź braku reakcji. Zarówno system BIS, jak i FFS są systemami unikania, jednak główna różnica między nimi polega na tym, że BIS aktywuje zachowania wynikające z lęku w mo-

mencie zbliżania się do niebezpieczeństwa, a FFS aktywuje zachowania, które odsuwają osobę od niebezpieczeństwa, wywołując przy tym strach. Układy te są częścią nadal rozwijanej biologicznej teorii osobowości (CORR, 2016).

Systemy BIS i BAS w podstawowej koncepcji GRAYA traktowane były jako niezależne od siebie, jednak w zależności od metody pomiaru (jednowymiarowe vs wielowymiarowe koncepcje) można wykazać pewne powiązania pomiędzy nimi (POR. BOWKER, STOTSKY, ETKIN, 2017).

3.4.4. Teorie poszukiwania doznań

Poszukiwanie doznań definiowane jest jako cecha temperamentalna, wyrażająca się w skłonności do poszukiwania lub unikania stymulacji, której źródło stanowi nadawana subiektywnie przez jednostkę wartość bodźca. Teza o biologicznych podstawach poszukiwania doznań odnosi się do pojęcia optymalnego poziomu stymulacji zaproponowanego przez WILHELMA WUNDTA (1893). Współcześni badacze są zgodni co do podstaw biologicznych poszukiwania doznań – różnice w zachowaniu związane są prawdopodobnie z różnicami w odporności organizmu na deprywację sensoryczną i poziomach pobudzenia optymalnych dla danych jednostek (ZUCKERMAN, 1994).

W przeprowadzonych badaniach definicja *poszukiwania doznań* ma charakter temperamentalno-osobowościowy i stanowi zmienną jednowymiarową. Zmienna ta podobna jest do poszukiwania doznań w koncepcji ZUCKERMANA i wchodzi, obok pięciu innych składników, w skład czynnika *ekstrawertyczność* (NEO-PI-R, COSTA, MCCRAE; ZA: SIUTA, 2006). Odzwierciedla osobowościową skłonność do mocnych wrażeń, ekscytacji, przebywania w miejscach, w których coś się dzieje, odczuwania przyjemności z ryzyka i oglądania „mocnych scen” oraz dążenia do zwracania na siebie uwagi i przebywania wśród ludzi (SIUTA, 2006). Według Marvina ZUCKERMANA (1969), głównego autora teorii poszukiwania doznań, osoby o wysokim poziomie tej cechy charakteryzuje duża potrzeba stymulacji wywołująca pobudzenie i prowadząca do zachowań ryzykownych.

Definiując poszukiwanie doznań, koniecznie należy odróżnić tę zmienną od skłonności do ryzyka oraz impulsywności. Mimo iż często współwystępuje z poszukiwaniem doznań, ryzykowanie nie jest warunkiem koniecznym dla samego posiadania silnej skłonności do poszukiwania doznań. Z badań wynika, iż poszukiwanie doznań koreluje dodatnio z używaniem substancji psychoaktywnych i angażowaniem się w ryzykowne relacje seksualne (LANG, SHIN, LEE, 2005; LEGRAND I IN., 2007), nie można jednak traktować tych konstruktów izomorficznie. Zwrócili na to uwagę NIGEL NICHOLSON, EMMA SOANE, MARK

FENTON-O'CREEVY I PAUL WILLMAN (2005), dzieląc poszukiwaczy doznań na osoby podejmujące ryzyko w każdej sytuacji oraz osoby o skłonności do poszukiwania doznań.

Relacje poszukiwania doznań z impulsywnością są bardziej skomplikowane i przekraczają ramy niniejszego opracowania. W przypadku impulsywności to poszukiwanie doznań uznawane było za jej podskale i wchodziło w skład jeszcze szerszego konstrukt (ekstrawersji) w hierarchicznym ujęciu osobowości zaproponowanym przez EYSENCKA (2004). Jednak na podstawie analizy czynnikowej, MARVIN ZUCKERMAN I HANS EYSENCK uznali, iż impulsywność oraz podejmowanie ryzyka wraz z poszukiwaniem doznań to dwa różne czynniki (EYSENCK, 2004). Analiza dylematów związanych z umiejscowieniem poszukiwania doznań, impulsywności i skłonności do ryzyka w osobowości jest dostępna w literaturze fachowej (ZUCKERMAN, GLICKSOHN, 2016).

Powyżej opisana dwutorowość teorii nie stała w konflikcie, jednak widoczna stała się w konstruowanych narzędziach badawczych. Poszukiwanie doznań bywa nadal traktowane w narzędziach badawczych jako jedna z podskal impulsywności (WHITESIDE, LYNAM, 2001; GOLIŃSKA, 2015). Używając w referowanych badaniach podskali kwestionariusza NEO-PI-R (COSTA, McCRAE; SIUTA, 2006), uniknięto wątpliwości i zyskano przekonanie o adekwatności stwierdzeń względem realnego życia, dzięki czemu wykluczono ograniczenia innych narzędzi. Do pomiaru poszukiwania doznań najczęściej stosowane były skale oparte na teorii autorstwa MARVINA ZUCKERMANA (*Sensation Seeking Scale*, SSS-V; ROBERTI, STORCH, BRAVATA, 2003). Względem powyższych wersji narzędzia wysuwane są zastrzeżenia, począwszy od długości i formatu odpowiedzi, a zakończywszy na treści stwierdzeń (ARNETT, 1994). W publikacjach odnaleźć można narzędzia polskie oparte na teorii ZUCKERMANA, takie jak *Kwestionariusz zainteresowań i preferencji* autorstwa Ewy OLESZKIEWICZ-ZSURZS (1985) będący adaptacją SSS-IV oraz *Skala Poszukiwania doznań Forma V* (SSS-V ZUCKERMANA w adaptacji Żychowskiej, w: ŚCIGAŁA, 2012). Wymienione skale oparte na teorii ZUCKERMANA, podobnie jak wersja oryginalna, nie spełniały jednak wymogów badań w ramach niniejszej pracy (treść itemów i długość testu). Konieczność wykorzystania narzędzia rzetelnego spowodowała, iż w niniejszych badaniach pomiar musiał zostać ograniczony do ujęcia jednowymiarowego. Odbyło się to zatem kosztem analizy i interpretacji, w których nie było możliwe ujęcie poszukiwania doznań ani w formie wyniku ogólnego, ani w formie typowych dla niego podskal: poszukiwania grozy i przygód, poszukiwania przeżyć, rozhamowania i wrażliwości na nudę (HOYLE I IN., 2002; MAKAROWSKI, 2012; OLESZKIEWICZ-ZSURZS, 1985; POSPISZYL, 2000).

3.5. Podsumowanie

Pomimo dyskutowanych ograniczeń, metody klasyczne wydają się metodami podstawowymi w pomiarze osobowości, co jednak nie wyklucza możliwości uzupełnienia ich o inne metody, np. metodę eksperymentalnego pomiaru procesów utajonych. Podejmowane badania umiejscowione są w nurcie cechowym, co oznacza, iż przyjęto rozumienie osobowości jako systemu wewnętrznego, relatywnie stałego w czasie i sytuacjach, który ujawnia się w sposobie myślenia, odczuwania, zachowaniu oraz relacjach interpersonalnych.

Ogólny model osobowości nie odzwierciedla jednak w pełni jej ciemnych stron. Ważny społecznie i aktualny przedmiot badań w obrębie psychologii osobowości stanowi psychopatia – jej forma subkliniczna wchodzi w skład Ciemnej Triady cech osobowości, będącej przedmiotem badań w obszarze cech mających negatywny wpływ społeczny (PAULHUS, WILLIAMS, 2002). Koncepcja Ciemnej Triady jest rozwojowa – w ostatnich latach została rozbudowana o subkliniczną formę sadyzmu (BUCKELS, JONES I PAULHUS, 2013; BOOK I IN., 2016; PLOUFFE, SAKLOFSKE, SMITH, 2016, 2017). Podejmowane są też próby znalezienia jednego rdzenia wszystkich negatywnych cech (BERTL I IN., 2017) oraz skrócenia czasu ich pomiaru (ROGOZA I CIECIUCH, 2019). Wskazywane jest podobieństwo makiawelizmu do psychopatii, podkreśla się wyraźną odrębność narcyzmu względem tych cech (ROGOZA I CIECIUCH, 2018).

Psychopatia subkliniczna mierzona jest w ujęciu triarchicznym autorstwa PATRICKA i współpracowników (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). Gdyby pomiar dokonany został zgodnie z klasycznym ujęciem psychopatii (nietriarchicznym) pominięte zostałyby znaczenie zuchwałości – czynnika niezwiązanego z antysocjalnością (ANDERSON I IN., 2014), który pełni jednak kluczową rolę w zachowaniu funkcjonujących jednostek psychopatycznych. Każdy czynnik (bezdusność, zuchwałość, rozhamowanie) ma na tyle unikatową postać, że umożliwiałby odróżnienie typów osób psychopatycznych w zależności od nasilenia każdego z nich (HALL, BENNING, 2006) oraz przewidywanie odmiennych związków ze zmiennymi (KYRANIDES I IN., 2017).

Narcyzm subkliniczny, choć związany z wieloma negatywnymi cechami, takimi, jak próżność i egocentryzm, także ma wartość adaptacyjną, która przejawia się w postaci przekonania o własnej mocy i zdolności do zachowania się w sposób wykraczający poza standardowe zachowania (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

Pomimo obecności w modelach osobowości cech związanych z aktywnością, lękiem i emocjonalnością, czynnikowe modele osobowości nie umożliwiają pełnej analizy temperamentu. Z punktu widzenia założeń teoretycznych i dotychczasowych badań znaczące dla pojawiania się heroizmu mogą być cechy temperamentalne, takie, jak: impulsywność funkcjonalna i dysfunkcjonalna, poszukiwanie doznań, lęk-cecha oraz wrażliwość na kary i nagrody.

IV. PROBLEM I METODA BADAŃ

4.1. Cel i pytania badawcze

Celem podejmowanych badań jest określenie zależności między poziomem heroizmu, którego wskaźnikiem są zachowania heroiczne, motywacją do heroizmu i ryzyka, postawą względem heroizmu, osobowością i temperamentem. Postawiony cel badawczy jest ściśle związany z teoretyczną koncepcją badań i operacyjną definicją heroizmu oraz sposobem jego pomiaru.

W przeprowadzonych badaniach uwzględniono próbę badawczą pochodzącą zarówno z populacji ogólnej (nazywanej dalej grupą *ogólną*), jak i z grupy zawodów wysokiego ryzyka (ratownicy, strażacy, policjanci i żołnierze; nazywanej dalej grupą *zawodów*). Na płaszczyźnie heroizmu analizowane będą: poziom heroizmu (zachowania heroiczne) mierzony za pomocą dwóch narzędzi, postawa względem heroizmu i motywacja do heroizmu (jawna i utajona). W obszarze osobowościowym i temperamentalnym badane będą: cechy osobowości w modelu ogólnym, psychopatia subkliniczna i narcyzm subkliniczny, lęk-cecha, poszukiwanie doznań, wrażliwość na kary i nagrody oraz impulsywność. W analizach uwzględniona zostanie także motywacja do ryzyka – stymulacyjnego, instrumentalnego oraz ryzyka związanego ze statusem.

W przeprowadzonym badaniu rozpoznawano zależności między heroizmem a motywacją i postawą wobec niego, cechami osobowości, temperamentem i różnymi rodzajami motywacji do ryzyka. Postawiono pytania o implikacje naukowe i praktyczne, rozważano na przykład, czy istnieją i jakie są prototypy heroiczne związane z odmiennymi rodzajami heroizmu i różnym poziomem motywacji do zachowań typu heroicznego. Dla zdefiniowania istoty heroizmu codziennego istotne było ukazanie różnic między populacją ogólną a zawodami wysokiego ryzyka, które w dotychczasowych badaniach traktowano jako posiadające wysoki poziom heroizmu. Weryfikacja hipotez badawczych może stanowić źródło informacji dla praktyki psychologicznej, między innymi w sytuacjach selekcji zawodowej w grupie kandydatów do służby lub badania wpływu szkoleń na zmianę postawy i częstotliwości zachowań heroicznych w grupie młodzieży poddanej treningowi. Inne uzyskane wyniki mogą zostać wykorzystane w obszarze psychologii osobowości, projektowania szkoleń i programów edukacyjnych, selekcji zawodowej czy terapii osób z zaburzeniami osobowości.

Formułując problem badawczy, postawiono następujące podstawowe pytania badawcze:

- I. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu?
- II. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka?
- III. Czy motywacja do ryzyka oraz motywacja do heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?
- IV. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości?
- V. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu?
- VI. Czy cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?
- VII. Czy istnieją zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości, temperamentu i motywacją do ryzyka?
- VIII. Czy cechy osobowości, temperamentu i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu?
- IX. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a postawą względem heroizmu?
- X. Czy narcyzm subkliniczny mediuje związku między temperamentem a heroizmem w grupie *ogólnej*?
- XI. Czy na podstawie stwierdzonego typu heroizmu i wiedzy na temat ogólnej motywacji do niego można w grupie *ogólnej* wyróżnić prototypy heroiczne różniące się cechami osobowościowymi, temperamentalnymi i motywacją do ryzyka?
- XII. Czy istnieją istotne różnice między grupą *ogólną* a grupą *zawodów* w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji do heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu?

4.2. Hipotezy badawcze oraz ich uzasadnienie

Cele badań przedstawione w niniejszej pracy mają charakter teoretyczny (zdefiniowanie heroizmu i zoperacjonalizowanie jego typów) i empiryczny – weryfikacja postawionych hipotez. Postawiono także cel praktyczny – wyjaśnienie wyników w kontekście prototypów heroicznych i zaproponowanie wskazówek dla obszarów praktycznego zastosowania wyników badań. Hipotezy badawcze sformułowano na podstawie dostępnych danych empirycznych i założeń teoretycznych. Uzasadnienie hipotez przedstawiono poniżej.

I. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu?

Hipoteza I. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu.

I.1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa jawna motywacja do heroizmu.

I.2. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa utajona motywacja do heroizmu.

W przeprowadzonych badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie o to, jak motywacja do zachowania heroicznego (jawna oraz utajona) współwystępuje z heroizmem. Intencja behawioralna (motywacja) odzwierciedla gotowość jednostki do zaangażowania się w konkretne działanie i im większą ma ona siłę, tym wyższe prawdopodobieństwo zachowania się jednostki w określony sposób (AJZEN, FISHBEIN, 1980; AJZEN, 1985). Ludzie mogą być mniej lub bardziej zmotywowani do danego typu zachowania, co prawdopodobnie stanowi ich względnie stabilną dyspozycję (CERVONE, PERVIN, 2011). Zgodnie z przeanalizowanymi dostępnymi danymi empirycznym nie przeprowadzono jak dotąd badań w zakresie motywacji do heroizmu. Nie badano też utajonej motywacji do heroizmu, mimo iż z deklarowaną motywacją mogą być związane normy społeczne. Jedynie HORCAJO wraz ze współpracownikami (2014) badał związki między utajonym i jawnym obrazem siebie jako osoby lubiącej ryzyko oraz zachowaniami ryzykownymi – wyniki okazały się spójne z przewidywaniami badacza. Na podstawie przywołanych badań oraz teorii motywacji do zachowania postawiono hipotezę, iż istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu. Można przewidywać, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa jawna i utajona motywacja do heroizmu.

II. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka?

Hipoteza II. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka.

Badania sugerują, iż zachowanie ryzykowne, wraz ze spostrzeganymi zyskami i zagrożeniami z niego płynącymi, zależy zarówno od czynników osobowych, jak i sytuacyjnych (FIGNER, WEBER, 2011). Skłonność do ryzyka jest też opisywana jako zmienna zróżnicowana intraindywidualnie, gdzie jednostka może angażować się w jeden typ zachowań ryzykownych (a w inne nie) lub jako zmienna różnicująca ludzi (HOSKER-FIELD, MOLNAR, BOOK, 2016). Skłonność do podejmowania ryzyka definiowana jest jako behawioralna tendencja do ryzykowania w odpowiedzi na wskazówki o potencjalnej nagrodzie, pomimo pewnego prawdopodobieństwa wystąpienia niepożądanych rezultatów. Zmienna ta różni się od poszukiwania doznań, które jest bardziej stabilną i osobowościową dyspozycją, mniej zależną od występowania nagrody jako motywatora (MACPHERSON, MAGIDSON, REYNOLDS, KAHLER, LEJUEZ, 2010). Nie można jednak traktować skłonności do ryzykowania jedynie w kategoriach odpowiedzi na sytuację – badania jasno wskazują na silne zakotwiczenie tej zmiennej w osobowości (NICHOLSONI IN., 2005).

Wyjaśnienia wymaga rozróżnienie między ryzykiem wpisanym w heroizm a odrębną zmienną – motywacją do ryzyka. Podejmowanie ryzyka w przyjętej koncepcji heroizmu

dotyczy bezpośredniego narażania życia lub ryzykowania utraty ważnych dla jednostki zasobów materialnych i niematerialnych. Takie rozumienie ryzyka widoczne jest w brzmieniu treści pozycji wchodzących w *Kwestionariusz zachowań heroiczych* (KZH, narzędzie własne). Osobną zmienną stanowi natomiast motywacja do ryzyka, badana za pomocą dwóch odrębnych narzędzi – pierwsze z nich umożliwia pomiar motywacji do ryzyka związanego ze statusem i prestiżem, a drugie umożliwia pomiar dwóch niezależnych rodzajów motywacji do ryzyka: stymulacyjnego oraz instrumentalnego. Sformułowania użyte we wspomnianych skalach uwzględniają kontekst dążenia do zachowania ryzykownego, co umożliwia zróżnicowanie motywacji do ryzyka.

Dotychczasowe badania wskazują na możliwość istnienia związku między ratowaniem życia innych ludzi a ogólną skłonnością do zachowań ryzykownych (ROSENBLITT, SOLER, JOHNSON, QUADAGNO, 2001). Podejmowanie ryzyka wskazywane jest w literaturze jako nieodłączny element heroizmu (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011). WANSINK, PAYNE I VAN ITTERSUM (2008) przebadali weteranów II wojny światowej odznaczonych medalem za heroizm. Badacze wyróżnili trzy główne cechy, które związane są z podejmowaniem zachowań heroiczych – jedną z nich była skłonność do podejmowania ryzyka. Na podstawie powyższych przesłanek postawiono hipotezę o istnieniu zależności między motywacją do ryzyka a poziomem heroizmu.

II. 1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa motywacja do ryzyka stymulacyjnego i opartego na dążeniu do statusu.

Motywacja do ryzyka stymulacyjnego

W większości dotychczasowych badań traktowano motywację do ryzyka jako uogólnioną tendencję. Koncepcja pracy wymagała zróżnicowania motywacji do ryzyka na wymiary – motywacji do podejmowania ryzyka związanego ze statusem i prestiżem oraz motywacji do ryzyka stymulacyjnego i instrumentalnego.

Od dawna przyjmuje się, iż motywacja człowieka do działania wynika z ukierunkowania na stymulację pozytywną, a unikania stymulacji wywołującej emocje negatywne (YOUNG, 1961). Istnieją pewne przesłanki, na podstawie których można wnioskować o znaczącej roli emocji w kształtowaniu się motywacji do ryzyka stymulacyjnego. LOEWENSTEIN i współpracownicy (2001) jasno stoją na stanowisku, iż odpowiedź na ryzykowne sytuacje związana jest z działaniem emocji.

Eksperymentalnie wykazano, iż wywołanie pozytywnego nastroju rzeczywiście prowadzi do wzrostu gotowości do pomagania innym, nie dotyczy to jednak sytuacji, w których przewi-

dywane jest obniżenie pozytywnego stanu emocjonalnego u osoby (STRELAU, 2004). Można zatem przypuszczać, iż ocena bodźca stymulującego jako pozytywnego prowadzi do zachowań w kierunku bodźca.

ZALEŚKIEWICZ (2001), wyjaśniając podłoże emocjonalne i znaczenie pozytywnego pobudzenia w ryzykowaniu stymulacyjnym, zwraca uwagę na znaczenie uczenia się określonych zachowań w toku życia – dążenie do afektu pozytywnego jest w ten sposób stale intensyfikowane i nie ma funkcji homeostaticznej. Koncepcja ta wyjaśnia motywację do angażowania się w działania heroiczne pomimo realnego zagrożenia utraty zdrowia i życia oraz negatywnych następstw w wyniku niepowodzenia. Ryzyko stymulacyjne motywowane jest poszukiwaniem przyjemności niezależnie od ponoszonych czy antycypowanych strat (MAKAROWSKI, 2012).

Prawdopodobnie u podłoża wysokiej motywacji do heroizmu może leżeć odbieranie bodźców w sytuacji „heroicznej” jako wzmocnień pozytywnych. Na tej podstawie postawiono hipotezę kierunkową – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa motywacja do ryzyka stymulacyjnego.

Motywacja do ryzyka opartego na dążeniu do statusu

Pomimo zagrożenia zasobów indywidualnych heroizm wiąże się z możliwością zyskania statusu bohatera, osoby znanej i poważanej (statusu społecznego). Może to skłaniać osoby o wysokiej motywacji do ryzyka związanego ze statusem i prestiżem do zachowań heroicznych. Wyjaśnienie to jest spójne z badaniami SCHNEIDER, KAUFFMAN I RANIERI (2016), w których udowodniono, że wcześniejsze doświadczenia negatywne związane z podejmowaniem ryzyka powodowały wzrost zachowań a pozytywne – przeciwnie – ich spadek. Można zatem przypuszczać, iż ryzyko związane ze statusem podejmują osoby, które charakteryzuje wysokie dążenie do statusu i brak satysfakcji z osiągnięcia takiego statusu. Każda kolejna szansa na zyskanie pożądanego statusu w obliczu wcześniejszych porażek może prowadzić do podejmowania kolejnych prób. Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę kierunkową – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa motywacja do ryzyka opartego na dążeniu do statusu.

Motywacja do ryzyka instrumentalnego

Koncepcja MAKAROWSKIEGO (2012) umożliwia także zbadanie motywacji do ryzyka instrumentalnego. W przypadku motywacji do ryzyka instrumentalnego zachowanie jest kontrolowane, nie wynika ze stymulacji, a raczej z chęci osiągnięcia konkretnego celu, przy analizie strat i zysków. Dominują w nim procesy poznawcze, zaangażowanie świadomości i refleksji

nad sytuacją (ZALEŚKIEWICZ, 2001). Według badań działający motywacyjnie bodziec emocjonalny ma większe znaczenie niż ocena poznawcza zysków i strat płynących z zachowania (HARVEY, ERDOS, TURNBULL, 2009). Dostępne dane empiryczne nie pozwalają na określenie związku między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka instrumentalnego, można jednak przypuszczać, iż związki między tymi dwiema zmiennymi nie będą istotne z uwagi na charakter zmiennej motywacyjnej, która jest silnie związana ze świadomą oceną poznawczą.

III. Czy motywacja do ryzyka oraz motywacja do heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?

Hipoteza III. Motywacja do ryzyka oraz motywacja do heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.

Na podstawie analizy dotychczasowych badań i teorii przedstawionych w uzasadnieniu hipotez I i II sformułowano hipotezę III. Kierunki oczekiwanych zależności podano w poprzednich hipotezach. Nie jest możliwe sformułowanie hipotezy szczegółowej z uwagi na częściowo eksploracyjny charakter pytania (nie wiadomo, które zmienne okażą się powiązane dodatnio z heroizmem). W analizie regresji uwzględnione zostaną statystycznie istotne korelaty heroizmu.

IV. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości?

Hipoteza IV. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości.

IV. 1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom psychopatii subklinicznej oraz jej komponentów: zuchwałości i rozhamowania oraz narcyzmu subklinicznego.

Psychopatia subkliniczna

Wśród czynników osobowościowych uwzględnionych w teoretycznym modelu badań w tej pracy znalazły się psychopatia subkliniczna i subkliniczny narcyzm. Zwrócono uwagę na wymienione zmienne z uwagi na dysproporcje w przypisywaniu heroizmowi uwarunkowań moralnych i osobowościowo-temperamentalnych. Badania, w których heroizm potraktowano jako zmienną ilościową, wskazały, iż heroizm może być zmienną uwarunkowaną inaczej niż tylko normatywnie i moralnie. Co więcej, ogólny poziom psychopatii korelował w nich dodatnio z heroizmem (SMITH I IN., 2013), co wraz z innymi danymi ukazało braki w dotychczasowych ujęciach heroizmu oraz przestrzeń na badanie jego ciemnych stron.

Analiza piśmiennictwa pokazała, iż zainteresowanie powyższymi uwarunkowaniami heroizmu było wprawdzie obecne, jednak nie przełożyło się to na ilość badań empirycznych.

LYKKEN (1982) w swoich pracach pisał, iż posiadanie osobowości psychopatycznej może prowadzić z jednej z strony do zachowań niebezpiecznych względem ludzi, a z drugiej strony – do zachowań heroicznych. SMITH i współpracownicy (2013) sugerowali, iż dalsze weryfikacje koncepcji LYKKENA o wspólnych dyspozycjach heroizmu i psychopatii powinny zostać oparte o trójczynnиковą koncepcję psychopatii PATRICKA, FOWLESA I KRUEGERA (2009). Mając to na uwadze, w teoretycznej koncepcji referowanych badań uwzględniono triarchiczną koncepcję psychopatii w miejsce ujęć jednowymiarowych, co umożliwiło określenie różnorodnych związków składowych psychopatii z heroizmem – od korzystnego i potencjalnie adaptacyjnego znaczenia (zuchwałość), poprzez słabą kontrolę impulsu (rozhamowanie) aż do niekorzystnej społecznie dyspozycji w postaci bezduszości (SMITH I IN., 2013).

Istnieje wiele przesłanek sugerujących, iż psychopatia może być powiązana z zachowaniami heroicznymi. Wszystkie składowe Ciemnej Triady Osobowości cechują się wyższym poziomem skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych (CRYSEL, CROSIER, WEBSTER, 2013), jednakże dotyczy to w szczególności osób psychopatycznych. Może być to związane z zaburzoną funkcją wykonawczą procesów poznawczych i ich regulacją (LANTRIP I IN., 2016). Osoby egocentryczne, powierzchownie ujmujące i nieuczciwe chętniej podejmują ryzyko związane ze zdrowiem i życiem (HOSKER-FIELD, MOLNAR, BOOK, 2016). Percepcja ryzyka jest jednak inna u osób psychopatycznych. Osoby te zwracają uwagę bardziej na zyski niż zagrożenia i podejmują ryzyko, licząc na płynące z tego korzyści (GLENN, RAINE, 2009; MAGAR, PHILLIPS, HOSIE, 2008). Nie wydaje się jednak, aby korzyści te były oceniane właściwie – jednostki psychopatyczne podejmują ryzyko nawet bez wymiernych zysków (JONES, PAULHUS, 2011b). Jednak należy wziąć pod uwagę, iż powyższa tendencja może być związana z rozhamowaniem, a nie być charakterystyką zuchwałości. Psychopatia koreluje dodatnio z wypadkami i uszkodzeniami ciała (HUDEK-KNEŽEVIĆ, KARDUM, MEHIĆ, 2016), zapotrzebowaniem na stymulację (POSPISZYŁ, 2000) oraz brakiem tolerancji dla monotonii i rutyny (BLACKBURN, 2006). W badaniach SMITH I IN. (2013) heroizm korelował dodatnio z czynnikiem psychopatii, jakim jest odporność na stres.

Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę o istnieniu istotnych zależności między poziomem heroizmu a psychopatią subkliniczną. Można przewidywać, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy ogólny poziom psychopatii subklinicznej.

Niejednoznaczne są wyniki w zakresie dotychczasowych badań dotyczących zależności między heroizmem a składowymi psychopatii. Przegląd piśmiennictwa wskazuje, iż zależności między heroizmem a składowymi psychopatii mogą być odmienne.

Zuchwałość

Rezultaty badań i charakterystyka czynnika wyznaczają dodatni kierunek zależności między zuchwałością a heroizmem. W badaniach psychopatii mierzonej uzyskano dodatnie korelacje heroizmu z jej zuchwałym komponentem oraz śmiałością społeczną (*social potency*) w PPI (SMITH I IN., 2013). Zuchwałość wraz z podłożem w postaci deficytu lęku wymykają się konceptualizacji psychopatii opartej na antagonizmie i niskiej sumienności (POY I IN., 2014), co stanowi o jej unikatowym charakterze. Przewidywane związki z heroizmem są spójne z koncepcją psychopatii zuchwałej związanej ze stosunkowo dobrym funkcjonowaniem i odnoszeniem sukcesów (HALL, BENNING, 2006; MULLINS-SWEAT, GLOVER, DEREFINKO, MILLER, WIDIGER, 2010). W literaturze istnieją różne wyjaśnienia osiągnięcia sukcesów przez jednostki psychopatyczne (STEINERT LISHNER, VITACCO, HONG, 2017). Nawet jeśli sukces nie jest spektakularny, to osoby zuchwałe często z powodzeniem wchodzą w rolę lidera i autorytetu (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; SELLBOM, PHILLIPS, 2013). Cechy liderów i kulturowych bohaterów, takie, jak charyzmatyczność, odwaga i wytrwałość wydają się podobne do charakterystyki zuchwałości. Cechy osób zuchwałych, które mogą być istotne dla zdefiniowania heroizmu, to: pewność siebie, skupienie w sytuacji zagrożenia, szybkie zapomnianie o stresujących wydarzeniach i skuteczność w przypadku braku orientacji w sytuacji (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009).

Jako jedną z podstawowych właściwości, zarówno w przypadku heroizmu, jak i zuchwałości, wskazuje się deficyt lęku (ESTELLER, POY, MOLTÓ, 2016; PATRICK I IN. 2009; PATRICK, 2010). W badaniach przeprowadzonych przez PILCH, SANECKĄ, HYLĘ I ATŁAS (2015) potwierdzono tezę o związkach zuchwałości z deficytem lęku na podstawie korelacji z lękiem-cechą i podskalami emocjonalności (strachliwością i lękiem). Podobne rezultaty otrzymano w innych badaniach (POY I IN., 2014). Oprócz tego, iż osoby zuchwałe nie będą bały się zaangażować w sytuację heroiczną, są one skłonne do poszukiwania takich przygód (PATRICK I IN., w druku) i mogą działać efektywnie dzięki opanowaniu w sytuacjach stresujących (PATRICK I IN. 2009; PATRICK, 2010).

Interesujące jest to, w jaki sposób autor koncepcji opisuje zuchwałość jako cechę, która może przypominać męstwo i heroizm (PATRICK I IN., 2009). Zuchwałość łączy w sobie wiele elementów sprzyjających zachowaniom heroicznym. Jest ona silnie powiązana z poszukiwaniem doznań – przygód i grozy – oraz negatywnie z doświadczaniem empatycznego stresu oraz behawioralnym systemem hamowania (SELLBOM, PHILLIPS, 2013; STANLEY, WYGANT, SELLBOM, 2013). Osobowościowymi korelatami zuchwałości są: ekstrawertyczność, otwartość na doświadczenie oraz ujemnie korelująca neurotyczność (ESTELLER, POY, MOLTÓ, 2016; POY I IN., 2014).

Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom zuchwałości jako komponentu psychopatii.

Rozhamowanie

W zaproponowanym modelu uwarunkowań uwzględniono rozhamowanie. Jest to zmienna, która może mieć istotne znaczenie w heroizmie, jednak w zauważalnie odmiennym kontekście i konfiguracji cech. Dotychczasowe badania nie są jednoznaczne – nie uzyskano korelacji istotnych statystycznie między heroizmem a rozhamowaniem, jednak działanie impulsywne bywa z heroizmem łączone (SMITH I IN., 2013). Są ku temu podstawy – rozhamowanie jest czynnikiem psychopatii najsilniej związanym z impulsywnością i słabą kontrolą behawioralną (KRUEGER I IN., 2007; PILCH I IN., 2015). Z uwagi na rolę słabej kontroli impulsu w heroizmie badania wymagały uzupełnienia o obszar różnych wymiarów impulsywności.

O przewidywanych zależnościach rozhamowania z heroizmem wnioskować można na podstawie licznych badań pokazujących trudności osób wysoce rozhamowanych z umiejętnością dostosowania się do panujących reguł i niezważanie na szkodliwe konsekwencje własnych zachowań (DRISLANE I IN., 2014b; PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). W większości sytuacji społecznych cechy te będą mało adaptacyjne, jednak mogą nabierać znaczenia funkcjonalnego w sytuacjach heroicznych. Zachowanie będące wynikiem rozhamowania może jednak nie być tak optymalne względem wymogów sytuacyjnych, jak w przypadku zuchwałości – głównie z uwagi na obecność wielu negatywnych cech obniżających jakość wykonania zadania, między innymi niskiej sumienności przejawiającej się w braku kompetencji, obowiązkowości, samodyscypliny i rozwagi (POY I IN., 2014).

Z badań wynika, iż rozhamowanie powiązane jest ujemnie z umiarem i powściągliwością (PATRICK, 2010) oraz ugodowością (zaufaniem, prostolinijnością, altruizmem, ustępliwością, skromnością) (POY I IN., 2014), co wpisuje się w koncepcję typu heroicznego opartego na impulsywnym, przesadnym działaniu. Zmienna ta silnie koreluje z narcyzmem, a także z poszukiwaniem doznań, przygód i grozy, podatnością na nudę, behawioralnym systemem aktywacji, szczególnie w aspekcie działania i poszukiwania przyjemności (DRISLANE I IN., 2013; SELLBOM, PHILLIPS, 2013; STANLEY, WYGANT, SELLBOM, 2013).

Na podstawie wymienionych badań postawiono hipotezę – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom rozhamowania.

Narcyzm subkliniczny

Istnieje wiele badań oraz przesłanek teoretycznych wskazujących, iż heroizm może być powiązany dodatnio z narcyzmem. Na poziomie teoretycznej analizy można przypuszczać, iż u osób narcystycznych występuje dążenie do pozytywnej autoprezentacji – stąd wynika konieczność weryfikacji, czy większa ilość deklarowanych zachowań heroicznych związana jest z fantazjowaniem, czy też jest to raczej efekt zachowania osób narcystycznych w sytuacjach nowych, trudnych i nieprzewidywalnych. O różnicach w interpretacji decyduje odmienne nasilenie komponentów narcyzmu – domagania się podziwu i próżności lub, bardziej pozytywnych, przywództwa i samowystarczalności.

Z punktu widzenia aktywności i niezależności od innych osoby narcystyczne mogą podejmować zachowania heroiczne ze względu na skłonność do ryzyka (FOSTER, SHENESEY, GOFF, 2009) oraz ułatwione reagowanie w sytuacjach stresujących ze względu na zadaniowy styl radzenia sobie ze stresem, co wyróżnia tę cechę osobowości na tle całej Ciemnej Triady (BIRKÁS, GÁCS, CSATHÓ, 2016). Jeśli towarzyszy temu możliwość osiągnięcia szybkiego sukcesu, to wówczas osoby narcystyczne przejawiają jeszcze większą lekkość w podejmowaniu ryzykownych decyzji (AMERNIC, CRAIG, 2010; FOSTER, SHENESEY, GOFF, 2009). Efektywność osób narcystycznych wzrasta w sytuacjach wykonywania zadań trudnych, działania pod presją oraz przed publicznością. W sytuacjach odwrotnych, gdy osoby narcystyczne stają wobec zadań łatwych, bez presji wykonania i bardziej prywatnych, poziom jakości ich wykonania zdecydowanie się obniża (WALLACE, BAUMEISTER, 2002).

Warto zauważyć, iż pewne wskazówki sytuacyjne mogą facylitować zachowanie osób narcystycznych. Chęć osiągnięcia trwałego prestiżu społecznego może motywować je do zachowań heroicznych. Możliwość bycia okrytym chwałą i wywyższenia własnej osoby może prowadzić do lepszego wykonania zadania przez osoby narcystyczne (WALLACE, BAUMEISTER, 2002). Do podejmowania ryzyka rywalizacyjnego w celu osiągnięcia wyższego statusu może prowokować skłonność do poszukiwania uwagi, prestiżu (JONASON I IN., 2009; BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000), przekonane o posiadaniu mocy i specyficzny ekshibicjonizm społeczny (RASKIN, HALL, 1979; RASKIN, TERRY, 1988).

Osoby narcystyczne mają silną potrzebę aprobaty ze strony otoczenia (JONES, PAULHUS, 2011a), a inni ludzie traktowani są w takich przypadkach instrumentalnie – jako *lustr*o upewniające w pozytywnym obrazie własnej osoby (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). Heroizm może zapewniać poszukiwaną aprobatę społeczną. Co więcej, osoby narcystyczne zdają sobie sprawę, iż, pomimo podatności ludzi na wywierane przez nich dobre pierwsze wrażenie, po pewnym czasie otoczenie społeczne ocenia takie osoby mniej pozytywnie niż one same (CARLSON, VAZIRE, OLTMANN, 2011).

Na podstawie dotychczasowych badań i teorii postawiono hipotezę – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom narcyzmu subklinicznego.

IV. 2. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom komponentu psychopatii subklinicznej: bezduszności.

Dostępne dane empiryczne wskazują na odmienny w porównaniu do zuchwałości i rozhamowania wzór zależności między heroizmem a ostatnią składową psychopatii – bezdusznością. W zależności od koncepcji teoretycznej otrzymywano potwierdzenie braku istotnych zależności między heroizmem a bezdusznością (koncepcja trójczynnikowa) lub korelacje ujemne (bezduszność jako *coldheartedness*) (SMITH I IN., 2013). Na takie zależności wskazuje też charakterystyka tego czynnika. Bezduszność jest opisywana jako okrucieństwo, agresja i poszukiwanie ofiar oraz lekceważenie oraz pogarda względem ludzi. Bezduszność to płytki afekt i przejaw deficytu lęku (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; PATRICK, 2010). W obszarze różnych ujęć psychopatii wskazuje się raczej na większą skłonność do podejmowania ryzyka u osób o psychopatii gorącej, wrogiej, w porównaniu do psychopatii zimnej (LYONS, 2015), porównywanej do bezduszności.

Bezduszność jest także silnie negatywnie skorelowana z wrażliwością na nagrodę i behawioralnym systemem hamowania, empatią (przyjmowaniem perspektywy, empatyczną troską, fantazją; STANLEY, WYGANT, SELBOM, 2013; SELBOM, PHILLIPS, 2013), a także z ugodowością, sumiennością (kompetencją, obowiązkowością, samodyscypliną), serdecznością, a pozytywnie – z agresywną wrogością (POY I IN., 2014). W badaniach PILCH I IN. (2015) bezduszność korelowała ujemnie ze wszystkimi czynnikami HEXACO (także altruizmem).

Mając na uwadze powyższe wskazówki, wyprowadzono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom bezduszności.

IV. 3. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom ekstrawersji i otwartości na doświadczenie.

Ekstrawersja

Badania wskazują, iż pełne zrozumienie heroizmu wymaga przeprowadzenia badań nad związkami tej zmiennej z osobowością (SMITH I IN., 2013). Istnieją podstawy do postawienia tezy, iż osobowość ma znaczenie dla zachowania w sytuacjach zagrożenia. Reakcja na stres i styl radzenia sobie w naturalnych sytuacjach awaryjnych różnił się u osób badanych w zależności od poziomu cech PMO (HENGARTNER I IN., 2016). Konieczne stało się uzupełnienie wiedzy o związkach heroizmu z czynnikami osobowości.

Analiza dotychczasowych badań wskazuje na istotne związki heroizmu z ekstrawersją. Badacze zwracają uwagę, iż tym, co odróżnia ekstrawersję od innych cech, jest wrażliwość na nagrodę, wysoka motywacja do działań, które mają charakter nagradzający (LUCAS, DIENER, GROB, SUH, SHAO, 2000), aktywne radzenie sobie w sytuacjach stresujących (SOMERFIELD, McCRAE, 2000) oraz dążenie do zwracania na siebie uwagi (ASHTON, LEE, PAUNONEN, 2002). Badacze nurtu cechowego zwracają uwagę na odmienne od introwertyków funkcjonowanie neurofizjologiczne kory mózgowej osób ekstrawertycznych. Poszukiwanie silnych doświadczeń społecznych może być związane z kompensowaniem niższego pobudzenia korowego, a stan ekscytacji i pobudzenia może ułatwiać działanie. Interakcje z innymi ludźmi spostrzegane są przez ekstrawertyków pozytywnie, są oni także szybsi w działaniu (CERVONE, PERVIN, 2011).

Na tej podstawie postawiono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom ekstrawersji.

Otwartość na doświadczenie

Interesujące będzie zweryfikowanie znaczenia otwartości na doświadczenie w kontekście heroizmu, ponieważ na podstawie dotychczasowych badań trudno jednoznacznie określić, w jaki sposób osoby silnie otwarte na doświadczenie radzą sobie w sytuacjach stresujących (JELINEK, MORF, 1995). Otwartość na doświadczenie to zmienna osobowościowa silnie powiązana z niekonwencjonalnym zachowaniem, które może stać w opozycji do zachowań uznawanych za bezpieczne. Moderuje też związki między percepcją ryzyka i lękiem a odważnym zachowaniem. Zmienna ta traktowana jest jako cecha ułatwiająca bycie kreatywnym, nonkonformistycznym i niezależnym (HANNAH, SWEENEY, LESTER, 2007), co zasadniczo powinno sprzyjać zachowaniom heroicznym, które zwykle wymagają przekraczania własnych ograniczeń.

Na tej podstawie postawiono hipotezę kierunkową – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom otwartości na doświadczenie.

IV. 4. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom emocjonalności i ugodowości.

Emocjonalność

Na podstawie analizy teorii i badań można wnioskować raczej o ujemnych związkach heroizmu z emocjonalnością. Osoby emocjonalne w sytuacjach stresujących mogą przyjmować strategię radzenia sobie pasywne i świadczące o nieprzystosowaniu (VOLLRATH, TORGERSEN, 2000). Emocjonalność w HEXACO łączona jest z odczuwaniem strachu, szczególnie w kontekście bólu fizycznego, który prowokuje do unikania sytuacji potencjalnie z nim związa-

nych. Oprócz reakcji strachu charakterystyczny jest uogólniony lęk w stosunku do bodźców o obiektywnie niskiej trudności oraz potrzeba wsparcia emocjonalnego ze strony innych ludzi (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org).

Mając to na uwadze, zdecydowano o postawieniu hipotezy, iż im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom emocjonalności.

Ugodowość

Ugodowość definiowana jest w kontekście skłonności do zachowań altruistycznych (DENISSEN, PENKE, 2008), szczególnie altruizmu wzajemnego i tendencji do współpracowania z innymi (LEE, ASHTON, 2006). Z badań wynika, iż osoby wspierające innych w kryzysach mają względnie jednoznaczny profil osobowości, w którym zawiera się wysoka ugodowość (FLES, LAKEY, 2017). Zatem wysoki poziom ugodowości odpowiada altruizmowi (związki heroizmu z altruizmem opisane zostały w innym miejscu niniejszej pracy). Ugodowość jest cechą związaną z przekonaniem o konieczności odwdzięczania się za udzieloną pomoc (COSTA, McCRAE, 1992), podczas gdy w przypadku heroizmu z założenia występuje brak pewności co do odwzajemnienia pomocy w przyszłości. Osoby ugodowe są łagodne, zazwyczaj spokojne, charakteryzuje je wysoki poziom samokontroli, dostosowują się też do zdania innych, nawet jeśli nie jest to najlepsze rozwiązanie (LEE, ASHTON, 2009; www.hexaco.org). Może to powodować dostosowywanie do reakcji otoczenia i wystąpienie „efektu gapia”.

Na tej podstawie postawiono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom ugodowości.

Uzasadnienie braku hipotez kierunkowych – uczciwość oraz sumienność

Oprócz opisanych powyżej czynników (ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, emocjonalności, ugodowości) w skład HEXACO wchodzi takie czynniki, jak uczciwość oraz sumienność. Z badań wynika, iż heroizm jest dobrym predyktorem uczciwości akademickiej (DAVIS, BURNETTE, ALLISON, STONE, 2010; STAATS, HUPP, HAGLEY, 2008), co mogłoby sugerować, iż istnieją związki między heroizmem a uczciwością. We wspomnianych badaniach heroizm traktowany był jednak jako suma odwagi, empatii i szczerości, a nie jako konkretne zachowania heroiczne.

Uczciwość jest komplementarna do wzajemnego altruizmu i tendencji do podejmowania współpracy z innymi (LEE, ASHTON, 2006). Obecne w uczciwości tendencje prospołeczne mają charakter bezinteresowny, czyli występują nawet wtedy, gdy wzajemność w kooperacji nie zostaje zachowana. Dla osób o wysokiej uczciwości nie ma znaczenia nawet to, iż brak

współpracy przyniosłby im bardziej wymierne zyski (ASHTON, LEE, 2007). W obszarze badań nad heroizmem nie uwzględniono dotychczas pomiaru uczciwości wyrażającej komponenty moralne. Przypuszczając, iż heroizm jest zmienną odmienną od altruizmu, niezwiązaną z normami oraz moralnością, można przewidywać brak istotnych związków między uczciwością a heroizmem.

Ponadto w skład uczciwości wchodzi skromność, która nie sprzyja aktywnemu heroizmowi. Dostępne dane empiryczne nie pozwalają na postawienie hipotezy kierunkowej dotyczącej uczciwości, jednak, mając powyższe na uwadze, można przypuszczać, iż zależności między poziomem heroizmu a uczciwością będą nieistotne.

Podobne spostrzeżenia nasuwają się podczas analizy potencjalnych związków między heroizmem a sumiennością lub ich braku. Osoby o wysokiej sumienności są dobrze zorganizowane i zdyscyplinowane w dążeniu do celu, jednak ostrożne w podejmowaniu decyzji, analizujące zyski i straty oraz hamujące impulsy (LEE, ASHTON, 2009 www.hexaco.org). Tendencja do perfekcjonizmu oraz niechęć do popełniania błędów sugerują, iż osoby te mogą nie być skłonne do szybkiego podejmowania decyzji o ryzyku.

Badania nie są w tej kwestii jednoznaczne. Jedne sugerują, iż sumiennosc jest dobrym predyktorem unikania ryzykownych zachowań zdrowotnych (BOGG, ROBERTS, 2004). Inne – wręcz przeciwnie – wskazują, iż sumiennosc związana jest z odważnym zachowaniem poprzez towarzyszącą jej obowiązkowość, samozaparcie i wytrzymałość (HANNAH, SWEENEY, LESTER, 2007). Sumiennosc jest też wiązana z prospołecznością w sytuacjach awaryjnych (HENGARTNER I IN., 2016) oraz dobrym radzeniem sobie w sytuacjach stresujących dzięki aktywnym, adaptacyjnym strategiom działania (JELINEK, MORF, 1995).

Wydaje się jednak, iż kluczową kwestią w przypadku heroizmu jest reakcja na nagły bodziec, a nie racjonalność w podejmowaniu decyzji. Osoby sumienne będzie cechowała wytrzymałość i wytrwałe dążenie do celu, jednak po podjęciu decyzji dotyczącej zachowania. Ten rodzaj odwagi może być silnie związany z racjonalną analizą i podejmowaniem decyzji w dłuższej perspektywie czasowej.

W stosunku do sumiennosci nie postawiono hipotezy kierunkowej. Podobnie, jak w przypadku uczciwości, cechy czynnika *sumiennosc* i badania sugerują, iż między heroizmem a sumiennoscia nie wystąpią istotne zależności.

V. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu?

Hipoteza V. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu.

Badania w psychologii zazwyczaj koncentrują się na poziomie dyspozycyjnym. Poziom temperamentalny często bywa niedoceniany przez badaczy, mimo iż istnieją wyraźne wskazania do uwzględniania go w badaniach, jeśli tylko jest to możliwe (KRUPIC, CORR, 2017). Według PENKEGO, DENISSENA I MILLERA (2007) poziomy temperamentalny jest jednym z kilku obecnych w strukturze osobowości, w której poziomy niższego rzędu wpływają na poziom wyższe.

W literaturze przywoływanej w niniejszej pracy odnaleźć można odwołania do zmiennych temperamentalnych – nieustraszonego temperamentu, temperamentu trudnego łączonego z rozhamowaniem, temperamentu impulsywnego, temperamentalnych różnic w pobudliwości oraz neurobiologicznych systemów leżących u podłoża wrażliwości na kary i nagrody. Na tej podstawie można przewidywać, iż istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu.

V. 1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom poszukiwania doznań, impulsywności funkcjonalnej i wrażliwości na nagrodę.

Poszukiwanie doznań

Jak zauważył MARVIN ZUCKERMAN (1994), ludzie różnią się pobudliwością, rozumianą jako podstawowa reakcja na bodziec, w warunkach stymulujących, ale nie różnią się pod względem tej cechy w warunkach braku takiego pobudzenia. Poszukiwanie doznań w sytuacji heroicznej może mieć więc elementarne znaczenie dla stymulowania reakcji behawioralnej. Sytuacje społeczne są zróżnicowane pod względem występujących w nich mocnych wrażeń, stymulacji i wywołwanego pobudzenia, które może być ocenione jako pozytywne lub negatywne. Im wyższy poziom poszukiwania doznań, tym silniejsze dążenie do poszukiwania sytuacji zapewniających silną stymulację. Doznania, których osoba poszukuje, charakteryzują się zróżnicowaniem, nowością, intensywnością i często wiążą się z ryzykiem fizycznym, materialnym lub społecznym (ZUCKERMAN, 1994), a więc cechami charakterystycznymi dla sytuacji, w których może wystąpić zachowanie heroiczne. Dotychczasowe badania potwierdziły, iż wynik ogólny poszukiwania doznań oraz poszukiwanie grozy i przygód związane są pozytywnie z heroizmem (SMITH I IN., 2013).

Poszukiwanie doznań koreluje dodatnio z koncentracją na teraźniejszości, a ujemnie – z perspektywą czasu dotyczącą przyszłości (KEOUGH, ZIMBARDO, BOYD, 1999; ZIMBARDO, BOYD, 1999). Osoby takie widzą świat jako mniej zagrażający i nie spodziewają się negatywnych rezultatów interakcji z otoczeniem (FRANKEN, GIBSON, ROWLAND, 1992), można zatem przypuszczać, iż będą chętniej wchodzić w interakcje z osobami całkiem obcymi. Badania DAHLENA, MARTINA, RAGAN I KUHLMAN (2004) pokazują, iż u osób o wysokim poziomie

poszukiwania doznań pojawia się znużenie w sytuacji braku zewnętrznej stymulacji i negatywne reakcje emocjonalne. Osoby poszukujące doznań chętnie podejmują ryzyko o charakterze fizycznym, egzystencjalnym, etycznym, intelektualnym, społecznym i finansowym (BREIVIK, SAND, SOOKERMANY, 2017). Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom poszukiwania doznań.

Impulsywność funkcjonalna

Impulsywność jest związana z brakiem kontroli i szybkim podejmowaniem działania (GRZESIAK, BESZŁEJ, SZECHIŃSKI, 2008). Z badań wynika, iż impulsywność funkcjonalna może mieć wyraźnie pozytywne i adaptacyjne znaczenie, a dysfunkcjonalna – wręcz przeciwnie – znaczenie negatywne. Jedną z cech wielu sytuacji, w których może pojawić się zachowanie heroiczne, jest krótki czas na reakcję. DICKMAN I MEYER (1988) doszli do wniosku, iż osoby wysoce impulsywne działają lepiej niż inni (bardziej trafnie), gdy właśnie czas na decyzję jest krótki. Analizując zachowania heroiczne, nietrudno zauważyć, iż impuls, szybkość i pewien automatyzm działania mogą być dla nich ważniejsze niż poznawcze przetwarzanie informacji, liczba osób obserwujących czy ocena ryzyka (SLOVIC, FISCHOFF, LICHTENSTEIN, 1985). Istnieją podejrzenia, iż ocena sytuacji może być dokonywana w czasie tak krótkim, iż prawdopodobnie bywa częściowo nieświadoma (SWANN, 2004). Ocena ryzyka w sytuacjach skrajnych bywa wskazywana jako zależna od spostrzeganego treningu i doświadczenia zawodowego w zawodach wysokiego ryzyka (PRATI I IN., 2013).

Impulsywność funkcjonalna jest związana pozytywnie z bezłękowym temperamentem i umożliwia zachowanie się w sposób pozbawiony przezorności, gdy jest to optymalny styl zachowania (CLAES I IN., 2009; POYTHRESS, HALL, 2011). Typ ten współwystępuje z ekstrawersją (CHICO, TOUS, LORENZO-SEVA, VIGIL-COLET, 2003), entuzjazmem, poszukiwaniem przygód i ogólną aktywnością (DICKMAN, 1990). W wielu badaniach wskazuje się na podobieństwo impulsywności funkcjonalnej do śmiałości i odwagi w poszukiwaniu przygód (CLAES, VERTOMMEN, BRASPENNING, 2000). Osoby takie są też produktywne i efektywne w swoim działaniu oraz podejmują ryzyko, nie tylko stymulacyjne, ale także instrumentalne (DICKMAN, 1990; ZALEŚKIEWICZ, 2001).

Na tej podstawie zdecydowano o postawieniu hipotezy kierunkowej – im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom impulsywności funkcjonalnej.

Uzasadnienie braku hipotezy kierunkowej – impulsywność dysfunkcjonalna

Impulsywność dysfunkcjonalna jest zmienną, w przypadku której trudno przewidzieć kierunek zależności. Może być ona związana ze skłonnością do działania zdezorganizowanego

i mało efektywnego. Wykazano także dodatnie zależności tej zmiennej z wieloma negatywnymi konsekwencjami, np. tendencją do zachowań suicydalnych (GAO, ZHANG, JIA, 2011) oraz ADHD w grupie dzieci (MORGAN, NORRIS, 2010). Osoby o wysokim poziomie impulsywności dysfunkcjonalnej deklarują wyższy poziom agresji, dotyczy to zarówno pacjentów psychiatrycznych (DE SCHUTTER, KRAMER, FRANKEN, LODEWIJKX, KLEINEPIER, 2016), jak i badanych studentów (VIGIL-COLET, CODORNIU-RAGA, 2004). Wyższy jest też poziom agresywnych zachowań takich osób na drodze, podczas prowadzenia pojazdu (KOVÁČSOVÁ, LAJUNEN, ROŠKOVÁ, 2016). Jest to spójne z badaniami, z których wynika, iż typ ten może być związany z psychotyzmem (CHICO I IN., 2003). Mając na uwadze brak wystarczających podstaw teoretycznych i rezultatów dotychczasowych badań, nie postawiono hipotezy kierunkowej dotyczącej związków między heroizmem a impulsywnością dysfunkcjonalną.

Wrażliwość na nagrodę

Wśród czynników temperamentalnych szczególne miejsce zajmują dwa systemy neurobiologiczne opisywane jako wrażliwość na karę i nagrodę. Ich przewidywane związki z heroizmem są przeciwstawne. Wrażliwość na nagrodę współwystępuje z cechami sprzyjającymi heroizmowi, czyli pozytywnym afektem, nadzieją (WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014), siłą układu nerwowego oraz wysoką potrzebą stymulacji, aktywności, ekstrawersji (NERIA, VIZCAINO, JONES, 2016). Podejmowanie działań w kierunku nagradzającym dla podmiotu (BAS) działa tak, iż pobudzenie w sytuacji spodziewanej nagrody wzrasta i stanowi bodziec, zachętę do podjęcia aktywności u osoby o silnie rozwiniętym układzie dążenia (CARVER, WHITE, 1994). BAS może być też związany z oczekiwanym wygaśnięciem kary, co także będzie pełniło dla podmiotu funkcję nagradzającą (CORR, 2008).

VELING I BIJLEVELD (2015) odkryli, iż perspektywa nagrody potęguje efektywność wykonania w ryzykownych sytuacjach, gdy jest ona prezentowana niezwykle krótko, poza możliwością świadomego podjęcia decyzji, co może być związane z aktywacją wydzielania dopaminy w układzie nagrody. Osoby o wysokim poziomie wrażliwości na nagrodę wzmacniają swoje zachowanie, gdy mają w perspektywie szybkie osiągnięcie celu (ELLIOT, THRASH, 2010). Lubią sytuacje zapewniające uznanie, bycie w centrum uwagi, są skłonne do osiągania natychmiastowych gratyfikacji, prezentują swoje umiejętności, nawet w sytuacji związanej z niebezpieczeństwem (WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014).

Analiza powyższych charakterystyk systemu dążenia wskazuje, iż odpowiedzią behawioralną osób o wysokim BAS w sytuacji heroicznej może być zachowanie heroiczne, postawiono zatem hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom wrażliwości na nagrodę.

V. 2. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom wrażliwości na karę i lęku-cechy.

Wrażliwość na karę

Wrażliwość na karę manifestuje się w zachowaniu poprzez hamowanie aktywności i tendencję do uważnego badania otoczenia. Im wyższy BIS, tym silniejszy wzorzec unikania odpowiedzi behawioralnej na stymulację (WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014). Z badań wynika, iż wrażliwość na karę związana jest dodatkowo nie tylko z reakcją emocjonalną, ale także z lękiem jako cechą (ZHAO I IN., 2015).

Co ciekawe, przewidywanie kary na podstawie wskazówek z otoczenia jest skrajnie subiektywne. Osoby o silnym układzie hamowania mają tendencję do spostrzegania nie tylko realnie zagrażających, ale też obiektywnie neutralnych sytuacji jako zagrażających i wrogich (MCNAUGHTON, GRAY 2000). Nie są zatem zaskakujące rezultaty badań, z których wynika, iż im wyższe BIS, tym mniejsza tendencja do podejmowania ryzykownego zachowania (STUDER, PEDRONI, RIESKAMP, 2013). Warto zauważyć, iż wrażliwość na karę jest powiązana dodatkowo z cechami, które wydają się utrudniać zachowania heroiczne – emocjonalnością, neurotyzmem, lękiem, skłonnością do perseweracji i afektem negatywnym (NERIA, VIZCAINO, JONES, 2016). Mając to na uwadze, postawiono hipotezę, iż im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom wrażliwości na karę.

Lęk-cecha

Elementem, który łączy wiele cech w proponowanym modelu teoretycznym heroizmu jest deficyt lęku. Nieustrasżoność manifestuje się w dobrym radzeniu sobie w sytuacjach stresujących i pozytywnej adaptacji w wielu sferach życia. Czasem w literaturze dla lepszego zdefiniowania takich zdolności używa się określenia heroiczność (LILIEFELD, WIDOWS, 2005; YOUNG-LUNDQUIST, BOCCACCINI, SIMPLER, 2012; LILIEFELD I IN., 2018).

Sytuacje ratowania czyjeś zdrowia, życia lub mienia związane są najpierw z silną ekspozycją, a następnie – oceną społeczną. Lęk przed oceną może wywoływać hamowanie (przeciwnieństwo facylitacji społecznej) wykonywania zadań złożonych (COTTRELL, 1972). Co więcej, sytuacje heroiczne wymuszają interakcję społeczną z osobami obcymi, co stanowi dodatkową trudność dla osób o wysokim lęku społecznym (WU I IN., 2013). Osoby o silnym deficycie lęku mogą zatem funkcjonować lepiej w wielu sytuacjach społecznych (YOUNG-LUNDQUIST, BOCCACCINI, SIMPLER, 2012), szczególnie tych zagrażających i złożonych.

Badania przeprowadzone przez CHRISTOPHERA PATRICKA i współpracowników (2006) wskazały na dodatni związek między nieustrasżonością (czynnik interpersonalno-afektyw-

ny psychopatii w PPI-I) a heroizmem mierzonym *Inwentarzem częstości zachowań* (AFI, LILIENFELD, 1998). Deficyt lęku może zatem prowadzić do efektywnego, zakończonego sukcesem działania, ale może być też traktowany jako rdzeń, na bazie którego rozwija się psychopatia (LYKKEN, 1996). DAVID LYKKEN (1982, s. 29) pisał, iż: „zarówno bohaterowie jak i psychopaci mogą być gałązkami pochodzącymi z tej samej genetycznej gałęzi”.

SCOTT LILIENFELD, jeden z najważniejszych współczesnych badaczy psychopatii, wskazał trójkąt lęk-psychopatia-heroizm jako jeden z najważniejszych obszarów do dalszych badań nad heroizmem codziennym (prywatna korespondencja z autorką pracy). Mając na uwadze powyższe badania, zdecydowano o postawieniu hipotezy – im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom lęku-cechy.

VI. Czy cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?

Hipoteza VI. Cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.

Hipotezę VI postawiono na podstawie wyników badań przywołanych w uzasadnieniu hipotez IV i V. Kierunki oczekiwanych zależności podano w poprzednich hipotezach. Nie jest możliwe sformułowanie hipotezy szczegółowej z uwagi na częściowo eksploracyjny charakter pytania (nie wiadomo, które zmienne okażą się powiązane dodatnio z heroizmem). W analizie regresji uwzględnione zostaną statystycznie istotne korelaty heroizmu.

VII. Czy istnieją zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości, temperamentu i motywacją do ryzyka?

Hipoteza VII. Istnieją istotne zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości, temperamentu i motywacji do ryzyka.

VII. 1. Im pozytywniejsza postawa względem heroizmu, tym wyższa uczciwość, sumienność i motywacja do ryzyka instrumentalnego.

W modelu badawczym uwzględniono kilka zmiennych osobowościowych i motywacyjnych, które przypuszczalnie mają silny związek z normami społecznymi. Pierwszą taką zmienną stanowi uczciwość – jeden z czynników HEXACO. Głębsza analiza struktury tego czynnika pokazuje, iż uczciwość jest pozytywnie związana z zachowaniami zgodnymi z kontraktem społecznym i realizacją norm społecznych (FIDDICK I IN., 2016). Kolejnym czynnikiem jest sumienność, która definiowana jest jako zdyscyplinowanie, rozważa, samokontrola i hamo-

wanie impulsów. Czynniki ten związany jest z racjonalną analizą i przemyślanym podejmowaniem decyzji (LEE, ASHTON, 2009; www.hexaco.org). Trzecią zmienną najsilniej związaną z jawną postawą względem heroizmu wydaje się motywacja do ryzyka instrumentalnego, w której dominuje zorientowanie na cel, procesy poznawcze, negatywne pobudzenie, zaangażowanie świadomości oraz refleksyjność (ZALEŚKIEWICZ, 2001).

Spośród cech osobowości jako tę o dodatnich związkach z postawą względem heroizmu wybrano uczciwość, ze względu na jej przypuszczalne powiązanie z chęcią do postępowania zgodnie z normami. Sumiennosc odzwierciedla natomiast silnie racjonalny namysł nad zachowaniem i zdyscyplinowanie względem norm, więc jeśli tak, jak w niniejszej pracy, przyjmuje się, iż heroizm jest zjawiskiem społecznie pożądanym, to sumiennosc powinna korelować z postawą względem niego dodatnio. Motywacja do ryzyka instrumentalnego została wybrana spośród wszystkich rodzajów motywacji do ryzyka jako pozytywny korelat z postawą ze względu na swój charakter – dominuje w niej racjonalność i dostrzeganie celu. Jeśli więc heroizm uznajemy za zjawisko o uwarunkowaniach innych niż instrumentalne (realizacja celu sytuacyjnego), to można spodziewać się braku związków tej zmiennej z heroizmem, ale za to – pozytywnych relacji z postawą względem niego.

Mając na uwadze powyższe ustalenia, sformułowano hipotezę, iż im pozytywniejsza postawa względem heroizmu, tym wyższa uczciwość, sumiennosc i motywacja do ryzyka instrumentalnego.

Pytania o związki między postawą względem heroizmu a pozostałymi cechami osobowości (emocjonalnością, ekstrawersją, ugodowością, otwartością) i motywacją do ryzyka (typu stymulacyjnego) mają charakter eksploracyjny i dlatego nie postawiono w tym zakresie hipotez kierunkowych.

VIII. Czy cechy osobowości i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu?

Hipoteza VIII. Cechy osobowości i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu.

Hipotezę VIII postawiono na podstawie wyników badań przywołanych w uzasadnieniu hipotez VII. Kierunki oczekiwanych zależności podano w poprzednich hipotezach. Nie jest możliwe sformułowanie hipotezy szczegółowej z uwagi na częściowo eksploracyjny charakter pytania (nie wiadomo, które zmienne okażą się powiązane dodatnio z postawą). W analizie regresji uwzględnione zostaną statystycznie istotne korelaty postawy względem heroizmu.

IX. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a postawą względem heroizmu?

Badanie postaw jest często wykorzystywane w badaniach psychologicznych. Procesy poznawcze leżące u podłoża jawnego badania postaw są intencjonalne, jawne i analityczne, (XU I IN., 2014). Kwestionariusze ujawniające informacje dostępne poznaniu pierwszego typu są podatne na efekt społecznych oczekiwań oraz skłonność osób badanych do tworzenia spójnego obrazu siebie i pozytywnej autoprezentacji (PERUGINI, BANSE, 2007). W niniejszym badaniu w taki sposób badana będzie postawa względem heroizmu.

Heroizm w języku polskim kojarzony jest jednoznacznie pozytywnie, co może mieć związek z deklarowaną postawą względem niego. Zmienna ta jest więc wrażliwa społecznie ze względu na znaczenie norm, systemu wartości i niepisany nakaz społeczny ratowania czyjś życia, zdrowia czy mienia. Zachowanie biernego obserwatora związane jest w języku potocznym z wieloma silnie pogardliwymi określeniami, takimi, jak: *tchórz*, *asekurant*, *cykor*, *człowiek małego ducha*, *zajęcze serce*. Postawa względem heroizmu w niniejszej pracy opisana jest w dwóch wymiarach powinności i obowiązku oraz potrzeby społecznej.

Heroizm jest mocno osadzony w kulturze i normach, więc jego związki z postawą względem heroizmu mogą być specyficzne i nie umożliwiają postawienia hipotezy kierunkowej. Powyższe pytanie ma więc charakter eksploracyjny.

X. Czy narcyzm subkliniczny mediuje związki między temperamentem a heroizmem w grupie ogólnej?

Hipoteza X. Narcyzm subkliniczny mediuje związki między temperamentem a heroizmem w grupie ogólnej.

Narcyzm jest własnością osobowościową posiadającą unikatowy charakter w porównaniu do innych omawianych cech. W literaturze referowane są badania wiążące mit bohatera z narcystycznym zaburzeniem osobowości (VIRTANEN, 2013). Heroizm jako konsekwencja zachowań narcystycznych nazywany jest *negatywnym heroizmem* (ARNULF, GOTTSCHALK, 2013), z cechami narcystycznymi wiązany bywa też w literaturze *etyczny hedonizm* – zachowania pożądane, lecz egoistyczne, potwierdzające samoocenę i promujące dla jednostki (GLASSMAN, HADAD, 2004).

Narcyzm subkliniczny w szczególny sposób koreluje dodatkowo z cechami temperamentalnymi (NERIA, VIZCAINO, JONES, 2016). Badania wskazują na dodatnie związki wrażliwości na nagrody i behawioralnego układu dążenia z narcyzmem (STENASON, VERNON, 2016;

JONASON, JACKSON, 2016). Można przypuszczać, iż pewne zmienne temperamentalne wyjaśniają poziom narcyzmu, który w efekcie pozwala przewidywać poziom heroizmu.

Przewidując szczególne związki między narcyzmem, temperamentem a heroizmem, postawiono hipotezę o mediacyjnej roli narcyzmu między temperamentem a heroizmem. Zdecydowano o przeprowadzeniu mediacji jedynie w stosunku do mediatora – ogólnego wskaźnika narcyzmu subklinicznego, jednak kolejne badania powinny uwzględnić przeprowadzenie analizy mediacji w stosunku do jego komponentów.

XI. Czy na podstawie typu heroizmu i ogólnej motywacji do niego można w grupie ogólnej wyróżnić prototypy heroiczne różniące się cechami osobowościowymi, temperamentalnymi i motywacją do ryzyka?

Postawione pytanie badawcze ma charakter wyłącznie eksploracyjny. Z uwagi na to, iż różne mogą być konfiguracje cech i motywów sprzyjających heroizmowi, spodziewać się można, iż te naturalne skupienia pojawią się w analizie skupień. Pozwolą one na określenie, jakie typy osób częściej od innych podejmują zachowania heroiczne. Wyodrębnienie różnych poziomów heroizmu umożliwi dokonanie analizy zarówno typów heroicznych, jak i nieheroicznych.

XII. Czy istnieją istotne różnice między grupą ogólną a grupą zawodów w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji do heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu?

Hipoteza XII. Istnieją istotne różnice między grupą ogólną a grupą zawodów w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji do heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu.

Grupa zawodów włączona została do badań z uwagi na to, iż wiele dotychczasowych badań traktowało ją *a priori* jako heroiczną. Celem pracy było sprawdzenie, czy grupy te różnią się pod względem poziomu cech uwzględnionych w badaniu. W ten sposób można sprawdzić, czy grupa ta może być traktowana jako bardziej heroiczna od innych. Jak dotąd nie przedstawiono szczegółowych profili osobowościowych strażaków, policjantów, ratowników i żołnierzy związanych z zachowaniami heroicznymi wykraczającymi poza obowiązki zawodowe. Badanie heroizmu powinno więc uwzględniać także grupy zawodowe o wysokim stopniu ryzyka (SMITH I IN., 2013; LYKKEN, 1982).

Analiza piśmiennictwa wskazuje, iż zawód związany z ryzykowaniem służy jako podstawa nie tylko do określenia poziomu heroizmu, ale też do wyróżnienia odrębnej kategorii he-

roizmu – heroizmu zawodowego (COATES, 2016; FARLEY, 2015). W stosunku do postawy względem heroizmu nie postawiono hipotezy, jednak można przypuszczać, iż, z uwagi na swe powiązania z normami i kontraktem społecznym, różnice międzygrupowe w przypadku tej zmiennej nie będą istotne statystycznie.

XII. 1. W grupie *zawodów* poziom heroizmu i motywacji do heroizmu jest wyższy niż w grupie *ogólnej*.

Wyższy heroizm w zawodzie policjanta, strażaka, żołnierza czy ratownika jest nie tylko łączony z heroicznymi przymiotami – odwagą, poświęceniem i siłą (KLEE, RENNER, 2016), ale też definiowany jest jako odrębny rodzaj heroizmu. Heroizmem zawodowym nazywane jest wykonywanie zagrażającego zawodu i – z tego tytułu – większe prawdopodobieństwo śmierci lub doznania wypadku (COATES, 2016). Także w nurcie heroizmu codziennego tworzone są taksonomie (GOETHALS, ALLISON, 2012), w których akcentuje się niedostrzegalną heroiczność takich zawodów prospołecznych, jak: strażak, pielęgniarz i nauczyciel.

Powyżej przywołane badania umożliwiły postawienie hipotezy, iż w grupie zawodów jest wyższy poziom heroizmu i motywacji do niego w porównaniu do grupy osób z populacji ogólnej.

XII. 2. W grupie *zawodów* poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego jest wyższy niż w grupie *ogólnej*.

Z badań wynika, iż – pomimo prospołeczności wpisanej w obowiązki – dla czynnych przedstawicieli wymienionych zawodów charakterystyczne są niska empatia i niskie poczucie winy (FALKENBACH, TSOUKALAS, 2011). Nie dotyczy to jedynie osób pracujących w zawodzie – studenci ratownictwa także mają niższy poziom empatii w porównaniu do studentów innych medycznych kierunków (WILLIAMS, BOYLE, HOWARD, 2016). Założenia takie są spójne z badaniami, w których stwierdzono związki między heroizmem a psychopatią, w tym nieustraszoną (*fearless dominance*), czynnikiem interpersonalno-afektywnym i zuchwałością w koncepcji trójczynnikowej psychopatii (SMITH I IN., 2009). FALKENBACH I TSOUKALAS (2011) wskazały na wyższe wyniki psychopatii interpersonalno-afektywnej w grupie zawodów wysokiego ryzyka, nawet w porównaniu do grupy więźniów.

Psychopatia subkliniczna w trójczynnikowej koncepcji psychopatii PATRICKA I IN. (2009) mierzona była wśród osób rekrutowanych do służby w wojsku (DRISLANE I IN., 2014a). Żołnierze uczestniczący w akcjach ratowniczych ogółem mieli wyższy poziom odporności psychicznej związanej z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach w porównaniu do grupy kontrolnej (CHANG, TAORMINA, 2011), być może zatem wyższa psychopatia ma tu znaczenie

adaptacyjne. Warto zauważyć, iż LEVENSON (1990), po przeprowadzeniu badań w grupie odznaczonych za czyny heroiczne funkcjonariuszy policji i straży pożarnej, nie potwierdził koncepcji istnienia heroicznej osobowości związanej z psychopatią. Badania z innych krajów nie potwierdzają z kolei, aby policjanci cechowali się wyższą wrogością w porównaniu do innych grup zawodowych (VAN DER VELDEN I IN., 2013). Można zatem przypuszczać, iż zagadnienie wyższej psychopatii i heroizmu z nią powiązanego w zawodach związanych z ryzykowaniem nie jest jednorodne i dotyczy wybranych jej komponentów. Przedmiotem zainteresowania badaczy było także narcystyczne zaburzenie osobowości występujące u żołnierzy i narcyzm w formie subklinicznej, które próbowano tłumaczyć specyfiką kariery zawodowej (BOURGEOIS, HALL, CROSBY, DREXLER, 1993; PAUNONEN I IN., 2006).

Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę, iż w grupie zawodów jest wyższy poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu w porównaniu do osób z populacji ogólnej.

XII. 3. W grupie zawodów poziom ekstrawersji i sumienności jest wyższy niż w grupie ogólnej.

Osoby wykonujące zawody wysokiego ryzyka różnią się od populacji ogólnej oraz osób podejmujących ryzyko jedynie dla sportu (GOMÀ-I-FREIXANET, WISMEIJER, 2002). Różnice wykazano podczas badań osobowości ratowników medycznych (KLEE, RENNER, 2013). Wskazywana jest także potrzeba prowadzenia dalszych badań nad różnicami osobowościowymi między policjantami a resztą społeczeństwa (PRÓCHNIAK, 2009). Ma to ważne znaczenie praktyczne – na tej podstawie można przewidzieć wystąpienie problemów w psychologicznym funkcjonowaniu związanym z wykonywaniem zawodu (SOLDEVILLA-ALBERTI I IN., 2016).

Wyniki badań wytyczają już jednak pewien wzorzec różnic osobowościowych dla żołnierzy, policjantów i ratowników medycznych (DARR, 2011; DETRICK, CHIBNALL, 2013; PENG, RIOLLI, SCHAUBROECK, SPAIN, 2012; KLEE, RENNER, 2013). Rewidowane są cechy tzw. *osobowości ratownika* (WAGNER, MARTIN, MCFEE, 2009), która w szerokim ujęciu zaprezentowana została przez MITCHELLA (1983), a ostatnio – została zweryfikowana w grupie żołnierzy (KLEE, RENNER, 2016). Z dostępnych badań wynika, iż są to: wysoka sumiennność i ekstrawersja, co ułatwia radzenie sobie ze stresem. Taki układ cech związany jest z wieloma pozytywnymi następstwami w środowisku pracy. Z badań wynika, iż strażacy o wysokiej sumienności przejawiają wyższą satysfakcję z pracy (WAGNER, O'NEILL, 2012). Z sumiennością koreluje dodatnio strategia radzenia sobie ze stresem oparta na rozwiązaniu problemu – zarówno u policjantów (BISHOP I IN., 2001), jak i w grupie żołnierzy powracających z misji w Iraku (PENG I IN., 2012). Sumiennność ma kluczowe znaczenie u żołnierzy dla behawioralnej integralności, która odzwierciedla proaktywność w stosowaniu zasad etycznych (MARCUS I IN., 2016).

Aplikanci do policji także uzyskują wysokie wyniki sumienności i ekstrawersji (DETRICK, CHIBNALL, 2013). Uczniowie rozpoczynający szkoły policyjne różnią się od grupy kontrolnej na korzyść – są bardziej optymistyczni, pewni siebie, zuchwali, mniej unikający zagrożenia, są też zdrowsi od innych (GHAZINOUR I IN., 2010; KRISTOF-BROWN, ZIMMERMAN, JOHNSON, 2005).

Na podstawie powyższych badań postawiono hipotezę, iż przedstawiciele grupy *zawodów* mają wyższy poziom ekstrawersji i sumienności od grupy *ogólnej*.

XII. 4. W grupie *zawodów* poziom otwartości na doświadczenie jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

Z badań wynika, iż ratownicy medyczni mają niższy poziom otwartości na doświadczenie (KLEE, RENNER, 2013). Przeprowadzone w ostatnim czasie długofalowe badania wskazują, iż młodzież szkolna częściej wybiera pracę np. w wojsku, jeśli ma niższe wyniki w otwartości na doświadczenie. Nie wyklucza to jednak wpływu wykonywanego zawodu – badani po kilku latach prezentują nieco inny poziom cech osobowości w porównaniu do poziomu wyjściowego i grupy kontrolnej (JACKSON I IN., 2012). Na tej podstawie postawiono hipotezę o niższym poziomie otwartości na doświadczenie.

W przypadku ugodowości nie postawiono hipotezy, ponieważ dane badawcze mają charakter wybiórczy i nie pozwalają na postawienie hipotezy kierunkowej. Część badań wskazuje na niższy poziom ugodowości (KLEE, RENNER, 2016). Należy jednak zwrócić uwagę, iż zawody wysokiego ryzyka związane są z pewnym systemem hierarchii i podlegania zwierzchnictwu. Sztywna struktura zawodowa może powodować, iż osoby będą prezentować uległość niższą niż reszta społeczeństwa, wynikającą jednak z roli zawodowej i podleganiu władzy.

XII. 5. W grupie *zawodów* poziom emocjonalności jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

Badania wskazują, iż tym, co wyróżnia przedstawicieli zawodów związanych z ryzykowaniem, jest niski neurotyzm. Kandydaci do służby w policji także uzyskują niski poziom neurotyzmu (DARR, 2011; DETRICK, CHIBNALL, 2013; PENG I IN., 2012; KLEE, RENNER, 2013). Mimo iż emocjonalność w modelu HEXACO nie odpowiada dokładnie neurotyczności w PMO, ze względu na usunięcie z niej agresywnej wrogości (ASHTON, LEE, 2009; LEE, ASHTON, 2006; LEE, ASHTON, 2014), to konstrukty te nadal są do siebie podobne. Mając to na uwadze, postawiono hipotezę, iż w grupie *zawodów* poziom emocjonalności jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

XII. 6. W grupie *zawodów* poziom motywacji do podejmowania ryzyka, impulsywności funkcjonalnej i poszukiwania doznań jest wyższy niż w grupie *ogólnej*.

Motywacja do podejmowania ryzyka

Przypuszczalnie skłonność i motywacja do zachowań ryzykownych może być wyższa w grupie *zawodów*. Z wielu badań wynika, iż doświadczenie zawodowe żołnierzy facylituje podejmowanie ryzyka w codziennym życiu. Żołnierze wracający z misji na terenach objętych działaniami wojennymi doświadczają zmiany postaw w zakresie zachowań ryzykownych. Wzrasta tolerancja niebezpieczeństwa, stosowanie używek, częstsze stają się niebezpieczne zachowania na drodze (KELLEY I IN., 2012). Jest to spójne z danymi świadczącymi o tym, iż u żołnierzy z traumatycznymi doświadczeniami obserwuje się tendencję do ryzykownych zachowań podczas kierowania pojazdami: jazdy po pijanemu, nieużywania pasów bezpieczeństwa czy łamania przepisów ruchu drogowego (HOGGATT I IN., 2014).

Jedną z najnowszych konceptualizacji zachowań ryzykownych u żołnierzy rzuca nowe światło na rozumienie skłonności do ryzyka. MOMEN, TAYLOR, PIETROBON I GANDHI (2010) rozróżniają dwa rodzaje tendencji – angażowanie się w ryzyko istotne i adaptacyjne z punktu widzenia celów misji oraz angażowanie się w ryzyko nieistotne, szkodliwe. Skłonność do podejmowania ryzyka jest więc uznawana za element osądu i procesu podejmowania decyzji podczas operacji militarnych. Wydaje się, iż wyższa tendencja do ryzyka w życiu codziennym jest specyficzna dla wielu zawodów związanych z ryzykowaniem jako właściwością wykonywanego zawodu. Piloci wojskowi – w porównaniu do pilotów komercyjnych – charakteryzują się zdecydowanie wyższymi wynikami w poszukiwaniu niebezpieczeństwa czy przekonaniu o niezniszczalności (SICARD, TAILLEMITE, JOUVE, BLIN, 2003).

Ratownicy medyczni także mają wyższy poziom poszukiwania ryzyka i rywalizacji (KLEE, RENNER, 2013). Co więcej, skłonność do ryzyka dodatnio koreluje z chęcią bycia strażakiem-wolontariuszem oraz częstotliwością angażowania się w akcje pomocowe (DONG, 2015). Mając powyższe na uwadze, postawiono hipotezę, iż w grupie *zawodów* poziom motywacji do podejmowania ryzyka jest wyższy niż u osób z populacji ogólnej (grupa *ogólna*).

Impulsywność funkcjonalna i poszukiwanie doznań

Choć osobowość typowa dla przedstawicieli określonych zawodów jest przedmiotem zainteresowania badaczy, to różnice temperamentalne badane są względnie rzadko (RYAN, BARTELS, KREINER, 2008). W jednym z nielicznych badań wykazano, iż kondycja fizyczna strażaków związana jest z ich cechami temperamentalnymi (KOSE I IN., 2016). Jako najbardziej użyteczne w tworzeniu profilu cech takich osób wskazuje się, obok cech osobowo-

ści, poszukiwanie doznań (CASTANIER, LE SCANFF, WOODMAN, 2010; GOMÀ-I-FREIXANET, MARTHA, MURO, 2012). Strażacy i policjanci mają wyższy poziom poszukiwania doznań w porównaniu do osób z populacji ogólnej (DETRICK, CHIBNALL, 2013; SALTERS-PEDNEAULT, RUEF, ORR, 2010).

Badania na polskich policjantach dobrowolnie przygotowujących się do misji pokojowej w Kosowie pokazały, iż mają oni wyższy poziom impulsywnego poszukiwania doznań w porównaniu do grupy kontrolnej (PRÓCHNIAK, 2009). W innych badaniach wykazano istnienie dodatniego związku między skłonnością do poszukiwania doznań i podejmowania ryzyka u policjantów a uczestnictwem w niebezpiecznych pościgach samochodowych (HOMANT, KENNEDY, HOWTON, 2010). Na tej podstawie sformułowano hipotezę, iż w grupie zawodów poziom poszukiwania doznań oraz impulsywności funkcjonalnej może być wyższy niż u osób z populacji ogólnej.

XII. 7. W grupie *zawodów* poziom lęku-cechy jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

Uzasadnienie badania przedstawicieli zawodów w kontekście deficytu lęku i nieustraszonosci dostępne jest w literaturze (LILIENTHAL I IN., 2014). Badania przywołane w uzasadnieniu hipotezy dotyczącej związków heroizmu z psychopatią subkliniczną pokazują, iż deficyt lęku w psychopatii łączy się z heroizmem, a wyższy poziom tej zmiennej zanotowano w przypadku przedstawicieli zawodów związanych z ryzykowaniem.

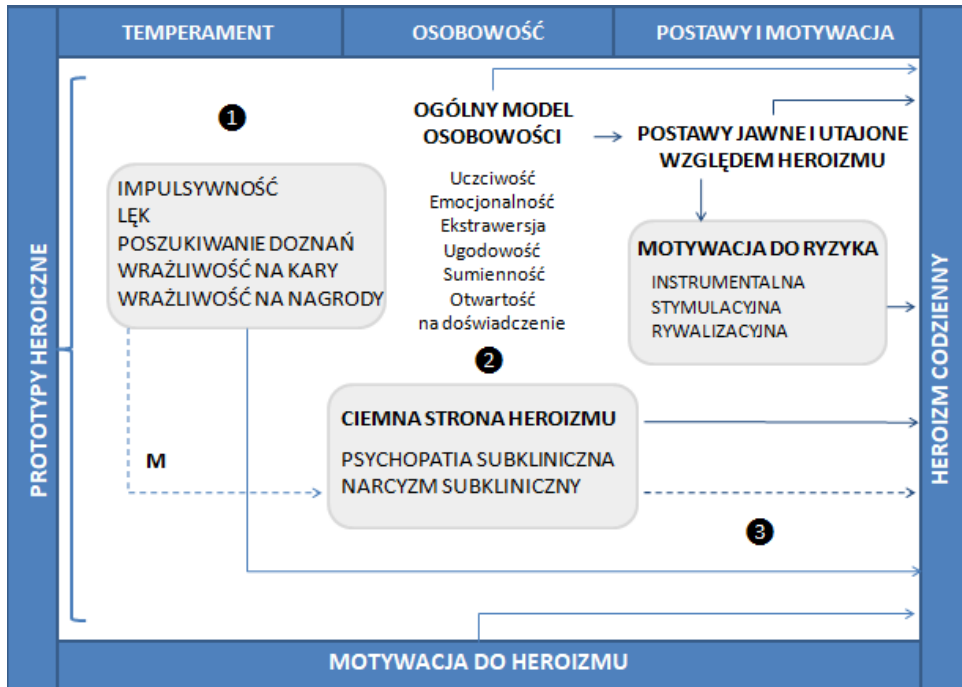
Uzasadnienie braku hipotez kierunkowych – uczciwość, ugodowość, impulsywność dysfunkcjonalna, wrażliwość na karę i nagrodę

Z uwagi na brak wystarczających danych empirycznych nie postawiono hipotez kierunkowych w stosunku do uczciwości, ugodowości, impulsywności dysfunkcjonalnej, wrażliwości na karę i nagrodę. Można jednak przypuszczać, iż, skoro heroizm jest osadzony w kulturze i normach dotyczących w taki sam sposób obydwu grup badawczych, to nie powinno się oczekiwać istotnych różnic między populacją ogólną a zawodami wysokiego ryzyka w poziomie postawy względem heroizmu i uczciwości. Poziom ugodowości trudno przewidywać, może być on podobny w obydwu grupach. Można też przypuszczać, iż potencjalne różnice będą wynikały w grupie *zawodów* z roli zawodowej związanej silnie z hierarchią i podleganiem zwierzchnictwu.

4.3. Model badawczy

Model badawczy, na którym opierają się referowane badania, przedstawiony został na rysunku 1. Linia ciągłą zaznaczono zależności między zmiennymi, a linią przerywaną –

przewidywaną mediację narcyzmu subklinicznego między temperamentem a heroizmem. Poziom pierwszy jest temperamentalny, poziom drugi – osobowościowy, zaś trzeci to poziom postaw i motywacji.

Rysunek 1. Model teoretyczny planowanych badań.

4.4. Zmienne oraz ich operacjonalizacja

W koncepcji referowanych badań uwzględniono następujące zmienne i narzędzia badawcze:

1. Czynniki socjodemograficzne:
 - *Metryczka* (narzędzie własne): płeć, wiek, zawód, relacje (związek, rodzicielstwo), specjalistyczne szkolenia, regularne uprawianie sportu, odznaczenie za heroizm i inne.
2. Heroizm i postawa względem niego:
 - Poziom heroizmu (zachowania heroiczne) – *Inwentarz częstości zachowań heroicznych* (AFI, LILIEFELD, 1998; opracowanie K. ATŁAS) oraz *Kwestionariusz zachowań heroicznych* (KZH, narzędzie własne).

AFI autorstwa SCOTTA LILIEFELDA (1998; SMITH I IN., 2013) mierzy heroizm codzienny jako szeroki repertuar prospołecznych zachowań dostępnych dla doświadczenia większości osób, podobny do heroicznego altruizmu względem osób obcych. Na potrzeby prowadzonych badań i KZH opracowana została robocza definicja heroizmu (heroiczności) zgodna z modelem teoretycznym i traktująca heroizm jako

przewidywaną na podstawie konfiguracji cech temperamentalnych i osobowościowych oraz przejawianych postaw, motywacji do ryzyka i zachowań heroicznych, skłonność do podejmowania w różnych sytuacjach codziennego życia zachowań heroicznych, wiążących się z potencjalnym zagrożeniem utraty zdrowia, życia lub z utratą posiadanych zasobów indywidualnych i materialnych. Zachowania te mogą przyjmować formę aktywnej pomocy osobom obcym, występowania przeciwko osobie lub osobom czy udzielania pomocy w sytuacjach skrajnych. Mimo iż zachowanie ma charakter prospołeczny, to intencja wymienionych zachowań heroicznych jedynie może, ale nie musi mieć charakteru prospołecznego.

- Postawy względem heroizmu – *Kwestionariusz postaw względem heroizmu* (POST-HER, narzędzie własne).

Narzędzie mierzy jawną postawę względem heroizmu wynikającą ze stosunku względem heroizmu jako powinności i obowiązku społecznego oraz potrzeby społecznej.

3. Czynniki motywacyjne:

- Motywacja jawna wobec heroizmu – *Kwestionariusz motywacji do zachowań heroicznych* (MOT-HER, narzędzie własne).

Powyższe narzędzie mierzy jawną motywację osób badanych związaną z prawdopodobieństwem zaangażowania się w zachowania heroiczne mierzone przez KZH w sprzyjającej sytuacji. Motywacja rozumiana jest tutaj jako intencja behawioralna wobec heroizmu.

- Motywacja utajona wobec heroizmu – Procedura badania postaw utajonych IRAP (BARNES-HOLMES, BARNES-HOLMES, POWER, HAYDEN, MILNE, STEWART, 2006; w adaptacji: HYLA, BARAN, PILCH, 2017; własne opracowanie schematu badawczego). IRAP mierzy utajoną motywację osób badanych związaną z prawdopodobieństwem zaangażowania się w zachowania reprezentujące heroizm mierzony przez KZH w sprzyjającej sytuacji. *Postawy utajone* opisywane są jako ślady wcześniejszych doświadczeń niedostępne introspekcyjnie, jednak istotne dla przekonań, odczuć i zachowań (GREENWALD, BANAJI, 1995).

- Motywacja do podejmowania ryzyka związanego ze statusem – *Skala podejmowania ryzyka związanego ze statusem* (SDRT, ASHTON, LEE, POZZEBON, VISSER, WORTH, 2010; opracowanie K. ATŁAS).

Autorzy definiują ten rodzaj motywacji jako dyspozycję o ugruntowaniu osobowościowym, wyrażającą tendencję do rywalizacyjnego dążenia do bogactwa i mocy, nawet w obliczu fizycznego zagrożenia (ASHTON I IN., 2010).

- Motywacja do podejmowania ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego – *Kwestionariusz ryzyka stymulacyjnego i instrumentalnego* (KRSiRI, MAKAROWSKI, 2012).

Motywacja do podejmowania ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego definiowane są jako rodzaje motywacji i jednocześnie postaw względem ryzyka, będące

efektem świadomej i dobrowolnej decyzji podmiotu. Ryzyko instrumentalne określane jest jako kontrolowalne i przejawiające się w ryzykownych zachowaniach wynikających z chęci osiągnięcia celu, przy jednoczesnej analizie strat i zysków, a ryzyko stymulacyjne – jako impulsywne, motywowane poszukiwaniem doznań i ekscytacji, niezależnie od zysków i strat (MAKAROWSKI, 2012).

4. Czynniki osobowościowe:

- Cechy osobowości w ujęciu sześcioczynnikowym (uczciwość, emocjonalność, ekstrawersja, ugodowość, sumiennosc, otwartosc na doświadczenie) – HEXACO-PI-R (ASHTON, LEE, w adaptacji: SZAROTA ASHTON, LEE, 2007).

Autorzy definiują uczciwość jako bycie szczerym, godnym zaufania, autentycznym, prawdomównym i wiążą ją z komponentami moralnymi. Emocjonalność definiowana jest jako skłonność do empatii, tworzenia emocjonalnych związków, potrzeby wsparcia emocjonalnego i zwiększone odczuwanie zagrożenia, strachu i lęku. Ekstrawersja opisywana jest jako posiadanie energii, entuzjazm, żywiołowość, optymizm, pewność siebie i częste nawiązywanie interakcji z innymi ludźmi. Ugodowość definiowana jest jako łagodność i przeciwieństwo skłonności do gniewu, tendencja do wybaczenia i kompromisu w relacjach z ludźmi. Sumiennosc to zdyscyplinowanie, skrupulatność, analityczne myślenie, dobra organizacja czasu i otoczenia, perfekcjonizm oraz dążenie wytrwałe do celu. Otwartosc na doświadczenie definiowana jest przez autorów modelu jako niekonwencjonalność i zaabsorbowanie pięknem sztuki i natury, posiadanie wyobraźni, ciekawość świata (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org).

- Psychopatia subkliniczna – polska adaptacja *Triarchicznej miary psychopatii* (TriPM-41, PATRICK, 2010, w adaptacji: PILCH, SANECKA, HYLA, ATŁAS, 2015).

Zuchwałość definiowana jest jako pewność siebie, optymizm, nieustraszonosc, wysoka samoocena i stabilność. Bezdušność definiowana jest jako okrucieństwo, bezwzględność i brak empatii. Rozhamowanie charakteryzuje się niską tolerancją na frustrację, łatwością wpadania w irytację i słabą kontrolą impulsu (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009).

- Narcyzm subkliniczny – *Kwestionariusz narcyzmu* (NARPI, RASKIN, HALL, 1979; RASKIN, TERRY, 1988, w adaptacji: BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

Powyższe narzędzie mierzy narcyzm wielkościowy definiowany jako poszukiwanie afirmacji ze strony otoczenia, pompatyczność i pretensjonalność. Obejmuje domaganie się podziwu, próżność, przywództwo i samowystarczalność (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

5. Czynniki temperamentalne:

- Deficyt lęku mierzony za pomocą poziomu lęku-cechy – *Inwentarz stanu i cechy lęku* (STAI-X2, SPIELBERGER, GORSUCH, LUSHENE, 1983).

Przyjęto definicję lęku jako elementu nieustraszonego temperamentu – powyższe narzędzie mierzy względnie stałą, nabytą we wczesnym dzieciństwie dyspozycję

do reagowania lękiem nieadekwatnie do sytuacji obiektywnie niebudzących lęku (SPIELBERGER, STRELAU, TYSARCZYK, WRZEŚNIEWSKI, 1987). Nie jest to typowa cecha temperamentalna, jednak z uwagi na charakter deficytu lęku została przyporządkowana do obszaru zmiennych temperamentalnych.

- Wrażliwość na kary i nagrody – *Krótką skalą wrażliwości na kary i nagrody* (SPSRQ-SF, COOPER, GOMEZ, 2008; w adaptacji: WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014). Wrażliwość na kary i nagrody oddaje działanie dwóch neurobiologicznych systemów BAS i BIS. BAS definiowany jest jako wrażliwość przejawiająca się w podejmowaniu działań w kierunku nagradzającym dla podmiotu, a BIS – jako wrażliwość na sygnały o karze, hamująca zachowania mogące prowadzić do zagrażających dla jednostki rezultatów (CARVER, WHITE, 1994).
- Poszukiwanie doznań – podskala w *Inwentarzu osobowości NEO-PI-R* (COSTA, McCRAE, w adaptacji: SIUTA, 2006). W powyższym narzędziu poszukiwanie doznań definiowane jest jako skłonność do uzyskiwania „mocnych wrażeń”, ekscytacji, przebywania w miejscach, w których coś się dzieje, odczuwania przyjemności z ryzyka i oglądania „mocnych scen” oraz dążenia do zwracania na siebie uwagi i przebywania wśród ludzi (SIUTA, 2006). Nie jest to w swej definicji typowa cecha temperamentalna, jednak, ze względu na ograniczenia innych metod pomiaru oraz jej podobieństwo do poszukiwania doznań w ujęciu ZUCKERMANA, włączono ją w obszar cech temperamentalnych (SIUTA, 2006).
- Impulsywność – *Zmodyfikowana skala impulsywności Dickmana* (ZSID, DICKMAN, 1990; w wersji: ADAN, NATALE, CACI, PRAT, 2010; opracowanie K. ATŁAS). Impulsywność funkcjonalna definiowana jest jako tendencja do działania szybkiego i wycelowanego w daną chwilę, podejmowanego, gdy może przynieść korzyści dla podmiotu. Impulsywność dysfunkcjonalna definiowana jest jako brak zdolności do samokontroli, reagowanie szybkie i gwałtowane, gdy nie jest to reakcja optymalna w danej sytuacji (DICKMAN, 1990; SMILLIE, JACKSON, 2006; VIGIL-COLET, 2007).

Wszystkie zmienne miały charakter ilościowy (cechy socjodemograficzne ilościowy i jakościowy).

4.5. Charakterystyka narzędzi badawczych

W badaniu użyto baterii testów składających się z narzędzi dostosowanych do warunków polskich – przetłumaczonych i poddanych analizie czynnikowej oraz skal własnego autorstwa. Jako pierwsze zamieszczono kwestionariusze mierzące poziom heroizmu, na końcu zamieszczono kwestionariusz do pomiaru motywacji do zachowań heroicznych. Użyto narzędzi:

1. *Metryczka* (narzędzie własne)

Użyta w badaniach metryczka składała się z podstawowych pytań dotyczących cech socjodemograficznych (wiek, płeć, miejsce zamieszkania), pytania o wykonywany zawód, co decydowało o przydzieleniu do grupy badawczej oraz pytań szczegółowych. Metryczka zawierała pytania szczegółowe o pozostawanie w związkach, rodzicielstwo, udział w profesjonalnych szkoleniach, regularne uprawianie sportu, ochotniczy udział w służbach pożarniczych i ratowniczych oraz pytania o otrzymane nagrody za heroizm.

2. *Kwestionariusz zachowań heroicznych* (KZH, narzędzie własne)

Narzędzie to powstało w odpowiedzi na potrzebę stworzenia polskiego kwestionariusza mierzącego zachowania heroiczne w sposób trafny i uwzględniający wszystkie komponenty heroizmu (wylimitowano zachowania pomocowe niespełniające kryteriów definicyjnych). Podstawą dla kwestionariusza jest model teoretyczny, koncepcja badań i definicja przedstawiona w niniejszej pracy. Heroizm zoperacjonalizowany został roboczo jako zachowania podejmowane jedynie względem osób obcych, poza czasem pracy (zawody związane z ryzykowaniem) lub znacząco wykraczające poza obowiązki zawodowe (informacja w instrukcji). Użyte sformułowania uwzględniają kontekst zachowania heroicznego odróżniający go od zwykłych zachowań pomocowych: ryzyko, dysproporcję zysków względem kosztów i zagrożenie zasobów indywidualnych (materialnych, utraty zdrowia, życia, akceptacji środowiska).

Wersja wyjściowa zawierała 49 itemów, ostatecznie skala została skrócona do 31 pozycji (zachowano wyjściową numerację pytań). W wyniku analiz (EFA, CFA) przyjęto model sześcioczynnikowy i wyodrębniono podskale: heroizm światopoglądowy gorący (walka o idee i udział w demonstracjach), heroizm bohaterski gorący (związany z fizyczną pomocą ludziom), heroizm finansowy, heroizm interwencyjny (związany z przemocą domową lub pomocą zwierzętom), heroizm bohaterski chłodny (ratunkowy – siły natury i zdarzenia losowe) i heroizm światopoglądowy chłodny (związany z przekonaniami i obroną przed prześladowaniami). Więcej szczegółowych informacji na temat badań pilotażowych ($N=200$) oraz procedury i wyników analizy czynnikowej ($N=523$) uzyskać można u autora opracowania.

Respondent udziela odpowiedzi na skali od 1 (*nigdy*) do 5 (*wiele razy*). KZH korelował z AFI wysoko i dodatnio, co może stanowić potwierdzenie trafności kryterialnej. Rzetelność całej skali jest wysoka ($\alpha=0,908$), ale w zależności od czynnika jest niższa i wymaga ostrożności w interpretowaniu (C1, $\alpha=0,515$; C3, $\alpha=0,623$; C4, $\alpha=0,624$) lub wyższa (C6, $\alpha=0,740$; C5, $\alpha=0,748$; C2, $\alpha=0,891$).

3. *Inwentarz częstości zachowań heroicznych* (AFI, *Activity Frequency Inventory*, LILIENFELD, 1998; opracowanie własne)

Jest to narzędzie służące do pomiaru heroizmu codziennego autorstwa SCOTTA LILIENFELDA (1998), które w oryginalnej wersji jest jednowymiarowym ujęciem heroizmu, łączącym jednak różne jego typy. Inwentarz składa się z 30 stwierdzeń dotyczących zachowań heroicznych, w tym czterech pytań tworzących skalę fantazjowania i kłamstwa, które służą wstępnej selekcji osób badanych. Pozostałe pozycje przeznaczone są do pomiaru ogólnej częstości zachowań heroicznych w ciągu całego życia. Skala przetłumaczona została przez psychologów i pracowników naukowych (A. SKORUPA, A. LATUSEK, M. FLAKUS, M. ILSKA), tłumacza języka angielskiego oraz tłumacza i zarazem psychologa, który dokonał tłumaczenia zwrotnego (*backtranslation*, M. TURSKA).

Analizy czynnikowe (PCA, CFA) przeprowadzone w stosunku do 26 pozycji na dwóch próbach badawczych wskazały na bardzo dobre dopasowanie rozwiązania czteroczynnikowego do danych. W ostatecznej wersji inwentarz składa się z czterech czynników: pierwszy obejmuje siedem stwierdzeń i odzwierciedla heroizm powinnościowy polegający na dbaniu o dobro społeczne – zawiadomieniu odpowiednich służb, oddanie rzeczy czy pomoc dziecku. Czynnik drugi (osiem itemów) to heroizm interwencyjny w sytuacjach nagłych, wymagający przejęcia inicjatywy. W trzecim (pięć pozycji) heroizm dotyczy zachowań związanych z pomocą osobie cierpiącej psychicznie lub fizycznie (określony roboczo jako heroizm empatyczny). Ostatni czynnik składa się z czterech pozycji i dotyczy bycia świadkiem najtrudniejszych sytuacji – przestępstw i zagrożenia życia. Więcej szczegółowych informacji na temat badań pilotażowych ($N=200$) oraz procedury i wyników badań związanych z analizą czynnikową ($N=523$) uzyskać można u autora opracowania.

Mierzone przez inwentarz zachowania dotyczą osób obcych. W przypadku zawodów wysokiego ryzyka mierzone są jedynie zachowania występujące poza czasem pracy. Osoba badana ustosunkowuje się do stwierdzeń zgodnie z pięciostopniową skalą (od 1 – *nigdy* do 5 – *bardzo często*). Inwentarz w badaniach osiągał wysoką rzetelność ($\alpha=0,89$; PATRICK I IN., 2006). W badaniu referowanym w tej pracy wynik ogólny charakteryzuje się wysoką rzetelnością ($\alpha=0,831$), nieco niższą rzetelnością dla krótszych skal nr 3 i 4 ($\alpha=0,546$; $\alpha=0,619$) oraz wyższą dla skal nr 1 i 2 ($\alpha=0,719$; $\alpha=0,700$).

4. *Kwestionariusz postaw względem heroizmu* (POST-HER, narzędzie własne)

Kwestionariusz służy do pomiaru postawy względem heroizmu oraz jej dwóch komponentów. W narzędziu uwzględniono postawę względem różnych rodzajów heroizmu.

Wyjściowa wersja skali zawierała 27 stwierdzeń, jednak w wyniku analizy czynnikowej została ona skrócona do najlepszych wybranych 18 pozycji (zachowano wyjściową numerację pytań). Zastosowanie modelu podwójnego czynnika (*bifactor*) ujawniło konstrukcję skali składającą się z jednego czynnika głównego oraz dwóch czynników specyficznych. Więcej szczegółowych informacji na temat badań pilotażowych ($N=200$) oraz procedury i wyników badań związanych z analizą czynnikową ($N=523$) uzyskać można u autora opracowania.

W wyniku przeprowadzonych analiz możliwy jest pomiar wyniku ogólnego oraz dwóch komponentów postaw. Pierwszy czynnik niższego rzędu tworzą pytania, które odzwierciedlają postawę pozytywną dla heroizmu jako obowiązku i powinności (10 itemów, np. *Ludzie powinni bronić osób prześladowanych, nawet jeśli jest to związane z ryzykiem w postaci złej oceny ze strony otoczenia*). Drugi czynnik tworzą pytania odwrotnie punktowane, manifestujące brak zgody na traktowanie go jako niepotrzebnego, zbędnego i naiwnego, czyli pozytywną postawę względem heroizmu jako czegoś potrzebnego (osiem itemów, np. *Słuszną reakcją większości ludzi jest jak najszybsze oddalenie się od miejsca, w którym coś złego się dzieje*).

Osoba badana udziela odpowiedzi zgodnie z czterostopniową skalą, od 1 – *całkowicie się nie zgadzam* do 4 – *całkowicie się zgadzam*. Rzetelność całej skali jest wysoka ($\alpha=0,864$), podobnie jak czynników niższego rzędu (czynnik pierwszy, $\alpha=0,783$; czynnik drugi, $\alpha=0,816$).

5. Kwestionariusz motywacji do heroizmu (MOT-HER, narzędzie własne)

Składa się z 31 pytań i jest narzędziem mierzącym jawną motywację wobec zachowań heroicznych, które zgodne są z zachowaniami zamieszczonymi w KZH. Przykładowa pozycja kwestionariusza to: *Zainterweniowałbym(łabym) fizycznie w bójkę, aby ją przerwać*. W kwestionariuszu zachowano wyjściową numerację pytań zgodną z KZH.

Respondent ustosunkowuje się do stwierdzeń, wybierając jedną z pięciu odpowiedzi od 1 (*zdecydowanie nie*) do 5 (*zdecydowanie tak*). Format odpowiedzi został dostosowany do charakteru badanej zmiennej. Kwestionariusz zamieszczono na końcu baterii testowej. Zachowano zasady obowiązujące przy pomiarze heroizmu, o czym osoby badane informowane są w instrukcji (np. *Przy każdym ze stwierdzeń wyobraź sobie daną sytuację i oceń, czy zachowałbyś się w wymieniony sposób, gdybyś był w takiej sytuacji. Jeśli zachowanie dotyczy ludzi, wyobraź sobie osoby spoza Twojej rodziny. Jeśli jesteś strażakiem, ratownikiem, policjantem, żołnierzem, wyobraź sobie jedynie sytuacje poza czasem pracy lub znacząco przekraczające wykonywane obowiązki zawodowe*). Rzetelność skali jest wysoka ($\alpha=0,92$).

6. Procedura pomiaru motywacji utajonej do heroizmu (IRAP, *Implicit Relational Assessment Procedure*; BARNES-HOLMES I IN., 2006; w adaptacji: HYLE, BARAN, PILCH, 2017)

Zastosowanie w badaniach metody IRAP na gruncie polskim opisane zostało w szczególności sposób przez MAGDALENĘ HYLĘ, LIDIĘ BARAN I IRENĘ PILCH (2017). IRAP jest programem komputerowym umożliwiającym pomiar postaw utajonych na podstawie czasu reakcji. W referowanych badaniach IRAP został wykorzystany do pomiaru motywacji utajonej do heroizmu. Procedura IRAP w przeprowadzonych badaniach polegała na wyświetlaniu na ekranie komputera plansz w 7-11 blokach. Szczegółowy opis bloków znaleźć można w literaturze (BARNES-HOLMES I IN., 2009; CHAN I IN., 2009).

Kategorie bodźców utworzono na podstawie treści kwestionariusza MOT-HER. Test IRAP składał się z dwóch części – treningowej i testowej. Część treningowa zawierała od jednego do czterech bloków praktycznych, a część testowa złożona była z sześciu bloków testowych. Każdy blok składał się z wyświetlanych na ekranie komputera plansz IRAP. Osoba badana odpowiadała *prawda*, naciskając klawisz D lub *fałsz*, naciskając klawisz K. Po każdym bloku pojawiała się plansza z informacją zwrotną dla respondenta. Bloki praktyczne miały na celu wytrenowanie osoby badanej w sposobie udzielania odpowiedzi zgodnym z wyświetloną wcześniej regułą: *mógłbym zachować się heroicznie lub nie mógłbym zachować się heroicznie*.

Każda plansza IRAP składała się z jednego z dwóch bodźców w formie zdań związanych z „Ja” (prezentowanych u góry ekranu *mógłbym/nie mógłbym*), docelowego bodźca prezentowanego na środku ekranu oraz odpowiedzi *prawda* (lewa dolna część ekranu) i *fałsz* (prawa dolna część ekranu). Bodziec docelowy stanowiło jedno z określeń najlepiej odpowiadających heroizmowi w KZH: *ratować obcego człowieka, bronić obcego człowieka, pomóc obcemu w nagłym wypadku lub wstrzymać się od ratowania obcego człowieka, powstrzymać się od obrony obcego człowieka, odpuścić w nagłej pomocy obcemu*. Bodźce stanowiły określenia używane w języku potocznym i jednoznacznie kojarzące się z heroizmem lub jego brakiem.

Podstawą analizy danych pochodzących z badania procedurą IRAP jest czas reakcji mierzony w milisekundach od pojawienia się bodźca na ekranie komputera do udzielenia poprawnej odpowiedzi. Wyniki surowe przeliczane są na wynik ogólny D-IRAP zgodnie z adaptacją algorytmu GREENWALDA, NOSKA I BANAJI (2003), opisaną w literaturze (CULLEN, BARNES-HOLMES, 2008; NICHOLSON, BARNES-HOLMES, 2012). Dodatnia wartość D-IRAP świadczy o szybszym reagowaniu zgodnie z regułą pierwszą i może być interpretowana jako utajona pozytywna motywacja do heroizmu, natomiast wartość ujemna świadczy o pozytywnej motywacji do powstrzymywania się od zachowań heroicznych. Interpretacja wyników w poszczególnych próbach (IRAP 1, 2, 3 i 4) umożliwia uzyskanie większej ilości szczegółowych informacji na temat wyników i zależności.

Badanie IRAP rozpoczyna się od instrukcji słownej dotyczącej przebiegu badania. O ważności czasu reakcji i dokładności informowano po pierwszym bloku treningowym. Jeśli respondent udzielił odpowiedzi nieprawidłowej, na środku ekranu pojawiał się czerwony znak X. Przerwa pomiędzy udzieleniem odpowiedzi a kolejnym bodźcem wynosiła 400 ms. W każdym z bloków, z wyjątkiem pierwszego, pojawiał się wykrzyknik przypominający o upływającym czasie. Spełnienie kryteriów w części treningowej umożliwiało przejście do części testowej (powyżej 80% poprawnych odpowiedzi i średni czas odpowiedzi poniżej 2500 ms).

W wyniku analiz przeprowadzonych po badaniu pilotażowym wybrano kategorie zachowań, które najlepiej odzwierciedlają naturalny język i są spójne z przyjętą definicją heroizmu. O trafności i rzetelności tej metody pomiaru treści utajonych pisano w literaturze (BARNES-HOLMES I IN., 2010).

7. Skala podejmowania ryzyka związanego ze statusem (SDRT, *Status-Driven Risk Taking Scale*, SDRT; ASHTON I IN., 2010; opracowanie własne)

W skali mierzącej dyspozycyjną motywację do ryzyka chęć osiągnięcia statusu rozumiana jest szeroko – w kategoriach bogactwa, prestiżu i poczucia mocy (np. *Chciałbym/abym być sławną i wpływową osobą, nawet gdyby wiązało się to z wysokim ryzykiem zamachu*). Skala została przetłumaczona przez psychologów i pracowników naukowych (J. SIKORA, M. CHEŁKOWSKA-ZACHAREWICZ), tłumacza języka angielskiego oraz tłumacza i psychologa (*backtranslation*, M. TURSKA).

W oryginale narzędzie jest 14-pozycyjną skalą jednowymiarową. Wyniki EFA i CFA, przeprowadzone na odrębnych próbach badawczych, wskazały na lepsze dopasowanie modelu podwójnego czynnika do danych, który uprawnia do wyliczania zarówno wyniku ogólnego, jak i wyniku w bardziej szczegółowych komponentach. W referowanych badaniach przeprowadzono analizy jedynie w stosunku do wyniku ogólnego (czynnika nadrzędnego). Bardziej szczegółowe analizy można prowadzić w ramach czynnika pierwszego (osiem itemów) odzwierciedlającego bezpośrednie narażenie zdrowia i życia dla statusu oraz czynnika drugiego (sześć itemów), który można interpretować jako akceptację ryzyka w dążeniu do prestiżu i bogactwa wynikającego bardziej z cech sytuacji lub otoczenia. Więcej szczegółowych informacji na temat badań pilotażowych ($N=200$) oraz procedury i wyników badań związanych z analizą czynnikową ($N=523$) narzędzia uzyskać można u autora opracowania.

Osoba badana ustosunkowuje się do stwierdzeń zgodnie z pięciostopniową skalą (od 1 – *całkowicie się nie zgadzam* do 5 – *całkowicie się zgadzam*). Spójność wewnętrzna skali jest wysoka, zarówno w referowanym badaniu (cała skala: $\alpha=0,865$; czynnik 1: $\alpha=0,794$; czynnik 2: $\alpha=0,696$), jak i badaniach autorów testu ($\alpha=0,86$; ASHTON I IN., 2010).

8. *Kwestionariusz ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego* (KRSiRI; MAKAROWSKI, 2012)

Jest to narzędzie autorstwa RYSZARDA MAKAROWSKIEGO (2012), które umożliwia pomiar motywacji i postaw względem ryzyka stymulacyjnego i ryzyka instrumentalnego. Kwestionariusz składa się z dwóch krótkich, niezależnych skal. Skala ryzyka stymulacyjnego zawiera cztery pozycje (np. *Czasami ryzykuję po to, aby poczuć „adrenalinę”, bo to ona sprawia, że wtedy czuję, że naprawdę żyję*), skala ryzyka instrumentalnego zawiera trzy pozycje (np. *Podjęmuję ryzyko tylko wtedy, gdy jest to konieczne dla osiągnięcia celu*).

Osoba badana odpowiada, korzystając ze skali od 1 do 5 (gdzie 1 to *prawda*, a 5 to *nieprawda*). Narzędzie charakteryzuje się akceptowalną spójnością wewnętrzną (RS: $\alpha=0,78$; RI: $\alpha=0,76$; MAKAROWSKI, 2012), nieco niższą w przedstawianych badaniach dla skali ryzyka instrumentalnego, należy więc interpretować analizy z jej użyciem z dużą ostrożnością (RS: $\alpha=0,82$; RI: $\alpha=0,59$). Rzetelność skali ryzyka instrumentalnego jest wyższa w grupie *zawodów* ($\alpha=0,67$). W badaniach skale były słabo powiązane ze sobą – w grupie *ogólnej* dodatkowo ($r=0,153$, $p < 0,001$), a w grupie *zawodów* – ujemnie ($r=-0,175$, $p < 0,01$).

9. *HEXACO-PI-R-60* (ASHTON I LEE, 2007; w adaptacji: SZAROTA, ASHTON, LEE, 2007)

HEXACO-PI-R-60 jest narzędziem umożliwiającym pomiar czynników osobowości w sześcioczynnikowym modelu osobowości. Test autorstwa MICHAELA ASHTONA I KIBEOMA LEE (2009) występuje w wersjach różniących się ilością pozycji kwestionariuszowych. Do badań wykorzystano skróconą, 60-itemową wersję narzędzia w polskiej adaptacji PIOTRA SZAROTY, MICHAELA ASHTONA I KIBEOMA LEE (2007). Każdy z czynników reprezentowany jest przez 10 zróżnicowanych itemów, które najlepiej oddają treść czynnika. Zamieszczono także co najmniej 2 itemy każdej z 4 cech niższego rzędu w ramach głównych czynników z pełnej wersji skali.

Skala mierzy sześć podstawowych wymiarów: uczciwości-skrumności (H), emocjonalności (E), ekstrawersji (X), ugodowości (A), sumienności (C) i otwartości na doświadczenie (O). Respondent udziela odpowiedzi, używając skali pięciostopniowej (od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam* do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*).

Rzetelność czynników w wersji oryginalnej jest wysoka ($\alpha=0,81-0,86$; VISSER, POZZEBON, REINA-TAMAYO, 2014). W przeprowadzonych badaniach współczynniki rzetelności były nieco niższe, prawdopodobnie z uwagi na skróconą wersję skali (uczciwość, $\alpha=0,74$; emocjonalność, $\alpha=0,75$; ekstrawersja, $\alpha=0,68$; ugodowość, $\alpha=0,67$; sumiennosc, $\alpha=0,75$; otwartosc, $\alpha=0,66$).

10. Trójczynnikowa miara psychopatii (TriPM-41, *Triarchic Psychopathy Measure*; PATRICK 2010; w adaptacji PILCH I IN., 2015)

Jest to polska adaptacja kwestionariusza autorstwa CHRISTOPHERA PATRICKA (2010) opracowana przez IRENĘ PILCH, ELŻBIETĘ SANECKĄ, MAGDALENĘ HYLĘ I KARINĘ ATŁAS (2015). Skala służy do pomiaru poziomu psychopatii w populacji ogólnej w ujęciu triarchicznym (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). Rekomendowana do badań polska wersja narzędzia składa się z 41 pytań i czterech możliwości odpowiedzi (od *prawda* do *fałsz*).

Pomiar umożliwia uzyskanie wyniku ogólnego oraz wyników w zakresie trzech podskal: składającej się z 10 itemów bezduszości (*meanness*), złożonego z 16 itemów rozhamowania (*disinhibition*) i składającej się z 15 itemów zuchwałości (*boldness*). Przykładowa pozycja wchodząca w skład bezduszości to: *Nie przejmuję się, gdy komuś w moim otoczeniu dzieje się krzywda*, zuchwałości: *Jestem urodzonym przywódcą*, a rozhamowania: *Zdarzyło mi się nie przyjść do pracy i nie zadać sobie trudu, aby zadzwonić*.

Polska wersja skali charakteryzuje się satysfakcjonującą rzetelnością ($\alpha=0,84-0,90$) i stabilnością w czasie (PILCH I IN., 2015). W przeprowadzonych badaniach uzyskano podobną rzetelność skali (WO, $\alpha=0,86$; bezduszość, $\alpha=0,84$; zuchwałość, $\alpha=0,83$; rozhamowanie, $\alpha=0,85$).

11. Kwestionariusz narcyzmu (NARPI, *Narcissistic Personality Inventory*, RASKIN, HALL, 1979, RASKIN, TERRY, 1988; w adaptacji polskiej: BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000)

Kwestionariusz do pomiaru narcyzmu w ostatecznej wersji opracowany został w 1988 roku przez ROBERTA RASKINA I HOWARDA TERRY'EGO. W polskiej adaptacji RÓŻY BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKIEJ I KRYSZTYNY DRAT-RUSZCZAK (2000) jest jednym z najpopularniejszych narzędzi do pomiaru subklinicznej formy narcyzmu. Osoba badana odpowiada, używając pięciostopniowej skali (od 1 – *to nie Ja* do 5 – *to Ja*) i udzielając informacji zwrotnej w odniesieniu do 34 pozycji (np. *Jeśli mam okazję, lubię się pokazać*).

W wersji polskiej narzędzie obejmuje podskale: domaganie się podziwu, przywództwo, próżność i samowystarczalność (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). Możliwe jest także dokonanie analizy w dwóch wymiarach: aktywności i bierności oraz zależności i niezależności od innych. Pierwszy wymiar określa skłonność do angażowania się w działanie vs niepodejmowanie działania i odnosi się do wyników na skalach przywództwa i samowystarczalności vs domagania się podziwu i próżności. Drugi wymiar odzwierciedla potrzebę vs zbędność innych ludzi do realizacji celów, co wiązano w literaturze z wynika-

mi w skalach domagania się podziwu i przywództwa vs próżności i samowystarczalności (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

W przeprowadzonych badaniach uzyskano satysfakcjonujący poziom rzetelności narzędzia (WO, $\alpha=0,95$; domaganie się podziwu, $\alpha=0,90$; przywództwo $\alpha=0,90$; próżność, $\alpha=0,79$; samowystarczalność, $\alpha=0,76$), podobnie jak w innych pracach (PILCH I IN., 2015). Uzyskane poziomy zgodności wewnętrznej skal są wyższe od zaprezentowanych przez autorki adaptacji (domaganie się podziwu, $\alpha=0,86$; przywództwo $\alpha=0,87$; próżność, $\alpha=0,74$; samowystarczalność, $\alpha=0,69$; BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

12. Inwentarz stanu i cechy lęku (STAI-X2, *State-Trait Anxiety Inventory*, SPIELBERGER, GORSUCH, LUSHENE, 1983; SOSNOWSKI, WRZEŚNIEWSKI, 1983; w adaptacji SPIELBERGER, STRELAU, TYSARCZYK, WRZEŚNIEWSKI, 1987)

Do pomiaru lęku-cechy wykorzystano kwestionariusz STAI autorstwa CHARLESA SPIELBERGERA, RICHARDA GORSUCHA I ROBERTA LUSHENE'A (1983) w adaptacji CHARLESA SPIELBERGERA, JANA STRELAUA, MARII TYSARCZYK I KAZIMIERZA WRZEŚNIEWSKIEGO (1987). Test służy do pomiaru lęku jako chwilowego i uwarunkowanego sytuacyjnie stanu jednostki oraz lęku jako względnie stałej cechy osobowości.

W badaniu wykorzystano skalę lęku-cechy (X-2) składającą się z 20 pozycji dotyczących poziomu lęku o najwyższej stabilności w czasie (np. *Jestem osobą zrównoważoną*). Autorzy definiują ten rodzaj lęku jako nabytą we wczesnym dzieciństwie osobowościową dyspozycję do reagowania lękiem nieadekwatnie do sytuacji obiektywnie niebudzących lęku.

Osoby badane każde ze stwierdzeń oceniały używając czterostopniowej skali (od 1 – *prawie nigdy* do 4 – *zawsze*). Im wyższy wynik, tym wyższy poziom lęku rozumianego jako cecha osobowości. Rzetelność całego testu STAI osiąga satysfakcjonujące wartości w badaniach (SPIELBERGER, GORSUCH, LUSHENE, VAGO, JACOBS, 1983; TLUCZEK, HENRIQUES, BROWN, 2009), podobnie jak rzetelność skali lęk-cecha w próbach nieklinicznych ($\alpha=0,92$; BALSAMO I IN., 2013). Rzetelność skali lęk-cecha w badaniach przedstawianych w tej pracy jest dobra ($\alpha=0,88$).

13. Krótka skala wrażliwości na kary i nagrody (SPSRQ-SF, COOPER, GOMEZ, 2008; w adaptacji: WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014)

W badaniach użyto skróconej wersji skali autorstwa Andrew COOPERA I RAPSONA GOMEZA (2008), w polskiej adaptacji AGATY WYTYKOWSKIEJ, WOJCIECHA BIAŁASZKA I PAWŁA OSTASZEWSKIEGO (2014). Skala ta jest przeznaczona do pomiaru indywidualnej wrażliwo-

ści behawioralnego układu dążenia (BAS; *Behavioral Approach System*) i układu hamowania (BIS; *Behavioral Inhibition System*).

BAS opisywany jest jako wrażliwość na nagrodę i podejmowanie aktywności w kierunku nagradzającym dla podmiotu. BIS to system związany z wrażliwością na sygnały o karze, co powoduje hamowanie zachowania. Dwuwymiarowa skala wrażliwości na kary i nagrody w sposób najbardziej spójny odzwierciedla oryginalną teorię GRAYA. Rekomendowana wersja skali składa się z 24 pytań. Skala wrażliwości na nagrody zawiera 10 pytań (np. *Czy czasami robisz coś dla szybkiego zysku?*). Skala wrażliwości na kary składa się z 14 pytań (np. *Czy łatwo zniechęcasz się w trudnych sytuacjach?*). Osoba badana udziela odpowiedzi w formacie TAK/NIE.

Skala posiada zadowalającą rzetelność (BIS, $\alpha=0,84$; BAS, $\alpha=0,71$; WYTYKOWSKA, BIAŁASZEK, OSTASZEWSKI, 2014). W przeprowadzonych badaniach uzyskano nieznacznie wyższe współczynniki rzetelności (BIS, $\alpha=0,88$; BAS, $\alpha=0,75$).

14. Inwentarz osobowości NEO-PI-R – podskala poszukiwania doznań (COSTA, McCRAE; w adaptacji: SIUTA, 2006)

Do pomiaru poszukiwania doznań wybrano podskalę poszukiwania doznań z NEO-PI-R w polskiej adaptacji JERZEGO SIUTY (2006). Narzędzie to służy do diagnozy cech osobowości zawartych w modelu pięcioczynnikowym i uwzględnia poszczególne składniki każdej z cech. Analiza wyników NEO-PI-R jest możliwa zarówno w skalach, jak i podskalach kwestionariusza.

W uwagi na to, iż wymogów badań w ramach niniejszej pracy nie spełniały skale oparte na teorii MARVINA ZUCKERMANA, zdecydowano o zdefiniowaniu poszukiwania doznań zgodnie z koncepcją HANSA EYSENCKA i użyciu jednowymiarowej podskali poszukiwania doznań. Podskala ta wchodzi w skład czynnika ekstrawertyczność, obok pięciu innych składników, i składa się z ośmiu pozycji (np. *Często odczuwam silną potrzebę mocnych wrażeń*) (SIUTA, 2006). Osoba badana odpowiada, używając oznaczeń od A – *całkowicie się nie zgadzam* do E – *całkowicie się zgadzam*. Podskala charakteryzuje się rzetelnością jedynie nieznacznie niższą od innych narzędzi użytych w badaniach ($\alpha=0,66$), nieco niższą w populacji ogólnej, a wyższą w zawodach związanych z ryzykowaniem.

15. Zmodyfikowana skala impulsywności DICKMANA (ZSID, DICKMAN's Impulsivity Scale modified; DICKMAN, 1990; ADAN I IN., 2010)

Jest to skala autorstwa ANY ADAN, VINCENZO NATALE, HERVÉ CACIEGO I GEMMY PRAT (2010), która powstała w oparciu o teorię impulsywności funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej SCOTTA DICKMANA (1990). Autor teorii definiuje impulsywność z poziomu adekwatności do sytuacji i działania procesów poznawczych.

Wymiar funkcjonalny odzwierciedla tendencję do działania szybkiego i zorientowanego na potrzeby danej chwili, mającego na celu odniesienie korzyści. Wymiar dysfunkcjonalny przejawia się w braku zdolności do samokontroli i działania gwałtownego wtedy, gdy nie jest to optymalny styl zachowania. Tłumaczenie przeprowadzone zostało przez psychologów i pracowników naukowych (L. BARAN, M. BROL, M. PARUZEL-CZACHURA, D. ADAMEK), tłumacza języka angielskiego oraz psychologa i tłumacza (*backtranslation*, M. TURSKA).

W wersji oryginalnej skala składała się z 23 itemów, wersja końcowa zawiera 19 itemów. W wyniku przeprowadzonej w badaniu pilotażowym analizy składowych głównych (PCA) usunięto cztery itemy, które nie spełniały kryteriów konstrukcji skali, zarówno w pilotażu badawczym, jak i w badaniach przeprowadzonych przez autorów testu (zachowano wyjściową numerację pytań). Analiza konfirmacyjna przeprowadzona na osobnej próbie potwierdziła dwuczynnikowy charakter narzędzia i dopasowanie pozycji do czynnika w pełni zgodne z wersją oryginalną. Więcej szczegółowych informacji na temat badań pilotażowych ($N=200$) oraz procedury i wyników badań związanych z analizą czynnikową ($N=523$) narzędzia uzyskać można u autora opracowania.

W wersji polskiej podskala impulsywności funkcjonalnej złożona jest z 10 pozycji (np. *Sprawiałaby mi przyjemność praca, która wymagałaby ode mnie podejmowania decyzji w ułamku sekundy*), zaś podskala impulsywności dysfunkcjonalnej – z dziewięciu pozycji (np. *Często wpadam w kłopoty, ponieważ szybciej robię niż myślę*). Respondent udziela odpowiedzi, używając pięciostopniowej skali (od 1 – *całkowicie się nie zgadzam* do 5 – *całkowicie się nie zgadzam*). Zgodność wewnętrzna skali jest zadowalająca, zarówno w referowanym badaniu (ID: $\alpha=0,844$; IF: $\alpha=0,782$), jak i we wcześniejszych badaniach ($\alpha=0,76-0,8$; ADAN I IN., 2010).

4.6. Osoby badane i przebieg badania

Pierwszym etapem badań, realizowanym od września 2015 do czerwca 2016 roku, było przygotowanie narzędzi badawczych (tłumaczeń oraz wyjściowej wersji KZH). Następnie przeprowadzono pilotaż badawczy, w którym sprawdzono rzetelność narzędzi i dobór bodźców w procedurze IRAP oraz wykonano eksploracyjną analizę czynnikową (wrzesień 2016 – kwiecień 2017).

Badania właściwe trwały od maja 2017 do września 2017, co związane było z długotrwałością indywidualnego badania za pomocą metody IRAP oraz ograniczoną dostępnością grupy *zawodów*. Badaniem objęto w sumie 723 osoby z województwa śląskiego. W pilotażu badawczym wzięło udział 200 osób w wieku od 18 do 67 lat. W badaniach wzięły udział 523 osoby w wieku od 18 do 77 lat. Z grupy, na podstawie wysokich wyników w skali kłamstwa i fantazjowania o czynach heroicznych, wyłączono 26 osób. Badaniami została objęta grupa *ogólna* ($n=236$), stanowiąca próbę z populacji ogólnej oraz grupa *zawodów* ($n=246$) stanowiąca próbę z takich zawodów związanych z ryzykiem, jak: strażak, policjant, ratownik i żołnierz. W grupie *ogólnej* uwzględniono 129 kobiet i 101 mężczyzn, a w grupie *zawodów* – 32 kobiety i 198 mężczyzn. W badaniach z użyciem komputerowej metody pomiaru postaw utajonych IRAP wzięły udział 42 osoby z grupy *ogólnej* oraz 54 osoby z grupy *zawodów*.

Badania przeprowadzono na terenie województwa śląskiego. Osoby badane były informowane o celu badań, poufności gromadzenia i przetwarzania uzyskanych wyników, anonimowości oraz dobrowolności uczestnictwa. Przed rozpoczęciem badania metodą pomiaru postaw utajonych IRAP osoby badane poinformowane zostały o anonimowości, dobrowolności badania i możliwości rezygnacji z dalszego uczestnictwa na dowolnym etapie.

Badania prowadzone były wśród przedstawicieli populacji ogólnej oraz wśród strażaków, policjantów, ratowników i żołnierzy. Część badań została przeprowadzona w miejscu pracy wymienionych służb, na co uzyskiwano zgodę po złożeniu formalnego wniosku w instytucjach takich, jak między innymi: Komenda Powiatowej Państwowej Straży Pożarnej w Będzinie, Port Lotniczy w Pyrzowicach i 34. Śląski Dywizjon Rakietowy Obrony Powietrznej w Bytomiu. Badania składały się z dwóch części. Wszystkie osoby badane wypełniały kwestionariusze metodą papier-ołówek, część osób badanych brała udział w badaniu metodą komputerowego pomiaru postaw utajonych IRAP (w tym przypadku jako pierwsze wykonywano badanie IRAP).

4.7. Koncepcja badań a różnice międzypłciowe

Zmienną budzącą kontrowersje w pomiarze heroizmu jest płeć. Literatura przedmiotu koncentruje się na badaniu mężczyzn, co może być uwarunkowane historycznie i kulturowo. W nurcie ewolucyjnym można byłoby powiedzieć, iż kobiety preferują mężczyzn odważnych i ryzykujących (KELLY, DUNBAR, 2001). Bardzo niewiele publikacji odnosi się do kobiet-bohatek (BLAKKISRUUD, KYZY, 2017). BECKER I EAGLY (2004), zainteresowane różnicami między zachowaniami heroicznymi kobiet i mężczyzn, stwierdziły, iż nie można porównywać płci pod względem heroizmu, ponieważ obydwie grupy przejawiają takie zachowania w podobnym stopniu, a męskie zachowania heroiczne są po prostu częściej relacjonowane (BECKER, EAGLY, 2004). Warto badać, w jakim zakresie kulturowy zmasku-

linizowany wzór heroizmu odpowiada heroicznym zachowaniom w prawdziwym życiu, zważywszy na to, iż, według danych z literatury, kobiety i mężczyźni różnią się pod względem pewnych cech istotnych dla występowania heroizmu. GILLIGAN (1982) utrzymuje, iż rozumowanie moralne kobiet opiera się na trosce i odpowiedzialności, a mężczyźni – na przestrzeganiu praw i zasad. W przeprowadzonym badaniu nie poszukiwano odpowiedzi na pytanie o różnice międzypłciowe w zawodach wysokiego ryzyka. Analiza różnic międzypłciowych w zawodach wysokiego ryzyka wymagałaby przeprowadzenia osobnych badań o innym celu badawczym.

Niektóre badania zorientowane są wyłącznie na poznawaniu kobiet wykonujących „męski” zawód, np. kobiet-strażaków. Z badań tych wynika, iż rzeczywiście występują pewne różnice, np. kobiety mają wyższy poziom myśli i zachowań samobójczych, co jednak nie jest związane wyłącznie z doświadczeniami zawodowymi (STANLEY I IN., 2017a; STANLEY I IN., 2017b). W zawodach wysokiego ryzyka trudno uzyskać porównywalne liczebnością grupy z uwagi na ograniczoną ilość kobiet w zawodzie strażaka, żołnierza, policjanta i ratownika. W 2016 roku na ponad 98 tys. funkcjonariuszy policji 15 tys. stanowiły kobiety (Rocznik Statystyczny RP, 2016), co stanowi około 15%. W Państwowej Straży Pożarnej służbę pełni 1,2 tys. kobiet, czyli 4% wszystkich funkcjonariuszy (www.pulshr.pl), co stanowi wynik zbliżony do liczby kobiet w wojsku. Według danych GUS z 2016 r. na 96 tys. żołnierzy zawodowych przypada 4 tys. kobiet (Rocznik Statystyczny RP, 2016). Więcej kobiet niż w służbach mundurowych znajduje zatrudnienie w ratownictwie (KALINA, ŁAPIŃSKI, 2008). W badaniach prowadzonych na policjantach grupy kobiet i mężczyzn także nie są równoliczne (77,1% do 22,9%, zob. DZIĘNDZIORA, SMOLAREK, 2013). W przeprowadzonych badaniach odsetek kobiet w grupie zawodów wynosił 13,01%, a mężczyźni – 80,49% (brak danych 6,50%), co odzwierciedla nierówne proporcje płci w zawodach uznawanych kulturowo za „męskie”.

Z badań nie wynika jednoznacznie, iż między kobietami a mężczyznami występują różnice w zachowaniach ryzykownych. Wyniki badań nie są spójne – jedno badanie wskazuje, iż w sporcie mężczyźni są bardziej ryzykowni (BOHEIM, LACKNER, 2015), a ich poziom kortyzolu podnosi poziom zachowań ryzykownych w sytuacjach silnie stresujących (KLUEN, AGORASTOS, WIEDEMANN, SCHWABE, 2017). Z innych badań wynika, iż, w przypadku zachowań ryzykownych związanych z zyskiem i stratą, dla mężczyzn nie ma znaczenia to, czy wystąpi stres, ale dla kobiet tak – gdy wystąpi, są one skłonne ryzykować dużo bardziej (STARCKE, BRANDA, KLUGE, 2016).

Część badaczy stoi na stanowisku, iż różnice między kobietami i mężczyznami zależą od innych zmiennych, np. rodzaju ryzyka czy warunków środowiskowych, zaś analizę lepiej jest prowadzić w grupach różniących się nie płcią, a raczej innymi zmiennymi (OLOFSSON,

ÖHMAN, 2015). Podobne badania zaprezentowali BOOTH, NOLEN (2012), według których poziom skłonności do ryzyka uczniów i uczennic różni się tylko w określonych okolicznościach, np. w zależności od tego, czy uczą się osobno, czy razem (w tej grupie rzeczywistość poziom u dziewcząt był niższy niż u chłopców).

W przypadku psychopatii wskazuje się na pewne różnice międzypłciowe wynikające z badań, a grupa kobiet stanowi grupę nieoszacowaną w przypadku jej pomiaru (MURPHY I IN., 2016). Dostępne dane empiryczne związane z heroizmem wśród kobiet są niezwykle ubogie, więc uzupełnienie tych braków powinno stanowić cel kolejnych badań nad heroizmem.

4.8. Sposób analizy danych statystycznych

Uzyskane w czasie przeprowadzonych badań dane poddano analizie czynnikowej, korelacji, regresji, mediacji oraz przeprowadzono testy istotności różnic między grupami. W celu sprawdzenia, czy grupę *ogólną* można podzielić na skupienia różniące się poziomem heroizmu w różnych jego typach i źródłami motywacji do niego, zastosowano analizę skupień metodą dwustopniowego grupowania (*two step clustering*). Celem sprawdzenia szczegółowych różnic międzygrupowych przeprowadzono analizę post-hoc i porównanie wielokrotne testem ANOVA rang KRUSKALLA-WALLISA. Analizy przeprowadzono w programach Statistica oraz R Studio: Version 1.1.419 z pakietem lavaan. Analizę mediacji przeprowadzono z użyciem programu IBM SPSS w. 25 i makro PROCESS (HAYES, 2013).

V. WYNIKI BADAŃ

5.1. Przygotowanie narzędzi badawczych

W badaniach użyte zostały narzędzia badawcze przetłumaczone na język polski i poddane walidacji, narzędzia własnego autorstwa oraz popularne narzędzia i procedury służące do pomiaru zmiennych o ugruntowanej pozycji badawczej. Tłumaczenia narzędzi, które nie posiadały jak dotąd polskiej adaptacji, przeprowadzono z zachowaniem standardów tłumaczenia wstecznego oraz niezależnych porównań wersji tłumaczeniowych. Walidacja badawcza narzędzi nie została przedstawiona w niniejszej pracy, jednak dostępna jest w materiałach autorki i zostanie opublikowana w odrębnych artykułach naukowych.

W pierwszym etapie opracowania *Kwestionariusza Zachowań Heroicznych*, stosując się do procedur opisanych w literaturze (GORBANIUK, 2016), przeprowadzono badanie 30 sędziów kompetentnych (psychologów, absolwentów studiów stacjonarnych Uniwersytetu Śląskiego). Na tej podstawie powstał katalog 363 zachowań heroicznych, które skategoryzowano oraz usunięto powielające się zachowania, otrzymując ostatecznie 121 pozycji. W kolejnym etapie siedmiu innych sędziów kompetentnych (psychologów i pracowników naukowych) oceniło materiał badawczy pod względem nasycenia heroizmem, przyporządkowania do typu heroizmu oraz szacowanego prawdopodobieństwa wystąpienia w codziennym życiu. Przeprowadzone analizy miały charakter zarówno jakościowy, jak również ilościowy (KOWAL, 2009). W ten sposób otrzymano pilotażową wersję narzędzia, która składa się z 49 pozycji kwestionariuszowych.

Pilotaż badawczy przeprowadzony został w grupie 200 uczestników ze znaczną przewagą kobiet (160 kobiet i 37 mężczyzn, 3 osoby nie udzieliły odpowiedzi), średni wiek osób badanych wyniósł 23,31 lat ($SD=7,25$), a mediana wieku wyniosła w próbie 22 lata. Dzięki pilotażowi badawczemu otrzymano ostateczne wersje narzędzia włączone do badań właściwych. W stosunku do narzędzi badawczych przeprowadzono analizy rzetelności oraz analizę czynnikową (eksploracyjną i confirmacyjną).

W przypadku KZH możliwy jest pomiar ogólnego poziomu heroizmu oraz jego podtypów: heroizmu światopoglądowego gorącego, heroizmu światopoglądowego chłodnego, heroizmu bohaterskiego gorącego, heroizmu bohaterskiego ratunkowego, heroizmu finansowego i heroizmu interwencyjnego. Analizy rzetelności, czynnikowe oraz określenie trafności przeprowadzone w stosunku do polskiej wersji AFI potwierdziły możliwość włączenia go jako drugiego narzędzia do pomiaru heroizmu (LILIENFELD, 1998; opracowanie własne). W tym przypadku

także możliwe stało się zmierzenie zgeneralizowanego poziomu heroizmu oraz – w wersji polskiej – określenia poziomu w typach nazwanych roboczo heroizmem powinnościowym (społecznym), heroizmem interwencyjnym, heroizmem empatycznym i heroizmem bohaterskim. Pierwszy z nich oznacza dbanie o dobro społeczne – zawiadomienie odpowiednich służb, oddanie rzeczy czy udzielenie pomocy dziecku. Kolejny typ opisywany jest jako podejmowanie działań w sytuacjach nagłych, związanych z koniecznością przejęcia inicjatywy. Trzeci rodzaj dotyczy repertuaru zachowań polegających na pomocy osobie cierpiącej psychicznie lub fizycznie. Ostatni związany jest z byciem świadkiem przestępstw i zagrożenia życia.

5.2. Ogólna charakterystyka badanej grupy

Informacje podstawowe

W badaniach właściwych wzięły udział 523 osoby, badano osoby w wieku od 18 do 77 lat. Z grupy tej wyłączono 26 osób – na podstawie wysokich wyników w skali kłamstwa i fantazjowania o czynach heroicznych AFI (LILIENFELD, 1998; opracowanie własne). W skład grupy zbiorczej wchodziła grupa *ogólna* ($n=236$) oraz grupa *zawodów* ($n=246$). Grupę *ogólną* stanowiło 129 kobiet i 101 mężczyzn. W grupie *zawodów* znalazły się 32 kobiety i 198 mężczyzn. Proporcje kobiet i mężczyzn w próbach badawczych zbliżone są do rzeczywistych proporcji kobiet i mężczyzn w grupie i zawodach.

Średni wiek osób badanych wynosił odpowiednio 32 ($SD=13,658$) i 34 ($SD=9,144$) lata. Większość osób badanych posiadała wykształcenie średnie lub wyższe i mieszkała w małym lub dużym mieście. Osoby aktywne zawodowo stanowiły 68,22% osób z grupy *ogólnej*, 88,21% – z zawodów związanych z ryzykiem. Należy jednak zwrócić uwagę (szczególnie w grupach zawodowych), iż zanotowano także braki danych zaniżające odsetek zatrudnionych. Ponadto, jako osoby niepracujące, w pewnej części były kategoryzowane osoby przebywające na emeryturze. Jedynie 27,54% z grupy *ogólnej* i 21,95% osób z zawodów wysokiego ryzyka zadeklarowało, iż jest samotna. Odsetek osób posiadających dzieci był najwyższy w grupie *zawodów* (55,28%).

Wykonywany zawód

W grupie *zawodów* strażacy stanowili 30,89% ($n=76$), policjanci – 22,76%, żołnierze – 23,17% i ratownicy – 23,18% ($n=57$; w tym ratownicy medyczni 19,11%, ratownicy górniczy 1,22% i ratownicy WOPR 2,85%). Grupa *ogólna* była zróżnicowana jeśli chodzi o wykonywane zawody. Badane osoby wykonywały zawody społeczne i opiekuńcze, usługowe, inżynierskie, ekonomiczne i biurowe. W grupie *ogólnej* znalazły się osoby będące emerytami i studentami oraz osoby niepracujące.

Aktywność sportowa, szkoleniowa i inna

W badanych grupach profesjonalne szkolenia przeszło więcej przedstawicieli grupy *zawodów*, jednak w przypadku udzielania pierwszej pomocy różnica ta była niewielka (43,64% w stosunku do 48,37%). W samoobronie różnice między grupami są podobne, jak w przypadku pierwszej pomocy. Większa różnica między dwiema pierwszymi grupami występuje w przypadku ochrony przeciwpożarowej, co wynika z dużego odsetka strażaków w grupie zawodów. Procent innych profesjonalnych szkoleń był bardzo zbliżony. Większość osób w badanych grupach nie uprawia sztuk walki, regularna aktywność sportowa była wyższa w grupie *zawodów*. Grupa ta wyróżnia się pod względem ochotniczego udziału w organizacjach: straży pożarnej, ratownictwie górskim, wodnym i medycznym.

Podsumowując – w przypadku grup nie występują aż tak duże różnice w odsetku szkoleń, jak pierwotnie przypuszczano, jednak grupa *zawodów* wyróżnia się pod względem aktywności sportowej i ochotniczej. Odsetek osób, które otrzymały nagrodę lub medal za zachowanie heroiczne także w tej grupie był wyższy.

Charakterystyka grup poddanych pomiarowi metodą IRAP

W przeprowadzonych badaniach wykorzystano także dane uzyskane za pomocą metody pomiaru postaw utajonych IRAP. Metodą komputerową przebadano 42 osoby z grupy *ogólnej* oraz 54 osoby z grupy *zawodów*. Więcej mężczyzn wzięło udział w pomiarze za pomocą IRAP w grupie zawodów (85,19%). W obydwu grupach porównywalny był poziom wykształcenia – większość osób badanych miała wykształcenie średnie lub wyższe. Osoby badane zamieszkiwały głównie tereny małego i dużego miasta. Większość osób badanych pracowała i nie studiowała. W grupie zawodów wyższy był odsetek osób pozostających w związku i posiadających dzieci. Średni wiek osób badanych był porównywalny i wynosił około 30 lat w grupie *ogólnej* i 32 w grupie *zawodów*. Więcej osób w grupie *zawodów* przeszła profesjonalne szkolenia i przejawiała aktywność sportową.

Statystyki opisowe badanych zmiennych zamieszczono w tabelach A1-A16 w aneksie.

5.3. Statystyczna weryfikacja hipotez badawczych

Postawiony cel badań wymagał przeprowadzenia weryfikacji hipotez badawczych w stosunku do grupy *ogólnej* ($n=236$) lub względem dwóch grup badawczych: grupy *ogólnej* ($n=236$) i grupy *zawodów* ($n=246$). Weryfikowano zależności między zmiennymi, analizowano skupienia i porównywano różnice między grupami. W pytaniach badawczych i hipotezach I i II sprawdzano zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu i ryzyka, następnie

w odpowiedzi na pytanie III weryfikowano istotne motywacyjne predyktory heroizmu. W tym obszarze testowano, jakiego rodzaju motywacja ukierunkowuje człowieka na zachowanie heroiczne – motywacja do heroizmu, jawna lub utajona, czy motywacja do ryzykowania, związanego z dążeniem do osiągnięcia statusu, stymulacją, a także celem samym w sobie (zadanie). W obszarze pytań i hipotez IV i V testowano zależności między poziomem heroizmu a osobowością i temperamentem. W hipotezie VI sprawdzano istotne dla heroizmu predyktory osobowościowo-temperamentalne. Umożliwiło to następnie ustalenie, które względnie stałe cechy są istotne dla wystąpienia zachowania heroicznego. Porównano także zależności między heroizmem a cechami o odmiennym znaczeniu, takie, jak psychopatia i uczciwość (rozumiana jako odzwierciedlenie komponentów moralnego funkcjonowania człowieka). Pytania badawcze VII–IX dotyczyły związków postawy względem heroizmu z osobowością, temperamentem, motywacją oraz heroizmem. W weryfikacji hipotezy VIII sprawdzano istotne dla heroizmu predyktory osobowościowe i związane z motywacją do ryzyka. W obszarze hipotezy IX badano, czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a postawą względem heroizmu. Szczegółowa analiza zależności umożliwiła identyfikację zmiennych związanych z postawą względem heroizmu, ale niezwiązanych z zachowaniami heroicznymi.

Treść hipotezy X dotyczyła weryfikacji roli narcyzmu subklinicznego jako mediatora związków między wybranymi zmiennymi temperamentalnymi i motywacyjnymi a heroizmem. W ramach pytania i hipotezy XI badano skupienia zmiennych związanych z różnym poziomem heroizmu i motywacji do niego. W pytaniu i hipotezie XII sprawdzano, jakie są różnice między grupami. Miało to na celu zweryfikowanie, czy osoby wykonujące zawody łączone w społecznej świadomości z heroizmem różnią się od osób z grupy *ogólnej*.

Przy wyborze optymalnej miary siły związku między zmiennymi przyjęto następujące zasady:

- a) jeżeli obie z korelowanych zmiennych miały rozkład zbliżony do normalnego, do oceny siły związku użyto współczynnika korelacji liniowej r -Pearsona (zob. FIELD, 2016);
- b) jeżeli jedna z korelowanych zmiennych charakteryzowała się rozkładem normalnym, a rozkład drugiej odbiegał od niego kształtem, do oceny siły związku użyto współczynnika korelacji rangowej τ -Kendalla, będącego nieparametryczną miarą siły związku między zmiennymi (zob. FERGUSON, TAKANE, 2009; FIELD, 2016; HOWELL, 2012);
- c) jeżeli rozkłady obu z korelowanych zmiennych odbiegały kształtem od rozkładu normalnego, ale posiadały ten sam kierunek asymetrii (określonej poprzez współczynnik skośności), do oceny siły związku użyto współczynnika korelacji liniowej r -Pearsona (S. BEDYŃSKA, komunikacja osobista, 14.11.2017);
- d) jeżeli rozkłady obu z korelowanych zmiennych odbiegały kształtem od rozkładu normalnego i posiadały inny kierunek asymetrii (określonej poprzez współczynnik

skońności), do oceny siły związku użyto współczynnika korelacji rangowej *tau*-Kendalla (S. BEDYŃSKA, komunikacja osobista, 14.11.2017).

5.3.1. Zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu i ryzyka

I. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu?

Hipoteza I. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu.

Aby zweryfikować hipotezę główną oraz hipotezy szczegółowe I.1 i I.2, wyliczono współczynniki korelacji liniowej *r*-Pearsona oraz współczynniki korelacji rangowej *tau*-Kendalla. Skonstruowano macierze korelacji dla obu grup zbadanych za pomocą metody kwestionariuszowej i procedury IRAP oraz dla dwóch grup badanych wyłącznie metodami kwestionariuszowymi. W ramach hipotezy głównej testowano hipotezę kierunkową:

I.1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa jawna motywacja do heroizmu.

W pierwszej kolejności, celem sprawdzenia hipotezy I.1, przeprowadzono analizę korelacji w grupach badanych za pomocą metod kwestionariuszowych.

Grupa ogólna

Analiza korelacji w grupie *ogólnej* wykazała istnienie istotnych statystycznie związków pomiędzy poziomem heroizmu a motywacją jawną wobec heroizmu. Związki z motywacją do heroizmu zaobserwować można było w odniesieniu do obu wskaźników heroizmu – zarówno KZH, jak i AFI. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni, co sugeruje, że im wyższa motywacja do heroizmu, tym wyższy był poziom heroizmu w badanej grupie, a więc w grupie *ogólnej* hipoteza I.1. została potwierdzona.

Podobny charakter związków obserwować można było również w odniesieniu do poszczególnych typów heroizmu, przy czym wysoka motywacja do heroizmu danego typu współistniała z silniejszą dyspozycją do przejawiania zachowań heroicznych z danej kategorii. Przykładowo, motywacja do zachowań heroicznych bohaterских gorących silniej korelowała z faktycznym przejawianiem zachowań tego typu ($r=0,369$) niż zachowań heroicznych rozumianych w inny sposób. Tendencję tę widać w przypadku wielu podtypów heroizmu.

Siła związku między motywacją jawną do heroizmu a poziomem heroizmu była raczej słaba – z wyjątkiem korelacji między motywacją do heroizmu światopoglądowego gorącego i zachowaniami heroicznymi tego typu ($r=0,440$), która miała charakter umiarkowany. Biorąc pod uwagę zależność między podskalami motywacji i heroizmu, można stwierdzić, iż potwierdzają one kierunek zależności sformułowanej w hipotezie I.1.

Grupa zawodów

Analiza korelacji wyników badania kwestionariuszowego w grupie *zawodów* również wskazała na istnienie wielu istotnych statystycznie związków pomiędzy poziomem heroizmu a motywacją jawną do heroizmu. Związki z motywacją do heroizmu zaobserwować można było w odniesieniu do obu wskaźników heroizmu – zarówno KZH, jak i AFI. Wszystkie korelacje miały kierunek dodatni, co sugeruje, że im wyższa motywacja do heroizmu, tym wyższy był poziom heroizmu w badanej grupie, a więc w grupie *zawodów* hipoteza I.1. została potwierdzona. W grupie *zawodów* wysoka motywacja wobec heroizmu danego typu najczęściej współistniała z silniejszą dyspozycją do przejawiania zachowań heroicznych z danej kategorii. Tendencję tę widać pośród wielu podtypów heroizmu. Siła związku między motywacją jawną do heroizmu a poziomem heroizmu była raczej słaba, z wyjątkiem korelacji między motywacją do heroizmu finansowego i zachowaniami heroicznymi tego typu ($r=0,421$), która miała charakter umiarkowany.

Reasumując, ujawnione w obu grupach badawczych zależności zgodne były z przewidywaniami zawartymi w hipotezie I.1. Należy jednak zaznaczyć, że, jakkolwiek korelacje były statystycznie istotne, to siła owych związków była dość słaba.

Interpretacja

Uzyskane w grupie *ogólnej* i w grupie *zawodów* zależności między ogólną motywacją jawną do heroizmu a ogólnym heroizmem są spójne. Wyniki wspierają tezę, iż intencja behawioralna (motywacja) odzwierciedla gotowość jednostki do zaangażowania się w konkretne działanie (zachowania heroiczne) i im większą ma ona siłę, tym wyższe prawdopodobieństwo zachowania się jednostki w określony sposób (AJZEN, FISHBEIN, 1980; AJZEN, 1985).

Osoby badane nie wykazywały tendencji do wyrażania wysokiej ogólnej motywacji do heroizmu, lecz motywacja ta była wyższa lub niższa w zależności od typu heroizmu. Jest to zgodne z poglądem, iż ludzie mogą być mniej lub bardziej zmotywowani do zachowania, co prawdopodobnie stanowi ich względnie stabilną dyspozycję (CERVONE, PERVIN, 2011). W obydwu grupach wysoka motywacja do heroizmu danego typu współistniała z silniejszą dyspozycją do przejawiania zachowań heroicznych z danej kategorii.

Analiza różnic w zależnościach między grupami badawczymi wskazuje, iż w grupie *ogólnej* związku między badanymi zmiennymi były silniejsze niż w grupie *zawodów*. W grupie *ogólnej* motywacja do heroizmu korelowała z wynikami AFI na poziomie $r=0,262$ a w grupie *zawodów* – na poziomie $r=0,174$ (różnica ta miała charakter trendu statystycznego, $p=0,067$). Analogicznie, niższą korelację zaobserwowano także w odniesieniu do wyników KZH – na poziomie $r=0,295$ w grupie *ogólnej* i $r=0,157$ w grupie *zawodów* (różnica ta miała charakter trendu statystycznego, $p=0,056$). Być może grupa *zawodów*, ze względu na heroizm jako postawę w pewnym sensie zawartą w zakresie obowiązków zawodowych, jest mniej zmotywowana do zachowań heroicznych – zarówno ogólnych, jak i specyficznych. Ogólny poziom heroizmu jest wyższy w grupie *zawodów* i siła tego efektu jest umiarkowana (zob. różnice między grupami, rozdział 5.4.6). Wyższy jest także poziom poszczególnych typów heroizmu (z wyjątkiem finansowego oraz światopoglądowego chłodnego i gorącego). Co ciekawe, wyższy w grupie *zawodów* jest także poziom motywacji, zarówno ogólnej, jak i w poszczególnych typach (z wyjątkiem finansowego oraz światopoglądowego chłodnego i gorącego).

Można przypuszczać, iż motywacja do heroizmu odgrywa mniejszą rolę w jego podejmowaniu w grupie *zawodów*, być może ze względu na wykonywany zawód, kojarzony także z koniecznością zachowań heroicznych poza czasem pracy. Sugeruje to, iż poddawane dyskusji obowiązki zawodów prospołecznych poza czasem pracy (zob. rozdział 1.4), czyli poświęcenie w stosunku do obywateli, wypełnianie składanych przyrzeczeń i status funkcjonariuszy publicznych mogą mieć decydujący wpływ na wyższy poziom heroizmu, który nie wynika w tej grupie tak silnie z motywacji do niego, jak w grupie ogólnej.

I.2. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa utajona motywacja do heroizmu.

Grupa ogólna

W celu sprawdzenia hipotezy dotyczącej zależności między motywacją utajoną do heroizmu a poziomem heroizmu wygenerowano macierze korelacji dla grupy *ogólnej*. Analiza wyników wykazała brak istotnych statystycznie zależności między ogólną motywacją utajoną do heroizmu a poziomem heroizmu, co oznacza, iż w grupie *ogólnej* hipoteza I.2. nie została potwierdzona.

Grupa zawodów

W celu sprawdzenia hipotezy dotyczącej zależności między motywacją utajoną do heroizmu a poziomem heroizmu wygenerowano macierze korelacji także dla grupy *zawodów*. Wyniki analizy wskazują brak istotnych zależności między ogólnym poziomem heroizmu a utajoną motywacją do heroizmu w grupie *zawodów*, a więc w grupie *zawodów* hipoteza I.2. nie została potwierdzona. Analizując zależności między podskalami, warto zauważyć, iż zano-

towano pojedynczą istotną zależność w grupie *zawodów* między wskaźnikiem IRAP3 a heroizmem finansowym, który korelował z nim słabo i ujemnie ($r=-0,188$, $p<0,05$). Ujemna korelacja z heroizmem finansowym oznaczała, iż im mniej osoby badane były heroiczne finansowo, tym bardziej nie zgadzały się ze stwierdzeniami, że nie mogłyby zachowywać się heroicznie, np. bronić obcego (zgodnie z treścią wskaźnika IRAP3). Niemniej jednak zależność ta miała charakter izolowany i poza nią żaden z pomiarów motywacji ukrytej nie wchodził w istotne statystycznie zależności z zachowaniami heroicznymi.

Interpretacja

Zarówno w grupie *ogólnej*, jak i w grupie *zawodów* zaobserwowano brak istotnych zależności między heroizmem a motywacją utajoną do heroizmu. Ten wynik może stanowić wsparcie dla klasycznych teorii pomijających utajony komponent postawy i zakładających, iż jawna motywacja behawioralna ma dostateczną wartość dla przewidywania prawdopodobieństwa zachowania (AJZEN, FISHBEIN, 1980; AJZEN, 1985). Można również przypuszczać, iż postawa utajona nie jest jednorodna i, analogicznie do postawy w teorii planowanego zachowania, posiada elementy, których poszukiwanie stanowi jedno z wyzwań pomiaru utajonego (BLANTON, 2007).

Otrzymane wyniki mogły być także związane ze specyfiką pomiaru postawy utajonej w referowanym badaniu. TRENDL I WERLE (2016) wyrażają opinię, iż afektywne podłoże postaw automatycznych może być głównym napędem zachowania, gdy zasoby poznawcze są bardzo ograniczone. Wydaje się, iż w referowanym badaniu u uczestników aktywowano jedynie poznawcze komponenty zachowania. Być może aktywowanie podłoża afektywnego wymagałoby, zamiast użycia kategorii „*Mógłbym bronić obcego człowieka*”, zastosowania określeń *chciałbym*, *pragnąłbym* lub *marzę o ratowaniu obcych ludzi*, *pragnę ratować obcych ludzi*, *przyjemnie jest ratować innych*. Co więcej, aktywowane podłoże poznawcze w postawach utajonych nie zawsze musi mieć jakikolwiek związek z zachowaniem.

Najważniejszy cel badania postaw utajonych związany jest z analizą zależności między postawami utajonymi a konkretnymi zachowaniami. Jednak, z uwagi na nikłe zależności między utajoną motywacją do heroizmu a heroizmem, zdecydowano, że kluczowe znaczenie ma sprawdzenie, jakie są relacje między motywacją utajoną a jawną. W tabeli A19 (aneks) zamieszczono otrzymaną w grupie *ogólnej* korelację ujemną między jawną motywacją do heroizmu bohaterskiego chłodnego a wskaźnikiem IRAP4. Oznacza to, iż im wyższa jawna motywacja do heroizmu związanego z ratowaniem innych ludzi w trudnych sytuacjach związanych z wpływem sił zewnętrznych, tym mniej osoby badane intensywnie były skłonne zgodzić się ze stwierdzeniem, że nie mogłyby powstrzymać się od zachowania heroicznego. Wskazuje to na brak zgodności jawnej i utajonej motywacji do zachowań ratunkowych w grupie *ogólnej*.

Z im większym przekonaniem ktoś deklaruje, że uratuje innego człowieka, jeśli będzie miał ku temu sposobność, tym słabiej na poziomie utajonym zgadza się, iż nie mógłby powstrzymać się od heroizmu. Być może ten typ heroizmu – bohaterski chłodny w KZH – jest najsilniej obciążony wpływem norm społecznych i niepisany nakazem ratowania osoby obcej w niebezpieczeństwie. Osoby badane mogą zatem nie zdawać sobie sprawy na poziomie świadomym, iż, jeśli byłyby w sytuacji konieczności ratowania czyjegoś życia, to jednak nie zaangażowałyby się w działanie.

W grupie *zawodów* zanotowano korelacje dodatnie między jawną motywacją do heroizmu światopoglądowego gorącego a wynikiem ogólnym D-IRAP oraz wskaźnikiem IRAP2 (zob. tabela A19, aneks). Oznaczało to, iż im wyższa ogólna motywacja utajona do heroizmu, tym pozytywniejsza motywacja jawna wobec heroizmu światopoglądowego gorącego oraz im wyższa motywacja jawna wobec heroizmu światopoglądowego gorącego, tym bardziej zdecydowanie osoby badane nie zgadzały się ze stwierdzeniem, że mogłyby powstrzymać się od zachowania heroicznego. Wyniki uzyskane w grupie *zawodów* sugerują zgodność motywacji jawnej i utajonej i oznaczają, że im częściej ktoś angażuje się w walkę o idee, bierze udział w demonstracjach, aktywnie walczy z uprzedzeniami, tym silniej na poziomie utajonym jest zmotywowany do heroizmu i łatwiej wyraża swój sprzeciw (nie zgadza się, że mógłby powstrzymać się od heroizmu). Korelację tę zanotowano jedynie w grupie *zawodów*.

II. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka?

Hipoteza II. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka.

II.1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższa motywacja do ryzyka stymulacyjnego i opartego na dążeniu do statusu.

Grupa *ogólna*

Celem sprawdzenia hipotezy II.1. sporządzono macierze korelacji między wskaźnikami różnych rodzajów motywacji do ryzyka i heroizmem. Przeciwnie do przypuszczeń zawartych w hipotezie, motywacja do podejmowania ryzyka związanego ze statusem nie wchodziła w istotne zależności z heroizmem w grupie *ogólnej*. Zgodnie z hipotezą motywacja do ryzyka stymulacyjnego korelowała dodatnio z poziomem heroizmu mierzonym za pomocą KZH ($r=0,223$). W grupie ogólnej hipoteza II.1. została jedynie częściowo potwierdzona (w stosunku do motywacji do ryzyka stymulacyjnego). Analiza zależności dotyczących podskal heroizmu wykazała istnienie słabych zależności pomiędzy podejmowaniem ryzyka a typami heroizmu. Były to korelacje dodatnie – im wyższy był poziom motywacji do ryzyka, tym więcej zachowań heroicznych przejawiali badani w niektórych typach heroizmu. Motywacja do po-

dejmowania ryzyka związanego ze statusem korelowała z czwartą podskalą AFI (heroizmem bohaterskim), heroizmem interwencyjnym oraz heroizmem bohaterskim gorącym. Ryzyko stymulacyjne było powiązane z większością typów heroizmu, poza finansowym, światopoglądowym chłodnym, powinnościowym i empatycznym. Nie postawiono hipotezy w stosunku do zależności między ryzykiem instrumentalnym a heroizmem i zależność ta nie wystąpiła.

Grupa zawodów

Zgodnie z oczekiwaniami motywacja do podejmowania ryzyka związanego ze statusem wchodziła w istotne dodatnie zależności z ogólnym heroizmem w grupie *zawodów*. Z kolei niezgodnie z hipotezą motywacja do ryzyka stymulacyjnego nie korelowała dodatnio z poziomem heroizmu, więc w grupie *zawodów* hipoteza II.1. została jedynie częściowo potwierdzona (w stosunku do motywacji do ryzyka związanego ze statusem). Analiza zależności między podskalami heroizmu a podejmowaniem ryzyka związanego ze statusem wskazała na istnienie istotnych zależności z heroizmem interwencyjnym i bohaterskim w AFI oraz w KZH z heroizmem interwencyjnym, bohaterskim gorącym i chłodnym oraz światopoglądowym gorącym. Najsilniejszy związek zaobserwowano w odniesieniu do heroizmu bohaterskiego gorącego ($r=0,313$). Należy jednak zaznaczyć, że siła związków okazała się słaba. W przypadku motywacji do ryzyka stymulacyjnego jedynie heroizm finansowy korelował z nią słabo dodatnio. W stosunku do motywacji do ryzyka instrumentalnego nie postawiono hipotezy kierunkowej, zaś analizy nie wskazały na istotne zależności między heroizmem i tym rodzajem motywacji do ryzyka w grupie *zawodów*.

Interpretacja

Uzyskane w obydwu grupach istotne zależności między heroizmem a motywacją do ryzyka są spójne z dotychczasowymi badaniami (FRANCO, BLAU, ZIMBARDO, 2011; ROSENBLITT I IN., 2001; WANSINK I IN., 2008). Warto jednak zauważyć, że zależności uzyskane w dwóch badanych grupach są odmienne. W grupie *zawodów* otrzymano związki dodatnie między heroizmem a motywacją do podejmowania ryzyka związanego ze statusem. Ten wynik oznacza, że osoby zmotywowane do podejmowania ryzyka w celu osiągnięcia szeroko rozumianego statusu (zysku finansowego, prestiżu, popularności, uznania) zgłaszały więcej zachowań heroicznych. Można więc przypuszczać, że motywacja statusu jest czynnikiem sprzyjającym heroicznym działaniom w grupie osób, których zadania zawodowe obejmują wiele zachowań klasyfikujących się do grupy heroicznych.

Przedstawiciele *zawodów* funkcjonują w organizacjach hierarchicznych, w których pozycja w hierarchii i stopnie awansu zawodowego kształtują tożsamość zawodową, są więc zmotywani do podwyższania statusu od początku swej drogi zawodowej. Brak związku heroizmu

z motywacją do ryzyka stymulacyjnego w grupie *zawodów* sugeruje, że różnice indywidualne związane z poszukiwaniem przyjemności i silnych wrażeń nie mają dużego znaczenia dla dokonywania czynów uznanych za heroiczne przez członków tej grupy, czyli zarówno osoby o dużej, jak i o małej motywacji do ryzyka stymulacyjnego są w podobnym stopniu heroiczne.

Z kolei w grupie *ogólnej* uzyskano dodatni związek między heroizmem a motywacją do ryzyka stymulacyjnego. Wynik ten oznacza, że członkowie tej grupy są bardziej zmotywani do dążenia do stymulacji niosącej ze sobą pozytywne emocje i w związku z tym będą dokonywali częściej czynów heroicznych. Można więc przypuszczać, że głównie ten rodzaj motywacji do ryzyka sprzyja heroizmowi w przypadku osób spoza grupy *zawodów*, jednak powyższe wyniki, mające charakter korelacji, nie upoważniają do wysuwania wniosków o charakterze przyczynowo-skutkowym.

W grupie *zawodów* motywacja do ryzyka stymulacyjnego korelowała dodatnio jedynie z heroizmem finansowym. Być może ten typ heroizmu nie jest związany z wykonywanym przez nich zawodem, nie ma bowiem obowiązku dzielenia się indywidualnymi dobrami materialnymi z osobami obcymi. Celem pracy strażaka, policjanta, ratownika i żołnierza jest obrona innych ludzi, nie zaś wspieranie ich finansowo. Powyższy wynik sugeruje, iż wyższy poziom ryzyka stymulacyjnego może skłaniać do heroizmu, jeśli tylko wykracza on poza zwyczajowe obowiązki zawodowe. W innym przypadku heroizm, nawet jeśli jest przejawiany poza czasem pracy, wpisuje się nadal w tożsamość zawodową funkcjonariuszy.

W żadnej z grup nie ujawniono związków motywacji do ryzyka instrumentalnego z ogólnym heroizmem. W przypadku tego rodzaju motywacji do ryzyka podjęcie działania wynika z szeroko rozumianej konieczności, np. adaptacji do zastanych warunków sytuacyjnych. W heroizmie jest zatem mniej istotne ryzyko świadome, refleksyjne i takie, które można kontrolować (MAKAROWSKI, 2012). W grupie *ogólnej* zanotowano jednak słabą korelację dodatnią między tym rodzajem ryzyka a heroizmem interwencyjnym (zarówno w KZH, jak i AFI). Może być to związane ze specyfiką tego rodzaju heroizmu, który najsilniej spośród pozostałych typów angażuje procesy poznawcze i świadome dążenie do osiągnięcia celu. Interwencja w ramach tego typu heroizmu nie wymaga reakcji automatycznej, naglej, umożliwia dokonanie analizy strat i zysków zanim przystąpi się do działania. Możliwe jest zatem w sytuacji interwencji pełne zaangażowanie świadomości i refleksji nad sytuacją (ZALEŚKIEWICZ, 2001).

Związki z heroizmem interwencyjnym odnotowano jedynie w grupie *ogólnej*. Być może wynika to z tego, iż ryzyko instrumentalne traktowane jest jako narzędzie chłodnej kalkulacji i analizy potencjalnych strat własnych, a w grupie *zawodów*, ze względu na poziom przeszkolenia, analiza strat może zostać pominięta w podejmowaniu decyzji o zachowaniu heroicznym, a więc poziom ryzyka instrumentalnego jednostki przestaje mieć znaczenie.

III. Czy motywacja do ryzyka oraz motywacja wobec heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?

Hipoteza III. Motywacja do ryzyka oraz motywacja do heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.

Celem zweryfikowania hipotezy III, dotyczącej możliwości przewidywania zachowań heroicznych na podstawie zmiennych motywacyjnych, przeprowadzono analizę regresji liniowej. Predyktory, wyodrębnione na poziomie przeprowadzonej uprzednio analizy korelacji, umieszczono w modelu metodą wprowadzania. Wybór metody podyktowany został niewielką liczbą predyktorów, jakie rozpatrywano w obu modelach. Ostatecznie stworzono po dwa modele regresji dla wyników ogólnych w AFI i KZH dla dwóch podgrup: *ogólnej* i *zawodów*.

Grupa *ogólna*

W pierwszym kroku stworzono modele regresji dla wyniku ogólnego w AFI i KZH dla grupy *ogólnej*. Współczynniki regresji zamieszczono w tabeli poniżej.

Tabela 1. Regresja zmiennych motywacyjnych względem poziomu heroizmu (AFI, KZH) – grupa ogólna ($n=236$)

Zmienna wyjaśniana	Predyktory	B	SE	β	F	Skor. R ²
Heroizm (AFI)		13,534	3,746			
	Motywacja – heroizm	0,157	0,034	0,284***	14,582***	0,111
	Ryzyko stymulacyjne	0,316	0,140	0,120*		
Heroizm (KZH)		5,625	5,622			
	Motywacja – heroizm	0,318	0,051	0,366***	29,141***	0,193
	Ryzyko stymulacyjne	0,760	0,211	0,213*		

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. *B* – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), *F* – wartość statystyki *F* (wraz z poziomem istotności), *Skor. R²* – skorygowany współczynnik determinacji.

Oba predyktory – motywacja jawna wobec heroizmu (wynik ogólny w skali) oraz ryzyko stymulacyjne okazały się istotnymi statystycznie, pozytywnymi predyktorami heroizmu w gru-

pie *ogólnej*, a więc hipoteza III została częściowo potwierdzona. Jedynie niektóre spośród zmiennych niezależnych związanych z motywacją były istotnymi predyktorami heroizmu.

Najsilniejszym predyktorem okazała się jawna motywacja do heroizmu ($\beta=0,284$ i $\beta=0,366$). Wyniki sugerowały, że na podstawie wysokiej motywacji do heroizmu i wysokiej motywacji do ryzyka stymulacyjnego przewidywać można w pewnym zakresie zachowania heroiczne w grupie *ogólnej*. Skonstruowane modele tłumaczyły odpowiednio ok. 11% i 19% wariancji zmiennej zależnej. Modele były dobrze dopasowane do danych ($F=14,582$, $p<0,001$ oraz $F=29,141$, $p<0,001$) i spełniały założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modeli nie były ze sobą skorelowane ($VIF=1,018$, tolerancja: 0,982), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności. Należy wyjaśnić, iż VIF (*Variance Inflation Factor*) jest testem mierzącym to, jaka część wariancji estymatora jest powodowana przez to, że zmienna ta nie jest niezależna względem pozostałych predyktorów włączonych do modelu regresji. Przejawem tak rozumianej współliniowości predyktorów może być np. korelacja pomiędzy nimi. Współczynnik tolerancji stanowi odwrotność współczynnika VIF . Zatem w modelach regresji, tam, gdzie oba predyktory wprowadzane do modelu były takie same, VIF i tolerancja mogą, a nawet powinny mieć te same wartości.

Grupa zawodów

Dla grupy *zawodów* w pierwszym kroku stworzono modele regresji dla wyniku ogólnego w AFI i KZH. Współczynniki regresji zamieszczono w tabeli poniżej.

Tabela 2. Regresja zmiennych motywacyjnych względem poziomu heroizmu (AFI, KZH) – grupa zawodów ($n=246$)

Zmienna wyjaśniana	Predyktory	B	SE	β	F	Skor. R ²
Heroizm (AFI)		14,132	5,873			
	Motywacja – heroizm	0,172	0,044	0,244***	9,490 ***	0,065
	Ryzyko zw. ze statusem	0,190	0,081	0,147*		
Heroizm (KZH)		23,630	7,889			
	Motywacja – heroizm	0,217	0,059	0,231***	8,324 ***	0,056
	Ryzyko zw. ze statusem	0,235	0,108	0,135*		

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności), $Skor. R^2$ – skorygowany współczynnik determinacji.

Oba predyktory – motywacja jawna wobec heroizmu (wynik ogólny w skali) oraz ryzyko związane ze statusem okazały się istotnymi statystycznie, pozytywnymi predyktorami heroizmu w grupie *zawodów*, a więc hipoteza III została częściowo potwierdzona. Jedynie niektóre spośród zmiennych niezależnych związanych z motywacją było istotnymi predyktorami heroizmu.

Najsilniejszym predyktorem w grupie *zawodów* okazała się ponownie motywacja jawna wobec heroizmu ($\beta=0,244$ i $\beta=0,231$). Drugim z predyktorów była motywacja do podejmowania ryzyka związanego ze statusem. Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z poziomem heroizmu. Skonstruowane modele tłumaczyły sumarycznie ok. 6-7% wariancji wyjaśnionej. Modele były dobrze dopasowane do danych ($F=9,490$, $p<0,001$ i $F=8,324$, $p<0,001$). Modele spełniały założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były z sobą skorelowane ($VIF=1,15$, tolerancja: 0,985), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności.

Interpretacja

Analiza regresji dla obydwu grup wykazała, iż zarówno motywacja do heroizmu, jak i do ryzyka mogą być uznane za predyktory zachowania o pozytywnym wydzźwięku społecznym (HUMPHREYS, LEE, TOTTENHAM, 2013). Uzyskane wyniki wspierają tezę, iż heroizm może być związany nie tylko z motywacją do samego heroizmu, ale też z wystąpieniem działającego motywacyjnie bodźca stymulacyjnego, który ma istotniejsze znaczenie niż ocena poznawcza zysków i strat płynących z zachowania (HARVEY, ERDOS, TURNBULL, 2009). Dzieje się tak szczególnie w przypadku osób z grupy *ogólnej*.

W przypadku osób z grupy *zawodów* większe znaczenie ma prawdopodobnie motywacja dążenia do statusu, będąca dyspozycją o podłożu osobowościowym i wyrażająca tendencję do dążenia do bogactwa i mocy, nawet w obliczu fizycznego zagrożenia (ASHTON I IN., 2010).

5.3.2. Zależności między poziomem heroizmu a osobowością i temperamentem.

IV. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości?

Hipoteza IV. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości.

W ramach hipotezy IV testowano hipotezy szczegółowe IV.1 – IV.4. W tabeli 3 przedstawione zostały współczynniki korelacji uzyskane w grupie *ogólnej*. Tabela 4 zawiera zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości w grupie *zawodów*.

Tabela 3. Zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości (narcyzm, psychopatia subkliniczna i HEXACO) w grupie ogólnej (n=236)

	PS	Rozh	Bezd	Zuch ^a	NS ^a	DPodz	Pr	Przyw	Samo ^a	H	E ^a	X	A ^a	C	O ^a
HER(AFI)	0,156 [*]	0,114	-0,114	0,164 ^{***}	0,148 ^{***}	0,124	0,118	0,208 ^{***}	0,225 ^{***}	-0,049	-0,034	0,238 ^{***}	-0,062	0,023	0,108 [*]
HP	0,062	0,065	-0,143 [*]	0,122 [*]	0,116 [*]	0,062	0,107	0,131 [*]	0,184 ^{***}	0,003	-0,008	0,184 ^{**}	-0,019	0,037	0,058
HI	0,231 ^{***}	0,164 [*]	-0,006	0,176 ^{***}	0,148 ^{**}	0,169 ^{**}	0,079	0,238 ^{***}	0,216 ^{***}	-0,093	-0,102 [*]	0,270 ^{***}	-0,100 [*]	-0,042	0,055
HE	0,067	0,055	-0,171 ^{**}	0,115 [*]	0,125 ^{**}	0,101	0,121	0,167 [*]	0,177 ^{***}	-0,028	-0,011	0,139 [*]	-0,026	0,071	0,158 ^{***}
HB	0,172 ^{**}	0,077	0,023	0,167 ^{***}	0,075	0,036	0,040	0,098	0,175 ^{***}	-0,051	-0,110 [*]	0,153 [*]	-0,093	-0,011	0,030
HER(KZH)	0,253 ^{***}	0,143 [*]	-0,023	0,212 ^{***}	0,229 ^{***}	0,275 ^{***}	0,238 ^{***}	0,346 ^{***}	0,279 ^{***}	-0,115	-0,101 [*]	0,237 ^{***}	-0,074	0,006	0,155 ^{***}
INT	0,196 ^{**}	0,078	-0,055	0,192 ^{***}	0,188 ^{***}	0,238 ^{***}	0,233 ^{***}	0,273 ^{***}	0,233 ^{***}	-0,148 [*]	-0,073	0,257 ^{***}	-0,042	-0,019	0,158 ^{**}
BG	0,366 ^{***}	0,245 ^{***}	0,119	0,231 ^{***}	0,223 ^{***}	0,304 ^{***}	0,227 ^{***}	0,338 ^{***}	0,295 ^{***}	-0,212 ^{**}	-0,133 ^{**}	0,251 ^{***}	-0,119 [*]	-0,125	0,052
SwG	0,189 ^{**}	0,115	0,046	0,121 [*]	0,082	0,156 [*]	0,086	0,191 ^{**}	0,095	-0,066	-0,065	0,107	-0,048	0,005	0,162 ^{**}
FIN	0,014	0,041	-0,137 [*]	-0,013	0,060	0,107	0,093	0,140 [*]	0,123 [*]	0,026	0,081	0,207 ^{**}	-0,000	0,079	0,099 [*]
BCh	0,197 ^{**}	0,089	-0,022	0,189 ^{***}	0,187 ^{***}	0,222 ^{**}	0,238 ^{***}	0,279 ^{***}	0,261 ^{***}	-0,089	-0,132 ^{**}	0,134 [*]	-0,026	0,047	0,114 [*]
SwCh	0,090	0,022	-0,124	0,160 ^{***}	0,169 ^{***}	0,238 ^{***}	0,159 [*]	0,257 ^{***}	0,186 ^{***}	0,013	-0,057	0,117	0,003	0,092	0,255 ^{***}

Adnotacje. HER(AFI) – Heroizm (wynik ogólny), HP – Heroizm powinnościowy, HI – Heroizm interwencyjny, HE – Heroizm empatyczny, HB – Heroizm bohaterski. Dla wyników w KZH użyto następujących skrótów: HER(KZH) – Heroizm (wynik ogólny), BG – Heroizm bohaterski gorący, ŚwG – Heroizm światopoglądowy gorący, FIN – Heroizm finansowy, BCh – Heroizm bohaterski chłodny, SwCh – Heroizm światopoglądowy chłodny, INT – Heroizm interwencyjny. PS – psychopatia subkliniczna, Rozh – rozhamowanie, Bezd – bezdusność, Zuch – zuchwałość NS – narcyzm subkliniczny, DPodz – domaganie się podziwu, Pr – próżność Przyw – przywództwo, Samo – samowystarczalność, H – uczciwość, E – emocjonalność, X – ekstrawersja, A – ugodowość, C – sumienność, O – otwartość na doświadczenie.

^a współczynniki korelacji tau-Kendalla

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela 4. Zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości (narcyzm, psychopatia subkliniczna i HEXACO) w grupie zawodów (n=246)

	PS	Rozh	Bezdz	Zuch ^a	NS	DPOdz	Pr	Przyw ^a	Samo ^a	H ^a	E ^a	X	A ^a	C ^a	O ^a
HER(AFI)	0,006	-0,105	-0,114	0,252***	0,194**	0,158'	0,081	0,119**	0,159***	0,037	-0,099'	0,155'	-0,004	0,055	0,091'
HP	-0,003	-0,099	-0,132'	0,241***	0,191**	0,140'	0,110	0,111**	0,152***	-0,007	-0,075	0,168**	-0,016	0,054	0,122**
HI	0,052	-0,049	-0,075	0,236***	0,203**	0,178**	0,111	0,103'	0,142***	0,021	-0,066	0,133'	0,026	0,033	0,053
HE	-0,087	-0,187**	-0,173**	0,226***	0,147'	0,094	0,035	0,116**	0,132**	0,085'	-0,111**	0,178**	-0,002	0,080	0,114**
HB	0,074	-0,002	0,015	0,140'	0,107	0,123	0,002	0,034	0,057	0,037	-0,126**	0,024	0,000	-0,010	0,073
HER(KZH)	0,020	-0,069	-0,140'	0,254***	0,130'	0,094	0,018	0,091'	0,117**	0,042	-0,096'	0,166**	0,012	0,074	0,114**
INT	-0,050	-0,061	-0,113	0,077	-0,022	-0,014	-0,046	-0,037	-0,020	0,056	-0,001	0,096	0,011	0,014	0,070
BG	0,101	-0,009	0,007	0,211**	0,111	0,106	-0,015	0,072	0,113**	0,004	-0,165***	0,118	-0,064	0,005	0,038
SwG	0,041	0,018	-0,050	0,102	0,063	0,073	0,025	0,035	0,014	-0,012	0,064	0,026	0,037	-0,057	0,094'
FIN	-0,079	-0,070	-0,247***	0,147'	0,082	0,051	0,073	0,029	-0,014	0,101'	0,053	0,128'	0,113**	0,154***	0,063
BCh	0,049	-0,048	-0,071	0,226***	0,107	0,048	0,046	0,076	0,104'	-0,023	-0,086'	0,104	0,018	0,086'	0,062
SwCh	-0,069	-0,119	-0,258***	0,242***	0,138'	0,076	0,013	0,111**	0,149***	0,119**	0,007	0,208**	0,066	0,107'	0,167***

Adnotacje. HER (AFI) – Heroizm (wynik ogólny), HP – Heroizm powinnościowy, HI – Heroizm interwencyjny, HE – Heroizm empatyczny, HB – Heroizm bohaterski. Dla wyników w KZH użyto następujących skrótów: HER – Heroizm (wynik ogólny KZH), BG – Heroizm bohaterski gorący, ŚwG – Heroizm światopoglądowy gorący, FIN – Heroizm finansowy, BCh – Heroizm bohaterski chłodny, SwCh – Heroizm światopoglądowy chłodny, INT – Heroizm interwencyjny. PS – psychopatia subkliniczna, Rozh – rozhamowanie, Bezdz – bezdusność, Zuch – zuchwałość NS – narcyzm subkliniczny, DPOdz – domaganie się podziwu, Pr – próżność Przyw – przywództwo, Samo – samowystarczalność, H – uczciwość, E – emocjonalność, X – ekstrawersja, A – ugodowość, C – sumienność, O – otwartość na doświadczenie

^a współczynniki korelacji tau-Kendalla

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

IV.1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom psychopatii subklinicznej oraz jej komponentów: zuchwałości i rozhamowania oraz narcyzmu subklinicznego.

Grupa ogólna

Przeprowadzone w grupie *ogólnej* analizy wskazały na istnienie statystycznie istotnych, dodatnich korelacji między poziomem heroizmu a psychopatią subkliniczną. Zarówno wynik ogólny w AFI, jak i wynik ogólny w KZH korelowały dodatnio z wynikiem ogólnym psychopatii subklinicznej. Zuchwałość korelowała w grupie *ogólnej* istotnie statystycznie zarówno z heroizmem mierzonym za pomocą AFI, jak i KZH. Rozhamowanie korelowało istotnie i dodatnio z wynikiem ogólnym heroizmu w KZH, jednak nie korelowało istotnie z wynikiem ogólnym w AFI. Narcyzm korelował dodatnio zarówno z heroizmem określonym za pomocą AFI, jak i KZH. Mając na uwadze powyższe wyniki, należy uznać, iż hipoteza IV.1 w grupie *ogólnej* została potwierdzona jedynie częściowo, ponieważ nie uzyskano korelacji dodatniej między rozhamowaniem a heroizmem mierzonym za pomocą AFI.

Analiza zależności między podskalami pokazała, iż psychopatia subkliniczna korelowała dodatnio z typami heroizmu: interwencyjnym i bohaterskim w AFI oraz interwencyjnym i bohaterskim w KZH. Jednocześnie należy zauważyć, że najsilniej z psychopatią subkliniczną w grupie *ogólnej* korelował heroizm bohaterski gorący ($r=0,366, p<0,001$). Zuchwałość była pozytywnie powiązana ze wszystkimi komponentami heroizmu w AFI i w KZH, oprócz heroizmu bohaterskiego chłodnego. Ponadto, zuchwałość korelowała ze wszystkimi podtypami heroizmu z wyjątkiem heroizmu finansowego, najsilniej zaś z heroizmem bohaterskim gorącym ($r=0,231, p<0,001$). Siłę związku w każdym z wymienionych przypadków określić należy jednak jako słabą. Rozhamowanie korelowało dodatnio z heroizmem interwencyjnym w AFI, wynikiem ogólnym w KZH oraz heroizmem bohaterskim gorącym, a związek z wymienionym typem heroizmu okazał się najsilniejszy ($r=0,245, p<0,001$). Narcyzm korelował dodatnio z wieloma typami heroizmu, m.in. interwencyjnym, bohaterskim i światopoglądowym chłodnym.

Analogiczny kierunek zależności i siłę korelacji obserwować można było w odniesieniu do szczegółowych komponentów narcyzmu subklinicznego. I tak, domaganie się podziwu korelowało słabo, ale statystycznie istotnie z wynikiem ogólnym w KZH oraz jego podskalami: heroizmem interwencyjnym, światopoglądowym gorącym, światopoglądowym chłodnym, bohaterskim gorącym i chłodnym. Wspomniany komponent narcyzmu był także istotnie statystycznie powiązany z drugą podskala AFI. Najsilniej domaganie się podziwu związane było z heroizmem bohaterskim gorącym. Próżność była istotnie skorelowana z wynikiem ogólnym KZH oraz szczegółowymi podtypami heroizmu: interwencyjnym, bohaterskim gorącym, światopoglądowym gorącym i chłodnym.

Przywództwo korelowało istotnie statystycznie zarówno z wynikiem ogólnym w AFI, jak i KZH, przy czym silniejszy był związek z drugą z wymienionych skal. Wymieniona składowa narcyzmu subklinicznego była także istotnie powiązana z trzema pierwszymi komponentami AFI oraz ze wszystkimi podtypami heroizmu (najsilniej z heroizmem bohaterskim gorącym). Istotne związki z heroizmem obserwować można było także w odniesieniu do samowystarczalności, która korelowała dodatnio zarówno z wynikiem ogólnym w AFI, jak i KZH. Związki tej zmiennej z heroizmem uwidoczniły się także w odniesieniu do komponentów szczegółowych AFI oraz niemal wszystkich podtypów heroizmu, z wyjątkiem heroizmu światopoglądowego gorącego. Najsilniejszy okazał się związek samowystarczalności z heroizmem bohaterskim gorącym.

Grupa zawodów

Nie zaobserwowano istotnych związków między wynikami testów badających heroizm a ogólnym wskaźnikiem psychopatii subklinicznej i rozhamowaniem. W grupie *zawodów* zanotowano istotne dodatnie związki między ogólnym heroizmem w AFI i KZH a zuchwałością. Wyniki analizy korelacji wskazały na dodatnie zależności między ogólnym heroizmem mierzonym przez obydwa testy a narcyzmem subklinicznym. Na tej podstawie można stwierdzić, iż w grupie *zawodów* hipoteza IV.1 została częściowo potwierdzona w stosunku do zależności między zuchwałością i narcyzmem subklinicznym a heroizmem.

Analiza w podskalach sugeruje, iż ogólny poziom psychopatii nie koreluje istotnie w tej grupie z żadnym typem heroizmu. Wyniki wskazują jednak na istnienie słabych, dodatnich zależności między zuchwałością a wszystkimi typami heroizmu – poza heroizmem interwencyjnym i światopoglądowym gorącym w KZH. W przypadku rozhamowania zależność w grupie *zawodów* okazała się przeciwna do przewidywanej w hipotezach badawczych. I tak, rozhamowanie okazało się ujemnie skorelowane z podskalą AFI: heroizmem empatycznym. Siłę związku między zmiennymi określić należy jako słabą. Była to jedyna korelacja między miarami heroizmu a rozhamowaniem w grupie *zawodów*.

Warto jednak zauważyć, iż pozostałe związki, choć nieistotne statystycznie, to jednak przyjmowały konsekwentnie kierunek ujemny. Narcyzm subkliniczny korelował także z trzema komponentami szczegółowymi AFI: heroizmem powinnościowym i interwencyjnym oraz podtypem heroizmu wg KZH: światopoglądowym chłodnym. Analogiczny kierunek zależności i siły korelacji obserwować można było w odniesieniu do szczegółowych komponentów narcyzmu. I tak, domaganie się podziwu korelowało słabo, ale istotnie z wynikiem ogólnym w AFI oraz jego podskalą: heroizmem interwencyjnym. Przywództwo było także istotnie powiązane z komponentami AFI: heroizmem powinnościowym, interwencyjnym i empatycznym oraz heroizmem światopoglądowym chłodnym w KZH. Istotne związki z heroizmem

obserwować można było także w odniesieniu do samowystarczalności, która korelowała dodatnio zarówno z wynikiem ogólnym w AFI, jak i KZH. Związki tej zmiennej z heroizmem uwidoczniły się także w odniesieniu do wszystkich komponentów szczegółowych AFI oraz niektórych podtypów heroizmu. Najsilniejszy okazał się związek samowystarczalności z heroizmem bohaterskim powinnościowym. W odniesieniu do próżności, w przeciwieństwie do grupy *ogólnej*, nie zaobserwowano istotnych statystycznie związków z heroizmem.

Warto zauważyć, iż przywództwo korelowało istotnie zarówno z wynikiem ogólnym w AFI, jak i KZH, przy czym związek ten był słabszy niż w grupie *ogólnej* (różnica między współczynnikami korelacji była nieistotna statystycznie dla AFI: $p=0,459^1$, ale istotna statystycznie w przypadku KZH: $p=0,008^2$). Istotne statystycznie związki z heroizmem obserwować można było także w odniesieniu do samowystarczalności, która korelowała dodatnio zarówno z wynikiem ogólnym w AFI ($r=0,159$, $p<0,001$), jak i KZH ($r=0,117$, $p<0,001$) i ponownie, związki te były słabsze niż w grupie *ogólnej* (różnica między współczynnikami korelacji była nieistotna statystycznie dla AFI: $p=0,228$ oraz istotna statystycznie dla KZH: $p=0,033^3$).

Interpretacja

Uzyskane wyniki sugerują, iż w badanych grupach związki ciemnych stron osobowości z heroizmem są odmienne. W grupie *ogólnej* psychopatia subkliniczna korelowała z heroizmem (KZH i AFI) dodatnio. Korelacje między tymi zmiennymi były nieistotne w grupie *zawodów*. Korelacje dodatnie potwierdzają rezultaty uzyskane w badaniach SMITH I IN. (2013) oraz są spójne z koncepcją LYKKENA (1982), według której posiadanie osobowości psychopatycznej może prowadzić zarówno do zachowań agresywnych, jak i heroiczych.

Korelacje nieistotne w grupie *zawodów* mogą mieć swoje źródło w niewielkiej użyteczności wyniku ogólnego psychopatii w ujęciu triarchicznym w tej grupie, co wynikało prawdopodobnie ze słabych powiązań między nim a jedną z jego składowych. Zuchwałość w grupie *zawodów* (w porównaniu z grupą *ogólną*) była dużo słabiej powiązana z wynikiem ogólnym psychopatii ($r=0,288$, $p<0,001$ vs $r=0,608$, $p<0,001$). Zgodnie z literaturą zuchwałość jest najbardziej użyteczna w pomiarze psychopatii w populacji ogólnej i nie należy oczekiwać

¹ W obu grupach współczynniki korelacji między wynikiem ogólnym AFI i Przywództwem oszacowane zostały z użyciem innych miar: w grupie *ogólnej* było to r -Pearsona, a dla grupy *zawodów* – τ -Kendalla. Dla zwiększenia precyzji obliczeń oraz chcąc porównywać w obu grupach te same miary korelacji, porównano różnice między oszacowaniem za pomocą r -Pearsona. Stąd, dla grupy *zawodów*, do testu istotności różnic w zakresie współczynników korelacji podstawiono wartość: $r=0,199$.

² Podobnie jak w przypadku opisanym powyżej, dla zwiększenia precyzji obliczeń oraz chcąc porównywać w obu grupach te same miary korelacji, porównano różnice między oszacowaniem za pomocą r -Pearsona. Stąd, dla grupy *zawodów*, do testu istotności różnic w zakresie współczynników korelacji podstawiono wartość: $r=0,145$.

³ Porównywano wartości współczynników korelacji τ -Kendalla, które zostały wyliczone jako podstawowa miara korelacji w obu grupach.

wysokich powiązań tego czynnika z miarami psychopatii służącymi do oceny psychopatii w próbach klinicznych (LILIENFELD I IN., 2016b). Zuchwałość jest komponentem świadczącym o stosunkowo dobrym przystosowaniu społecznym i stoi w opozycji do bezduszności i rozhamowania, co staje się widoczne dopiero w badaniu specyficznych grup – takich jak przedstawiciele *zawodów*. Inne zależności między składowymi psychopatii przedstawiono w tabeli A17 i A18 (aneks).

Zgodnie z oczekiwaniami zuchwałość w obydwu grupach badawczych korelowała dodatnio z wynikami ogólnymi heroizmu w KZH i AFI. Zachowania heroiczne mogą być zatem związane z zuchwałą dzielnością, przejmowaniem kontroli nad sytuacją i chętnym wcielaniem się w rolę nieustraszonego lidera (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009). Ze względu na ograniczoną ilość miejsca w tym opracowaniu nie dokonano szczegółowej analizy dotyczącej rodzajów heroizmu, choć wnosiłaby ona nowe informacje. Warto jednak zwrócić uwagę, iż zależności między zuchwałością a typami heroizmu były w obydwu grupach podobne i dotyczyły typów heroizmu opartych na aktywności. Odporność, sprężystość psychiczna, dobre radzenie sobie ze stresem oraz optymizm ułatwiają osobom zuchwałym skuteczne funkcjonowanie w sytuacjach skrajnie wymagających (PATRICK I IN., w druku), co może powodować, iż osoby te są heroiczne, gdy wymaga to wysokiego dynamizmu, żwawości i wiary w powodzenie działań.

Wyniki dotyczące zależności między heroizmem a rozhamowaniem nie były zgodne – w grupie *ogólnej* uzyskano zależność dodatnią, a w grupie *zawodów* nie pojawiły się korelacje istotne. W dostępnych wynikach przeprowadzanych na ten temat badań zależności między heroizmem a rozhamowaniem określano jako niejednoznaczne (SMITH I IN., 2013). Otrzymane wyniki pokazały, iż osoby z grupy *ogólnej* mogą być heroiczne, jeśli brak im przezorności, są lekkomyślne, skłonne do ryzyka oraz impulsywne w działaniu (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; STANLEY, WYGANT, SELBOM, 2013). Słaba samoregulacja i brak świadomości potencjalnych konsekwencji ryzykowania mogą więc czasami prowadzić do heroizmu. Potencjalne przyczyny różnic między grupami mogą wynikać z braku odpowiedniego przeszkolenia osób z grupy *ogólnej*.

Choć nie przedstawiono w tej pracy szczegółowej analizy dotyczącej rodzajów heroizmu, to warto zauważyć, iż w grupie *ogólnej* zanotowano korelacje dodatnie między rozhamowaniem a heroizmem interwencyjnym i bohaterskim gorącym. Heroizm bohaterski gorący polega na obronie innych przed agresywnymi napastnikami i angażowaniu się w sytuacje, których większość osób unika (np. bójk), więc osoby rozhamowane być może wykazują ten typ heroizmu z powodu niskiej tolerancji na frustrację i łatwości reagowania agresywnego (PATRICK, FOWLES, KRUEGER, 2009; PATRICK, 2010). Interesujące jest, że w grupie *zawodów*

rozhamowanie korelowało ujemnie z heroizmem empatycznym, więc w tej grupie rozhamowanie nie sprzyja udzielaniu pomocy osobom cierpiącym.

Narcyzm subkliniczny w obydwu badanych grupach korelował dodatnio z ogólnym heroizmem, co może być związane z jego pozytywnymi charakterystykami. Takie cechy sytuacji heroicznej, jak: szybkość i trafność działania pod presją czasu, działanie publiczne, wymóg zachowania ochoczego, a nie dokładnego decydują o szczególnych predyspozycjach osób narcystycznych do działania heroicznego, głównie ze względu na to, iż skuteczność ich działania ulega w opisanych okolicznościach zwielokrotnieniu (JONES, PAULHUS, 2011a). Narcyzm był predyktorem impulsywności funkcjonalnej (JONES, PAULHUS, 2011b; MALESZA, OSTASZEWSKI, 2016), a więc działania szybkiego, adekwatnego i dostosowanego precyzyjnie do wymogów określonej chwili. Inne wyniki uwypuklające stymulujący wpływ narcyzmu na pojawianie się zachowań heroicznych uzyskano w analizie skupień (zob. rozdział 5.4.5).

Zależności dodatnie między heroizmem a samowystarczalnością oraz przywództwem (komponentami narcyzmu) są spójne w obydwu grupach. Samowystarczalność i przywództwo mogą być związane z heroizmem *in genere* – niezależnie od grupy badawczej, ze względu na wymiar narcyzmu, który tworzą, czyli aktywny, pozytywny, związany ze skłonnością do obejmowania przywództwa, odpornością psychiczną, zaufaniem do siebie i wiarą w siebie. Osoby samowystarczalne mogą łatwiej radzić sobie w sytuacjach heroicznych, ponieważ wierzą w swój sukces, mają wysoką potrzebę osiągnięć, są silnie skoncentrowane na problemie, a nie na emocjach, kontrolują swoje zachowanie i są nie tylko niezależne od innych ludzi, ale wręcz nie liczą się z ich zdaniem (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). Być może wynika to z etiologii narcyzmu – obecnego od dzieciństwa przekonania jednostki o tym, iż jedyną osobą, która może zapewnić jej powodzenie w danej sytuacji, jest ona sama.

Analizy szczegółowe dotyczące podskal nie są przedstawione z uwagi na ograniczoną objętość niniejszej pracy, jednak warto zwrócić uwagę na jeden z nich, spójny w obu grupach wynik – brak korelacji samowystarczalności z heroizmem światopoglądowym gorącym. Ten typ heroizmu nie odnosi się do zachowania względem osób, lecz ma na celu walkę o abstrakcyjny system wartości lub walkę z systemem (manifestacje, demonstracje, marsze). Może to oznaczać, iż silny indywidualizm i niezależność od społecznych standardów regulacji u osób o wysokiej samowystarczalności hamują współdziałanie w grupie i utożsamianie się z kolektywnymi wartościami. Samowystarczalność była w poprzednich badaniach dodatnio skorelowana z satysfakcją z życia i dobrostanem psychicznym, zatem osoby samowystarczalne mogą też nie dostrzegać potrzeby zmiany systemowej (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

IV.2. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom komponentu psychopatii subklinicznej: bezduszości.

Grupa ogólna

W grupie *ogólnej* między heroizmem ogólnym a bezduszością nie zaobserwowano istotnych statystycznie zależności, a więc hipoteza IV.2 nie została potwierdzona.

Bezduszość korelowała w tej grupie istotnie i ujemnie z heroizmem powinnościowym i empatycznym oraz heroizmem finansowym. Warto jednak zauważyć, iż, choć pozostałe związki nie były istotne statystycznie, to jednak przyjmowały konsekwentnie trend ujemny.

Grupa zawodów

W grupie *zawodów* zaobserwowano ujemną, słabą korelację bezduszości jedynie z heroizmem mierzonym za pomocą KZH, można więc stwierdzić, iż hipoteza IV.2 w grupie zawodów została częściowo potwierdzona.

Bezduszość była w tej grupie istotnie ujemnie powiązana z heroizmem powinnościowym, empatycznym oraz heroizmem finansowym. Korelowała też ujemnie z heroizmem światopoglądowym chłodnym.

Interpretacja

Wyniki dotyczące zależności między bezduszością a heroizmem są odmienne w badanych grupach – w grupie *ogólnej* nie zaobserwowano istotnych związków bezduszości z heroizmem, a w grupie *zawodów* pojawiła się korelacja ujemna z heroizmem w KZH. Może to wynikać z takich cech osób bezdusznych, jak: skłonność do negatywnego afektu, słabe wykonanie w sytuacjach, w których wymagane jest utrzymanie uwagi i brak elastyczności w adaptowaniu się do środowiska. Osoby bezduszne nie są wrażliwe i nie są zdolne do heroizmu opartego na empatii, co najprawdopodobniej wynika z ich deficytów w zdolności do empatii i rozpatrywania cierpienia jedynie w wymiarze intelektualnym (ALI, CHAMORRO-PREMUZIC, 2010; SELLBOM, PHILLIPS, 2013; STANLEY, WYGANT, SELLBOM, 2013). Należy jednak zaznaczyć, iż wyniki otrzymane w niniejszej pracy sugerują, że w przypadku niektórych typów heroizmu bezduszość nie musi obniżać tendencji do heroicznego zachowania (zob. analiza prototypów rozdział 5.4.5).

IV.3. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom ekstrawersji i otwartości na doświadczenie.

Grupa ogólna

W grupie *ogólnej* ekstrawersja korelowała z poziomem heroizmu dodatnio. Związki o podobnej sile zaobserwowano zarówno w odniesieniu do wyników ogólnych w AFI, jak i KZH. Taki sam kierunek zależności zaobserwowano w odniesieniu do otwartości na doświadczenie, która była dodatnio skorelowana z heroizmem mierzonym AFI oraz KZH. Mając to na uwadze, można uznać, iż w grupie ogólnej hipoteza IV.3 została potwierdzona.

Dodatkowo, ekstrawersja korelowała także istotnie ze wszystkimi podskalami AFI oraz typami heroizmu w KZH (z wyjątkiem heroizmu światopoglądowego gorącego i chłodnego), najsilniej zaś – z heroizmem interwencyjnym. Otwartość była powiązana w AFI z heroizmem empatycznym oraz typami heroizmu w KZH: interwencyjnym, światopoglądowym gorącym, finansowym, bohaterskim chłodnym i światopoglądowym chłodnym, przy czym z tym ostatnim z podtypów najsilniej.

Grupa zawodów

W grupie *zawodów* ekstrawersja korelowała istotnie i dodatnio z ogólnym poziomem heroizmu. Związki o podobnej sile obserwować można było zarówno w odniesieniu do wyników ogólnych w AFI, jak i KZH. Podobny kierunek zależności zaobserwowano w odniesieniu do otwartości na doświadczenie, które było skorelowane słabo, lecz istotnie z heroizmem mierzonym AFI oraz KZH, a więc hipoteza IV.3 w grupie *zawodów* została potwierdzona.

Dodatkowo ekstrawersja korelowała także istotnie z podskalami AFI: heroizmem powinnościowym, empatycznym i interwencyjnym oraz heroizmem finansowym i światopoglądowym chłodnym w KZH. Otwartość była w tej grupie powiązana z podskalami AFI: heroizmem powinnościowym i empatycznym oraz typami heroizmu w KZH: światopoglądowym gorącym i chłodnym.

Interpretacja

Zgodnie z oczekiwaniami w obydwu grupach badawczych ekstrawersja korelowała dodatnio z heroizmem ogólnym, co oznacza, iż więcej zachowań heroicznych zgłaszały osoby o takich cechach ekstrawertycznych, jak: dynamizm, pewność siebie, dobre radzenie sobie w sytuacjach stresujących i dążenie do zwracania na siebie uwagi (ASHTON, LEE, PAUNONEN, 2002; ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org; SOMERFIELD, McCRAE, 2000).

Ekstrawersja przejawia się szczególnie w kontekście społecznym i dotychczas łączona była z towarzyskością, sytuacjami publicznych przemówień itp. (ASHTON, LEE, 2009; [---

123](http://www.he-</p></div><div data-bbox=)

xaco.org). Najczęściej wskazuje się sytuacje społeczne, które wprowadzają pozytywny kontekst emocjonalny. Niniejsze badania pokazały jednak, iż, pomimo powiązania ekstrawersji z optymizmem, pozytywnym afektem i entuzjazmem, osoby ekstrawertyczne częściej angażowały się także w sytuacje związane z negatywnymi emocjami (heroiczne). Ponadto w grupie ogólnej ekstrawersja korelowała istotnie z typami heroizmu, którym towarzyszą zwykle silne przeżycia, co sugeruje możliwość kompensowania przez aktywność niższego pobudzenia korowego (CERVONE, PERVIN, 2011).

W grupie *zawodów* nie odnotowano takich samych mechanizmów – ekstrawersja nie korelowała istotnie z typami heroizmu opartymi na aktywności, czyli bohaterskim oraz interwencyjnym.

W obydwu grupach badawczych otwartość korelowała dodatnio z heroizmem ogólnym, co można wyjaśnić wrażliwością osób z wysokim poziomem tej cechy na otaczający świat, ale też zainteresowaniem niecodziennymi rozwiązaniami i niekonwencjonalnymi zachowaniami. Osoby otwarte, podejmując zachowania heroiczne, raczej będą pomysłowe i non-konformistyczne, co powinno ułatwiać nietypowe rozwiązywanie złożonych problemów. Niekonwencjonalność może stać w opozycji do zachowań uznawanych za bezpieczne. Przy wysokiej otwartości zmienia się też percepcja ryzyka, co przypuszczalnie ułatwia odważne zachowania (HANNAH I IN. 2007).

Choć w ramach tej pracy nie są analizowane zależności szczegółowe, to warto zauważyć, iż otwartość w obydwu grupach była powiązana najsilniej z heroizmem światopoglądowym, co oznacza, iż osoby otwarte częściej, w porównaniu do osób o niższej otwartości, angażują się w aktywną obronę w imię wartości i przekonań.

IV.4. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom emocjonalności i ugodowości.

Grupa *ogólna*

Zgodnie z oczekiwaniami w grupie *ogólnej* stwierdzono istotną negatywną korelację między ogólnym poziomem heroizmu a emocjonalnością (w stosunku do wyniku KZH). Związek emocjonalności z heroizmem mierzonym przez AFI miał kierunek ujemny, jednak nie był on istotny statystycznie. Ugodowość nie była skorelowana istotnie z żadnym z wyników ogólnych heroizmu, a więc hipoteza IV.4 w grupie *ogólnej* została jedynie częściowo potwierdzona.

Analiza relacji między podskalami heroizmu a badanymi zmiennymi ujawniła, iż emocjonalność była ujemnie skorelowana z podtypami heroizmu: interwencyjnym i bohaterskim

w AFI oraz bohaterskim gorącym i chłodnym w KZH. Zależność z heroizmem bohaterskim gorącym była najsilniejsza. Ugodowość była istotnie ujemnie skorelowana z heroizmem interwencyjnym (AFI) oraz z heroizmem bohaterskim gorącym, jednak zależności te były słabe.

Grupa zawodów

W grupie *zawodów* emocjonalność była ujemnie skorelowana z ogólnym poziomem heroizmu, zarówno w AFI, jak i KZH. Ugodowość nie była istotnie powiązana z żadnym z wymienionych wyników ogólnych, a więc w grupie zawodów hipoteza hipoteza IV.4 została jedynie częściowo potwierdzona w wymiarze dotyczącym emocjonalności.

Analiza w podskalach wykazała, iż emocjonalność była skorelowana także z typami heroizmu w AFI: bohaterskim i empatycznym oraz podskalami KZH: heroizmem bohaterskim gorącym i chłodnym. Ugodowość była dodatkowo skorelowana jedynie z heroizmem finansowym. Związek między zmiennymi był słaby, ale korelacja miała kierunek dodatni, a więc odwrotny do oczekiwanego.

Interpretacja

Zgodnie z oczekiwaniami, emocjonalność korelowała ujemnie w obydwu grupach z wynikiem ogólnym heroizmu. Otrzymany wynik może oznaczać, iż, niezależnie od rozpatrywanej grupy badawczej, podejmowaniu zachowań heroicznych nie sprzyja wysoki poziom emocjonalności. W sytuacjach silnie stresujących osoby emocjonalne mogą wykazywać strach przed bólem fizycznym i być bierne (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org; VOLLRATH, TORGERSEN, 2000).

Analiza zależności wykazała interesującą różnicę między grupami – jedynie w grupie *zawodów* emocjonalność korelowała ujemnie z heroizmem empatycznym, zatem im bardziej osoba jest heroiczna w pomocy osobom cierpiącym, tym mniej jest emocjonalna. Może być to związane ze specyfiką wykonywania zawodów prospołecznych, w których nieemocjonalna pomoc ludziom cierpiącym jest wpisana w obowiązki zawodowe i przekłada się na zachowania w czasie wolnym od pracy.

Wbrew oczekiwaniom, ugodowość nie była powiązana z wynikami ogólnymi heroizmu w obydwu grupach badawczych, co może oznaczać, iż poziom ugodowości nie ma znaczenia dla heroizmu. Analiza zależności między typami heroizmu a ugodowością ujawniła jednak ciekawą zależność – w grupie *ogólnej* zauważono statystyczny trend ujemny oraz korelacje ujemne ugodowości z heroizmem bohaterskim gorącym i interwencyjnym. Być

może ugodowość w pewnym stopniu hamuje wymienione zachowania heroiczne za sprawą konformistycznego dostosowywania się do niereagującego otoczenia.

Interpretacja wyników, w przypadku których nie postawiono hipotez kierunkowych – związku heroizmu z uczciwością i sumiennością

W obydwu grupach heroizm ogólny nie korelował istotnie z uczciwością. Zatem, niezależnie od grupy, zachowania heroiczne prawdopodobnie nie wchodzą w skład zachowań będących manifestacją prospołeczności osób uczciwych. Uczciwość to czynnik osobowości najsilniej związany z moralnością oraz odzwierciedlający prostolinijność i skromność (LEE, ASHTON, 2014). Co ciekawe, uczciwość korelowała w grupie *ogólnej* ujemnie z heroizmem interwencyjnym i bohaterskim gorącym (w innych typach heroizmu statystyczny trend zależności również był ujemny). Przeprowadzone badania pokazały, iż uczciwość, pomimo obecności komponentów moralnych wpisanych w tę cechę, może jednak utrudniać obronę innych ludzi, być może ze względu na niechęć do używania siły fizycznej lub szacunek odczuwany względem prywatności czyjegoś życia, nawet jeśli występuje w nim przemoc.

W obydwu grupach sumienność nie była skorelowana z ogólnym heroizmem, co może sugerować, iż analityczne i racjonalne podejmowanie decyzji, a także pilność, roztropność i dobra organizacja nie są istotne w heroizmie. Interesujące jest, iż w grupie *zawodów* sumienność korelowała dodatnio z heroizmem finansowym, bohaterskim chłodnym oraz światopoglądowym chłodnym, a więc niektóre typy heroizmu mogą być związane z ostrożnością, racjonalnym analizowaniem konsekwencji i niechęcią do popełniania błędów (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org).

V. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu?

Hipoteza V. Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu.

W ramach hipotezy głównej sformułowano dwie hipotezy szczegółowe V.1 i V.2.

V.1. Im wyższy poziom heroizmu, tym wyższy poziom poszukiwania doznań, impulsywności funkcjonalnej i wrażliwości na nagrodę.

Grupa ogólna

W grupie *ogólnej* wyniki wskazały na istnienie istotnych dodatnich korelacji między ogólnym poziomem heroizmu mierzonym za pomocą AFI i KZH a poszukiwaniem doznań, im-

pulsywnością funkcjonalną oraz wrażliwością na nagrodę. Na tej podstawie można uznać, iż w grupie *ogólnej* hipoteza V.1 została potwierdzona.

Analiza zależności między podskalami wykazała, iż poszukiwanie doznań było powiązane z heroizmem interwencyjnym, empatycznym i bohaterskim oraz bohaterskim gorącym i chłodnym. Najsilniejszy związek zauważono między poszukiwaniem doznań a heroizmem bohaterskim gorącym. Zaobserwowano również dodatnie korelacje między impulsywnością funkcjonalną a wszystkimi typami heroizmu, poza empatycznym, światopoglądowym gorącym i chłodnym oraz finansowym. Najsilniejszy związek impulsywności funkcjonalnej zaobserwowano w odniesieniu do heroizmu bohaterskiego gorącego ($r=0,236$). Wrażliwość na nagrodę była dodatnio skorelowana z niektórymi typami heroizmu: interwencyjnym, bohaterskim chłodnym i gorącym oraz światopoglądowym chłodnym. Najsilniejsze związki zaobserwowano pomiędzy wrażliwością na nagrodę a heroizmem bohaterskim gorącym ($r=0,287$). W stosunku do impulsywności dysfunkcjonalnej nie postawiono hipotezy kierunkowej, jednak zaobserwowano w grupie *ogólnej* słabe dodatnie związki impulsywności dysfunkcjonalnej z heroizmem interwencyjnym i bohaterskim gorącym.

Grupa zawodów

W grupie *zawodów* nie zaobserwowano istotnych związków pomiędzy poziomem heroizmu a poszukiwaniem doznań i wrażliwością na nagrodę. Impulsywność funkcjonalna była istotnie i dodatnio skorelowana z ogólnym poziomem heroizmu. W grupie *zawodów* hipoteza V.1 uzyskała jedynie częściowe potwierdzenie w odniesieniu do impulsywności funkcjonalnej.

Analiza zależności między podskalami heroizmu a zmiennymi pokazała, iż impulsywność funkcjonalna korelowała ze wszystkimi typami heroizmu istotnie, poza heroizmem bohaterskim w AFI i światopoglądowym gorącym w KZH. W odniesieniu do wrażliwości na nagrodę zaobserwowano słabe dodatnie korelacje z heroizmem interwencyjnym i bohaterskim gorącym. W stosunku do impulsywności dysfunkcjonalnej nie postawiono hipotezy kierunkowej, jednak analiza szczegółowa wskazała na statystycznie istotne ujemne związki między tą zmienną a wynikiem ogólnym heroizmu w KZH oraz typami heroizmu: empatycznym, finansowym i światopoglądowym chłodnym.

Interpretacja

Analiza korelacji wykazała, że między grupami wystąpiły różnice w zależnościach między ogólnym heroizmem a poszukiwaniem doznań – w grupie *ogólnej* poszukiwanie doznań ko-

relowało dodatnio z ogólnym heroizmem, a w grupie *zawodów* zmienne nie korelowały ze sobą istotnie.

Uzyskane korelacje dodatnie podobne są do rezultatów innych badań (SMITH I IN., 2013) i sugerują, iż sytuacje heroiczne mogą znajdować się w szerszym spektrum sytuacji społecznych, do których dążą osoby silnie poszukujące doznań. Poszukiwanie doznań jest zatem widoczne nie tylko na najprostszym poziomie behawioralnym, jak np. preferowanie ostrego jedzenia (BYRNES, HAYES, 2016), ale też na bardziej złożonym poziomie, jak właśnie heroizm.

Brak korelacji heroizmu z poszukiwaniem doznań w grupie *zawodów* może przypuszczać nie wynikać z doświadczania w codziennej pracy sytuacji ekstremalnych i zaskakujących. Różnice między grupami wynikają prawdopodobnie z tego, iż przedstawiciele grupy *zawodów* nie muszą poszukiwać doznań – są one wpisane w ich pracę i przynależą co codziennie wypełnianych obowiązków zawodowych. Dostępne dane empiryczne nie opisują mechanizmu poszukiwania doznań w następujących po sobie sekwencjach – praca zawodowa i czas wolny. Wyjaśnienie takich wyników wymagałoby odwołania się do neurobiologii poszukiwania doznań, zarówno do długości trwania optymalnego poziomu pobudzenia (ZUCKERMAN, 1994), jak i do mechanizmu wydzielania dopaminy w mózgu (NORBURY, 2013). Odpowiedź na to pytanie przekracza ramy niniejszej pracy.

Zgodnie z oczekiwaniami, w obydwu grupach badawczych zaobserwowano dodatnie zależności między impulsywnością funkcjonalną a heroizmem, co wspiera stanowisko ujmujące heroizm przede wszystkim w kategoriach impulsywnej reakcji na sytuację (HARVEY, ERDOS, TURNBULL, 2009), wymagającej umiejętności działania szybkiego i skoncentrowanego na danej chwili (SMILLIE, JACKSON, 2006). Ten rodzaj efektywnego zachowania jest podejmowany wtedy, gdy może przynieść korzyści dla podmiotu (DICKMAN, 1990; zob. VIGIL-COLET, 2007).

Nie zaobserwowano spójnych wyników w analizowanych grupach w zakresie zależności między wrażliwością na nagrodę a ogólnym heroizmem – w grupie *ogólnej* wrażliwość na nagrodę korelowała dodatnio z ogólnym heroizmem, a w grupie *zawodów* korelacje nie były istotne statystycznie. Jedynie w grupie *ogólnej* osoby o wyższej wrażliwości na nagrodę zgłaszały więcej zachowań heroicznych, co pozwala przypuszczać, że ta cecha sprzyja podejmowaniu takich zachowań. W grupie *zawodów* korelacje wrażliwości na nagrodę z heroizmem ogólnym nie były istotne statystycznie, jednak były istotne i dodatnie w przypadku zależności z heroizmem bohaterskim gorącym oraz interwencyjnym. Wymienione typy heroizmu korelują dodatnio z wrażliwością na nagrodę także w grupie *ogólnej*, co może oznaczać, iż

są one w pewnym stopniu uwarunkowane biologicznie ze względu na to, iż wrażliwość na nagrodę odzwierciedla neurobiologiczny układ dążenia BAS (CARVER, WHITE, 1994).

Interpretacja wyników, względem których nie postawiono hipotez kierunkowych – impulsywność dysfunkcjonalna

W grupie *ogólnej* nie zaobserwowano istotnych korelacji między heroizmem ogólnym a impulsywnością dysfunkcjonalną, jednak w grupie *zawodów* skorelowana była ona słabo, ujemnie z heroizmem w KZH. Analizy szczegółowe wskazują, iż dyspozycja do reagowania z ograniczoną samokontrolą może być w grupie *ogólnej* powiązana dodatnio z heroizmem, ale jedynie interwencyjnym i bohaterским gorącym. W grupie *zawodów* brak roztropności i niezdolność do przewidywania konsekwencji działań mogą w pewnym stopniu utrudniać zachowanie heroiczne typu empatycznego, finansowego i światopoglądowego.

V.2. Im wyższy poziom heroizmu, tym niższy poziom wrażliwości na karę i lęku-cechy.

Grupa ogólna

W grupie *ogólnej*, zgodnie z przewidywaniami, zaobserwowano ujemny kierunek zależności między wrażliwością na karę i heroizmem. Między lękiem-cechą a heroizmem ogólnym nie zanotowano istotnych zależności, a więc w grupie *ogólnej* hipoteza V.2 została jedynie częściowo potwierdzona w stosunku do wrażliwości na karę.

Analiza podskal umożliwiła uzyskanie dodatkowych informacji. Istotnie statystycznie zależności ujemne z wrażliwością na karę zanotowano dla podskal AFI – heroizmu interwencyjnego i bohaterskiego oraz heroizmu w KZH – interwencyjnego, bohaterskiego gorącego i chłodnego. Najsilniejsze związki występowały między wrażliwością na karę oraz heroizmem interwencyjnym. Ujemne korelacje zaobserwowano między lękiem-cechą a heroizmem bohaterским chłodnym. Lęk-cecha nie korelował z innymi typami heroizmu.

Grupa zawodów

W grupie *zawodów* nie zaobserwowano związków między ogólnym poziomem heroizmu a wrażliwością na karę i lękiem-cechą, a więc w tej grupie hipoteza V.2 nie została potwierdzona.

Analiza podskal pokazała, iż ujemny słaby kierunek zależności zaobserwowano między lękiem-cechą a heroizmem światopoglądowym chłodnym. Lęk-cecha nie korelował z innymi miarami heroizmu w tej grupie.

Interpretacja

W zakresie korelacji między wrażliwością na karę a heroizmem ogólnym wyniki między grupami nie były spójne (choć trend statystyczny był ten sam) – w grupie *ogólnej* związku między zmiennymi były ujemne a w grupie *zawodów* – nie były istotne. Jedynie w grupie *ogólnej* wrażliwość na karę może być związana z aktywowaniem w sytuacjach heroicznych zachowań unikających i hamujących reakcję w momencie zbliżania się do niebezpieczeństwa. Dzieje się tak ze względu na potencjalnie zagrażające dla jednostki rezultaty zachowań heroicznych (CORR, 2016). Badany heroizm jest związany z konkretnym zagrożeniem zasobów indywidualnych: zdrowia, dóbr materialnych, pozycji społecznej, zgodności z własnym systemem wartości. Osoby, u których rozwinięta jest silna wrażliwość na karę, mogą prezentować automatyczną zdolność do uwzględniania wskazówek sytuacyjnych i wycofywać się dzięki właściwej ocenie zagrożenia (CARVER, WHITE, 1994).

Korelacje heroizmu ogólnego z lękiem-cechą nie były istotne w obydwu grupach, jednak interesujące zależności pojawiły się między lękiem a typami heroizmu. W grupie *ogólnej* były to ujemne korelacje lęku z heroizmem bohaterskim chłodnym, a w grupie *zawodów* – ujemne korelacje lęku z heroizmem światopoglądowym chłodnym. Heroizm bohaterski chłodny oznacza działania ratunkowe względem obcych ludzi, polegające na obronie przed siłami większymi niż człowiek (ogień, pojazd). Dane empiryczne sugerują, iż wysoki lęk współwystępuje z mniejszą skłonnością do podejmowania ryzyka w warunkach wysokiej niepewności rezultatów (MANER I IN., 2007; SMITH, EBERT, BROMAN-FULKS, 2016). Heroizm bohaterski chłodny cechuje się najniższym prawdopodobieństwem powodzenia ze wszystkich typów, więc im bardziej osoba jest nastwiona lękowo, tym mniej prezentuje zachowań heroicznych o dużej niepewności rezultatów. W heroizmie światopoglądowym chłodnym ryzykowane są zasoby w postaci pozycji w grupie. Najprawdopodobniej osoby z grupy *zawodów* – przy wysokim lęku – są mniej skłonne do zachowań heroicznych zagrażających ich roli społecznej i mogą wtedy spozstrzegać straty jako większe (MITTE I IN., 2007). Analiza wyników wykazała, iż częstotliwość podejmowania zachowań heroicznych może być powiązana z rodzajem potencjalnie zagrożonych zasobów.

VI. Czy cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu?

Hipoteza VI. Cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.

Celem zweryfikowania hipotezy VI, dotyczącej możliwości przewidywania poziomu heroizmu na podstawie zmiennych osobowościowo-temperamentalnych, w każdej grupie badaw-

czej przeprowadzono analizę regresji liniowej. Predyktory wyodrębnione na podstawie przeprowadzonej uprzednio analizy korelacji wprowadzono do modelu metodą regresji krokowej postępującej, począwszy od predyktora najbardziej znaczącego dla zmiennej wyjaśnianej. Metoda ta pozwala na maksymalizację potencjału wyjaśniającego modelu przy jednoczesnym wykluczeniu z modelu predyktorów nieistotnych statystycznie (zob. FIELD, 2016). Ostatecznie dla każdej grupy stworzono dwa modele regresji dla wyników ogólnych w AFI i KZH.

Grupa ogólna

Najpierw stworzono model regresji dla wyniku ogólnego w AFI. W pierwszym kroku predyktorem była samowystarczalność, w drugim kroku wprowadzono dodatkowo impulsywność funkcjonalną. Predyktory takie, jak: psychopatia subkliniczna, zuchwałość, narcyzm subkliniczny, przywództwo, ekstrawersja, otwartość, wrażliwość na nagrodę, wrażliwość na karę i poszukiwanie doznań nie były istotne statystycznie. Wyniki regresji zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (AFI) w grupie ogólnej przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5. Regresja zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (AFI) w grupie ogólnej (n=236)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1	Samowystarczalność	0,095	0,095***	19,552 0,598	2,784 0,118	0,314***	25,55***
2	Samowystarczalność Impulsywność funkcjonalna	0,118	0,023*	16,452 0,459 0,211	3,088 0,133 0,094	0,242*** 0,156*	15,50***

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. *Skor. R^2* – skorygowany współczynnik determinacji, *ΔR^2* – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), *B* – surowa wartość współczynnika kierunkowego, *β* – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), *F* – wartość statystyki *F* (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wykazała na znaczenie dwóch spośród wprowadzonych predyktorów – dzięki nim możliwe było przewidywanie poziomu heroizmu mierzonego za pomocą AFI. Najsilniejszym predyktorem był komponent narcyzmu subklinicznego – samowystarczalność, wyjaśniający prawie 10% wariacji heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzona została impulsywność funkcjonalna, która tłumaczyła 2% wariacji. Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z poziomem heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie około 12% wariacji zmiennej wyjaśnianej. Model był dobrze dopasowany do danych

($F=15,50, p<0,001$). Model spełniał założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były z sobą skorelowane ($VIF=1,278$, tolerancja: 0,783), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności. Następnie stworzono model regresji dla wyniku ogólnego z KZH. W pierwszym kroku predyktorem była samowystarczalność, w drugim kroku wprowadzono dodatkowo otwartość, a w trzecim – rozhamowanie. Predyktory takie, jak: psychopatia subkliniczna, zuchwałość, narcyzm subkliniczny, domaganie się podziwu, przywództwo, emocjonalność, ekstrawersja, wrażliwość na nagrodę, wrażliwość na karę, impulsywność funkcjonalna i poszukiwanie doznań nie były istotne statystycznie. Wyniki regresji zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (KZH) przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6. Regresja zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (KZH) w grupie ogólnej ($n=236$)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1	Samowystarczalność	0,147	0,147***	20,228	4,275	0,388***	41,31***
				1,167	0,182		
2	Samowystarczalność Otwartość	0,177	0,030**	8,850	5,605	0,354*** 0,185**	26,10***
				1,065	0,182		
				0,428	0,140		
3	Samowystarczalność Otwartość Rozhamowanie	0,203	0,026**	-1,362	6,517	0,364*** 0,189** 0,172**	20,85***
				1,094	0,179		
				0,437	0,138		

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. Skor. R^2 – skorygowany współczynnik determinacji, ΔR^2 – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wykazała znaczenie trzech spośród wprowadzonych predyktorów, dzięki którym możliwe było przewidywanie poziomu heroizmu mierzonego za pomocą KZH. Najsilniejszym predyktorem okazała się samowystarczalność, wyjaśniająca prawie 15% wariacji heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzone zostały otwartość oraz rozhamowanie. Każdy z dwóch ostatnich predyktorów wносił do modelu ok. 3% wariacji wyjaśnionej. Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z poziomem heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie ok. 20% wariacji zmiennej wyjaśnionej. Model był dobrze dopasowany do danych ($F=20,85, p<0,001$). Model spełniał założenia

dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były z sobą skorelowane ($VIF=1,004$, tolerancja: 0,996), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności.

Mając na uwadze powyższe wyniki, można uznać, że hipoteza VI w grupie *ogólnej* została częściowo potwierdzona z uwagi na to, iż jedynie częściowo zmienne osobowościowe i temperamentalne, których istotne powiązania z heroizmem przewidywano w poprzednich hipotezach, okazały się istotne i mogły zostać uznane za predyktory heroizmu.

Grupa zawodów

Najpierw stworzono model regresji dla wyniku ogólnego w AFI. W pierwszym kroku predyktorem była zuchwałość, w drugim kroku wprowadzono dodatkowo otwartość. Predyktory takie, jak: narcyzm subkliniczny, domaganie się podziwu, przywództwo, samowystarczalność, emocjonalność, ekstrawersja i impulsywność funkcjonalna nie były istotne statystycznie. Wyniki regresji zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (AFI) w grupie *zawodów* przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7. Regresja zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (AFI) w grupie zawodów ($n=246$)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1	Zuchwałość	0,060	0,060***	15,969	5,825	0,252***	16,56***
				0,553	0,136		
2	Zuchwałość	0,072	0,012*	9,353	6,618	0,231***	10,51***
				0,506	0,137		
				Otwartość	0,288		

Adnotacje. Skor. R^2 – skorygowany współczynnik determinacji, ΔR^2 – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wskazała na znaczenie dwóch spośród wprowadzonych predyktorów. Dzięki nim możliwe było przewidywanie poziomu heroizmu mierzonego za pomocą AFI. Najsilniejszym predyktorem okazała się zuchwałość, wyjaśniająca 6% wariacji heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzona została otwartość, która tłumaczyła 1% wariacji. Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z poziomem heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie ok. 7% wariacji zmiennej wyjaśnianej. Model był dobrze dopasowany do danych ($F=10,51$, $p<0,001$). Model spełniał założenia dla

modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były ze sobą skorelowane ($VIF=1,029$, tolerancja: 0,972), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności. Następnie stworzono model regresji dla wyniku ogólnego z KZH. W pierwszym kroku predyktorem była zuchwałość, w drugim kroku wprowadzono dodatkowo otwartość. Predyktory takie, jak: bezduszność, narcyzm subkliniczny, przywództwo, samowystarczalność, emocjonalność, ekstrawersja, impulsywność funkcjonalna oraz impulsywność dysfunkcjonalna nie były istotne statystycznie. Wyniki regresji zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (KZH) przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8. Regresja zmiennych osobowościowo-temperamentalnych względem poziomu heroizmu (KZH) w grupie zawodów ($n=246$)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1	Zuchwałość	0,065	0,065***	23,806	7,786		16,84***
				0,745	0,182	0,254***	
2				14,865	8,844		10,71***
	Zuchwałość	0,081	0,016*	0,681	0,183	0,232***	
	Otwartość			0,389	0,187	0,130*	

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. Skor. R^2 – skorygowany współczynnik determinacji, ΔR^2 – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wykazała znaczenie dwóch spośród wprowadzonych predyktorów. Dzięki nim możliwe było przewidywanie poziomu heroizmu mierzonego za pomocą KZH. Najsilniejszym predyktorem okazała się ponownie zuchwałość, wyjaśniająca 6,5% wariacji heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzona została otwartość, która tłumaczyła niecały 1% wariacji. Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z poziomem heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie ok. 7% wariacji zmiennej wyjaśnianej. Model był dobrze dopasowany do danych ($F=10,71$, $p<0,001$). Model spełniał założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były ze sobą skorelowane ($VIF=1,029$, tolerancja: 0,972), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności.

Hipoteza VI w grupie zawodów została częściowo potwierdzona z uwagi na to, iż jedynie częściowo zmienne osobowościowe i temperamentalne, których istotne powiązania z heroizmem przewidywano w poprzednich hipotezach, okazały się istotnymi predyktorami heroizmu.

Interpretacja

Porównanie uzyskanych w analizie regresji wyników wskazuje, iż predyktory heroizmu w obydwu grupach różniły się.

W grupie *ogólnej* dla heroizmu w KZH predyktorami istotnymi były: samowystarczalność, otwartość i rozhamowanie, a dla heroizmu w AFI – samowystarczalność oraz impulsywność funkcjonalna. W grupie *zawodów* dla heroizmu w KZH i AFI predyktorami istotnymi były: zuchwałość i otwartość.

Najważniejszym predyktorem heroizmu w grupie *ogólnej* była zatem zmienna stanowiąca bardziej adaptacyjny aspekt narcyzmu, związana z wiarą we własne możliwości i niezależnością od innych. Heroizm można przewidywać w grupie *ogólnej* także na podstawie wrażliwości na świat, niekonwencjonalności, niezależności, lecz także niechęci do planowania, trudności z samodyscypliną i tendencji do niedostrzegania negatywnych konsekwencji ryzykowania (PATRICK I IN., 2009; DRISLANE I IN., 2014b). Warto zwrócić uwagę, iż niezależność i nieuwzględnianie zdania innych ludzi jest elementem wspólnym dla samowystarczalności i otwartości. Istotnymi predyktorami heroizmu w AFI były samowystarczalność oraz impulsywność funkcjonalna, co oznacza, iż, oprócz wiary we własne możliwości, w heroizmie liczy się także szybkość i sprawność działania, zwłaszcza wtedy, gdy jest to korzystne dla osoby.

Istotnymi predyktorami heroizmu w grupie *zawodów* były zuchwałość i otwartość, zatem specyficzne dla tej grupy jest przewidywanie poziomu heroizmu na podstawie poziomu bardziej adaptacyjnej składowej psychopatii subklinicznej.

Z porównania grup wynika, iż otwartość na doświadczenie była istotnym predyktorem heroizmu w obydwu grupach, co sugeruje uniwersalne znaczenie wrażliwości na otaczający świat w podejmowaniu zachowań heroicznych.

5.3.3. Zależności między postawą względem heroizmu a osobowością, motywacją do ryzyka i heroizmem.

VII. Czy istnieją zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości i motywacją do ryzyka?

Hipoteza VII. Istnieją istotne zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości i motywacją do ryzyka.

VII.1. Im bardziej pozytywna postawa względem heroizmu, tym wyższa uczciwość, sumienność i motywacja do ryzyka instrumentalnego.

Aby zweryfikować hipotezę główną oraz szczegółową, wyliczono współczynniki korelacji liniowej *r*-Pearsona oraz współczynniki korelacji rangowej *tau*-Kendalla, dla każdej z grup skonstruowano macierze korelacji.

Grupa ogólna

Tabela 9. Zależności między postawami względem heroizmu a cechami osobowości i motywacją do ryzyka w grupie ogólnej (*n*=236)

	PostHer	PostOP	PostPS
H	0,329***	0,245***	0,339***
E^a	0,039	0,047	0,005
X^a	0,058	0,028	0,085
A^a	0,086	0,029	0,132*
C	0,166***	0,129**	0,154***
O^a	0,154***	0,122**	0,159***
RStym^a	-0,048	-0,020	-0,079
RInst	0,158*	0,136*	0,138*

Adnotacje. H – uczciwość, E – emocjonalność, X – ekstrawersja, A – ugodowość, C – sumienność, O – otwartość. PostHer – postawa względem heroizmu, PostOP – postawa obowiązku i powinności, PostPS – postawa potrzeby społecznej

^a współczynnik tau-Kendalla

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Analiza korelacji wskazała na dodatnie korelacje między postawą względem heroizmu a uczciwością, sumiennością i motywacją do ryzyka instrumentalnego, a więc hipoteza VII.1 w grupie ogólnej została potwierdzona.

Analizując szczegółowe zależności między zmiennymi, można zauważyć, iż ogólna postawa względem heroizmu korelowała dodatnio także z otwartością, czego nie przewidywano, formułując hipotezy. Komponent postawy ogólnej – postawa obowiązku i powinności korelowała dodatnio z uczciwością, sumiennością, otwartością i motywacją do ryzyka instrumentalnego. Postawa potrzeby społecznej korelowała w podobny sposób – z uczciwością, sumiennością, otwartością i motywacją do ryzyka instrumentalnego oraz dodatkowo słabo z ugodowością.

Grupa zawodów

W poniższej tabeli przedstawiono zależności między postawami względem heroizmu a cechami osobowości i motywacją do ryzyka w grupie zawodów.

Tabela 10. Zależności między postawami względem heroizmu a cechami osobowości i motywacją do ryzyka w grupie zawodów (n=246)

	PostHer	PostOP	PostPS
H	0,297***	0,292***	0,195
E^a	-0,089*	-0,062	-0,092*
X^a	0,186***	0,179***	0,125**
A^a	0,156***	0,141**	0,134**
C^a	0,200***	0,210***	0,103*
O^a	0,126**	0,109*	0,096*
RStym	-0,046	-0,085	0,015
RInst	0,097	0,053	0,113

Adnotacje. H – uczciwość, E – emocjonalność, X – ekstrawersja, A – ugodowość, C – sumienność, O – otwartość. PostHer – postawa względem heroizmu, PostOP – postawa obowiązku i powinności, PostPS – postawa potrzeby społecznej

^a współczynnik tau-Kendalla

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Analiza korelacji wskazuje na istotne i dodatnie korelacje między postawą względem heroizmu a uczciwością i sumiennością. Nie zaobserwowano istotnych zależności między postawą względem heroizmu a motywacją do ryzyka instrumentalnego, a więc hipoteza VII.1 w grupie ogólnej została jedynie częściowo potwierdzona w stosunku do uczciwości i sumienności.

Analiza szczegółowa zależności wykazała, iż ogólna postawa względem heroizmu koreluje istotnie ze wszystkimi cechami osobowości w HEXACO. Były to korelacje dodatnie, jedynie emocjonalność korelowała ujemnie z ogólną postawą względem heroizmu – im wyższa była emocjonalność w badanej grupie, tym mniej pozytywna postawa względem heroizmu. Analiza nie wykazała istnienia istotnych statystycznie zależności pomiędzy postawą względem heroizmu a motywacją do podejmowania ryzyka. Analogiczne związki zaobserwowano w odniesieniu do szczegółowych komponentów postawy względem heroizmu. Postawa obowiązku i powinności korelowała istotnie dodatnio ze wszystkimi cechami osobowości

w HEXACO, natomiast postawa potrzeby społecznej korelowała istotnie ze wszystkimi cechami osobowości poza uczciwością (korelacje z emocjonalnością były ujemne).

Interpretacja

Wyniki dotyczące powiązania uczciwości z ogólną postawą względem heroizmu były takie same w obydwu grupach, można zatem przypuszczać, iż pozytywna postawa względem heroizmu jest bezpośrednio związana z pokorą, skromnością, szczerością i sprawiedliwością. Korelacje postawy względem heroizmu z uczciwością były najsilniejsze spośród wszystkich. Postawa względem heroizmu może być także pośrednio związana z towarzyszącymi uczciwości: niechęcią do łamania zasad, chęcią przestrzegania kontraktu społecznego i zgodną z dobrem ogółu realizacją norm społecznych (ASHTON, LEE, 2009; FIDDICK I IN., 2016; www.hexaco.org).

Wyniki dotyczące powiązania sumienności z ogólną postawą względem heroizmu były takie same w obydwu grupach, można zatem przypuszczać, iż pozytywna postawa względem heroizmu jest bezpośrednio związana z dobrą organizacją, pracowitością, perfekcjonizmem i dokładnością (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org).

Wyniki dotyczące powiązania motywacji do ryzyka instrumentalnego z ogólną postawą względem heroizmu były różne w badanych grupach – w grupie *ogólnej* zależność była dodatnia, a w grupie *zawodów* – nieistotna statystycznie. Można zatem przypuszczać, iż pozytywna postawa względem heroizmu jedynie w grupie *ogólnej* jest powiązana z motywacją do ryzykowania wynikającego z instrumentalnego zorientowania na cel (ZALEŚKIEWICZ, 2001).

VIII. Czy cechy osobowości i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu?

Hipoteza VIII. Cechy osobowości i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu.

Grupa *ogólna*

W celu sprawdzenia, czy jest możliwe przewidywanie postawy względem heroizmu na podstawie cech osobowości i motywacji do ryzyka, zastosowano metodę regresji krokowej postępującej. Wprowadzono do modelu cztery predyktory: uczciwość, sumienność, otwartość oraz ryzyko instrumentalne, czyli zmienne powiązane z postawą względem heroizmu. Wyniki przedstawiono w tabeli 11.

Tabela 11. Regresja zmiennych osobowościowo-motywacyjnych względem postawy względem heroizmu w grupie ogólnej ($n=236$)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1	Uczciwość	0,105	0,105***	45,863	2,183	0,329***	28,48***
				0,339	0,063		
2	Uczciwość	0,152	0,047***	37,018	3,184	0,341***	21,98***
				0,264	0,071		
				0,224***			
3	Uczciwość	0,162	0,010*	33,311	3,670	0,331***	16,17***
				0,340	0,062		
				0,256	0,070		
				0,218***			
	Ryzyko instrumentalne			0,399	0,200	0,120*	

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. Skor. R^2 – skorygowany współczynnik determinacji, ΔR^2 – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wskazała na znaczenie trzech spośród wprowadzonych predyktorów. Dzięki nim możliwe było przewidywanie postawy względem heroizmu – uczciwości, otwartości i motywacji do ryzyka instrumentalnego, a więc w grupie ogólnej hipoteza VIII została jedynie częściowo potwierdzona z uwagi na brak istotności sumienności jako predyktora badanej postawy.

Najsilniejszym predyktorem postawy względem heroizmu okazała się uczciwość, wyjaśniająca prawie 11% wariacji postawy względem heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzone zostały otwartość (wnosząca do modelu ok. 5% wariacji wyjaśnionej) oraz ryzyko instrumentalne (tłumaczące samodzielnie 1% wariacji zmiennej zależnej). Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z postawą, a więc na podstawie wyższego poziomu uczciwości, otwartości i motywacji do podejmowania ryzyka instrumentalnego przewidywać można korzystniejsze postawy wobec zachowań heroicznych. Należy zaznaczyć, że w modelu regresji nie została uwzględniona sumienność, która w analizie korelacji nie przekroczyła progu istotności umożliwiającego wprowadzenie jej do modelu. Gdy jednak mimo to była wprowadzana do modelu, okazywała się nieistotnym statystycznie predyktorem postawy względem heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie ok. 16% wariacji zmiennej wyjaśnianej. Model był dobrze dopasowany do danych ($F=16,17$, $p<0,001$) i spełniał założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były ze

sobą skorelowane ($VIF=1,100$, tolerancja: 0,990), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności.

Grupa zawodów

W celu sprawdzenia, czy jest możliwe przewidywanie postawy względem heroizmu na podstawie cech osobowości i motywacji do ryzyka, zastosowano metodę regresji krokowej postępującej. Wprowadzono do modelu następujące predyktory: uczciwość, emocjonalność, ekstrawersję, ugodowość, sumienność i otwartość. Wyniki przedstawiono w tabeli 12.

Tabela 12. Regresja zmiennych osobowościowo-motywacyjnych względem postawy względem heroizmu w grupie zawodów ($n=246$)

	Model	Skor. R^2	ΔR^2	B	SE	β	F
1		0,084	0,084 ***	42,246	2,887		23,55 ***
	Uczciwość			0,407	0,084	0,297 ***	
2		0,123	0,039 ***	30,591	4,409		18,23 ***
	Uczciwość			0,386	0,082	0,282 ***	
	Ekstrawersja			0,357	0,104	0,206 ***	
3		0,137	0,014*	26,165	4,822		13,93 ***
	Uczciwość			0,376	0,082	0,274 ***	
	Ekstrawersja			0,334	0,103	0,193 **	
	Otwartość			0,187	0,085	0,131*	

Adnotacje. Tabela zawiera tylko istotne statystycznie predyktory. $Skor. R^2$ – skorygowany współczynnik determinacji, ΔR^2 – zmiana współczynnika determinacji (wraz z istotnością statystyczną zmiany), B – surowa wartość współczynnika kierunkowego, β – standaryzowana wartość współczynnika kierunkowego (wraz z istotnością statystyczną), F – wartość statystyki F (wraz z poziomem istotności).

Analiza regresji krokowej wskazała na znaczenie trzech spośród wprowadzonych predyktorów. Dzięki nim możliwe jest przewidywanie postawy względem heroizmu – uczciwości, ekstrawersji i otwartości, a więc hipoteza VIII w grupie zawodów została jedynie częściowo potwierdzona z uwagi na brak istotności sumienności i ryzyka instrumentalnego jako predyktorów.

Najsilniejszym predyktorem postawy względem heroizmu okazała się być uczciwość, wyjaśniająca ok. 9% wariancji postawy względem heroizmu. W następnej kolejności do modelu wprowadzone zostały ekstrawersja (wnosząca do modelu ok. 4% wariancji wyjaśnionej)

oraz otwartość (tłumacząca samodzielnie 1% wariancji). Wszystkie predyktory były dodatnio skorelowane z postawą względem heroizmu, a więc na podstawie wyższego poziomu uczciwości, ekstrawersji i otwartości przewidywać można korzystniejsze postawy wobec zachowań heroicznych. Należy zaznaczyć, że w modelu regresji nie zostały uwzględnione: emocjonalność, ugodowość i sumienność, które na poziomie analizy korelacji nie przekroczyły progu istotności umożliwiającego wprowadzenie ich do modelu. Gdy jednak były wprowadzane do modelu, okazywały się nieistotnymi statystycznie predyktorami postaw wobec heroizmu. Skonstruowany model tłumaczył sumarycznie ok. 14% wariancji zmiennej wyjaśnianej. Model był dobrze dopasowany do danych ($F=13,93$, $p<0,001$) i spełniał założenia dla modeli regresji: predyktory wewnątrz modelu nie były ze sobą skorelowane ($VIF=1,015$, tolerancja: 0,985), rozkład reszt regresyjnych był zbliżony do rozkładu normalnego, reszty regresyjne spełniały założenie o homoscedastyczności.

Interpretacja

Porównanie uzyskanych w analizie regresji wyników wskazuje, iż predyktory postawy względem heroizmu w obydwu grupach różniły się. W grupie *ogólnej* dla postawy względem heroizmu predyktorami istotnymi były: uczciwość, otwartość i motywacja do ryzyka instrumentalnego, a w grupie *zawodów* – uczciwość, ekstrawersja i otwartość. Tym, co odróżniało grupy, była istotność takich predyktorów, jak motywacja do ryzyka instrumentalnego i ekstrawersja. Najważniejszym predyktorem postawy względem heroizmu w grupie *ogólnej* była uczciwość, a więc czynnik osobowości odzwierciedlający komponenty moralne, szczerłość i sprawiedliwość. Kolejnymi istotnymi predyktorami postawy względem heroizmu były otwartość oraz motywacja do ryzyka instrumentalnego.

Postawę względem heroizmu można zatem przewidywać w grupie *ogólnej* na podstawie wrażliwości na świat, niekonwencjonalności, niezależności oraz motywacji do podejmowania ryzyka zorientowanego na osiągnięcie celu.

Warto zwrócić uwagę, iż otwartość na doświadczenie jest jedynym predyktorem osobowościowym wspólnym dla postawy względem heroizmu i deklarowanych zachowań heroicznych (zob. wcześniejsze analizy regresji). Istotnymi predyktorami postawy względem heroizmu w grupie *zawodów* były: uczciwość, ekstrawersja i otwartość, zatem specyficzne dla tej grupy jest przewidywanie poziomu postawy względem heroizmu na podstawie ekstrawersji. Z porównania grup wynika, iż uczciwość oraz otwartość na doświadczenie były istotnymi predyktorami postawy względem heroizmu w obydwu grupach, co sugeruje uniwersalne znaczenie tych zmiennych w przejawianej wobec heroizmu postawie.

Otwartość definiowana jest jako zaabsorbowanie światem, ludźmi i zainteresowanie niecodziennymi rozwiązaniami oraz doświadczaniem różnych sytuacji, osoby otwarte mogą zatem pozytywniej oceniać także sytuacje skrajne (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org). Wbrew przypuszczeniom, analiza regresji nie wykazała, aby sumiennność mogła być istotnym predyktorem postawy względem heroizmu.

IX. Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a postawą względem heroizmu?

Powyższe pytanie ma charakter eksploracyjny, w związku z czym nie sformułowano hipotezy badawczej. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie IX wyliczono współczynniki korelacji rangowej *tau*-Kendalla. W związku z faktem, że rozkłady wskaźników zachowań heroicznych w obydwu grupach odbiegały kształtem od rozkładu normalnego, a ich rozkłady cechowały się ujemną asymetrią oraz tym, że rozkłady zmiennych odnoszących się do postaw wobec heroizmu cechowały się brakiem normalności i dodatnią skośnością, podjęto decyzję o wyliczeniu tylko nieparametrycznych miar korelacji.

Grupa ogólna

Wyniki analizy korelacji wskazały na istnienie istotnych związków między ogólnym poziomem heroizmu a ogólną postawą względem heroizmu jedynie w stosunku do wyniku w AFI. Wynik ogólny heroizmu w KZH nie korelował z postawą względem heroizmu.

Szczegółowa analiza uzyskanych wyników wykazała, iż postawa względem heroizmu była dodatnio skorelowana z heroizmem empatycznym oraz heroizmem światopoglądowym gorącym i chłodnym. Bardziej szczegółowe rodzaje postaw względem heroizmu korelowały istotnie z wieloma typami heroizmu. I tak, postawa powinności i obowiązku była pozytywnie związana z heroizmem w AFI i typami heroizmu: interwencyjnym, empatycznym i bohaterским oraz heroizmem w KZH i jego typami – heroizmem światopoglądowym gorącym i chłodnym oraz finansowym. Z kolei postawa potrzeby społecznej korelowała dodatnio z heroizmem empatycznym oraz światopoglądowym chłodnym.

Grupa zawodów

Wyniki analizy korelacji wskazały na istnienie istotnych związków między ogólnym poziomem heroizmu a ogólną postawą względem heroizmu jedynie w stosunku do wyniku w AFI. Wynik ogólny heroizmu w KZH nie korelował z postawą względem heroizmu.

Szczegółowa analiza uzyskanych wyników wykazała, iż postawa względem heroizmu była dodatnio skorelowana z heroizmem empatycznym oraz heroizmem światopoglądowym

chłodnym. Bardziej szczegółowe rodzaje postaw względem heroizmu korelowały istotnie z wieloma typami heroizmu. I tak, postawa powinności i obowiązku była pozytywnie związana z heroizmem w KZH i heroizmem światopoglądowym chłodnym oraz heroizmem empatycznym. Z kolei postawa potrzeby społecznej korelowała dodatnio z heroizmem empatycznym, interwencyjnym oraz światopoglądowym chłodnym.

Interpretacja

Zależności między heroizmem ogólnym a postawą względem heroizmu były zgodne w obydwu grupach – dodatnie w przypadku heroizmu mierzonego przy pomocy AFI oraz nieistotne w przypadku KZH. Na podstawie otrzymanych wyników można przypuszczać, iż postawa względem heroizmu może być w związana z zachowaniami heroicznymi *in genere*, jednak wynik jest zależny od sposobu pomiaru heroizmu. Warto zwrócić uwagę, iż zarówno ogólna postawa względem heroizmu, jak i jej komponenty, korelowały w obydwu grupach badawczych dodatnio z heroizmem empatycznym oraz światopoglądowym chłodnym. Oznacza to, iż im pozytywniejsza postawa względem heroizmu, tym większa skłonność do pomagania osobom cierpiącym oraz obrony osób przed prześladowaniami, niezależnie od potencjalnej oceny ze strony otoczenia. Brak oczekiwanej korelacji między postawą a zachowaniami heroicznymi z nią związanymi może w pewnym stopniu wynikać z tego, że przynajmniej niektóre sytuacje wymagające heroicznego zachowania zdarzają się rzadko, stąd część osób – mimo pozytywnej postawy wobec tych zachowań – mogła nie mieć okazji, aby zachować się zgodnie z deklarowaną postawą.

5.3.4. Narcyzm subkliniczny jako mediator między cechami temperamentu a poziomem heroizmu w grupie ogólnej.

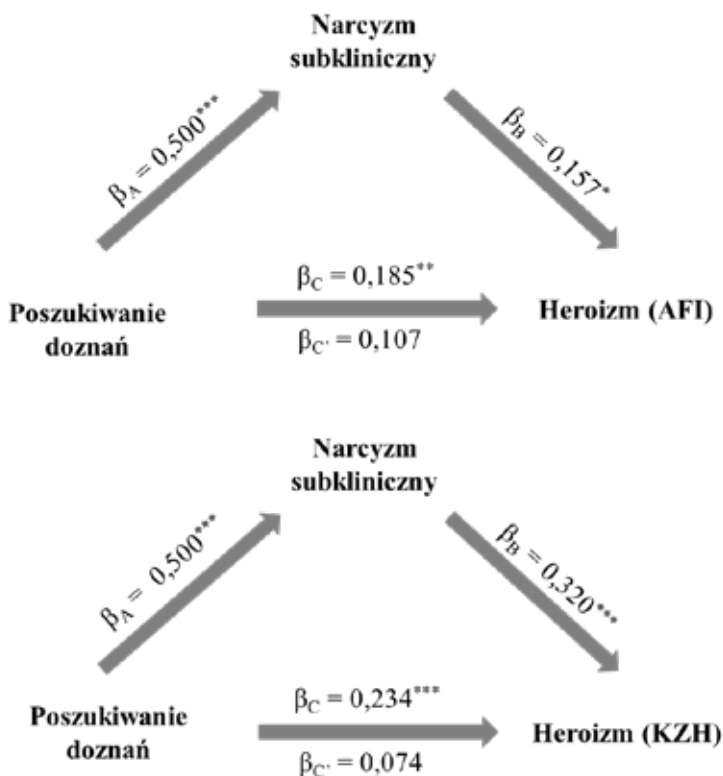
X. Czy narcyzm subkliniczny mediuje związki między temperamentem a heroizmem w grupie ogólnej?

Hipoteza X. Narcyzm subkliniczny mediuje związki między temperamentem a heroizmem w grupie ogólnej.

Celem sprawdzenia hipotezy o mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego przetestowano modele regresji zgodnie z podejściem zaproponowanym przez REUBENA BARONA I DAVIDA KENNY'EGO (1986). Analizy statystyczne uzupełniono o analizę wartości testu SOBELA (1982) oraz analizę efektów pośrednich zaproponowaną przez ANDREW HAYESA (2013). Jako wskaźnik heroizmu uwzględniono zarówno wyniki w AFI, jak i KZH. Analizę mediacji przeprowadzono z użyciem programu IBM SPSS Statistics i makro PROCESS (HAYES, 2013).

Poszukiwanie doznań a heroizm

Analiza mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego w związku między poszukiwaniem doznań a heroizmem przedstawiona została schematycznie na rysunku 2.

Rysunek 2. Modele mediacyjne dla poszukiwania doznań

W pierwszej kolejności sprawdzono związek między poszukiwaniem doznań i heroizmem zmierzonym za pomocą AFI. Związek ten okazał się istotny statystycznie i dodatni ($\beta=0,185$, $p < 0,01$; $F [1,233]=8,305$; $p < 0,01$, $R^2=0,034$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między poszukiwaniem doznań a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i dodatnia ($\beta=0,500$, $p < 0,001$; $F [1,233]=77,594$; $p < 0,001$, $R^2=0,250$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: poszukiwanie doznań i narcyzm jako predyktory heroizmu, również był istotny statystycznie ($F [2,232]=6,479$; $p < 0,01$, $R^2=0,053$). Zmienna *narcyzm* była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta=0,157$, $p < 0,05$), jednak poszukiwanie doznań, chociaż w dalszym ciągu dodatnio skorelowane z heroizmem ($\beta=0,107$), przestało być jego istotnym statystycznie predyktorem.

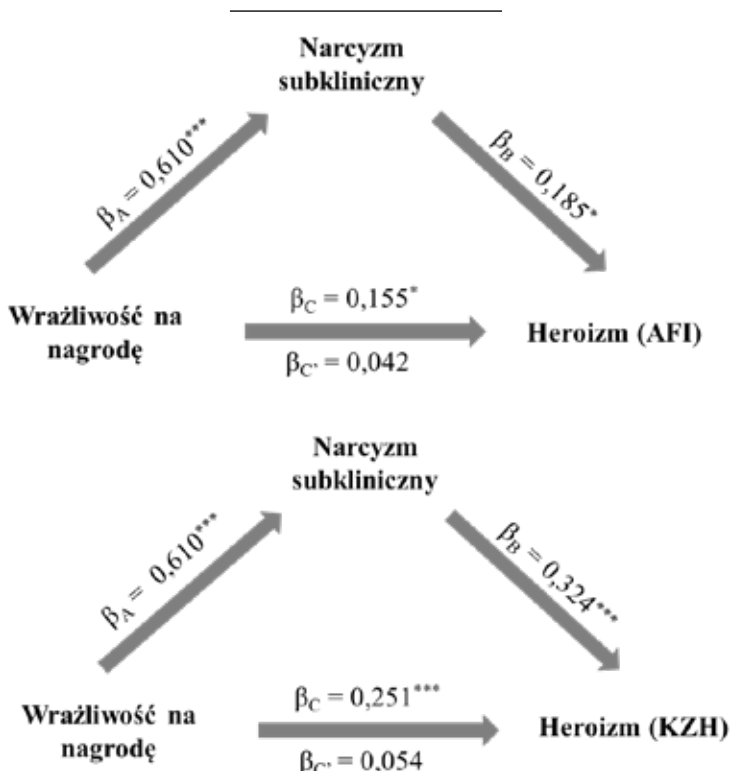
Statystyka testu SOBELA wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z=2,056$, $p < 0,05$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc 0,078 (95% CI: 0,010-0,156), co oznacza, iż dla heroizmu w AFI narcyzm subkliniczny mediował związek między poszukiwaniem doznań a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Następnie analizę mediacji przeprowadzono dla heroizmu zmierzonego za pomocą KZH. Związek między poszukiwaniem doznań i heroizmem okazał się istotny statystycznie i dodatni ($\beta=0,234$, $p < 0,001$; $F[1,233]=13,493$; $p < 0,001$, $R^2=0,05$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między poszukiwaniem doznań a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i dodatnia ($\beta=0,50$, $p < 0,001$; $F [1,233]=77,594$; $p < 0,001$, $R^2=0,250$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: poszukiwanie doznań i narcyzm jako predyktory heroizmu również był istotny statystycznie ($F [2,232]=17,543$; $p < 0,001$, $R^2=0,0131$). Zmienna *narcyzm* była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta=0,320$, $p < 0,001$), jednak poszukiwanie doznań – podobnie jak w poprzednim przypadku, chociaż w dalszym ciągu dodatnio skorelowane z heroizmem ($\beta=0,074$), przestało być jej istotnym statystycznie predyktorem.

Statystyka testu SOBELA wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z=4,004$, $p < 0,001$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc 0,160 (95% CI: 0,085-0,264), co oznacza, iż dla heroizmu w KZH narcyzm subkliniczny mediował związek między poszukiwaniem doznań a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Wrażliwość na nagrodę a heroizm

Dla obu wskaźników heroizmu uzyskano wyniki sugerujące mediacyjny charakter narcyzmu subklinicznego, pośredniczącego między wrażliwością na karę a heroizmem. Obserwowana mediacja miała charakter mediacji całkowitej. Analizę mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego w związku między wrażliwością na nagrodę a heroizmem przedstawiono schematycznie na rysunku 3.

Rysunek 3. Modele mediacyjne dla wrażliwości na nagrodę

W pierwszej kolejności sprawdzono związek między wrażliwością na nagrodę i heroizmem zmierzonym za pomocą AFI. Związek między wrażliwością na nagrodę i heroizmem okazał się istotny statystycznie i dodatni ($\beta=0,155$, $p < 0,05$; $F [1,233]=5,719$; $p < 0,05$, $R^2=0,024$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między wrażliwością na nagrodę a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i dodatnia ($\beta=0,610$, $p < 0,001$; $F [1,233]=137,926$; $p < 0,001$, $R^2=0,372$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: wrażliwość na nagrodę i narcyzm jako predyktory heroizmu, również był istotny statystycznie ($F [2,232]=5,518$; $p < 0,01$, $R^2=0,045$). Zmienna narcyzm była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta=0,185$, $p < 0,05$), jednak wrażliwość na nagrodę, chociaż w dalszym ciągu dodatnio skorelowana z heroizmem ($\beta=0,042$), przestała być jej istotnym statystycznie predyktorem.

Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z=2,234$, $p < 0,05$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc 0,113 (95% CI: 0,021-0,222), co oznacza, iż dla heroizmu w AFI narcyzm subkliniczny mediował związek między wrażliwością na nagrodę a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

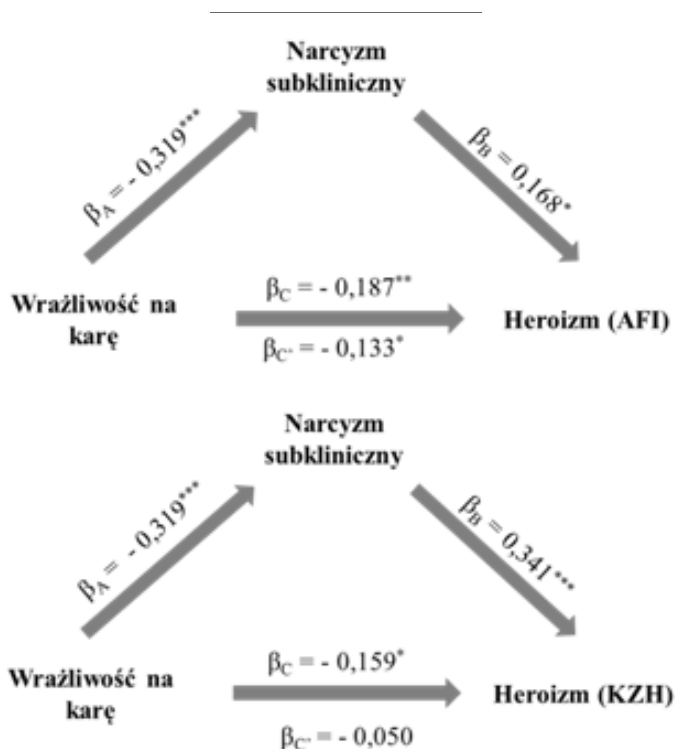
Następnie analizę mediacji przeprowadzono dla heroizmu zmierzonego za pomocą KZH. Związek między wrażliwością na nagrodę i heroizmem okazał się istotny statystycznie i dodatni ($\beta=0,251$, $p<0,001$; $F [1,233]=15,699$; $p <0,001$, $R^2=0,063$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między wrażliwością na nagrodę a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i dodatnia ($\beta=0,610$, $p <0,001$; $F [1,233]=137,926$; $p<0,001$, $R^2=0,372$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: wrażliwość na nagrodę i narcyzm jako predyktory heroizmu, również był istotny statystycznie ($F [2,232]=17,187$; $p<0,001$, $R^2=0,129$). Zmienna narcyzm była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta=0,324$, $p<0,001$), jednak wrażliwość na nagrodę – podobnie jak w poprzednim przypadku – chociaż w dalszym ciągu dodatnio skorelowana z heroizmem ($\beta=0,054$), to jednak przestała być jej istotnym statystycznie predyktorem.

Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z=3,934$, $p<0,001$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc 0,197 (95% CI: 0,093-0,344), co oznacza, iż dla heroizmu w KZH narcyzm subkliniczny mediował związek między wrażliwością na nagrodę a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Dla obu wskaźników heroizmu uzyskano przesłanki sugerujące mediacyjny charakter narcyzmu subklinicznego, pośredniczącego między wrażliwością na nagrodę i heroizmem. Obserwowany efekt ma charakter mediacji całkowitej.

Wrażliwość na karę a heroizm

Analizę mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego w związku między wrażliwością na karę a heroizmem przedstawiono schematycznie na rysunku 4.

Rysunek 4. Modele mediacyjne dla wrażliwości na karę

W pierwszej kolejności sprawdzono związek między wrażliwością na karę i heroizmem zmierzonym za pomocą AFI. Związek między wrażliwością na karę i heroizmem okazał się istotny statystycznie i ujemny ($\beta = -0,187$, $p < 0,01$; $F [1,233] = 8,451$; $p < 0,01$, $R^2 = 0,035$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między wrażliwością na karę a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i ujemna ($\beta = -0,319$, $p < 0,001$; $F [1,233] = 26,465$; $p < 0,001$, $R^2 = 0,102$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: wrażliwość na karę i narcyzm jako predyktory heroizmu również był istotny statystycznie ($F [2,232] = 7,443$; $p < 0,01$, $R^2 = 0,060$). Zmienna *narcyzm* była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta = 0,168$, $p < 0,05$). Wrażliwość na karę w dalszym ciągu była ujemnie skorelowana z heroizmem, będąc jej istotnym statystycznie predyktorem ($\beta = -0,133$, $p < 0,05$). Należy jedna zaznaczyć, że zmniejszyła się siła związku między wrażliwością na karę i heroizmem.

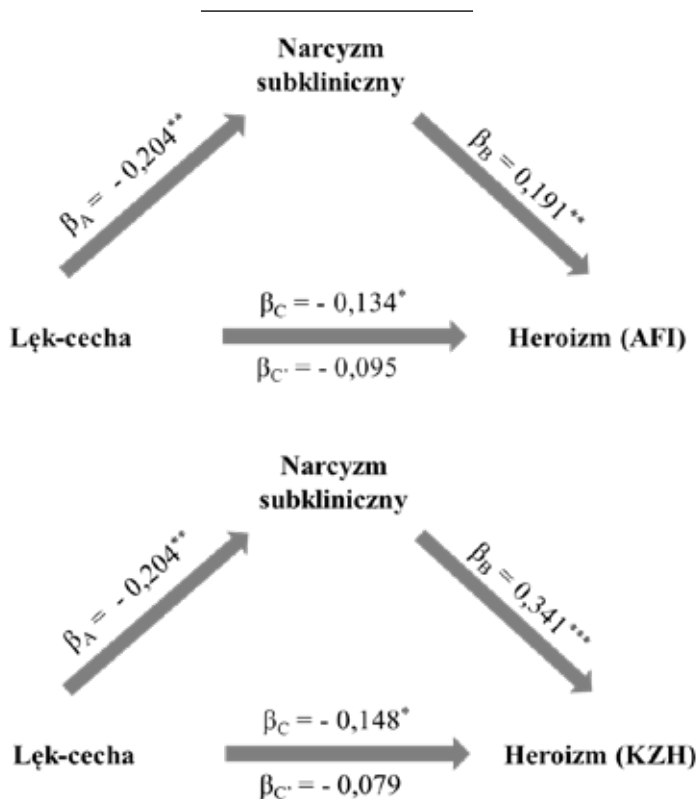
Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z = -2,214$, $p < 0,05$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc $-0,054$ (95% CI: $-0,114 - -0,010$), co oznacza, iż dla heroizmu w AFI narcyzm subkliniczny mediował częściowo związek między wrażliwością na karę a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Następnie analizę mediacji przeprowadzono dla heroizmu zmierzonego za pomocą KZH. Związek między wrażliwością na karę i heroizmem okazał się istotny statystycznie i ujemny ($\beta=-0,159$, $p < 0,05$; $F [1,233]=6,011$; $p < 0,05$, $R^2=0,025$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między wrażliwością na karę a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i ujemna ($\beta=-0,319$, $p < 0,001$; $F [1,233]=26,465$; $p < 0,001$, $R^2=0,102$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: wrażliwość na karę i narcyzm jako predyktory heroizmu, również był istotny statystycznie ($F [2,232]=17,249$; $p < 0,001$, $R^2=0,129$). Zmienna *narcyzm* była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta=0,341$, $p < 0,001$). Wrażliwość na karę w dalszym ciągu była ujemnie skorelowana z heroizmem ($\beta=-0,050$), ale przestała być z nim istotnie statystycznie powiązana.

Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z=-3,649$, $p < 0,001$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc $-0,109$ (95% CI: $-0,198$ - $-0,055$), co oznacza iż dla heroizmu w KZH narcyzm subkliniczny mediował związek między wrażliwością na karę a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona. Dla obu wskaźników heroizmu uzyskano wyniki sugerujące mediacyjny charakter narcyzmu subklinicznego, pośredniczącego między wrażliwością na karę i heroizmem. W pierwszym przypadku (heroizm mierzony za pomocą AFI) mediacja miała charakter częściowy, w drugim (heroizm mierzony za pomocą KZH) – całkowity.

Lęk-cecha a heroizm

Analiza mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego w związku między lękiem-cechą a heroizmem przedstawiona została schematycznie na rysunku 5.

Rysunek 5. Modele mediacyjne dla lęku-cechy

Sprawdzono związek między lękiem-cechą i heroizmem zmierzonym za pomocą AFI. Związek między lękiem-cechą i heroizmem okazał się istotny statystycznie i ujemny ($\beta = -0,134$, $p < 0,05$; $F [1,233] = 4,245$; $p < 0,05$, $R^2 = 0,018$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między lękiem-cechą a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i ujemna ($\beta = -0,204$, $p < 0,01$; $F [1,233] = 10,046$; $p < 0,01$, $R^2 = 0,041$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: lęk-cechę i narcyzm jako predyktory heroizmu, również był istotny statystycznie ($F [2,232] = 6,483$; $p < 0,01$, $R^2 = 0,053$). Zmienna narcyzm była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta = 0,191$, $p < 0,01$), jednak lęk-cecha, chociaż w dalszym ciągu ujemnie skorelowany z heroizmem ($\beta = -0,095$), przestał być jego istotnym statystycznie predyktorem.

Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z = -2,096$, $p < 0,05$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc $-0,039$ (95% CI: $-0,093 - -0,009$), co oznacza, iż dla heroizmu w AFI narcyzm subkliniczny mediował związek między lękiem-cechą a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Następnie analizę mediacji przeprowadzono dla heroizmu zmierzonego za pomocą KZH. Związek między lękiem-cechą i heroizmem okazał się istotny statystycznie i ujemny ($\beta = -0,148$, $p < 0,05$; $F [1,233] = 5,191$; $p < 0,05$, $R^2 = 0,022$). W kolejnym kroku sprawdzono relację między lękiem-cechą a narcyzmem subklinicznym, która również okazała się istotna statystycznie i ujemna ($\beta = -0,204$, $p < 0,01$; $F [1,233] = 10,046$; $p < 0,01$, $R^2 = 0,041$). Model trzeci, uwzględniający obie zmienne: lęk-cechę i narcyzm jako predyktory heroizmu również był istotny statystycznie ($F [2,232] = 17,812$; $p < 0,001$, $R^2 = 0,133$). Zmienna *narcyzm* była dodatnim, istotnym statystycznie predyktorem heroizmu ($\beta = 0,341$, $p < 0,001$), lęk-cecha, podobnie jak w poprzednim przypadku, chociaż w dalszym ciągu ujemnie skorelowany z heroizmem ($\beta = -0,079$), przestał być jego istotnym statystycznie predyktorem.

Statystyka testu Sobela wskazywała na istotność statystyczną mediacji ($Z = -2,707$, $p < 0,01$), a statystyka efektu pośredniego istotnie różniła się od zera, wynosząc $-0,070$ (95% CI: $-0,146 - -0,024$), co oznacza, iż dla heroizmu w KZH narcyzm subkliniczny mediował związek między lękiem-cechą a heroizmem i w tym zakresie hipoteza X została potwierdzona.

Dla obu wskaźników heroizmu uzyskano wyniki sugerujące mediacyjny charakter narcyzmu subklinicznego, pośredniczącego między lękiem-cechą i heroizmem. Obserwowany efekt ma charakter mediacji całkowitej.

Przeprowadzona analiza mediacji wykazała, iż hipoteza X została częściowo potwierdzona – narcyzm przyjmuje rolę zmiennej pośredniczącej między heroizmem a poszukiwaniem doznań, wrażliwością na nagrodę, lękiem-cechą (mediacje całkowite) oraz wrażliwością na karę (mediacje całkowite lub częściowe w zależności od metody pomiaru heroizmu). Narcyzm subkliniczny nie mediował jednak zależności między impulsywnością a heroizmem.

Interpretacja

Pewne cechy temperamentalne mogą predysponować do heroizmu. Analiza mediacji wykazała, iż narcyzm subkliniczny okazał się zmienną pośredniczącą między cechami temperamentu (wrażliwością na nagrodę i karę, poszukiwaniem doznań i lękiem-cechą) a heroizmem. Po dodaniu narcyzmu jako mediatora zachodziła mediacja całkowita lub częściowa. Analizy sugerują, że narcyzm tworzy się na bazie określonego typu temperamentu przy udziale pewnych oddziaływań środowiskowych (THOMAES, BUSHMAN, DECASTRO, STEGGE, 2009), co mogłoby wyjaśniać otrzymane zależności.

Analiza mediacyjnej roli narcyzmu subklinicznego w stosunku do zależności między wrażliwością na nagrodę a heroizmem umożliwiła uzyskanie poglądu w kwestii przypuszczalnego mechanizmu transponującego wpływ temperamentu na zachowania heroiczne. Wiele

charakterystyk narcystycznych jest takich samych lub podobnych do właściwości występujących u osób o wysokim poziomie systemu BAS (*Behavioral Activation System*) – silne zorientowanie na osiąganie ważnych dla nich celów w przypadku osób narcystycznych oznacza realizację celu potwierdzania własnej wielkości (MORE, RHODEWALT, 2001). BAS ma podłoże biologiczne i manifestuje się w poziomie wrażliwości na nagrodę (GRAY, 1987).

W sytuacji, gdy narcyzm zostanie wprowadzony do równania regresji, w którym BAS jest predyktorem a heroizm jest zmienną wynikową – zależność predyktor-wynik słabnie. Oznacza to, iż możliwe jest wyjaśnienie związku BAS-heroizm poprzez odwołanie się do narcyzmu, a narcyzm może być uważany za jeden z mechanizmów transponowania wpływów temperamentu dążeńowego na zachowania w sytuacjach wymagających heroizmu. Co więcej, narcyzm wydaje się pełnić dużą rolę w tych sytuacjach, jako że mediacja w przypadku wrażliwości na nagrodę jest całkowita. W niniejszej pracy mierzono narcyzm typu wielkościowego (*grandiose*), tłumaczony jako cecha osobowości charakteryzująca się poczuciem wspaniałości i ważności oraz obecnością potrzeby ciągłego potwierdzania własnej osoby (THOMAES I IN., 2009).

Temperament stanowi wrodzony i względnie stały wymiar osobowości odzwierciedlający różnice indywidualne we właściwościach funkcjonowania i zachowania, ujawniających się od najwcześniejszych lat życia (KAGAN, 1994). Określony temperament może stanowić podłoże dla kształtowania się od dzieciństwa narcyzmu wielkościowego, zorientowanego na wzrastanie *self* i przypuszczalnie jest to temperament dążeńowy, w którym wrażliwość na nagrodę, choć jest systemem neurobiologicznym, a więc pierwotnym względem narcyzmu, umożliwia jego pełne rozwinięcie przy zapewnieniu odpowiednich warunków środowiskowych (THOMAES I IN., 2009). Najbardziej aktualne poglądy łączące narcyzm z funkcjonowaniem układu nerwowego wskazują na strategię regulacyjną kompensującą neuronalne deficyty związane z brakiem integralności istoty białej w mózgu. Wskazuje się na rozszczepienie między *self* a systemem nagradzającym u osób narcystycznych, co może wyjaśniać motywację ciągłego poszukiwania afirmacji (CHESTER I IN., 2016). Wykazano też inną budowę kory mózgowej u osób narcystycznych niż u osób o niskim poziomie tej cechy (MAO I IN., 2016).

Podstawy neurologiczne ma także behawioralny system hamowania (BIS, *Behavioral Inhibition System*) odpowiadający za temperament unikowy (GRAY, 1987). W przypadku zależności między wrażliwością na karę a heroizmem pośrednicząca rola narcyzmu subklinicznego była tylko częściowa, bowiem narcyzm wielkościowy mierzony za pomocą NPI tylko w niewielkim stopniu zawiera w sobie aspekt hypersensytywny (ukryty), a więc inne niż narcyzm czynniki powinny zostać zidentyfikowane, aby wyjaśnić mechanizm relacji między motywacją unikania kary a heroizmem. Osoby charakteryzujące się ukrytym narcyzmem (*covert narcissism*) mogą przejawiać inne strategie działania w sytuacjach heroiczych, gdyż

mogą posiadać wysoki poziom zarówno BAS, jak i BIS (THOMAS I IN., 2009 s. 1239), postulowane jest zatem wykorzystanie w kolejnych badaniach pomiaru różnych typów narcyzmu.

Narzędziem dla realizacji mechanizmu dążeńowego u dorosłych osób narcystycznych może być poszukiwanie doznań, czyli aktywne poszukiwanie sytuacji społecznych, w których obecni są ludzie i silne przeżycia. Pogląd ten wspierają wyniki analizy mediacji, w których mediacje mają charakter całkowity również w stosunku do zależności między poszukiwaniem doznań i heroizmem. Myślenie o sobie w kategoriach omnipotencji, ukształtowane w dynamicznej relacji z wrażliwością na nagrody, może stać się mechanizmem prowadzącym do częstszego poszukiwania i podejmowania zachowań heroicznych, które mogą przyjmować charakter nagradzający dla osoby narcystycznej. Jeśli od najwcześniejszych etapów rozwojowych otoczenie społeczne zapewnia nieadekwatne do własności obiektywnych i cech sytuacji uznanie, to doświadczany podziw staje się naturalną okolicznością nagradzającą. Układ dążeńowy może umożliwiać aktywną realizację cyklu afirmacji własnego obrazu oraz *self* i nadać mu charakter silnego („przymusowego”) dążenia, niejako wpisanego w narcyzm (jako forma uzależnienia). Aktywność ta w dorosłym życiu jednostki narcystycznej jest podejmowana i kreowana, a nie wynika jedynie z dostępnych czynników środowiskowych (MORE, RHODEWALT, 2001).

Zgodnie z modelem MORFA I RHODEWALTA (2001) narcyzm powinien być traktowany w kategoriach ciągłego „stawania się” – dynamicznego procesu osobowościowego w miejsce „stałości” cechy. Obraz własnej osoby nie jest u jednostek silnie narcystycznych stabilny i wymaga poszukiwania zewnętrznych regulatorów. Część badaczy opisuje poszukiwanie doznań jako popęd związany z wydzielaniem dopaminy w mózgu (NORBURY, 2013). Co więcej, powtarzana regularnie w trakcie rozwoju ekspozycja na bodźce nagradzające wpływa na układ dopaminergiczny, czyniąc go wrażliwszym na kolejne bodźce o charakterze nagrody (DEPUE, COLLINS, 1999), co wyjaśnia dążenie do poszukiwania doznań i sytuacji je zapewniających.

Mediacje całkowite zaobserwowano również w zależnościach między lękiem-cechą a heroizmem, co sugeruje, iż bezlękowy temperament może sprzyjać rozwijaniu się narcystycznej osobowości przez deficyt w spostrzeganiu możliwości odniesienia porażki. Narcyzm wielkościowy korelował w badaniach ujemnie z lękiem społecznym (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). W referowanych badaniach narcyzm nie mediował zależności między impulsywnością a heroizmem, co może sugerować, iż ta zmienna temperamentalna nie bierze udziału w kształtowaniu się cechy osobowości, jaką jest narcyzm subkliniczny.

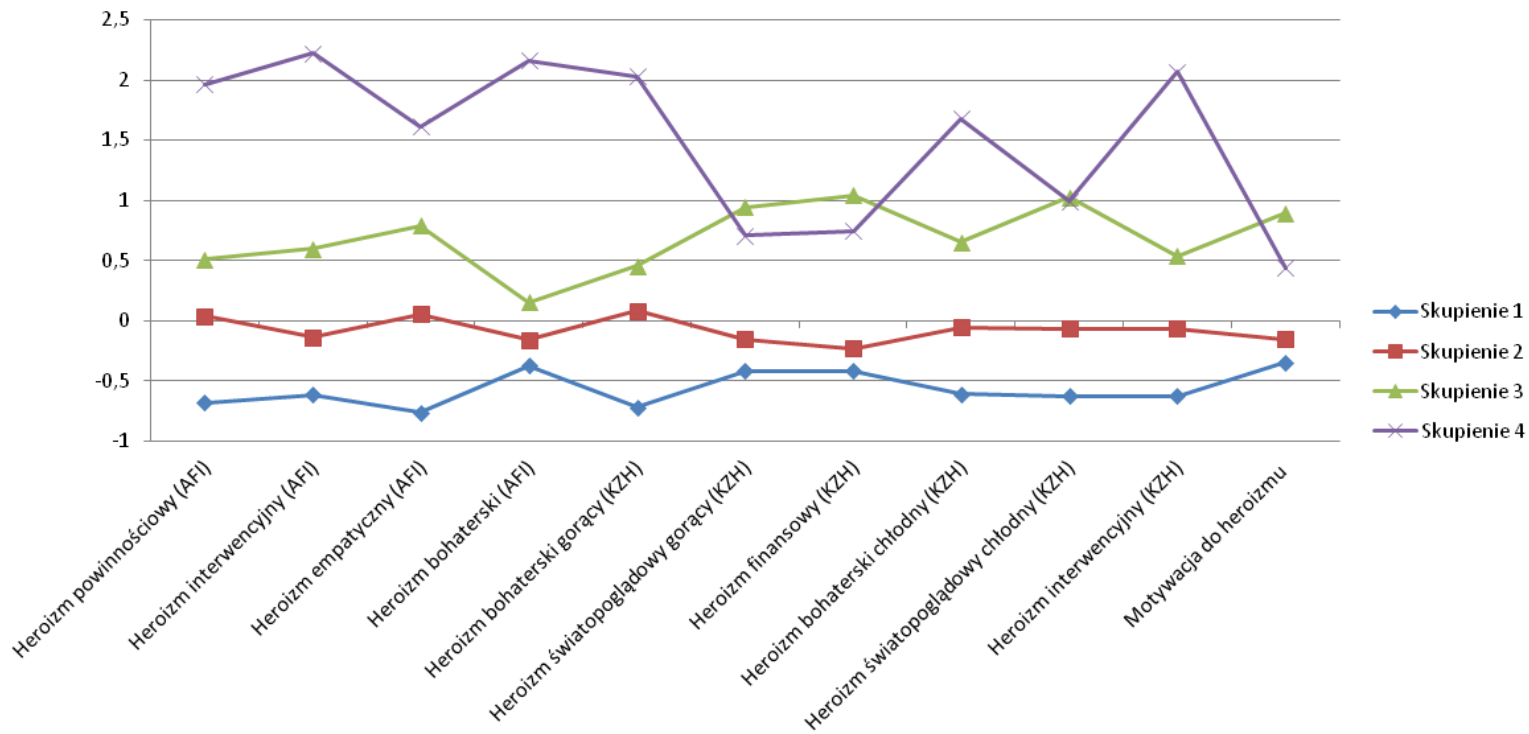
5.3.5. Zależności między zmiennymi – analiza prototypów heroicznych

XI. Czy na podstawie typu heroizmu i ogólnej motywacji do niego można w grupie ogólnej wyróżnić prototypy heroiczne różniące się cechami osobowościowymi, temperamentalnymi i motywacją do ryzyka?

Pytanie miało charakter eksploracyjny. Celem sprawdzenia, czy populację ogólną można podzielić na skupienia ze względu na rodzaj przejawianych zachowań heroicznych i motywacji do heroizmu, wykorzystano dwustopniową analizę skupień (*two step clustering*). Jej celem było – w pierwszej kolejności – wyodrębnienie optymalnej liczby skupień (bez arbitralnego przyjmowania określonej ich liczby – zob. SPSS, 2001), następnie zaś – w oparciu o uzyskane skupienia – sprawdzenie różnic między skupieniami w zakresie zmiennych osobowościowo-temperamentalnych.

Dwustopniowa analiza skupień wykorzystuje miary odległości, które określają odległości między dwoma skupieniami za pomocą logarytmicznej funkcji wiarygodności. W pierwszym kroku poszczególne przypadki sortowane są w skupienia pierwotne (*pre-clusters*), co pozwala zredukować rozmiar macierzy zawierającej odległości pomiędzy poszczególnymi parami przypadków. Następnie wykorzystywane jest grupowanie hierarchiczne, które ma na celu wybór najodpowiedniejszego modelu skupień. Zmiennymi, na podstawie których wykonano grupowanie, były wskaźniki heroizmu w postaci podskal testów AFI i KZH. Dodatkowo do analizy włączono także wskaźnik motywacji do zachowań heroicznych. Obliczono wielkości współczynnika BIC (kryterium informacyjności Schwarzera) dla poszczególnych rozwiązań. Wyniki wskazywały na możliwość wyodrębnienia dwóch (BIC=1495,157), trzech (BIC=1502,654) i czterech (BIC=1528,456) skupień w obrębie zgromadzonych danych, różniących się w nieznacznym stopniu dobrocią dopasowania rozwiązania. Ostatecznie, zdecydowano się na przyjęcie rozwiązania z czterema skupieniami, ze względu na to, że wnosi ono najwięcej informacji, gdyż pozwala na wyróżnienie dwóch grup o wysokim heroizmie. W skupieniu pierwszym znalazło się 88 osób, w drugim – również 88, w trzecim – 40 badanych, a w czwartym – 19. Średnie wyniki dla poszczególnych skupień w zakresie zmiennych wprowadzonych do analizy przedstawiono w tabeli A20 zamieszczonej w aneksie. Dla ułatwienia interpretacji uzyskanych skupień różnice średnich przedstawiono na rysunku 6.

Rysunek 6. Analiza skupień – średnie wyniki w poszczególnych skupieniach

Celem sprawdzenia szczegółowych różnic międzygrupowych w zakresie wyżej wymienionych zmiennych przeprowadzono analizę post-hoc. W tym celu wykorzystano porównanie wielokrotne testem ANOVA rang KRUSKALLA-WALLISA – nieparametrycznym odpowiednikiem modelu analizy wariancji dla grup niezależnych. Wybór niniejszego narzędzia poddyktowany był dużą dysproporcją między licznosciami w porównywanych podgrupach (zob. FIELD, 2016). Wyniki wszystkich poniższych analiz zawarto w tabelach A21 – A24 w aneksie.

Wyniki sugerują, że wyróżnione skupienia różnią się pod względem wszystkich zmiennych stanowiących podstawę analizy. Skupienia 1 i 2 zawierają osoby przejawiające zdecydowanie mniej zachowań heroicznych (szczegółowa analiza poniżej), które jednocześnie nie są zmotywowane do ich podejmowania. Skupienia 1 i 2 nie różnią się poziomem motywacji do heroizmu, jednak mają istotnie niższy poziom motywacji niż skupienia 3 i 4. Z wykresu wynika, iż skupienie 3 zawiera osoby najbardziej zmotywowane do heroizmu, jednak różnice między skupieniem 3 i 4 nie są istotne statystycznie. Powstałe skupienia są charakterystyczne dla badanej grupy *ogólnej*, jednak w dalszej części pracy będą one nazywane prototypami heroicznymi w celu podkreślenia charakterystyki osób bardziej i mniej heroicznych. Kolejne badania mogą potwierdzić, czy opisane typy osób o różnych konfiguracjach i częstości występowania zachowań heroicznych powtarzają się również w innych grupach badawczych.

W następnym kroku wykorzystano powstałe skupienia, by sprawdzić różnice między wyróżnionymi prototypami w zakresie zmiennych osobowościowych. Analiza wykazała istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie następujących zmiennych osobowościowych: zuchwałości i bezduszości (komponentów psychopatii), narcyzmu subklinicznego i jego podskal – samowystarczalności i przywództwa oraz czynników osobowościowych: emocjonalności, ekstrawersji i otwartości. Analiza *post hoc* wskazała, że różnice w zakresie bezduszości występują między skupieniem 1 i 3 ($Z=2,836, p<0,05$), a w zakresie zuchwałości – między skupieniem 1 i 3 ($Z=2,926, p<0,05$) oraz 1 i 4 ($Z=2,926, p<0,05$). W zakresie bezduszości grupa 1 osiągała wyraźnie wyższe wyniki niż grupa 3. W zakresie zuchwałości niższe wyniki stwierdzono w skupieniu 1, natomiast skupienia 3 i 4 osiągały wyższe wyniki w zakresie tej zmiennej.

Analiza *post hoc* wykazała, że różnice w zakresie narcyzmu subklinicznego występują między skupieniem 1 i 3 ($Z=3,244, p<0,01$), przy czym osoby ze skupienia 3 osiągały wyraźnie wyższe wyniki niż osoby ze skupienia 1. Różnice w zakresie samowystarczalności występowały między skupieniami 1 i 3 ($Z=4,154, p<0,001$), 1 i 4 ($Z=4,712, p<0,001$) oraz 2 i 4 ($Z=3,289, p<0,01$). Osoby ze skupienia 3 i 4 osiągały wyższe wyniki w zakresie samowystarczalności niż osoby ze skupienia 1. Różnice w zakresie przywództwa zaobserwowano między skupieniami 1 i 3 ($Z=3,775, p<0,001$), przy czym osoby ze skupienia 1 osiągały niższe wyniki w tej zmiennej niż osoby ze skupienia 3. Analiza *post hoc* wykazała, że różnice w zakresie emocjonalności występują między skupieniem 1 i 4 ($Z=3,419, p<0,01$) oraz 2 i 4 ($Z=3,925,$

$p < 0,001$). Osoby ze skupienia 4 osiągały wyraźnie niższe wyniki w zakresie emocjonalności niż osoby ze skupienia 1 i 2. Różnice w zakresie ekstrawersji występowały między skupieniami 1 i 4 ($Z=2,821, p < 0,05$), przy czym osoby ze skupienia 4 charakteryzowały się wyższym poziomem ekstrawersji niż te ze skupienia 1. Istotnie statystycznie różnice w poziomie otwartości zaobserwowano między skupieniami 1 i 3 ($Z=3,225, p < 0,01$) oraz 2 i 3 ($Z=2,825, p < 0,05$). Osoby ze skupienia 3 charakteryzowały się wyższym poziomem otwartości niż te ze skupienia 1 i 2. W następnym kroku wykorzystano powstałe skupienia, by sprawdzić różnice między nimi w zakresie zmiennych temperamentalnych. Analiza wskazała na istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie poszukiwania doznań, wrażliwości na nagrodę, wrażliwości na karę, impulsywności dysfunkcyjnej, impulsywności funkcjonalnej, ryzyka związanego z prestiżem, lęku-cechy i ryzyka stymulacyjnego. Analiza *post hoc* wykazała, że różnice w zakresie poszukiwania doznań występują między skupieniem 1 i 4 ($Z=3,069, p < 0,05$). Osoby z 4 skupienia charakteryzowały się wyższym poziomem poszukiwania doznań niż te z 1.

Analiza *post hoc* wykazała, że różnice w zakresie wrażliwości na nagrodę występują między skupieniami 1 i 3 ($Z=3,275, p < 0,01$). Osoby ze skupienia 1 charakteryzowały się niższą wrażliwością na nagrodę niż te ze skupienia 3. Istotne różnice w poziomie wrażliwości na karę zaobserwowano między skupieniami 1 i 4 ($Z=3,608, p < 0,01$), 2 i 4 ($Z=3,553, p < 0,01$) oraz 3 i 4 ($Z=2,814, p < 0,05$). Osoby ze skupienia 4 charakteryzowały się generalnie niższą podatnością na karę niż osoby ze skupień 1, 2 i 3. Analiza *post hoc* wskazała także na różnicę w zakresie impulsywności dysfunkcyjnej między skupieniem 1 i 2 ($Z=2,840, p < 0,05$). Osoby ze skupienia 2 charakteryzowały się wyższym poziomem impulsywności funkcjonalnej niż osoby ze skupienia 1. Istotne statystycznie różnice w poziomie impulsywności funkcjonalnej zaobserwowano między skupieniem 1 i 4 ($Z=3,559, p < 0,01$). Osoby ze skupienia 4 osiągały wyższe wyniki w zakresie impulsywności funkcjonalnej niż osoby ze skupienia 3. Analiza *post hoc* wskazała również na różnice w zakresie ryzyka związanego ze statusem i prestiżem między skupieniem 1 i 4 ($Z=2,637, p < 0,05$). Osoby ze skupienia 1 charakteryzowały się niższym poziomem tej zmiennej niż osoby ze skupienia 4. Istotne statystycznie różnice w poziomie ryzyka stymulacyjnego zaobserwowano między skupieniem 1 i 4 ($Z=2,960, p < 0,05$). Osoby ze skupienia 4 osiągały wyższe wyniki w zakresie tej zmiennej niż osoby ze skupienia 1. Analiza *post hoc* wskazała na różnicę w zakresie lęku-cechy między skupieniem 1 i 4 ($Z=2,955, p < 0,05$), 2 i 4 ($Z=3,405, p < 0,01$) oraz 3 i 4 ($Z=3,466, p < 0,01$). Osoby ze skupienia 4 charakteryzowały się niższym poziomem lęku niż osoby ze skupień 1, 2 i 3.

Następnie sprawdzono różnice między wyróżnionymi prototypami w zakresie postawy względem heroizmu. Stwierdzono istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie pierwszej komponenty postawy względem heroizmu – postawy powinności i obowiązku. Istotne statystycznie różnice wystąpiły między skupieniem 1 i 3 ($Z=3,923, p < 0,001$) oraz 2 i 3 ($Z=3,235, p < 0,01$). W skupieniu 3 postawa powinności i obowiązku była wyższa niż w skupieniu 1 i 2.

Interpretacja

Powstałe grupy nie różnią się rozhamowaniem, ogólną psychopatią, uczciwością, ugodowością, sumiennością, podskalami narcyzmu (podziw, próżność), ogólną postawą względem heroizmu i jej podskala – postawą obowiązku społecznego. Analiza uzyskanych wyników nie daje podstaw do określenia heroizmu jako skłonności do zachowań współistniejących jednoznacznie z moralnością – z uwagi na brak istotnego znaczenia różnicującego czynnika *uczciwość*, który odzwierciedla etyczny aspekt osobowości.

W referowanym badaniu takie zmienne, jak uczciwość, sumiennosc i ugodowosc nie różnicowały skupień, a to właśnie wysoki poziom uczciwości, sumiennosci i ugodowosci tworzą profil osoby dbającej o innych i zorientowanej prospołecznie w odpowiedzialny sposób (DALJEET I IN., 2017). Grupy nie różnią się też motywacją do ryzyka instrumentalnego, która oznacza podejmowanie ryzyka celowego wtedy, gdy jest taka konieczność. Można zatem przypuszczać, iż decyzja o zachowaniu heroicznym nie jest decyzją zależną wyłącznie od racjonalnego, świadomego przetwarzania informacji.

Powstałe grupy różnią się poziomem zuchwałości, bezduszności, narcyzmu subklinicznego, samowystarczalności, przywództwa, emocjonalności, ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, postawy względem heroizmu jako powinności i obowiązku oraz wszystkich cech temperamentalnych – poszukiwania doznań, wrażliwości na karę i nagrodę, impulsywności funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej, lęku-cechy. Różnią się też motywacją do ryzyka stymulacyjnego oraz ryzyka związanego z dążeniem do statusu. Powstałym skupieniom nadano nazwy, które odzwierciedlają cechy najbardziej podstawowe, leżące u podłoża ich manifestacji w postaci zachowań heroicznych. Powstałe skupienia szczegółowo opisano poniżej i zinterpretowano konfigurację cech w nich występującą.

Skupienie 4 – bezłękowi bohaterowie

Skupienie czwarte (oznaczone na wykresie kolorem fioletowym) jest najmniejsze – obejmuje 19 osób, jednak osoby te prezentują wyższy poziom heroizmu we wszystkich jego typach w porównaniu do osób ze skupienia pierwszego – najmniej heroicznego. W stosunku do osób średnio heroicznych wchodzących w skład skupienia drugiego osoby ze skupienia czwartego przejawiają wyższy poziom heroizmu we wszystkich typach, poza dwoma – heroizmem finansowym i światopoglądowym gorącym. Bezłękowi bohaterowie prezentują wyraźnie wyższy poziom heroizmu bohaterskiego. Można zatem przypuszczać, iż osoby ze skupienia czwartego będą skłonne do bohaterskiego ratowania życia przy zagrożeniu własnego (np. chęć przerwania dokonywanego przestępstwa, pogoń za przestępcą). Nie będą jednak tak bardzo heroiczni w sytuacjach, w których należy udzielić pomocy materialnej

obcym ludziom oraz w których heroizm związany jest z aktywną walką o idee (z udziałem w demonstracjach, zwalczaniem uprzedzeń). Najprawdopodobniej bezłękowi bohaterowie przejawiają heroizm dostosowany do posiadanej konfiguracji cech.

Skupienie czwarte stanowi manifestację nieustraszonego temperamentu – są to osoby silnie zuchwałe i bezduszne, które mają niski poziom lęku i są mało emocjonalne. Dokonywanie czynów heroicznych jest w tym skupieniu związane z silną zuchwałością, która, choć korelowała negatywnie z osobistą przykrością, to nie korelowała istotnie z przyjmowaniem perspektywy, co może wskazywać na brak deficytów w obszarze empatii poznawczej (PILCH I IN., 2015). Bezdusznosc także powiązana jest z rozpatrywaniem cierpienia jedynie w wymiarze intelektualnym (ALI, CHAMORRO-PREMUZIC, 2010).

W przeprowadzonych badaniach bezdusznosc korelowała ujemnie z heroizmem empatycznym (zob. rozdział 6.4.2), co może oznaczać, iż osoby ze skupienia czwartego, przejawiając heroizm zorientowany na udzielanie pomocy osobom obcym, nie robią tego z powodu współczucia, wrażliwości i troski, lecz z innych powodów. W badaniach PILCH I IN. (2015) zuchwałość nie korelowała istotnie z altruizmem i korelowała ujemnie z łagodnością, nie należy zatem oczekiwać wrażliwego heroizmu od bezłękowych bohaterów. Deficyt lęku może ułatwiać czyny heroiczne i powodować, iż osoba nie obawia się oceny społecznej w sytuacji niepowodzenia. Z badań wynika, iż osoby charakteryzujące się niskim lękiem przed oceną chętniej pomagają innym i częściej ryzykują (KARAKASHIAN, WALTER, CHRISTOPHER, LUCAS, 2006; RENIERS I IN., 2016).

Osoby ze skupienia czwartego (bezlękowi bohaterowie) są w pewnej mierze bardziej narcystyczne od osób nieheroicznych – wynika to z ich wysokiego poziomu samowystarczalności. Nie są to osoby próżne, lecz przekonane o tym, iż poradzą sobie w działaniu i mogą odnieść sukces. Osoby ze skupienia czwartego ufają sobie, są też impulsywne funkcjonalnie, mogą więc być najbardziej efektywne w swoim działaniu. Osoby te najprawdopodobniej nie oczekują pomocy z zewnątrz, ale nie dlatego, iż kierują się w zachowaniu troską o pozostałych uczestników sytuacji, najprawdopodobniej inni ludzie są przez nich oceniani po prostu jako złądni.

Cechą bezłękowych bohaterów jest nie tylko deficyt lęku, ale też niewrażliwość na karę. Wynik ten replikuje wyniki badań, które wskazały na ujemny związek między deficytem lęku w psychopatii a wrażliwością na karę (LOPEZ I IN., 2013). Im wyższa wrażliwość na karę, tym niższa była tendencja do podejmowania ryzykownego zachowania (STUDER, PEDRONI, RIESKAMP, 2013). Z badań wynika, iż, choć układ hamowania związany jest bezpośrednio z percepcją ryzyka, to jednak związki z podejmowaniem ryzyka są pośrednie i związane z lękiem społecznym (RENIERS I IN., 2016). Niski poziom lęku społecznego ułatwia dokonywanie czynów heroicznych i powoduje, iż osoba nie obawia się oceny społecznej, szczególnie w sytuacji, gdy

ryzyko niepowodzenia jest wysokie, co objaśnia mechanizm zachowań heroicznych u osób o powyższej konfiguracji cech (KARAKASHIAN, WALTER, CHRISTOPHER, LUCAS, 2006).

DANIEL ELLSBERG (za: BRABENDER, 2014) w konwersacji z ZIMBARDO sugerował, iż lęk przed ośmieszeniem się może być silnym motywatorem do unikania angażowania w zachowania heroiczne. Osoby o wysokiej wrażliwości na karę charakteryzują się zatem wrażliwością na ocenę społeczną (ELIASZ, 1995; ZINBARG, MOHLMAN, 1998), podatnością na negatywne bodźce zapowiadające porażkę (ELLIOT, THRASH, 2010) oraz większym niepokojem i lękiem (ROWSSELL, DOYLE, FRANCIS, 2016). Lęk przed oceną dotyczy zadań prostych, ale w pewnych warunkach może hamować także wykonywanie zadań złożonych (COTTRELL, 1972). Nie ma danych dotyczących tego, jaką strukturę ma zadanie w sytuacji heroicznej, zależy to najprawdopodobniej od typu sytuacji i rodzaju heroizmu, jednak lęk przed oceną dotyczy obydwu rodzajów zadań, jest więc zmienną, która tłumaczy heroizm w uniwersalny sposób.

W zweryfikowanej wersji teorii GRAYA i McNAUGHTONA (2000), wrażliwość na karę odpowiada za rozwiązanie konfliktu w dążeniu do celu poprzez hamowanie zachowania i ocenę ryzyka. Można zatem przypuszczać, iż niska wrażliwość na karę i niski lęk powodują u bezłękowych bohaterów brak hamowania impulsu do zachowania i nie kierują procesów poznawczych na świadomą ocenę ryzyka.

Uzyskane wyniki wspierają stanowisko, iż niska ekstrawersja nie stanowi dobrej bazy dla zachowań heroicznych (DALJEET I IN., 2017). Zestawiając osoby zupełnie nieprzejawiające zachowań heroicznych z bezłękowymi bohaterami można zauważyć, iż druga grupa jest zdecydowanie bardziej ekstrawertyczna i poszukująca doznań. Osoby ekstrawertyczne są energiczne, optymistyczne, pewne siebie, chętnie nawiązują interakcje z innymi ludźmi i częściej od innych uczestniczą w różnorodnych sytuacjach społecznych, co może powodować, iż nie tylko będą bardziej aktywne w sytuacjach wyzwalających heroizm, ale też częściej będą znajdować się w sytuacjach sprzyjających heroizmowi. Co ważne, relacje z innymi ludźmi są źródłem zadowolenia dla osób ekstrawertycznych (ASHTON, LEE, 2009; www.hexaco.org). Osoby ze skupienia czwartego mogą być dynamiczne, aktywne i poszukujące mocnych wrażeń, ekscytacji, chętniej od innych ludzi zwracają na siebie uwagę, częściej od osób nieheroicznych przebywają wśród ludzi i w miejscach, w których coś się dzieje (SIUTA, 2006).

Tym, co najsilniej motywuje osoby ze skupienia czwartego do podejmowania ryzyka, jest możliwość osiągnięcia statusu oraz doznawana stymulacja. Na podstawie wysokich wyników w motywacji do ryzyka związanego ze statusem można przypuszczać, iż heroizm w tej grupie był powiązany z przebywaniem w sytuacjach zapewniających odczuwanie pobudzenia i przyjemności niezależnie od ponoszonych czy antycypowanych strat (MAKAROWSKI, 2012). Przeciwny pogląd dotyczący stymulacyjnego znaczenia zachowania heroicznego przedstawiły

BECKER I EAGLY (2004), według których heroizm wymaga, aby działanie było zorientowane na ochronę dobra innych osób, a nie na zwrócenie na siebie uwagi czy odczuwanie przyjemności. Jednak trudno zgodzić się z takim postulatem, ponieważ wymienione zmienne nie muszą się wykluczać. Na podstawie wysokich wyników w motywacji do ryzyka związanego ze statusem można oczekiwać, iż osoby ze skupienia czwartego będą zainteresowane wynikającą z heroizmu pozycją społeczną i „byciem na szczycie” pomimo ryzyka utraty życia (ASHTON I IN., 2010).

Osoby ze skupienia czwartego są impulsywne funkcjonalnie, co ułatwia im adekwatne zachowanie się w sytuacji heroicznej. Funkcjonalny wymiar impulsywności może stanowić dobre dopełnienie dla zachowania bezłękowych bohaterów – działanie w ich przypadku może być nie tylko „nieustraszone”, ale też adekwatne i odpowiednio dopasowane do potrzeb chwili. Konfiguracja pozostałych cech z impulsywnością funkcjonalną może wyjaśniać wysoki poziom wszystkich typów heroizmu u osób należących do skupienia czwartego – zachowania te są skuteczne i efektywne, więc są też chętnie powtarzane.

Według DICKMANA (1996) różnice w impulsywności odnoszą się do różnic w stopniu, w jakim uwaga może być skierowana i utrzymana na jednym źródle informacji oraz na procesie decyzyjnym. DICKMAN (2000), dzieląc impulsywność na funkcjonalną i dysfunkcjonalną, uznał, iż pobudzenie zdecydowanie pomaga w działaniu osobom o wysokiej impulsywności funkcjonalnej. Stanowi to argument na rzecz wyższej efektywności działania osób o wysokiej impulsywności funkcjonalnej w sytuacjach heroicznych – nieprzewidywalnych, nagłych, związanych z agresją i przemocą. Impulsywność funkcjonalną wiązano w literaturze z bezłekowym temperamentem i zachowaniem w sposób pozbawiony przezorności, gdy był to optymalny styl zachowania (CLAES I IN., 2009; POYTHRESS, HALL, 2011), co jest spójne z charakterystyką prototypu nieustraszonego. Zarówno w grupie *ogólnej*, jak i w grupie *zawodów* lęk-cecha korelował ujemnie z impulsywnością funkcjonalną ($r=-0,468$ oraz $r=-0,389$), a dodatkowo – z impulsywnością dysfunkcjonalną ($r=0,230$ oraz $r=0,384$), co uwypukla silne powiązania między deficytem lęku a impulsywnością funkcjonalną.

Reasumując – osoby ze skupienia czwartego są heroiczne, nieustraszone, niewrażliwe na karę, ale prawdopodobnie skuteczne w działaniu i aktywnie poszukujące silnych doznań.

Skupienie 3 – bohaterowie narcystyczni i wrażliwi

Z analizy wykresu wynika, iż osoby należące do skupienia trzeciego (oznaczonego kolorem zielonym) prezentują wysoki poziom heroizmu i są silnie zainteresowane byciem osobą heroiczną. W porównaniu do osób z najmniej heroicznego skupienia pierwszego u osób ze skupienia trzeciego zauważalny jest wyższy poziom heroizmu we wszystkich jego typach. W stosunku do osób średnio heroicznych ze skupienia drugiego – osoby uwzględnione w skupieniu trzecim

miały wyższy poziom heroizmu we wszystkich typach poza heroizmem powinnościowym i bohaterским oraz bohaterским gorącym (mają więc w tych typach heroizmu podobnie niski poziom, co osoby prezentujące ogólnie niższy poziom heroizmu). Osoby zaliczone do skupienia trzeciego odróżniają się zatem od skupienia mniej heroicznego (drugiego) wyższym poziomem heroizmu interwencyjnego, empatycznego, światopoglądowego gorącego i chłodnego oraz finansowego. Osoby ze skupienia trzeciego mają również wyższy poziom heroizmu finansowego i światopoglądowego gorącego niż osoby najbardziej heroiczne ze skupienia czwartego.

Na podstawie powyższych różnic można przypuszczać, iż osoby ze skupienia trzeciego, podejmując zachowania heroiczne, kierują się systemem wartości i wrażliwością na innych ludzi, ale też wrażliwością w stosunku do własnej osoby (zob. poniżej opisana konfiguracja cech). Osoby ze skupienia trzeciego są pozytywnie nastawione do heroizmu jako obowiązku i powinności. Górzącą ponad innymi skłonnością u bohaterów narcystycznych i wrażliwych jest stawanie w obronie innych ludzi z powodów światopoglądowych (ochrona przed prześladowaniami, wpływem np. grupy). Można przypuszczać, iż ten prototyp heroiczny jest mniej skłonny do zachowań typowo bohaterских, jednak jest skłonny do heroizmu polegającego na interwencji w sytuacji przemocy domowej, znęcania się nad zwierzętami, wypadku samochodowego, pomocy osobom cierpiącym. Osoby zakwalifikowane do skupienia trzeciego są też chętne do wspierania innych materialnie, nawet gdy przekracza to ich możliwości.

Osoby stanowiące skupienie trzecie są najbardziej narcystyczne spośród wszystkich. Z badań wynika, iż osoby o wysokim poziomie narcyzmu wielkościowego (określanego za pomocą NPI) posiadają także cechy adaptacyjne – najwyższy poziom moralności i prospołeczności spośród wszystkich komponentów Ciemnej Triady (ZUO I IN., 2016), otwartość na doświadczenie (FURNHAM I IN., 2014), pewność siebie w kontaktach społecznych (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000) i ekspresyjność emocjonalną (LYONS, BROCKMAN, 2017). W kontekście ostatniej z wymienionych cech osób narcystycznych zauważono, iż dane empiryczne wskazują na brak deficytów w obszarze inteligencji emocjonalnej i zdolności do rozpoznawania emocji innych ludzi (WAI, TILIOPOULOS, 2012), co wyjaśnia wyższą skłonność do heroizmu empatycznego osób zaliczonych do skupienia trzeciego.

Narcyzm jako jedyny wymykał się też koncepcji subklinicznego sadyzmu w formie radości odczuwanej z powodu czyjegoś nieszczęścia (*Schadenfreude* miałoby wchodzić w skład *Dark Tetrad*; PORTER I IN., 2014). Być może osoby narcystyczne w zaprezentowanej w opisie skupienia trzeciego konfiguracji cech są – mimo narcyzmu – najbardziej wrażliwe na nieszczęście doznawane przez innych ludzi.

Osoby wliczone do skupienia trzeciego cechuje wyraźnie niższy poziom bezduszości – nie tylko w porównaniu do osób ze skupienia czwartego, ale także, najmniej heroicznego, sku-

pienia pierwszego. Można zatem przypuszczać, iż osoby te są wrażliwe i przejawiają afekt pozytywny – według badań narcyzm związany jest dodatnio z poziomem szczęścia (ROSE, 2002). Można przypuszczać, iż w stosunku do osób wchodzących w skład skupienia trzeciego mamy do czynienia z osobami o wrażliwości konstruktywnej, poznawczej, która jest związana z emocjami pozytywnymi, a nie negatywnymi.

Narcyzm w przypadku osób ze skupienia trzeciego dotyczy głównie aktywnego, najbardziej adaptacyjnego wymiaru tej cechy – wysokiej samowystarczalności i przywództwa. Próżność i domaganie się podziwu nie różnicowały osób z opisywanych grup. Podobnie jak osoby najsilniej heroiczne, osoby ze skupienia trzeciego cechuje wysoka samowystarczalność, czyli przekonanie o własnej mocy i możliwości odniesienia sukcesu. W sytuacjach trudnych osoby wysoce samowystarczalne koncentrują się na problemie, a nie na emocjach (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000).

Wysoki poziom przywództwa oznacza wiarę w swoje zdolności do przewodzenia grupie oraz umiejętność wpływania na innych ludzi, co może wyjaśniać wyższe wyniki tych osób w heroizmie interwencyjnym. Osoby przywódcze potrzebują innych, lubią mieć poczucie władzy, a w sytuacji stresującej przyjmują styl radzenia sobie polegający na rozwiązaniu problemu (BANAŚKIEWICZ-BAZIŃSKA, DRAT-RUSZCZAK, 2000). Analizując mniej pozytywne cechy narcystyczne, należy podkreślić, że osoby narcystyczne zwracają uwagę na korzyści płynące ze swojego zachowania (FOSTER, SHENESEY, GOFF, 2009; OGURA, YAZAWA, 2014), co może prowadzić do chęci przejścia roli lidera w sprzyjającej sytuacji u osoby przywódczej w znaczeniu narcystycznym. Umożliwia to łatwość podejmowania ryzykownych decyzji i zwiększa charyzmatyczność osób narcystycznych, co może sprawdzać się w pewnych warunkach społecznych (FOSTER, SHENESEY, GOFF, 2009; AMERNIC, CRAIG, 2010).

Osoby wchodzące w skład skupienia trzeciego są najbardziej otwarte na doświadczenie i wrażliwe na otaczający świat. Otwartość na doświadczenie może ułatwiać podejmowanie zachowań heroicznych poprzez towarzyszące jej zainteresowanie nietypowymi sytuacjami, niezależność i niechęć do poddawania się społecznej presji oraz tendencje do wykraczania poza przyjęte schematy. Wydaje się, iż takie elementy torują drogę dla zachowań ryzykownych w sytuacjach społecznych. Warto zauważyć, iż w niniejszych badaniach otwartość była predyktorem heroizmu w grupie *ogólnej*.

Osoby, które zaliczają się do skupienia trzeciego, są bardziej wrażliwe na nagrodę od innych. Wiele badań sugeruje, iż osoby młode, o wysokiej wrażliwości na nagrodę, chętniej podejmują decyzje o zachowaniach ryzykownych, w tym jako kierowcy na drodze, oraz częściej i wcześniej uzależniają się od substancji psychoaktywnych (NYSTROM, BENGTSSON, 2016; SCOTT-PARKER, WESTON, 2017; DISSABANDARA I IN., 2014). W odpowiednim układzie

innych cech (np. wysokiej otwartości) wrażliwość na nagrodę może prowadzić do zachowań nagradzających nie tylko dla podmiotu, ale też korzystnych dla otoczenia społecznego (CARVER, WHITE, 1994), w tym zachowań ryzykownych (RENIERS I IN., 2016).

Reasumując – osoby ze skupienia trzeciego są wrażliwe poznawczo, narcystyczne (przywódcze i samowystarczalne), otwarte na doświadczenie, wrażliwe na nagrodę i chętnie podejmują zachowania heroiczne związane z systemem wartości oraz obroną innych ludzi, zarówno przed prześladowaniami, jak i przed przemocą. Chętniej od osób z innych grup walczą w obronie praw nie tylko ludzi, ale też zwierząt.

Skupienie 2 – osoby umiarkowanie heroiczne, impulsywne

Osoby ze skupienia drugiego prezentują średni poziom heroizmu i średnią motywację do jego podejmowania. Od osób ze skupienia pierwszego osoby wchodzące w skład skupienia drugiego istotnie różnią się poziomem wszystkich typów heroizmu poza bohaterskim, światopoglądowym gorącym i finansowym. Warto zauważyć, iż poziom różnych typów heroizmu w skupieniu drugim jest podobny i nie prezentuje tak skrajnych odchyień, jak w przypadku skupień najbardziej heroicznych (czwartego i trzeciego).

Można przypuszczać, iż niski poziom skłonności do podejmowania zachowań heroicznych jest tendencją względnie stałą, niezależnie od typu heroizmu. Osoby bardziej heroiczne, takie jak włączone do skupienia trzeciego i czwartego, przejawiają większe zróżnicowanie intraindywidualne w zakresie różnych typów heroizmu. Osoby ze skupienia drugiego przejawiają niższy poziom heroizmu od osób zaliczonych do skupienia trzeciego – we wszystkich typach poza heroizmem powinnościowym, bohaterskim i bohaterskim gorącym. Można zatem przypuszczać, iż heroizm bohaterski nie różnicuje skupienia drugiego i trzeciego.

W porównaniu do osób bardziej heroicznych osoby ze skupienia drugiego są bardziej emocjonalne i mniej otwarte na doświadczenie. Są też mniej narcystyczne w skali samowystarczalności. Oznacza to, iż osoby należące do skupienia drugiego potrzebują innych ludzi, jednak mogą odczuwać niepokój, obawiać się fizycznego zranienia, a w niektórych sytuacjach – mogą nie być skłonne do eksperymentowania (www.hexaco.org). Wyższa emocjonalność może powodować, iż osoby ze skupienia drugiego będą koncentrować się w sytuacjach heroicznych na własnych emocjach, a nie na drogach do rozwiązania problemu, co, w połączeniu z konwencjonalnością i niższą ciekawością poznawczą, może spowodować całkowity brak pomysłu na to, jak zachować się w sytuacji heroicznej. Jeśli osoby dodatkowo nie przejawiają wysokiej samowystarczalności, to mogą nie tylko nie być zbyt kreatywne i świadome tego, jak zachować się w danej sytuacji, ale też nie wierzyć we własne możliwości.

Osoby należące do skupienia drugiego przejawiają jednak średni poziom heroizmu, co oznacza, iż pewien komponent ich osobowości może być związany z wyższą tendencją do heroizmu w porównaniu do skupienia pierwszego. Tym, co wyróżnia osoby ze skupienia drugiego, jest wyższy poziom impulsywności dysfunkcjonalnej i poziom tej zmiennej może być kluczem dla zrozumienia ich poziomu heroizmu. Impulsywność dysfunkcjonalna cechuje się brakiem zorganizowania i ignorowaniem ważnych informacji z otoczenia (DICKMAN, 1990).

Do zachowań heroicznych w skupieniu drugim mogą zatem prowadzić: spontaniczność, brak zdolności do samokontroli, reagowanie gwałtowne i szybkie, brak roztropności i zdolności do koncentrowania się na negatywnych konsekwencjach działań (DICKMAN, 1990). Jednak zachowania osób należących do skupienia drugiego będą prawdopodobnie w słabym stopniu dostosowane do sytuacji wymagającej heroizmu – mogą charakteryzować się chaotycznością i niską skutecznością.

Skupienie 1 – osoby nieheroiczne

Osoby włączone do skupienia pierwszego prezentują niski poziom heroizmu i niski poziom motywacji do niego. W porównaniu do osób heroicznych są one bardziej lękliwe i emocjonalne, mniej ekstrawertyczne i otwarte, mniej narcystyczne i zuchwałe. Nie poszukują doznań i mają niższy poziom wrażliwości na nagrodę oraz impulsywności funkcjonalnej, a wyższy – wrażliwości na karę. Nie są zmotywowane do podejmowania ryzyka związanego z prestiżem czy stymulacją.

Warto zaznaczyć, iż nie są to jednak osoby empatyczne – ich poziom bezdusznosci był wyższy niż u osób ze skupienia trzeciego, charakteryzującego się zdecydowanie wyższym heroizmem. Być może osoby należące do skupienia pierwszego nie zachowują się heroicznie, ponieważ, nie dążąc do przebywania w sytuacjach, które umożliwiłyby im zachowanie heroiczne – rzadko się w nich znajdują. Osoby ze skupienia pierwszego są też mało wrażliwe na świat, mogą zatem nie dostrzegać potrzeby zachowania heroicznego w sytuacjach, w których osoby otwarte na doświadczenie taką możliwość dostrzegają.

Gdyby jednak osoby wchodzące w skład tej grupy znalazły się w sytuacji skłaniającej do heroizmu, to nie zmotywują ich emocje pozytywne wynikające z tego typu zachowania, czyli stymulacja i ekscytacja. Wynik analizy korelacji zamieszczonej w niniejszej pracy wskazuje jednak na to, iż zachowaniu heroicznemu wcale nie musi towarzyszyć dążenie do stymulacji – w grupie *zawodów* heroizm nie był związany z ryzykiem stymulacyjnym, ale był wyższy niż w grupie *ogólnej* i związany z ryzykiem opartym na dążeniu do osiągnięcia statusu.

W skupieniu pierwszym brakuje również tego czynnika motywacyjnego – zatem osobom wchodzącym w jego skład nie zależy na osiągnięciu dzięki zachowaniom heroicznym pozycji, zysku czy sławy. Wszystkie zachowania heroiczne wymagają pewnego poziomu aktywności względem osób obcych, zatem niższa ekstrawersja może powodować, iż reakcja w sytuacji społecznej w ogóle nie wystąpi, nawet jeśli osoba wiedziałaby, jak się zachować. Najprawdopodobniej jednak osoby ze skupienia pierwszego nie będą zdolne do skutecznego zachowania heroicznego z uwagi na opisany wcześniej niższy poziom otwartości i niższy poziom impulsywności funkcjonalnej.

Reasumując – osoby ze skupienia pierwszego nie zachowują się heroicznie, prawdopodobnie nie zachowują się tak nawet, jeśli będą miały taką możliwość i nie spostrzegają zachowania heroicznego jako powinności człowieka. Bierność osób zaliczonych do typu nieheroicznego jest najprawdopodobniej powiązana z posiadaną konfiguracją cech i brakiem motywacji zarówno wewnętrznej (ekscytacja), jak i zewnętrznej (status). Potencjalne zachowanie heroiczne może wynikać u osób nieheroicznych z obawy przed karą ze strony otoczenia, np. przebywaniem wśród osób heroicznych, jednak nawet w takiej sytuacji może nie być ono efektywne i dostosowane do sytuacji.

5.3.6. Różnice między grupą ogólną a grupą zawodów

XII. Czy istnieją istotne różnice między grupą ogólną a grupą zawodów w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji do heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu?

Hipoteza XII. Istnieją istotne różnice między grupą ogólną a grupą zawodów w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji do heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu.

Celem sprawdzenia różnic między grupą ogólną a osobami uprawiającymi zawody wysokiego ryzyka wykorzystano dwa testy: test t-Studenta dla grup niezależnych i test U MANN-WHITNEYA. Przy wyborze testu, za pomocą którego porównano grupy, kierowano się następującymi zasadami:

(1) jeżeli rozkłady zmiennej zależnej w obu grupach miały kształt zbliżony do rozkładu normalnego, do porównania grup wykorzystywano test t-Studenta, który w sytuacji sprostania wymogowi normalności stanowi najsilniejszy test w grupie testów porównujących dwie próby niezależne (zob. FIELD, 2016; STANISZ, 2007); dodatkowo przyjęto, że:

-
- a) jeżeli rozkłady zmiennej zależnej w obu grupach były zgodne z rozkładem normalnym oraz spełnione zostało założenie o jednorodności wariancji (testowanej za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE'A, który sprawdza hipotezę o równości wariancji w grupach, których liczebności nie są równe – zob. BROWN, FORSYTHE, 1974; FIELD, 2016), przy weryfikacji hipotezy posłużono się wynikami testu t-Studenta;
- b) jeżeli rozkłady zmiennej zależnej w obu grupach były zgodne z rozkładem normalnym oraz nie zostało spełnione założenie o jednorodności wariancji, przy weryfikacji hipotezy posłużono się wynikami testu t-Studenta z niezależną estymacją wariancji (służącego do testowania różnic międzygrupowych w sytuacji, gdy wariancje w porównywanych podgrupach są różne – zob. STANISZ, 2007);

(2) jeżeli w jednej lub obu podgrupach rozkład zmiennej zależnej odbiegał kształtem od rozkładu normalnego, do porównania grup wykorzystano test U MANNA-WHITNEYA, który jest nieparametrycznym odpowiednikiem testu t-Studenta (zob. FIELD, 2016) i, w sytuacji braku możliwości sprostania założeniu o normalności zmiennej zależnej (faktycznego, wynikającego z decyzji statystycznej podjętej na podstawie odpowiedniego testu normalności, np. SHAPIRO-WILKA lub w sytuacji, gdy ze względu na naturę zmiennej zależnej należy przypuszczać, że jej rozkład w grupie nie będzie zbliżony do rozkładu normalnego ze względu na znaczącą asymetrię), będącego najsilniejszym testem z grupy testów badających różnice między dwoma grupami niezależnymi (zob. FAY, PROSCHAN, 2010).

Dodatkowo w każdym porównaniu wyliczono współczynniki świadczące o wielkości efektu, będące ilościowymi miarami siły zjawiska, a w przypadku niniejszych analiz – miarą wielkości różnic między grupami. Dla testu t-Studenta wyliczono współczynnik *d* COHENA (1988), natomiast dla testu U MANNA-WHITNEYA – współczynnik korelacji rangowo-dwuseryjnej (FIELD, 2016; FRITZ, MORRIS, 2012). Interpretując wielkość efektu, posłużono się wartościami granicznymi sugerowanymi przez FIELDA (2016): 0,10 – mały efekt, 0,30 – średni efekt, 0,50 i wyżej – duży efekt (zob. COHEN, 1988, 1992).

Różnice w zakresie heroizmu i motywacji do heroizmu

XII.1. W grupie *zawodów* poziom heroizmu i motywacji do heroizmu jest wyższy w porównaniu do grupy *ogólnej*.

Różnice w poziomie heroizmu

Celem sprawdzenia hipotezy XII.1 wykonano test U MANNA-WHITNEYA, porównującego mediany heroizmu i zmiennych z nim związanych w grupie *ogólnej* (0) i grupie *zawodów* (1). Wyniki testu przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13. Różnice w zakresie poziomu heroizmu między grupą ogólną (0) i grupą zawodów (1) – test U MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	U	Z	P	r_b
Heroizm (AFI)						
Heroizm – wynik ogólny	47625,50	68777,50	19659,50	-6,128	<0,001	-0,323; (95%CI: -0,412- -0,227)
H. powinności	52074,00	64329,00	24108,00	-3,218	0,001	-0,169; (95%CI: -0,268- -0,068)
H. interwencyjny	46257,00	70146,00	18291,00	-7,024	<0,001	-0,370; (95%CI: -0,455- -0,278)
H. empatyczny	50372,00	66031,00	22406,00	-4,332	<0,001	-0,228; (95%CI: -0,323- -0,128)
H. bohaterski	47170,50	69232,50	19204,50	-6,426	<0,001	-0,338; (95%CI: -0,426- -0,244)
Heroizm (KZH)						
Heroizm – wynik ogólny	47156,50	69246,50	19190,50	-6,435	<0,001	-0,339; (95%CI: -0,427- -0,245)
H. bohaterski gorący	45071,50	71331,50	17105,50	-7,799	<0,001	-0,411; (95%CI: -0,493- -0,321)
H. światopoglądowy gorący	57376,00	59027,00	28646,00	0,250	0,803	-0,013; (95%CI: -0,090-0,116)
H. finansowy	54893,00	61510,00	26927,00	-1,374	0,169	-0,072; (95%CI: -0,174-0,031)
H. bohaterski chłodny	47012,00	69391,00	19046,00	-6,530	<0,001	-0,344; (95%CI: -0,431- -0,250)
H. światopoglądowy chłodny	54322,50	62080,50	26356,50	-1,747	0,081	-0,092; (95%CI: -0,003-0,201)
Heroizm interwencyjny	52549,50	63853,50	24583,50	-2,907	0,004	-0,153; (95%CI: -0,252- -0,051)

Adnotacje. U – statystyka U test U MANNA-WHITNEYA, Z – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA, r_b – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Wyniki analizy wskazały na istnienie istotnych statystycznych różnic między grupą *ogólną* a grupą *zawodów* w zakresie poziomu heroizmu. Grupa *zawodów* (1) osiągnęła wyższe wyniki w zakresie ogólnego heroizmu, zarówno w KZH, jak i AFI, a więc hipoteza XII.1 została potwierdzona. Analiza wielkości efektu wskazywała na umiarkowaną siłę badanego zjawiska. Analiza statystyczna w ramach podskal heroizmu wskazała na istnienie różnic między wymienionymi grupami również w zakresie heroizmu powinnościowego, interwencyjnego, empatycznego i bohaterskiego oraz bohaterskiego gorącego i chłodnego oraz interwencyjnego – mierzonych za pomocą KZH. W zakresie każdego z wymienionych typów heroizmu, grupa *zawodów* osiągała wyniki wyższe, deklarując więcej zachowań heroicznych określonego typu w porównaniu do grupy *ogólnej*. Analiza wielkości efektu wskazała na małą i umiarkowaną siłę tendencji. Różnice między grupami nie były istotne statystycznie w poziomie heroizmu światopoglądowego (chłodnego i gorącego) oraz finansowego.

Różnice w motywacji jawnej do heroizmu

Następnie sprawdzono różnice między grupą *ogólną* a grupą *zawodów* w zakresie motywacji jawnej wobec heroizmu. W tym celu ponownie wykorzystano test U MANNA-WHITNEYA, którego wyniki przedstawiono poniżej.

Tabela 14. Różnice w zakresie poziomu motywacji do heroizmu między grupą ogólną (0) i grupą zawodów (1) – test U MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	<i>U</i>	<i>Z</i>	<i>P</i>	<i>r_b</i>
Motywacja do zachowań heroicznych	51919,50	64483,50	23953,50	-3,319	0,001	-0,175; (95%CI: -0,273- -0,073)
H. bohaterski gorący	48278,00	68125,00	20312,00	-5,701	<0,001	-0,300; (95%CI: -0,391- -0,204)
H. światopoglądowy gorący	59895,50	56507,50	26126,50	1,898	0,058	0,100; (-0,003-0,201)
H. finansowy	56803,50	59599,50	28837,50	-0,124	0,901	-0,007; (95%CI: -0,109-0,096)
H. bohaterski chłodny	51538,00	64865,00	23572,00	-3,569	<0,001	-0,188; (95%CI: -0,285- -0,087)
H. światopoglądowy chłodny	57163,50	59239,50	28858,50	0,111	0,912	0,006; (95%CI: -0,097-0,109)
H. interwencyjny	52302,50	64100,50	24336,50	-3,069	0,002	-0,162; (95%CI: -0,260- -0,060)

Adnotacje. *U* – statystyka U test U MANNA-WHITNEYA, *Z* – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA, *r_b* – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Wyniki analizy wskazały na istnienie istotnie statystycznych różnic między grupą *ogólną* a grupą *zawodów* w zakresie motywacji do heroizmu. Pod względem motywacji wobec heroizmu grupa *zawodów* osiągała wyższe wyniki niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.1 została potwierdzona. Siła tego zjawiska, określona na podstawie wielkości efektu, okazała się mała. Szczegółowa analiza w ramach podskal motywacji do heroizmu wskazała na istotne statystycznie różnice w zakresie motywacji do heroizmu bohaterskiego gorącego i chłodnego oraz interwencyjnego. Należy zwrócić uwagę, że były to te same typy heroizmu, w przypadku których różnice zaobserwowano także porównując częstości zachowań. Dla każdego z powyższych typów grupa *zawodów* charakteryzowała się wyższą motywacją do podejmowania wyżej wymienionych zachowań niż grupa *ogólna*. Wielkość efektu dla heroizmu bohaterskiego gorącego okazała się umiarkowana, natomiast dla dwóch pozostałych podtypów – słaba. Co ważne – brak istotnych różnic między grupami, dotyczących motywacji do heroizmu światopoglądowego i finansowego, odpowiada brakowi istotnych różnic dotyczących tych samych typów heroizmu.

Różnice w motywacji utajonej do heroizmu

Następnie przeprowadzono analizę za pomocą testu t-Studenta dla grup niezależnych, porównując wyniki uzyskane przez obie grupy we wszystkich czterech próbach IRAP. Porównanie grupy *ogólnej* i *zawodów* poprzedzono sprawdzeniem założenia o jednorodności wariancji. W tym celu wykorzystano test BROWNA-FORSYTHE’A. Wyniki analizy za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE’A wskazały na równość wariancji zmiennej niezależnej w podgrupach dla wszystkich wskaźników IRAP. Wyniki testu t-Studenta przedstawiono w tabeli 15.

Tabela 15. Różnice w zakresie utajonej motywacji do heroizmu między grupą *ogólną* (0) i grupą *zawodów* (1)

	Średnie w grupach		Test t-Studenta		
	Grupa 0	Grupa 1	T	Df	P
D-IRAP	0,276	0,287	-0,186	94	0,853
IRAP1	0,471	0,549	-1,021	94	0,310
IRAP2	0,077	0,028	0,504	94	0,615
IRAP3	0,217	0,262	-0,592	94	0,555
IRAP4	0,340	0,310	0,367	94	0,715

Adnotacje. t – statystyka testowa, df – stopnie swobody, Grupa 0 – grupa *ogólna*, Grupa 1 – grupa *zawodów*.

Nie stwierdzono istnienia istotnych statystycznie różnic między grupami w odniesieniu do wyników w IRAP, a więc w stosunku do motywacji utajonej do heroizmu hipoteza XII.1 nie została potwierdzona.

Różnice w zakresie psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego

XII.2. W grupie *zawodów* poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego jest wyższy niż w grupie *ogólnej*.

Celem sprawdzenia hipotezy XII.2 wykonano test U MANNNA-WHITNEYA, porównującego mediany zmiennych w grupie *ogólnej* (0) i *zawodów* (1). Wyniki testu przedstawiono w tabeli 16.

Tabela 16. Różnice w zakresie psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego – wyniki testu U MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	U	Z	P	r_b
Psychopatia subkliniczna						
Psychopatia sub.	48658,00	67745,00	20692,00	-5,453	<0,001	-0,287; (95% CI: -0,412- -0,228)
Rozhamowanie	56102,00	60301,00	28136,00	-0,583	0,560	-0,031; (95% CI: -0,133- -0,228)
Zuchwałość	47615,00	68788,00	19649,00	-6,135	<0,001	-0,323; (95%CI: -0,412- -0,228)
Bezdusznosc	50135,50	66267,50	22169,50	-4,486	<0,001	-0,236; (95%CI: -0,331- -0,137)
Narcyzm subkliniczny						
Narcyzm sub.	52121,50	64281,50	24155,50	-3,187	0,001	-0,168; (95%CI: -0,266- -0,0,66)
Podziw	53161,50	63241,50	25195,50	-2,507	0,012	-0,132; (95%CI: -0,232- -0,030)
Próżność	55165,50	61237,50	27199,50	-1,196	0,232	-0,063; (95%CI: -0,165- -0,040)
Samowystarczalność	51699,50	64703,50	23733,50	-3,463	0,001	-0,182; (95%CI: -0,280- -0,084)
Przywództwo (lider)	51607,50	64795,50	23641,50	-3,523	<0,001	-0,186; (95%CI: -0,283- -0,084)

Adnotacje. U – statystyka U testu MANNA-WHITNEYA; Z – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA; r_b – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Psychopatia subkliniczna

Wyniki analizy wskazały na istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie psychopatii subklinicznej między grupą *ogólną* a grupą *zawodów*. Grupa *zawodów* osiągała wyższe wyniki w zakresie ogólnego wskaźnika psychopatii subklinicznej niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.2 została potwierdzona. Siła tego zjawiska, określona na podstawie analizy wielkości efektu, okazała się słaba. Analiza w podskalach pokazała, iż podobną tendencję zaobserwowano w odniesieniu do komponentów psychopatii subklinicznej – zuchwałości i bezduszności. W obu skalach grupa *zawodów* uzyskiwała średnio wyższe wyniki niż grupa *ogólna*. Wielkość efektu dla zuchwałości była umiarkowana, a dla bezduszności – mała. Różnice w poziomie rozhamowania (komponent psychopatii subklinicznej) nie były istotne statystycznie.

Narcyzm subkliniczny

Wyniki analizy wskazały także na istnienie istotnych statystycznie różnic między grupą *ogólną* i grupą *zawodów* w zakresie narcyzmu subklinicznego. Grupa *zawodów* osiągała średnio wyższe wyniki w zakresie narcyzmu subklinicznego niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.2 została potwierdzona. Analiza w podskalach pokazała, iż podobną tendencję zaobserwowano w odniesieniu do komponentów narcyzmu – domagania się podziwu, samowystarczalności i przywództwa. We wszystkich trzech skalach grupa *zawodów* uzyskiwała średnio wyższe wyniki niż grupa *ogólna*. Wielkość efektu dla wszystkich porównań była mała. Warto zauważyć, iż różnice nie były istotne statystyczne dla komponentu próżności. Mając na uwadze powyższe wyniki można przyjąć, że hipoteza XII.2 została w całości potwierdzona.

Różnice w zakresie cech osobowości

Celem sprawdzenia hipotezy XII.3, XII.4 i XII.5 wykonano testy U MANNNA-WHITNEYA i t-Studenta dla grup niezależnych. Za pomocą pierwszego z nich porównano mediany zmiennych w grupie *ogólnej* (0) i *zawodów* (1). Test t-Studenta posłużył natomiast do sprawdzenia różnic w zakresie średniej w wyżej wymienionych grupach. Wyniki testów przedstawiono w tabelach 17 i 18.

Tabela 17. Różnice w zakresie zmiennych osobowościowych między grupą ogólną (0) a grupą zawodów (1) – wyniki testu U MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	U	Z	P	r_b
Uczciwość	56556,00	59847,00	28590,00	-0,286	0,775	-0,015; (95%CI: -0,118-0,088)
Ekstrawersja	48981,00	67422,00	21015,00	-5,242	<0,001	-0,276; (95%CI: -0,368- -0,178)
Ugodowość	57576,50	58826,50	28445,50	0,381	0,703	0,020; (95%CI: -0,083-0,123)

Adnotacje. U – statystyka U test U MANNA-WHITNEYA; Z – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA; r_b – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Tabela 18. Różnice w zakresie zmiennych osobowościowych między grupą ogólną (0) a grupą zawodów (1) – wyniki testu t-Studenta

	Średnie		Wyniki testu t-Studenta			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	t	Df	P	d
Emocjonalność	30,428	26,594	7,261	480	<0,001	0,662; (95%CI: 0,478-0,845)
Sumienność	35,225	36,248	-1,994	465,492	0,047	-0,182; (95%CI: -0,361- -0,003)
Otwartość	32,021	29,996	3,889	480	<0,001	0,354; (95%CI: 0,174-0,534)

Adnotacje. t – statystyka testowa; df – stopnie swobody; d – współczynnik wielkości efektu COHENA, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

XII.3. W grupie *zawodów* poziom ekstrawersji i sumiennosci jest wyższy w porównaniu do grupy *ogólnej*.

Ekstrawersja

Wyniki testu U MANNNA-WHITNEYA sugerowały istnienie istotnych statystycznie różnic między badanymi grupami w zakresie ekstrawersji. Grupa *zawodów* osiągała średnio wyższe wyniki w zakresie tej zmiennej w porównaniu od grupy *ogólnej*, a więc hipoteza XII.3 w odniesieniu do ekstrawersji została potwierdzona. Siła tej tendencji, oszacowana za pomocą wielkości efektu, była słaba.

Sumiennosc

Dla zmiennych, które spełniały założenia dla testów parametrycznych – tj. sumiennosci, wykonano analizę różnic międzygrupowych za pomocą testu t-Studenta. Przed wykonaniem testu, za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE'A sprawdzono założenie o jednorodności wariancji zmiennej zależnej w porównywanych grupach. W odniesieniu do sumiennosci test wskazywał na brak spełnienia założenia o jednorodności wariancji ($F[1,480]=4,551$, $p=0,033$), zastosowano zatem dodatkowo porównanie za pomocą testu t z niezależną estymacją wariancji. Wyniki testu t-Studenta przedstawiono we wcześniejszej części pracy. Analiza wskazała na istotne statystycznie różnice w zakresie sumiennosci. Wyższe wyniki osiągały osoby pochodzące z grupy *zawodów*, zatem hipoteza XII.3 została potwierdzona także w stosunku do sumiennosci.

XII.4. W grupie *zawodów* poziom otwartosci na doświadczenie jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

Dla zmiennej, która spełniała założenia dla testów parametrycznych, otwartosci, wykonano analizę różnic międzygrupowych za pomocą testu t-Studenta. Przed wykonaniem testu, za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE'A sprawdzono założenie o jednorodności wariancji zmiennej zależnej w porównywanych grupach. W przypadku otwartosci wyniki testu wskazywały na to, że wariancje w porównywanych podgrupach są równe ($F[1,480]=2,091$, $p=0,149$). Mając na uwadze wyniki analizy jednorodności wariancji w badanych podgrupach, zdecydowano o wykorzystaniu standardowej formy testu t-Studenta do porównania poziomów otwartosci. Analiza wskazała na istotne statystycznie różnice między grupą *ogólną* (0) i grupą *zawodów* (1) w zakresie otwartosci. Wyższe wyniki uzyskiwały osoby z grupy *ogólnej*, a więc hipoteza XII.4 została potwierdzona.

XII.5. W grupie *zawodów* poziom emocjonalności jest niższy niż w grupie *ogólnej*.

Dla zmiennej, która spełniała założenia dla testów parametrycznych, emocjonalności, wykonano analizę różnic międzygrupowych za pomocą testu t-Studenta. Przed wykonaniem testu, za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE'A sprawdzono założenie o jednorodności wariancji zmiennej zależnej w porównywanych grupach. W odniesieniu do emocjonalności założenie to zostało spełnione ($F[1,480]=2,470, p=0,117$). Mając na uwadze wyniki analizy jednorodności wariancji w badanych grupach, zdecydowano o wykorzystaniu standardowej formy testu t-Studenta do porównania poziomów emocjonalności.

Analiza wskazała na istotne statystycznie różnice między grupą *ogólną* (0) i grupą *zawodów* (1) w zakresie emocjonalności. Niższe wyniki uzyskiwały osoby z grupy *zawodów*, a więc hipoteza XII.5 została potwierdzona. Najwyższy współczynnik *d-COHENA* uzyskała różnica dotycząca emocjonalności. W zakresie pozostałych zmiennych – uczciwości i ugodowości – nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między grupami.

Różnice w zakresie zmiennych temperamentalnych i motywacji do ryzyka

Celem sprawdzenia hipotez XII.6 i XII.7 wykonano testy U MANNA-WHITNEYA i t Studenta dla grup niezależnych. Za pomocą pierwszego z nich porównano mediany zmiennych w grupie *ogólnej* (0) i *zawodów* (1). Test t-Studenta posłużył natomiast do sprawdzenia różnic w zakresie średniej w wyżej wymienionych grupach. Wyniki testu U MANNA-WHITNEYA przedstawiono w tabeli 19.

Tabela 19. Różnice w zakresie zmiennych temperamentalnych i motywacji do ryzyka między grupą ogólną (0) i grupą zawodów (1) – wyniki testu *U* MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	U	Z	p	r_b
Wrażliwość na nagrodę	53370,50	63032,50	25404,50	-2,370	0,012	-0,125; (95%CI: -0,225- -0,022)
Wrażliwość na karę	67421,50	48981,50	18600,50	6,821	<0,001	0,359; (95%CI: 0,266-0,446)
Imp. dysfunkcjonalna	58477,50	57925,50	27544,50	0,970	0,332	0,051; (95%CI: -0,052-0,153)
Ryzyko-status	47444,50	68958,50	19478,50	-6,247	<0,001	-0,329; (95%CI: -0,418- -0,234)
Lęk-cecha	65430,50	50972,50	20591,50	5,519	<0,001	0,291; (95%CI: 0,194-0,382)
Ryzyko stymulacyjne	52676,00	63727,00	24710,00	-2,824	0,005	-0,149; (95%CI: -0,248- -0,047)
Ryzyko instrumentalne	58544,00	57859,00	27478,00	1,014	0,311	0,053; (95%CI: -0,050-0,155)

Adnotacje. U – statystyka U test U MANNA-WHITNEYA; Z – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA; r_b – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Mając na uwadze wyniki analizy jednorodności wariancji w badanych grupach, zdecydowano o wykorzystaniu porównania za pomocą testu t z niezależną estymacją wariancji. Wyniki testu t-Studenta przedstawiono w tabeli 20.

Tabela 20. Różnice w zakresie zmiennych temperamentalnych i motywacji do ryzyka między grupą ogólną (0) i grupą zawodów (1) – wyniki testu *t*-Studenta z niezależną estymacją wariancji

	Średnie		Test <i>t</i> -Studenta			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	T	df	P	D
Poszukiwanie doznań	22,602	24,728	-4,449	452,658	<0,001	-0,407; (95%CI: -0,587- -0,0,227)
Imp. funkcjonalna	29,902	32,337	-4,528	453,953	<0,001	-0,415; (95%CI: -0,595- -0,234)

Adnotacje. *t* – statystyka testowa; *df* – stopnie swobody; *d* – współczynnik wielkości efektu COHENA, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

XII.6. W grupie *zawodów* poziom motywacji do podejmowania ryzyka, impulsywności funkcjonalnej i poszukiwania doznań jest wyższy niż w grupie *ogólnej*.

Motywacja do podejmowania ryzyka

Analiza wskazała na istnienie istotnych statystycznie różnic między grupą *ogólną* (0) i grupą *zawodów* (1) w zakresie motywacji do ryzyka związanego ze statusem i motywacji do ryzyka stymulacyjnego. W zakresie ryzyka związanego ze statusem oraz ryzyka stymulacyjnego grupa *zawodów* uzyskiwała wyższe wyniki niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.6 została częściowo potwierdzona (nie zaobserwowano różnic w motywacji do ryzyka instrumentalnego).

W przypadku ryzyka związanego ze statusem współczynnik korelacji rangowo-dwuseryjnej wskazywał na istnienie umiarkowanego efektu. Jeśli chodzi o ryzyko stymulacyjne – efekt był słaby.

Impulsywność funkcjonalna

W przypadku impulsywności funkcjonalnej wyniki testu wskazywały na to, że wariacje w porównywanych podgrupach nie są równe ($F[1,480]=7,828, p=0,005$).

Analiza wskazała na istnienie istotnych statystycznie różnic między grupami w impulsywności funkcjonalnej. W przypadku impulsywności funkcjonalnej, grupa *zawodów* uzyskiwała wyższe wyniki niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.6 w stosunku do impulsywności funkcjonalnej została potwierdzona. Wielkość tego efektu była umiarkowana.

Poszukiwanie doznań

Dla zmiennej, która spełniała założenia dla testów parametrycznych, poszukiwania doznań, wykonano analizę różnic międzygrupowych za pomocą testu t-Studenta. Przed wykonaniem testu, za pomocą testu BROWNA-FORSYTHE'A sprawdzono założenie o jednorodności wariacji zmiennej zależnej w porównywanych grupach. W odniesieniu do poszukiwania doznań założenie to nie zostało spełnione ($F[1,480]=11,424, p=0,001$).

Analiza wykazała istnienie istotnych statystycznie różnic między grupami w przypadku poszukiwania doznań, grupa *zawodów* uzyskiwała wyższe wyniki niż grupa *ogólna*, a więc hipoteza XII.6 w stosunku do poszukiwania doznań została potwierdzona. Wielkość efektu była umiarkowana.

Hipoteza XII.6 została jedynie częściowo potwierdzona. Potwierdzono przewidywane różnice między grupami w zakresie motywacji do ryzyka związanego ze statusem, motywacji do ryzyka stymulacyjnego, impulsywności funkcjonalnej i poszukiwania doznań. Nie potwierdzono hipotezy w zakresie motywacji do ryzyka instrumentalnego.

Ze względu na brak danych empirycznych nie postawiono hipotez kierunkowych dotyczących pozostałych zmiennych temperamentalnych – impulsywności dysfunkcjonalnej, wrażliwości na karę oraz wrażliwości na nagrodę, jednak zaobserwowano istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie wrażliwości na nagrodę i wrażliwości na karę. W zakresie wrażliwości na nagrodę grupa *zawodów* uzyskiwała średnio wyższe wyniki niż grupa *ogólna*. Siła tej tendencji, mierzona wielkością efektu, okazała się słaba. Grupa *ogólna* cechowała się natomiast wyższym poziomem wrażliwości na karę. Analiza wielkości efektu wykazała, że tendencja ta miała umiarkowaną siłę. Następnie, dla zmiennej, która spełniała założenia dla testów parametrycznych, impulsywności dysfunkcjonalnej, wykonano analizę różnic międzygrupowych za pomocą testu t-Studenta. Zanotowano brak istotnych różnic między grupami w zakresie impulsywności dysfunkcjonalnej.

XII.7. W grupie *zawodów* poziom lęku-cechy jest niższy w porównaniu do grupy *ogólnej*.

Analiza wskazała na istnienie istotnych statystycznie różnic w zakresie lęku-cechy. Grupa *zawodów* cechowała się niższym poziomem lęku-cechy, a więc hipoteza XII.7 została potwierdzona. Wielkość efektu była w tym przypadku mała.

Różnice w zakresie postawy względem heroizmu

W stosunku do postawy względem heroizmu nie postawiono hipotezy postulującej istnienie różnic między grupami, jednak – zgodnie z przypuszczeniami – nie zanotowano różnic w zakresie ogólnego poziomu postawy względem heroizmu. Celem sprawdzenia różnic wykonano test U MANN-Whitneya. Za pomocą pierwszego z nich porównano mediany zmiennych w grupie *ogólnej* (0) i *zawodów* (1). Wyniki testu U MANN-Whitneya przedstawiono w tabeli 21.

Tabela 21. Różnice w zakresie postawy względem heroizmu między grupą ogólną (0) i grupą zawodów (1) – wyniki testu U MANNA-WHITNEYA

	Sumy rang		Test U MANNA-WHITNEYA			Wielkość efektu
	Grupa 0	Grupa 1	U	Z	P	r_b
Postawa względem heroizmu	59273,50	57129,50	26748,50	1,491	0,136	0,079; (95%CI: -0,025-0,180)
Postawa powinności i obowiązku	57352,50	59050,50	28669,50	0,234	0,815	0,012; (95%CI: -0,091-0,115)
Postawa potrzeby społecznej	60726,50	55676,50	25295,50	2,441	0,015	0,129; (95%CI: 0,026-0,228)

Adnotacje. U – statystyka U test U MANNA-WHITNEYA, Z – standaryzowana wartość statystyki U MANNA-WHITNEYA; r_b – korelacja rangowo-dwuseryjna, Grupa 0 – grupa ogólna, Grupa 1 – grupa zawodów.

Analiza wskazała na istnienie istotnych statystycznie różnic jedynie w zakresie drugiego z komponentów postawy względem heroizmu – postawy potrzeby społecznej. Grupa *ogólna* uzyskiwała w zakresie tej zmiennej wyniki wyższe niż grupa *zawodów*. Jednocześnie wielkość tego efektu była słaba.

Interpretacja

Wyniki otrzymane w ramach testowania różnic między grupą *ogólną* a grupą *zawodów* świadczą o istnieniu wielu istotnych rozbieżności między wymienionymi grupami. Badane grupy różniły się poziomem: heroizmu i jego typów, motywacji jawnej wobec heroizmu, postawy względem heroizmu jako potrzeby społecznej, psychopatii subklinicznej i jej komponentów – zuchwałości i bezduszości, narcyzmu subklinicznego i jego komponentów – samowystarczalności, przywództwa i dążenia do podziwu, cech osobowości w modelu HEXACO – ekstrawersji, sumienności, emocjonalności, i otwartości, wrażliwości na nagrodę i karę, impulsywności funkcjonalnej, lęku-cechy, poszukiwania doznań i motywacji do ryzyka stymulacyjnego oraz związanego z dążeniem do statusu.

Badane grupy nie różniły się poziomem: heroizmu typu światopoglądowego gorącego i chłodnego oraz finansowego, motywacji do heroizmu typu światopoglądowego gorącego i chłodnego oraz finansowego, motywacji utajonej do heroizmu, komponentu psychopatii subklinicznej – rozhamowania, komponentu narcyzmu subklinicznego – próżności, cech osobowości w modelu HEXACO – uczciwości i ugodowości, impulsywności dysfunkcyjnej i poziomem motywacji do ryzyka instrumentalnego.

Grupa *zawodów* przejawiała więcej zachowań heroicznych niż grupa *ogólna*, będąc jednocześnie bardziej zmotywowaną do podejmowania zachowań heroicznych. Wyższy poziom heroizmu w grupie *zawodów* w porównaniu do grupy *ogólnej* pokazuje, iż zasadne jest łączenie zawodów policjanta, strażaka, żołnierza, ratownika z heroicznymi przymiotami (KLEE, RENNER, 2016).

Co ciekawe, brak istotnych różnic w motywacji do heroizmu światopoglądowego i finansowego odpowiadał brakowi istotnych różnic w zachowaniach heroicznych w tych samych typach. Może to oznaczać, iż jeśli heroizm nie jest związany z wykonywanym zawodem (obrona osób prześladowanych w grupie z powodu swojej inności, obrona systemu wartości i pomoc materialna nie wchodzi w ich skład) – to policjanci, strażacy, żołnierze i ratownicy nie zachowują się bardziej heroicznie od osób spoza ich grupy. Niżej też oceniają heroizm jako potrzebę heroicznego zachowania się zwykłych ludzi – być może uznają, iż nie ma takiej potrzeby, skoro są osoby takie jak oni – wykonujące odpowiedni zawód.

Nie stwierdzono istotnych różnic w utajonej motywacji do heroizmu między grupami zbadanymi za pomocą IRAP, można zatem uznać, iż pomiar postaw utajonych nie wniósł dodatkowych informacji w analizie różnic między grupami.

Poziom psychopatii subklinicznej, bezdusznosci i zuchwałości był wyższy w grupie *zawodów*. Istotnych różnic nie zanotowano w przypadku rozhamowania. W badaniach DIANY FALKENBACH I MARII TSOUKALAS (2011), poziom psychopatii w zawodach prospołecznych był wyższy nawet w porównaniu do grupy więźniów. Wskazuje się na możliwość wystąpienia habituacji w zawodach prospołecznych, co może bezpośrednio być związane z obniżeniem współczucia i przedmiotowym traktowaniem obiektu zachowań heroicznych (SMITH I IN., 2013).

Wyniki niniejszej analizy pokazały, że pod względem narcyzmu subklinicznego osoby z grupy *zawodów* również osiągały wyniki wyższe, także w komponentach narcyzmu – samowystarczalności, przywództwa i domagania się podziwu. W porównaniu do grupy *ogólnej* w grupie *zawodów* zaobserwowano niższy poziom emocjonalności i otwartości oraz wyższy poziom sumiennosci i ekstrawersji. Wyniki te są spójne z innymi badaniami dostępnymi w literaturze (DARR, 2011; DETRICK, CHIBNALL, 2013; KLEE, RENNER, 2013; PENG I IN., 2012).

Praca stanowi jeden z najważniejszych elementów życia człowieka i w długiej perspektywie może w pewnym stopniu wpływać na dyspozycje indywidualne (LI, FAY, FRESE, HARMS, GAO, 2014; WU, GRIFFIN, PARKER, 2015), więc wyniki następnych badań powinny wyjaśniać, czy różnice między grupami są związane z wyższym poziomem cech przy rozpoczynaniu służby, czy z oddziaływaniem doświadczeń zawodowych. Pewne modyfikacje cech osobowości są przypuszczalnie możliwe w wyniku długotrwałego oddziaływania na człowieka warunków pracy zawodowej i specyficznych doświadczeń (HUDSON, ROBERTS, LODI-SMITH, 2012; LODI-SMITH, ROBERTS, 2007).

Przedstawiciele grupy *zawodów* pracują w organizacjach hierarchicznych, zamkniętych, wymagających podporządkowania się i pilności (sumiennosc i niska otwartosc), praca ta jest nastawiona na wysoką aktywnosc w obciążających sytuacjach (ekstrawersja i niska emocjonalność), a człowiek jest bardziej podatny na zmiany w osobowości, jeśli musi zaadaptować się do środowiska pracy pod względem jego wysokich wymagań (SAVICKAS, 2005). Niewykluczone, iż wymienione zawody wybierają osoby, które charakteryzują się wyższym poziomem tych cech, ponieważ zawód strażaka, policjanta, ratownika lub żołnierza, wydaje im się dostosowany do ich predyspozycji.

Poziom uczciwości i ugodowości był na podobnym poziomie w obydwu grupach – zatem badane grupy są równie kompromisowe, pokorne, szczerze i sprawiedliwe w relacjach z ludźmi.

Poziom poszukiwania doznań był wyższy w grupie *zawodów*, co sugeruje iż zmienna ta może być użyteczna w badaniu osób wykonujących zawody związane z ryzykiem (CASTANIER, LE SCANFF I WOODMAN, 2010; GOMÀ-I-FREIXANET, MARTHA I MURO, 2012). Osoby z grupy *zawodów* przejawiają wyższy poziom impulsywności funkcjonalnej – przypuszczalnie reagują szybciej i zachowują się mniej ostrożnie, gdy jest to optymalny styl zachowania (CLAES I IN., 2009; POYTHRESS, HALL, 2011). Badani nie różnili się natomiast poziomem impulsywności dysfunkcjonalnej.

Osoby z grupy *zawodów* były bardziej zmotywowane do ryzykowania zdrowiem i życiem, gdy w grę wchodziło wysokie wynagrodzenie, opłacalny biznes, prestiż, pozycja społeczna i „bycie na szczycie” (ASHTON I IN., 2010). Przeprowadzone analizy wykazały, iż poziom motywacji do ryzyka stymulacyjnego także był wyższy w grupie *zawodów*, lecz poziom motywacji do ryzyka instrumentalnego nie różnił się między grupami. Poziom lęku-cechy i wrażliwości na karę w grupie *zawodów* był niższy, a wrażliwości na nagrodę – wyższy. Można zatem przypuszczać, iż przedstawiciele *zawodów* są mniej lękowi oraz mniej podatni na unikanie podczas zbliżania się do niebezpieczeństwa (CORR, 2016) i sygnały o karze docierające z otoczenia, a bardziej wrażliwi na pobudzenie w sytuacji spodziewanej nagrody (CARVER, WHITE, 1994). Systemy BIS i BAS mają charakter neurobiologiczny, zatem najprawdopodobniej ich poziom różnił się już u kandydatów do służby.

Różnice między grupami w zakresie cech temperamentalnych pokazują, iż osoby z grupy *zawodów* mogły wybierać swój zawód, kierując się cechami sprzyjającymi jego wykonywaniu. Przypuszczalnie poziom nie wszystkich cech przejawianych przez osoby z grupy *zawodów* ma charakter przystosowawczy.

Patrząc z punktu widzenia „służby” i zobowiązań do potencjalnych zachowań heroicznych, wysokie zmotywowanie do ryzyka wtedy, gdy jest szansa na zwiększenie pozycji lub zysku, nie wydaje się korzystne społecznie. Również wyższy poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu w grupie *zawodów* może nie mieć charakteru przystosowawczego w sytuacjach pozaheroicznych – przedstawiciele *zawodów* mogą być przez to bardziej punitarni, mniej empatyczni i silniej realizujący cele zorientowane na ich zysk.

VI. DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

6.1. Podsumowanie weryfikacji hipotez

Większość postawionych hipotez została częściowo lub całkowicie potwierdzona. Analiza wyników pozwoliła na udzielenie odpowiedzi na zadane pytania badawcze. Zestawienie hipotez, wraz z użytymi technikami statystycznymi służącymi do ich zweryfikowania, przedstawiono w tabeli 22.

Tabela 22. Podsumowanie weryfikacji hipotez badawczych sformułowanych w ramach referowanego badania

Nr	Hipoteza	Metoda weryfikacji	Weryfikacja
Hipoteza I.	Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do heroizmu		
I.1.	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższa jawna motywacja do heroizmu.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	potwierdzona
I.2.	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższa utajona motywacja do heroizmu.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	niepotwierdzona
Hipoteza II.	Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a motywacją do ryzyka		
II.1.	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższa motywacja do ryzyka stymulacyjnego i opartego na dążeniu do statusu.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (motywacja do ryzyka stymulacyjnego) – grupa <i>zawodów</i> (motywacja do ryzyka opartego na dążeniu do statusu)
Hipoteza III.	Motywacja do ryzyka oraz motywacja do heroizmu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.	analiza regresji liniowej	częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (motywacja do heroizmu i ryzyka stymulacyjnego) – grupa <i>zawodów</i> (motywacja do heroizmu i ryzyka opartego na dążeniu do statusu)
Hipoteza IV.	Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami osobowości		
IV.1.	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższy poziom psychopatii subklinicznej oraz jej komponentów: zuchwałości i rozhamowania oraz narcyzmu subklinicznego.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	Częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (psychopatia, zuchwałość, narcyzm) – grupa <i>zawodów</i> (zuchwałość, narcyzm)
IV.2.	Im wyższy poziom heroizmu tym niższy poziom komponentu psychopatii subklinicznej: bezduszości.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	– grupa <i>ogólna</i> – niepotwierdzona – grupa <i>zawodów</i> – częściowo potwierdzona (heroizm w KZH)

Nr	Hipoteza	Metoda weryfikacji	Weryfikacja
IV.3.	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższy poziom ekstrawersji i otwartości na doświadczenie.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	potwierdzona
IV.4.	Im wyższy poziom heroizmu tym niższy poziom emocjonalności i ugodowości.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (emocjonalność z heroizmem w KZH) – grupa <i>zawodów</i> (emocjonalność)
Hipoteza V.	Istnieją istotne zależności między poziomem heroizmu a cechami temperamentu		
V.1	Im wyższy poziom heroizmu tym wyższy poziom poszukiwania doznań, impulsywności funkcjonalnej i wrażliwości na nagrodę.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	grupa <i>ogólna</i> – potwierdzona grupa <i>zawodów</i> – częściowo potwierdzona (impulsywność funkcjonalna)
V.2	Im wyższy poziom heroizmu tym niższy poziom wrażliwości na karę i lęku-cechy.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	– grupa <i>ogólna</i> – częściowo potwierdzona (wrażliwość na karę) – grupa <i>zawodów</i> – niepotwierdzona
Hipoteza VI.	Cechy osobowości i temperamentu stanowią istotne statystycznie predyktory heroizmu.	analiza regresji liniowej	częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (istotne predyktory: samowystarczalność, impulsywność funkcjonalna, otwartość, rozhamowanie) – grupa <i>zawodów</i> (istotne predyktory: zuchwałość, otwartość)
Hipoteza VII.	Istnieją istotne zależności między postawą względem heroizmu a cechami osobowości i motywacji do ryzyka.		
VII.1.	Im bardziej pozytywna postawa względem heroizmu tym wyższa uczciwość, sumienność i motywacja do ryzyka instrumentalnego.	<i>r</i> -Pearsona <i>tau</i> -Kendalla	– grupa <i>ogólna</i> potwierdzona – grupa <i>zawodów</i> częściowo potwierdzona (uczciwość, sumienność)
Hipoteza VIII.	Cechy osobowości i motywacja do ryzyka stanowią istotne statystycznie predyktory postawy względem heroizmu.	analiza regresji liniowej	częściowo potwierdzona – grupa <i>ogólna</i> (istotne predyktory: uczciwość, otwartość, motywacja do ryzyka instrumentalnego) – grupa <i>zawodów</i> (istotne predyktory: uczciwość, ekstrawersja, otwartość)

Nr	Hipoteza	Metoda weryfikacji	Weryfikacja
Pytanie IX.	Pytanie eksploracyjne Czy istnieją zależności między poziomem heroizmu a postawą względem heroizmu?	<i>tau</i> -Kendalla	Istnieją istotne zależności między postawą względem heroizmu a heroizmem ogólnym w AFI.
Hipoteza X.	Narcyzm subkliniczny mediuje związki między temperamentem a heroizmem w grupie ogólnej.	analiza mediacji	częściowo potwierdzona (wrażliwość na nagrody i kary, poszukiwanie doznań, lęk-cecha)
Pytanie XI.	Pytanie eksploracyjne XI. Czy na podstawie typu heroizmu i ogólnej motywacji do niego można w grupie ogólnej wyróżnić prototypy heroiczne różniące się cechami osobowościowymi, temperamentalnymi i motywacją do ryzyka?	analiza skupień metodą dwustopniową, analiza post-hoc ANOVA rang KRUSKALLA-WALLISA	W grupie ogólnej wyróżniono 4 skupienia – dwa heroiczne (bezlękowi bohaterowie i bohaterowie narcystyczni i wrażliwi), jedno o umiarkowanym poziomie heroizmu (osoby impulsywne), jedno skupienie zawierające osoby nieheroiczne. Skupienia różnią się poziomem: zuchwałości, bezduszości, narcyzmu subklinicznego, samowystarczalności, przywództwa, emocjonalności, ekstrawersji, otwartości na doświadczenie, postawy względem heroizmu jako powinności i obowiązku, poszukiwania doznań, wrażliwości na karę i nagrodę, impulsywności funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej, lęku-cechy, motywacją do ryzyka stymulacyjnego i ryzyka związanego z dążeniem do statusu.
Hipoteza XII.	Istnieją istotne różnice między grupą ogólną a grupą <i>zawodów</i> w zakresie poziomu heroizmu, cech osobowości, temperamentu, motywacji wobec heroizmu i ryzyka oraz postawy względem heroizmu.		
XII.1.	W grupie <i>zawodów</i> poziom heroizmu i motywacji do heroizmu jest wyższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test U MANNA-WHITNEYA	częściowo potwierdzona – heroizm i motywacja jawna do heroizmu – potwierdzona – motywacja utajona wobec heroizmu – niepotwierdzona

Nr	Hipoteza	Metoda weryfikacji	Weryfikacja
XII.2.	W grupie <i>zawodów</i> poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego jest wyższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test U MANNA-WHITNEYA	potwierdzona
XII.3.	W grupie <i>zawodów</i> poziom ekstrawersji i sumienności jest wyższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test U MANNA-WHITNEYA test t-Studenta dla grup niezależnych	potwierdzona
XII.4.	W grupie <i>zawodów</i> poziom otwartości na doświadczenie jest niższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test t-Studenta dla grup niezależnych	potwierdzona
XII.5.	W grupie <i>zawodów</i> poziom emocjonalności jest niższy w porównaniu do grupy ogólnej.	Test t-Studenta dla grup niezależnych	potwierdzona
XII.6.	W grupie <i>zawodów</i> poziom motywacji do podejmowania ryzyka, impulsywności funkcjonalnej i poszukiwania doznań jest wyższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test U MANNA-WHITNEYA test t-Studenta dla grup niezależnych	Częściowo potwierdzona (motywacja do ryzyka stymulacyjnego i do ryzyka opartego na dążeniu do statusu, poszukiwanie doznań, impulsywność funkcjonalna)
XII.7.	W grupie <i>zawodów</i> poziom lęku-cechy jest niższy w porównaniu do grupy ogólnej.	test U MANNA-WHITNEYA	potwierdzona

Adnotacje. SDRT – ryzyko związane ze statusem, RStym – ryzyko stymulacyjne, MOT-HER – motywacja wobec heroizmu, pogrubieniem oznaczono hipotezy niepotwierdzone.

6.2. Dyskusja wyników badań

Celem podejmowanych badań było określenie zależności między poziomem heroizmu, którego wskaźnikiem są zachowania heroiczne, motywacją do heroizmu i ryzyka, postawą względem heroizmu, osobowością i temperamentem. Przeprowadzone badania obejmowały dwie grupy badawcze – *ogólną*, w skład której wchodziły osoby z populacji ogólnej oraz grupę *zawodów* (składającą się z grupy przedstawicieli zawodów wysokiego ryzyka: ratowników, strażaków, policjantów i żołnierzy).

Z przeprowadzonych badań wynika, iż wiele zmiennych temperamentalnych, osobowościowych i motywacyjnych wchodzi w istotne relacje z heroizmem. Badane grupy różnią się poziomem heroizmu oraz innymi cechami. W grupie *zawodów* wyższy jest poziom heroizmu, jednakże nie musi mieć on pozytywnego charakteru – kolejne badania powinny dążyć do wyjaśnienia, czy heroizm u przedstawicieli *zawodów* wystąpiłby, gdyby nie był związany z możliwością zyskania statusu.

Postawa względem heroizmu koreluje istotnie z cechami, z którymi nie koreluje ogólny heroizm – uczciwością, ugodowością i sumiennością, a jej najsilniejszym predyktorem jest uczciwość. Można zatem przypuszczać, iż inne właściwości wyznaczają stosunek do heroizmu, a inne – samo zachowanie heroiczne.

W grupie *ogólnej* można wyróżnić naturalnie powstające prototypy heroiczne, którym nadano nazwy: bezłękowi bohaterowie, bohaterowie narcystyczni i wrażliwi, osoby impulsywne o umiarkowanym heroizmie oraz osoby nieheroiczne. Powstałe skupienia różnią się nie tylko poziomem heroizmu, ale również postawą względem niego, cechami temperamentalnymi, osobowościowymi i motywacyjnymi.

Narcyzm subkliniczny mediuje zależności między wrażliwością na nagrodę i karę, poszukiwaniem doznań, lękiem-cechą a heroizmem, co może być związane z mechanizmem rozwoju narcyzmu na określonym podłożu temperamentalnym.

Przeprowadzona analiza skupień wykazała, iż heroizm powinien być traktowany jako zmienna wieloczynnikowa; osoby bardziej heroiczne przejawiały większe zróżnicowanie intraindywidualne w zakresie typów heroizmu. Wszystkie wymienione typy heroizmu, mimo iż obejmują zachowania różniące się, mają wspólną podstawę teoretyczną i kontekst sytuacyjny, odnoszące się wprost do zaproponowanej definicji heroizmu.

Zachowanie jest heroiczne, jeśli mieści w sobie: (a) ryzyko utraty pewnych ważnych zasobów indywidualnych – takich, jak: zdrowie, życie, dobra materialne, status, wartości,

poczucie akceptacji, (b) istotną w danym momencie dysproporcję pomiędzy korzyściami płynącymi z zachowania a potencjalnymi obiektywnymi stratami, (c) kontekst zachowania względem osób obcych, a nie względem osób spokrewnionych lub bliskich, (d) kryterium występowania zachowania poza czasem pracy lub charakter wyjątkowo przekraczający pełnione obowiązki zawodowe, (e) tło całego życia do chwili badania.

Co ważne, dysproporcja korzyści i strat w heroizmie odnosi się do zachowania w danej chwili, nie obejmuje korzyści wtórnych, które mogą wystąpić później. Analiza badań pokazała, iż wtórne konsekwencje często mają istotniejsze znaczenie dla podejmowania zachowań heroicznych niż konsekwencje pierwotne.

Mając na uwadze otrzymane wyniki badań, można opisać heroizm jako zachowanie, które może wynikać nie tylko z kontekstu sytuacyjnego, ale także z posiadanych cech, takich jak: bezłękowy temperament, niezależność od innych, ale jednocześnie wrażliwość poznawcza na ludzi i świat, zuchwałość, energiczność i efektywność w działaniu oraz tendencja do poszukiwania sytuacji zapewniających stymulację.

Pewne cechy psychopatyczne oraz narcystyczne mogą sprzyjać podejmowaniu zachowań heroicznych bardziej niż uczciwość odzwierciedlająca komponenty moralne osobowości. Badania wykazały, iż jest możliwe dokonanie pomiaru i opisu heroizmu bez odwoływania się do komponentów moralnych czy powiązanych z altruizmem.

Opisani w pracy bezłękowi bohaterowie, którzy, choć byli stosunkowo małą grupą, to charakteryzowali się najwyższym poziomem codziennego heroizmu. Konfiguracja opisanych w pracy cech tworzy prototyp heroiczny oparty na nieustraszoneści i adaptacyjnych stronach „negatywnych” cech osobowości – uzyskano zatem wyniki podobne do wyników badań SMITH I IN. (2013). Dla podejmowania zachowań heroicznych ma także znaczenie wysoka wrażliwość poznawcza w stosunku do otaczającego świata i ludzi oraz niezależności w myśleniu i zachowaniu. Niezależność jest własnością zarówno samowystarczalności, jak i otwartości na doświadczenie, których najwyższy poziom zanotowano w prototypie bohaterów wrażliwych i narcystycznych. Niekonwencjonalność, brak konformizmu i niezależność (HANNAH I IN. 2007) zwiększają ilość zachowań heroicznych, szczególnie związanych z systemem wartości.

Wyniki przeprowadzonych badań sugerują, iż przedstawiciele zawodów związanych z wysokim ryzykiem prezentują istotnie wyższy poziom psychopatii subklinicznej oraz narcyzmu (por. FALKENBACH I TSOUKALAS, 2011). Potwierdzono również stanowisko, iż grupa *zawodów* może być określana jako heroiczna z uwagi na wyższe natężenie heroizmu (KLEE, RENNER, 2016).

Pewne wyniki są zaskakujące – jak podejmowanie ryzyka w heroizmie w grupie *zawodów* związane z osiąganiem statusu. Osoby z tej grupy, jeśli podejmują zachowania heroiczne, to najprawdopodobniej wynika to nie tyle (lub nie tylko) z przyczyn wewnętrznych (o czym świadczą zależności między heroizmem a cechami w tej grupie), a raczej zewnętrznych, takich, jak obowiązek lub dążenie do uzyskania wyższego statusu w grupie. Dodatkowo referowane badania pokazały, iż analiza zmiennych pośredniczących, takich, jak narcyzm, może ułatwić wyjaśnienie mechanizmu leżącego u podłoża zachowań heroicznych związanych z określonymi cechami osobowości.

Reasumując – przeprowadzone badania umożliwiły weryfikację postawionych hipotez dotyczących zależności między heroizmem a szeregiem cech temperamentalnych, osobowościowych i motywacyjnych. Stwierdzono, iż dla heroizmu mają znaczenie czynniki osobowościowe, temperamentalne i motywacyjne. Możliwe okazało się wyróżnienie typów heroicznych związanych z różnym poziomem heroizmu. Badania podkreśliły pozytywne strony uznawanych za negatywne cech osobowości. Pokazano, iż heroizm jest zachowaniem prospołecznym, ale jego przyczyny są bardziej złożone.

Jako zmienna psychologiczna heroizm okazał się konstruktem spójnym, choć łączącym różne typy zachowań. Zgodnie z przypuszczeniami, badane grupy różniły się poziomami cech, a poziom heroizmu był wyższy wśród przedstawicieli zawodów takich, jak: strażak, policjant, ratownik i żołnierz. Uzyskane wyniki wniosły także pewien wkład w rozumienie badanych zmiennych. Przede wszystkim potwierdziły unikatowy charakter zuchwałości jako elementu psychopatii oraz różnice pomiędzy składowymi triarchicznej koncepcji psychopatii, manifestujące się w zachowaniu. Wykazano, iż heroizm może być związany z cechami osobowości traktowanymi jako szkodliwe społecznie, kolejne badania powinny uwzględnić rolę moralności w heroizmie.

Analiza zmiennych pośredniczących (analiza mediacji), takich jak narcyzm może ułatwić wyjaśnienie mechanizmu związanego z cechami temperamentalnymi i osobowościowymi leżącymi u podłoża zachowań heroicznych. Narcyzm jest cechą osobowości, która ze względu na swoją złożoność i wielość rodzajów powinien zostać włączony w następne badania (ROGOZA I IN., 2016). W literaturze przedmiotu przedstawiono i poddano walidacji narzędzia służące do pomiaru etycznego podejmowania decyzji (KLIĞYTE I IN., 2009), więc możliwe jest ich zestawienie z miarami heroizmu i powstałymi prototypami heroicznymi.

6.3. Zastosowanie w praktyce wyników przeprowadzonych badań

W obszarze treningów edukacyjnych dla osób prowadzących zajęcia edukacyjne z młodzieżą uzyskane informacje na temat uwarunkowań i mechanizmów związanych z codziennym

heroizmem mogą posłużyć do projektowania skuteczniejszych szkoleń, metod selekcji i rekrutacji do zawodów wysokiego ryzyka. Osoby młode można w obszarze edukacji trenować do tego, aby impulsywne skłonności i tendencja do ryzyka nie prowadziły do np. nadużywania substancji psychoaktywnych, lecz do prospołecznych form zachowania. Próby podobnych działań są podejmowane i jest duże prawdopodobieństwo, że okażą się skuteczne (ZAPOLSKI, 2012). Wskazuje się także na korzyści dla procesu terapeutycznego, w którym wiedza o adaptacyjnych stronach trudnych w terapii zaburzeń osobowości może ułatwiać projektowanie zachowań pożądanych z punktu widzenia społeczeństwa.

6.4. Ograniczenia przeprowadzonych badań i rekomendacje dla kolejnych

Zrealizowane badania pod pewnymi względami mogą stanowić przedmiot krytyki. Użyto w nich metod samoopisowych do pomiaru zmiennych takich, jak psychopatia subkliniczna, które mogą być związane z symulowaniem i udzielaniem nieszczerych odpowiedzi (LILIEFELD, FOWLER, 2006). Jednak psychopatia subkliniczna i narcyzm są konstruktami powszechnie mierzonymi w formie samoopisowej.

Kwestionariusz do pomiaru psychopatii w ujęciu trójczynnikiemowym nie zawiera podskali sprawdzającej stopień skłonności do falsyfikowania odpowiedzi przez osoby badane, jednak jest miarą psychopatii powszechnie stosowaną i posiadającą polską adaptację (zob. PILCH I IN., 2015). Wiele badań świadczy o tym, iż osoby psychopatyczne trafnie opisują swoją osobowość i użycie metod samoopisowych jest użyteczne także w ich przypadku (MILLER, JONES, LYNAM, 2011; MARION I IN., 2012).

W badaniach zastosowano także kilka sposobów rekomendowanych w literaturze, zwiększających szansę na otrzymanie prawdziwych odpowiedzi (zob. PODSAKOFF, MACKENZIE, LEE, PODSAKOFF, 2003). Użyto strategii minimalizowania podatności na aprobatę społeczną – pełną anonimowość oraz zapewnienie o tym, iż nie ma złych odpowiedzi i liczy się szczerść udzielanych informacji. W celu stworzenia warunków do udzielania odpowiedzi zgodnych z prawdą w badaniach nie używano nazw bezpośrednio odnoszących się do mierzonych zmiennych, takich, jak psychopatia czy narcyzm. Wszystkie kwestionariusze wypełniane były odręcznie przez osoby badane, które miały możliwość przerwania wypełniania i powrotu w dogodnym dla siebie momencie.

Zachowania heroiczne były w referowanych badaniach deklarowane, zatem, aby wyeliminować błąd przeszacowania, w przyszłości powinna być kontrolowana zmienna aprobaty społecznej. Tworząc koncepcję badań, podjęto starania o jak najbardziej obiektywny pomiar heroizmu, który byłby niezależny od zmiennych zakłócających. Jednak kolejne badania powinny w przyszłości uwzględniać źródło informacji równoległej o zachowaniach heroicz-

nych (na przykład od osób bliskich) lub wykorzystywać eksperymentalny pomiar heroizmu, np. za pomocą zmodyfikowanych testów komputerowych symulujących sytuacje heroiczne. Referowane badania mają charakter przekrojowy, co uniemożliwia rozumienie zależności w kategoriach przyczyny i skutku. Ze względu na specyfikę sytuacji heroicznych oraz aspekty etyczne pomiar w życiu codziennym jest trudny, w związku z czym należy wziąć pod uwagę możliwość pomiaru na poziomie wirtualnym. Rozwiązanie takie zostało zastosowane w przypadku pomiaru zachowań takich, jak wirtualne ratowanie kogoś z płonącego budynku (ZANON I IN., 2014). Zadanie to ma formę wirtualną, podobną do gry komputerowej, zaprogramowanej wcześniej w taki sposób, aby odzwierciedlała rzeczywistość osoby z jej perspektywy (BERGSTRÖM I IN., 2016), włącznie z dźwiękami i obrazem. Przykłady, które mogą zostać wykorzystane w takim alternatywnym pomiarze heroizmu, są ogólnodostępne (<https://osf.io/3hr3q/>).

Jak dotąd w niewielu badaniach przyjmowano za główny cel porównywanie kobiet i mężczyzn w kontekście heroizmu (zob. KELLY, DUNBAR, 1998). W przedstawianych badaniach wiele zależności było odmiennych w grupach badawczych, a więc pożądane jest powtórzenie badań w innych grupach w badaniu replikacyjnym. W przyszłości badania powinny wyjaśniać, jakie różnice występują między zachowaniami heroicznymi kobiet i mężczyzn, także w grupie *zawodów*. Wskazane jest także eksplorowanie w przyszłości różnic między typami zachowań heroicznych.

PIŚMIENICTWO

- Adan, A., Natale, V., Caci, H., Prat, G. (2010). Relationship between circadian typology and functional and dysfunctional impulsivity. *Chronobiology International*, 27(3), 606–619.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. W: J. Kuhl, J. Beckmann (red.), *Action-control: From cognition to behavior* (s. 11–39). Heidelberg: Springer.
- Ajzen, I., Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Ali, F., Chamorro-Premuzic, T. (2010). Investigating Theory of Mind deficits in nonclinical psychopathy and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences*, 49(3), 169–174.
- Allison, A., Goethals, G. R. (2015). Hero Worship: The Elevation of the Human Spirit. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 46(2), 187–210.
- Allport, G. W. (1935). Attitude. W: C. Murchinson (red.), *A handbook of social psychology* (s. 798–844). Worcester: Clark University Press.
- Alleva, R. (2016). Sully&Snowden. How to Dramatize Heroism—and How Not To. *Commonweal Magazine*, 143(17). Pobrano z: www.commonwealmagazine.org/sully-%E2%80%98snowden%E2%80%99 (3.12.2016).
- Almeida, P. R., Seixas, M. J., Ferreira-Santos, F., Vieira, J. B., Paiva, T. O., Moreira, P. S., Costa, P. (2015). Empathic, moral and antisocial outcomes associated with distinct components of psychopathy in healthy individuals: a Triarchic model approach. *Personality and Individual Differences*, 85, 205–211.
- Amernic, J. H., Craig, R. J. (2010). Accounting as a Facilitator of Extreme Narcissism. *Journal of Business Ethics*, 96(1), 84.
- Ames, D. R., Kammrath, L.K. (2004). Mind-Reading And Metacognition: Narcissism, Not Actual Competence, Predicts Self-Estimated Ability. *Journal of Nonverbal Behavior*, 28(3), 187–209.
- Anderson, J. L., Sellbom, M., Wygant, D.B., Salekin, R. T., Krueger, R. F. (2014). Examining the associations between DSM-5 Section III antisocial personality disorder traits and psychopathy in community and university sample. *Journal of Personality Disorders*, 28(5), 675–697.
- Anwar, M., Mahmood, B., Hanif, M. K. (2016). Mental Health Issues in Young Adults of Pakistan: The Relationship of Narcissism and Self-Esteem With Aggression. *Journal of Behavioural Sciences*, 26, 2.

-
- Apter, M. J., (1984). Reversal theory and personality: a review. *Journal of Research in Personality*, 18(3), 265–288.
- Arnett, J. (1994) Sensation seeking: A new scale and a new conceptualisation. *Personality and Individual Differences*, 16(2), 289–296.
- Arnulf, J. K., Gottschalk, P. (2013). Heroic Leaders as White–Collar Criminals: An Empirical Study. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 10, 96–113.
- Artykuł 304. Obowiązek zawiadomienia o przestępstwie. Pobrane z: www.arslege.pl/obowiazek-zawiadomienia-o-przestepstwie/k13/a2620/ (13.12.2017).
- Ashton, M., Lee, K. (2009). An investigations of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences*, 30, 181–187.
- Ashton, M. C., Lee, K., Pozzebon, J. A., Visser, B. A., Worth, N. C. (2010). Status–driven risk taking and the major dimensions of personality. *Journal of Research in Personality*, 44, 734–737.
- Ashton, M., Lee, K. (2009). An investigations of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences*, 30, 181–187.
- Ashton, M. C., Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150–166.
- Ashton, M. C., Lee, K., Paunonen, V. (2002). What is the central feature of extraversion? Social attention versus reward sensitivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 245–252.
- Babiak, C. M. P. (2016). Workplace Harassment: The influence of corporate psychopathy and the HEXACO model of personality *Personality and Individual Differences*, 101, 498.
- Babiak, P., Neumann, C. S., Hare, R. D. (2010). Corporate psychopathy: Talking the walk. *Behavioral Sciences & the Law*, 28, 174–193.
- Back, M. D., Küfner, A. C. P., Dufner, M., Gerlach, T. M., Rauthmann, J. F., Denissen, J. J. A. (2013). Narcissistic admiration and rivalry: Disentangling the bright and dark sides of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(6), 1013–1037.
- Backstrom, M., Bjorklund, F. (2016). Is the general factor of personality based on evaluative responding? Experimental manipulation of item–popularity in personality inventories. *Personality and Individual Differences*, 96, 31–35.
- Balsamo, M., Romanelli, R., Innamorati, M., Ciccarese, G., Carlucci, L., Saggino, A. (2013). The State–Trait Anxiety Inventory: Shadows and Lights on its Construct Validity. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 35(4), 475.
- Bargh, J. A. (1997). Automaticity of Everyday Life. *Advances in Social Cognition*, 10, 1–61.

Bandura, A., (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall.

Barnes–Holmes, D., Luciano, Y., McEnteggart, C. (2017). From the IRAP and REC model to a multi–dimensional multi–level framework for analyzing the dynamics of arbitrarily applicable relational responding. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6(4), 434–445.

Banaśkiewicz–Bazińska, R., Drat–Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 8, 171–188.

Barnes–Holmes, D., Hayden, E., Barnes–Holmes, Y., Stewart, I. (2008). The Implicit Relational Assessment Procedure (IRAP) as a response–time and event–related–potentials methodology for testing natural verbal relations: A preliminary study. *The Psychological Record*, 58, 497–516.

Barnes–Holmes, D., Waldron, D., Barnes–Holmes, Y., Stewart, I. (2009). Testing the Validity of the Implicit Relational Assessment Procedure and the Implicit Association Test: Measuring Attitudes Toward Dublin and Country Life in Ireland. *The Psychological Record*, 59, 389–406.

Barnes–Holmes, D., Barnes–Holmes, Y., Stewart, I., Bowles, (2010a). A sketch of the implicit relational assessment procedure (IRAP) and the relational elaboration and coherence (REC) model. *The Psychological Record*, 60, 527–542.

Barnes–Holmes, D., Murtagh, L., Barnes–Holmes, Y., Stewart, I. (2010b). Using The Implicit Association Test And The Implicit Relational Assessment Procedure To Measure Attitudes Toward Meat And Vegetables In Vegetarians And Meat –Eater. *The Psychological Record*, 2010, 60, 287–306.

Barnes–Holmes, D., Barnes–Holmes, Y., Power, P., Hayden, E., Milne, R., Stewart, I. (2006). Do you really know what you believe? Developing the Implicit Relational Assessment Procedure (IRAP) as a direct measure of implicit beliefs. *The Irish Psychologist*, 32(7), 169–177.

Baron, R. M., Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychology research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.

Baskin–Sommers, A., Krusemark, E., Ronningstam, E. (2014). Empathy in Narcissistic Personality Disorder: From Clinical and Empirical Perspectives. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(3), 323–33.

Becker, W., Eagly, A. H. (2004). The Heroism of Women and Men. *American Psychologist*, 59(3), 163–178.

Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D., Damasio, A. R. (2005). The Iowa Gambling Task and the somatic marker hypothesis: some questions and answers, *Trends in Cognitive Sciences*, 9(4), 159–162.

-
- Benning, D., Patrick, C.J., Iacono, W. G. (2005). Psychopathy, startle blink modulation, and electrodermal reactivity in twin men, *Psychophysiology*, 42(6), 753–762.
- Berg, J. M., Lilienfeld, O., Sellbom, M. (2017). The Role of Boldness in Psychopathy: A Study of Academic and Clinical Perceptions. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(4), 319–328.
- Bergström, I., Kilteni, K., Slater, M., (2016). First-person perspective virtual body posture influences stress: a virtual reality body ownership study. *PLoS One*, 11(2), 1–21.
- Bertl, B., Pietschnig, J., Tran, U. S., Stieger, S., Voracek, M. (2017). More or less than the sum of its parts? Mapping the Dark Triad of personality onto a single Dark Core. *Personality and Individual Differences*, 114, 140–144.
- Bishop, G. D., Tong, E. N., Diong, S.A., Enkelmann, C. C., Why, Y. P., Khader, M., Ang, J. C. H. (2001). The Relationship between Coping and Personality among Police Officers in Singapore. *Journal of Research in Personality*, 35(3), 353–374.
- Biscardi, D., Schill, T. (1985). Correlations of narcissistic traits with defensive style, machiavellianism, and empathy. *Psychological Reports*, 57(2), 354.
- Birkás, B., Gács, B., Csathó, A. (2016). Keep calm and don't worry: Different Dark Triad traits predict distinct coping preference. *Personality and Individual Differences*, 88, 134–138.
- Blackburn, R. (2006). Other Theoretical Models of Psychopathy. W: Ch. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy*. New York: The Guilford Press.
- Blais, J., Pruyers, (2017). The power of the dark side: personality, the dark triad, and political ambition. *Personality and Individual Differences*: 113, 167–172.
- Blair, R.J.R. (2017). Emotion-based learning systems and the development of morality. *Cognition*, 167, 38–45.
- Blakkisrud, H., Kzyz, N. A. (2017). Female Heroes in a Man's World: The Construction of Female Heroes in Kyrgyzstan's Symbolic Nation-building. *The Journal of Post-Soviet Democratization*, 25(2), 113–136.
- Boduszek, D., Dębowska, A. (2016). Critical evaluation of psychopathy measurement (PCL-R and SRP-III/SF) and recommendations for future research. *Journal of Criminal Justice*, 44, 1–12.
- Bogg, T., Roberts, B. W. (2004). Conscientiousness and Health-Related Behaviors: A Meta-Analysis of the Leading Behavioral Contributors to Mortality. *Psychological Bulletin*, 130(6), 887–919.
- Boheim, R., Lackner, M. (2015). Gender and risk taking: evidence from jumping competitions, *Journal Royal Statistical Society*, 178(4), 883–902.

Book, A., Visser, B.A., Blais, J., Hosker-Field, A., Methot-Jones, T., Gauthier, N. Y., Volk, A., Holden, R. R., D'Agata, M. T. (2016). Unpacking more “evil”: What is at the core of the dark tetrad? *Personality and Individual Differences*, 90, 269–272.

Booth, A. L., Nolen, P. (2012). Gender Differences Inn Risk Behavior: Does Nurture Matter? *The Economic Journal*, 122, 56–78.

Böckler, A., Tusche, A., Singer, T., (2016). The structure of human prosociality: differentiating altruistically motivated, norm motivated, strategically motivated, and self-reported prosocial behavior. *Social Psychological and Personality Science*, 7(6), 530–541.

Bowker, J. C., Stotsky, M. T., Etkin, R. G. (2017). HowBIS/BAS and psycho-behavioral variables distinguish between social withdrawal subtypes during emerging adulthood. *Personality and Individual Differences*, 119, 283–288.

Bourgeois, J. A., Hall, M. J., Crosby, R. M., Drexler, K. G. (1993). An Examination of Narcissistic Personality Traits as Seen in a Military Population, *Military Medicine*, 158(3), 170–174.

Brabender, V. (2014). Psychology and the New Heroism: Philip Zimbardo and Daniel Ellsberg in Conversation. *International Journal Of Group Psychotherapy*, 64(1), 133–137.

Brendl, S. M., Markman, A. B., Messner, C. (2001). How Do Indirect Measures of Evaluation Work? Evaluating the Inference of Prejudice in the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 760–773.

Breivik, G., Sand, T. S., Sookermany, A. M. (2017). Sensation seeking and risk-taking in the Norwegian population. *Personality and Individual Differences*, 119(1), 266–272.

Broniecki, M., Esterman, A., May, E., Grantham, H. (2010). Musculoskeletal disorder prevalence and risk factors in ambulance officer. *Journal of Back and Musculoskeletal Rehabilitation*, 23, 165–174.

Brown T. G., Ouimet, M. C., Eldeb, M., Tremblay, J., Vingilis, E., Nadeau, L., Pruessner, J., Bechara, A. (2017). The effect of age on the personality and cognitive characteristics of Tyree distinct risky driving offender group. *Personality and Individual Differences*, 113, 48–56.

Brugger, H., Durrer, B., Elsensohn, E., Paal, P., Strapazzon, G., Winterberger, E., Zafren, K., Boyd, J. (2013). *Resuscitation* of avalanche victims: Evidence-based guidelines of the international commission for mountain emergency medicine (ICAR MEDCOM) Intended for physicians and other advanced life support personnel. *Resuscitation*, 84, 539– 546.

Bushman, B. J., Baumeister, R. F., Thomaes, S., Ryu, E., Begeer, S., West, S. G. (2009). Looking Again, and Harder, for a Link Between Low Self-Esteem and Aggression, *Journal of Personality*, 77(2), 427–446.

Brown, M. B., Forsythe, A. B. (1974). Robust tests for the equality of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 69, 364–367.

-
- Buckels, E., Jones, D., Paulhus, D. (2013). Behavioural confirmation of everyday sadism. *Psychological Science*, 24, 2201–2209.
- Byrnes, N. K., Hayes, J. E. (2016). Behavioral measures of risk tasking, sensation seeking and sensitivity to reward may reflect different motivations for spicy food liking and consumption. *Appetite*, 103, 411–422.
- Cain, N. M., Pincus, A. L., Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28, 638–656.
- Carlson, E. N., Vazire, S., Oltmanns, T. F. (2011). You Probably Think This Paper's About You: Narcissists' Perceptions of Their Personality and Reputation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 1, 185–201.
- Carpenter, K. M., Martinez, D., Vadhan, N. P. Barnes–Holmes, D., Nunes, E. V. (2012). Measures of Attentional Bias and Relational Responding Are Associated with Behavioral Treatment Outcome for Cocaine Dependence. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 38, 146–154.
- Carre, J. R., Jones, D. N. (2016). The impact of social support and coercion salience on Dark Triad decision making. *Personality and Individual Differences*, 94, 92–95.
- Caruthers, A. S., Van Ryzin, M. J., Dishion, T. J., (2014). Preventing high–risk sexual behavior in early adulthood with family interventions in adolescence: outcomes and developmental processes. *Prevention Science*, 15(1), 59–69.
- Carver, C., White, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 319–333.
- Castellanos–Ryan, N., Parent, S., Vitaro, F., Tremblay, R. E., Séguin, J. R. (2013). Pubertal development, personality, and substanceuse: a 10–year longitudinal study from childhood to adolescence. *Journal of Abnormal Psychology*, 122 (3), 782.
- Cash, A. (2006). *Posttraumatic stress disorder*. Hoboken, N.J: John Wiley.
- Castanier, C., Le Scanff, C., Woodman, T. (2010). Who takes risks in high–risk sports? A personality typological approach. *Research Quarterly for Exercise & Sport*, 81, 478–484.
- Cervone, D., Pervin, L. A. (2011). *Osobowość. Teoria i badania*. Kraków: Wyd. UJ.
- Chang, K., Taormina, R. (2011). Reduced Secondary Trauma Among Chinese Earthquake Rescuers: A Test of Correlates and Life Indicators. *Journal of Loss and Trauma*, 16, 542–562.
- Chen, F. F., West, S. G., Sousa, K. H. (2006). A comparison of bifactor and second–order models of quality of life. *Multivariate Behavioral Research*, 41(2), 189–225.

Chen, F. F., Hayes, A., Carver, C.S., Laurenceau, J. P., Zhang, Z. (2012). Modeling general and specific variance in multifaceted construct. A comparison of the bifactorial model to other approaches: bifactor modeling of multifaceted construct. *Journal of Personality*, 80(1), 219–251.

Chester, D. S., Lynam, D. R., Powell, D. K., DeWall, C. N. (2016). Narcissism is associated with weakened frontostriatal connectivity: a DTI study. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 11(7), 1036–1040.

Chevance, G., Héraud, N., Guerrieri, A., Rebar, A. (2017). Measuring implicit attitudes toward physical activity and sedentary behaviors: Test–retest reliability of three scoring algorithms of the Implicit Association Test and Single Category–Implicit Association Test. *Psychology of Sport and Exercise*, 31, 70–78.

Chico, E., Tous, J. M., Lorenzo–Seva, U., Vigil–Colet, A. (2003). Spanish adaptation of Dickman’s impulsivity inventory: its relationship to Eysenck’s personality questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 35, 1883–1892.

Christofferson, A. (1975). Factoranalysis of dichotomized variable. *Psychometrika*, 40(1), 5–32.

Chwaja, A., Kopański, Z., Brukwicka, I., Sianos, G., Pietrzak, B. (2016). Postępowanie ratownicze w katastrofie lotniczej cz.2. *Journal of Clinical Healthcare*, 2, 34–40.

Cichocka, A., Bilewicz, M. (2010). Co się kryje w nieistotnych efektach statystycznych? Możliwości zastosowania analizy supresji w psychologii społecznej. *Psychologia Społeczna*, 5, 2–3 (14), 191–198.

Cieslak, R., Korczynska, J., Strelau, J., Kaczmarek, M. (2008). Burnout predictors among prison officers: The moderating effect of temperamental endurance, *Personality and Individual Differences*, 45, 666–672.

Cima, M, Tonnaer, F, Hauser, M. D. (2010). Psychopaths know right from wrong but don’t care. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 5(1), 59–67.

Claes, L., Vertommen, H., Braspenning, N. (2000). *Dickman Impulsivity Inventory–Dutch Short Version*. Pobrane z: PsycTEST (5.12.2014).

Claes, L., Vertommen, H., Braspenning, N. (2000). Psychometric properties of the Dickman Impulsivity Inventory. *Personality and Individual Differences*, 29, 27–35.

Claes, L., Vertommen, S., Soenens, B., Eyskens, A., Rens, E., Vertommen, H. (2009). Validation of the Psychopathic Personality Inventory among psychiatric inpatients: Sociodemographic, cognitive and personality correlate. *Journal of Personality Disorders*, 23, 477–493.

Cloninger, C. R. (2000). A practical way to diagnosis personality disorder: a proposal. *Journal of Personality Disorders*, 14, 99–108.

Cleckley H. (1941, 1982). *The mask of sanity*. St. Louis, MO: Mosby.

-
- Clifford, M. M. (1991). Risk Taking: Theoretical, Empirical and Educational Consideration. *Educational Psychologist*, 26 (3, 4), 263–297.
- Coates, J. F. (2016). The future of heroism. *Technological Forecasting & Social Change*, 113, 94–95.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2 wyd.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159.
- Colin G. DeYoung (2015). Cybernetic Big Five Theory Author links open overlay panel, *Journal of Research in Personality*, 56, 33–58.
- Colman, A. M., (2009). *Słownik psychologii*. Warszawa: PWN.
- Colzato, L. S., Van den Wildenberg, W. P. M., Van Der Does, A. J. W., Hommel, B. (2010). Genetic Markers Of Striatal Dopamine Predict Individual Differences In Dysfunctional, But Not Functional Impulsivity. *Neuroscience*, 170, 782–788.
- Conradi, H. J., Boertien, D., Cavus, H., Verschuere, B. (2016). Examining psychopathy from an attachment perspective: the role of fear of rejection and abandonment. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 27, 1, 92–109.
- Cooper, A., Gomez, R. (2008). The Development of a Short Form of the Sensitivity to Punishment and Sensitivity to Reward Questionnaire. *Journal of Individual Differences*, 29, 90–104.
- Corr, P. J. (2008). Reinforcement sensitivity theory (RST): Introduction. W: P. J. Corr (red.), *The Reinforcement sensitivity theory of personality* (s. 1–43). Cambridge: Cambridge University Press.
- Corr, P. J. (2016). Reinforcement Sensitivity Theory of Personality Questionnaires: Structural survey with recommendation. *Personality and Individual Differences*, 89, 60–64.
- Costa, P. T., McCrae R. R. (2001). A Theoretical Context for Adult Temperament. W: T. D. Wachs, G. A. Kohnstamm (red.), *Temperament in Context* (s. 1–22). Mahwah, New York: Erlbaum.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). *The NEO-PI-R Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resource.
- Cottrell, N. B. (1972). Social facilitation. W: C. G. McClintock (red.), *Experimental social psychology*. New York: Holt.
- Coynea, S. M., Thomas, T. J. (2008). Psychopathy, aggression, and cheating behavior: A test of the Cheater–Hawk hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 44(5), 1105–1115.
- Crysel, L. C., Crosier, B. S., Webster, G.D. (2012). The Dark Triad and risk behavior. *Personality and Individual Differences*, 54, 35–40.

-
- Cullen, C., Barnes–Holmes, D. (2008). Implicit pride and prejudice: A heterosexual phenomenon? W: T. G. Morrison, M. A. Morrison (red.), *Modern prejudice* (s. 195–223). New York: Nova Science.
- Cunningham, W. A., Preacher, K. J., Banaji, M. R. (2001). Implicit attitude measures: Consistency, stability, and convergent validity. *Psychological Science*, 12, 163–170.
- Cyders, M. A., Smith, G. T., Spillane, N. S., Fischer, S., Annus, A. M., Peterson, C. (2007). Integration of impulsivity and positive mood to predict risky behavior: Development and validation of a measure of positive urgency. *Psychological Assessment*, 19(1), 107–118.
- Czapiński, J., Panek, T. (2015). Diagnoza społeczna 2015 warunki i jakość życia Polaków. *Contemporary Economics*, 9(4), 5–535.
- Dahlen, E. R., Martin, R. C., Ragan, K., Kuhlman, M. M. (2004). Boredom proneness in anger and aggression: Effects of impulsiveness and sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 37, 1615–1627.
- Dahmen–Wassenberg, P., Kämmerle M., Unterrainer, H. F., Fink, A. (2016). The Relation Between Different Facets of Creativity and the Dark Side of Personality. *Creativity Research Journal*, 28(1), 60–66.
- Daljeet, K. N., Bremner, N. L., Giammarco, E. A., Meyer, J. P., Paunonen, M. (2017). Taking a person–centered approach to personality: A latent–profile analysis of the HEXACO model of personality. *Journal of Research in Personality*, 70, 241–251.
- Darley, J. M., Latane, B. (1970). Social determinants of bystander intervention in emergencies. W: J. Macaulay, L. Berkowitz (red.), *Altruism and helping behavior: Social psychological studies of some antecedents and consequences* (s. 13–27). New York: Academic Press.
- Davis, J. L., Burnette, J. .L, Allison, S. T., Stone, H. (2010). Against the odds: academic underdogs benefit from incremental theories. *Social Psychology of Education*, 14(3), 331–346.
- Darr, W. (2011). Military Personality Research: A Meta–Analysis of the Self Description Inventory. *Military Psychology*, 23, 272–296.
- De Cuyper, K., De Houwer, J., Vansteelandt, K., Perugini, M., Pieters, G., Claes, L., Hermans, D. (2017). Using Indirect Measurement Tasks to Assess the Self–concept of Personality: A Systematic Review and Metaanalyse. *European Journal of Personality*, 31, 8–41.
- Detrick, P., Chibnall, J. T. (2013). Revised NEO Personality Inventory Normative Data for Police Officer Selection. *Psychological Services*, 10, 4, 372–377.
- De Houwer, J., Moors, A. (2010). Implicit measures: Similarities and differences. W: B. Gawronski, K. B. Payne (red.), *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (s. 176–193). New York: Guilford Press.

De Houwer, J. (2002). The Implicit Association Test as a tool for studying dysfunctional associations in psychopathology: strengths and limitation. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 33, 115–133.

De Houwer, J. (2006). What are implicit measures and why are we using them? W: R. W. Wiers, A. W. Stacy (red.), *Handbook of implicit Cognition and addiction* (s. 11–28). Thousand Oaks, CA: Sage.

De Houwer, J., Hughes, (2017). Environmental regularities as a concept for carving up the realm of learning research: Implications for Relational Frame Theory. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6, 343–346.

Denissen, J. J. A., Penke, L. (2008). Motivational individual reaction norms underlying the five-factor model of personality: First steps towards a theory-based conceptual framework. *Journal of Research in Personality*, 42, 1285–1302.

De Schutter, M. A. M., Kramer, H. J. M. Th., Franken, E. J. F., Lodewijckx, H. F. M., Kleinepier, T. (2016). The influence of dysfunctional impulsivity and alexithymia on aggressive behavior of psychiatric patient. *Psychiatry Research*, 243, 128–134.

Dickinson, K. A., Pincus, A. L. (2003). Interpersonal Analysis Of Grandiose And Vulnerable Narcissism, *Journal of Personality Disorders*, 17(3), 188–207.

Dickman, S. J., Meyer, D. E., (1988). Impulsivity and speed-accuracy tradeoffs in information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (2), 274–290.

Dickman, J. (1990). Functional and Dysfunctional Impulsivity: Personality and Cognitive Correlate. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1, 95–102.

Dissabandara, L. O., Loxton, N. J., Dias, R., Dodd, P. R., Daghli, M., Stadlin, A. (2014). Dependent heroin use and associated risky behaviour: The role of rash impulsiveness and reward sensitivity. *Addictive Behaviors*, 39, 71–76.

Dojwa, K. (2009). Kobiety w mundurze. Wybrane aspekty służby kobiet w wojsku, policji i straży granicznej. *Polityka Społeczna*, 1, 19–24.

Dong, H. K., D. (2015). The Effects of Individual Risk Propensity on Volunteering. *Nonprofit Management & Leadership*, 26, 1.

Donnellan, B. M., Burt, A. (2016). A Further Evaluation of the Triarchic Conceptualization of Psychopathy in College Student. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38, 172–182.

Drislane, L. E., Patrick, C. J., Sourander, A., Sillanmäki, L., Aggen, H., Elonheimo, H., Parkkola, K., Multimäki, P., Kendler, K. (2014a). Distinct Variants of Extreme Psychopathic Individuals in Society at Large: Evidence From a Population-Based Sample. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(2), 154–163.

Drislane, L. E., M.S., Sarah J., Brislin, B. A., Kenneth, S., Kendler, M. D., Andershed, H., Larsson, H., Patrick, C. J. (2014b). Ypi-based triarchic scale. A triarchic model analysis of the youth psychopathic traits inventory. *Journal of Personality Disorders*, 28, 1–27.

Dzieńdziora, J., Smolarek, M. (2013). Wybrane aspekty doboru personelu w administracji publicznej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Zarządzanie*, 1, 36–47.

Einolf, C. J., (2010). Does extensivity form part of the altruistic personality? An empirical test of Oliner and Oliner's theory. *Social Science Research*, 39(1), 142–151.

Einolf, C. J. (2011). Gender differences in the correlates of volunteering and charitable giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(6), 1092–1112.

Eliasz, A. (1995). Podmiotowe i środowiskowe czynniki utrudniające efektywną regulacji stymulacji. *Czasopismo Psychologiczne*, 1, 129–141.

Elliott, S., Wilson, D. (1998). *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.

Elliot, A. J., Thrash, T. M. (2010). Approach and Avoidance Temperament as Basic Dimensions of Personality. *Journal of Personality*, 78, 865–906.

Epstein, (1979). The stability of behavior: I. On predicting most of the people much of the time. *Personality and Social Psychology*, 37, 1097–1126.

Epstein, E. (1983). Aggregation and beyond: Some basic issues on the prediction of behavior, *Journal of Personality*, 51(3), 360–392.

Ert, E., Yechiam, E., Arshavsky, O. (2013). Smokers' Decision Making: More than Mere Risk Taking. *PLoS One*, 8(7), 1–7.

Estevao, P., Calado, A., Capucha, L. (2017). Resilience. Moving from a "heroic" notion to a sociological concept. *Socjologia Problemas E Práticas*, 85, 9–25.

Esteller, À., Poy, R., Moltó, J. (2016). Deficient aversive-potentiated startle and the triarchic model of psychopathy: The role of boldness. *Biological Psychology*, 117, 131–140.

Eysenck, B. G. (2004). How the impulsiveness and venturesomeness factors evolved after the measurement of psychoticism. W: R. M. Stelmack (red.), *On the psychobiology of personality: Essays in honor of Marvin Zuckerman*. Amsterdam: Elsevier.

Eysenck, H. J., Eysenck, M. W. (1985). *Personality and Individual Differences: A natural science approach*. New York: Plenum.

Falkenbach, D., Tsoukalas, M. (2011). *Can adaptive traits be observed in hero populations?* Poster zaprezentowany podczas sesji towarzystwa badań naukowych w obrębie psychopatii. Montreal, Canada.

Fafchamps, M., Kebede, B., Zizzo, D. J. (2015). Keep up with the winners: Experimental evidence on risk taking, asset integration, and peer effect. *European Economic Review*, 79, 59–79.

Farley, F. (2012). The Real Heroes of “The Dark Knight”, *Psychology today*. Pobrane z: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-peoples-professor/201207/the-real-heroes-the-dark-knight> (3.12.2014).

Farley, F., (2010). *Heroes and heroism*. Prezentacja wygłoszona podczas zjazdu American Psychological Association, San Diego, CA.

Farrell, L., McHugh, L. (2017). Examining gender–STEM bias among STEM and non–STEM students using the Implicit Relational Assessment Procedure (IRAP). *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6, 80–90.

Farthing, G. W. (2005). Attitudes toward heroic and non heroic physical risk takers as mates and as friend. *Evolution and Human*, 26, 171–185.

Fatfouta, R. (2017). To be alone or not to be alone? Facets of narcissism and preference for solitude. *Personality and Individual Differences*, 114, 1–4. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.047>.

Fay, M. P., Proschan, M. A. (2010). Wilcoxon–Mann–Whitney or t–test? On assumptions for hypothesis tests and multiple interpretations of decision rule. *Statistics Surveys*, 4, 1–39.

FeldmanHall, O., Dalgleish, T., Evans, D., Mobbs, D. (2015). Empathic concern driver costly altruism. *Neuroimage*, 105, 347–356.

Fender, D.L. (2003). Controlling Risk Taking Among Firefighters. *Professional Safety*, 48(7), 14–18.

Ferguson, G. A., Takane, Y. (2009). *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.

Ferreira, M. B., Garcia–Marques, L., Sherman, J., Sherman, J. W. (2006). Automatic and controlled components of judgment and decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(5), 797–813.

Fiddick, L., Brase, G. L., Ho, A. T., Hiraishi, K., Honma, A., Smith, A. (2016). Major personality traits and regulations of social behavior: Cheaters are not the same as the reckless, and you need to know who you’re dealing with. *Journal of Research in Personality*, 62, 6–18.

Fiebig, J., Tyburska, A. (2004). *Bezpieczeństwo osobiste policjanta*, , Szczytno: Wyd. WSP.

Field, A. (2016). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistic*. London: SAGE Publications Ltd.

Figner, B., Weber, E. U. (2011). Who takes risks when and why? Determinants of risk taking. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 211–216.

Fischer, L., Sinden, E. K., Mac Phee, R. S., The Ottawa Paramedic Service (OPS) Research Team. (2017). Identifying the critical physical demanding tasks of paramedic work: Towards the development of a physical employment standard. *Applied Ergonomics*, 65, 233–239.

Foster, J. D., Shenese, J. W., Goff J. (2009). Why do narcissists take more risks? Testing the roles of perceived risks and benefits of risky behavior. *Personality and Individual Differences*, 47, 885–889.

Fowles, D. C., Dindo, L. (2009). Temperament and Psychopathy A Dual-Pathway Model. *Current Directions in Psychological Science*, 18(3), 179–183.

Francis, K. B, Howard, C., Howard, I. S., Gummerum, M., Ganis, G., Anderson, G., Terbeck, S. (2016). Virtual Morality: Transitioning from Moral Judgment to Moral Action? *PLoS ONE*, 12(1), 1–22.

Franco, Z. E., Blau, K., Zimbardo, P. G. (2011). Heroism: A conceptual analysis and differentiation between heroic action and altruism. *Review of General Psychology*, 15(2), 99–113.

Franken, R. E., Gibson, K. J. Rowland, G. L. (1992). Sensation seeking and the tendency to view the world as threatening. *Personality and Individual Differences*, 13(1), 31–38.

Fritz, C. O., Morris, P. E. (2012). Effect Size Estimates: Current Use, Calculations, and Interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(1), 2–18.

Furnham, A., Richards, R., Rangel, L., Jones, D. N. (2014). Measuring malevolence: Quantitative issues surrounding the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 67, 114–121.

Galang, A. J. R., Castelo, V. L. C., Santos III, L. C., Perlas, Ch. M. C., Angeles, M. A. B. (2016). Investigating the prosocial psychopathmodel of the creative personality: Evidence from traits and Psychophysiology. *Personality and Individual Differences*, 100, 28–36.

Gatner, D. T., Douglas, K. S., Hart, D. (2016). Examining the Incremental and Interactive Effects of Boldness With Meanness and Disinhibition Within the Triarchic Model of Psychopathy. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 7(3), 259–268.

Gao, O., Zhang, J., Jia, C. (2011). Psychometric properties of the Dickman Impulsivity Instrument in suicide victims and living controls of rural China. *Journal of Affective Disorders*, 132, 368–374.

Gawda, B., Czubak, K. (2017). Prevalence of Personality Disorders in a General Population Among Men and Women. *Psychological Reports*, 120(3), 503–519.

Gavaler, C. (2014). The Well-Born Superhero. *The Journal of American Culture*, 37(2), 182–197.

Geier, C., Luna, B. (2009). The maturation of incentive processing and cognitive control. *Pharmacology, Biochemistry and Behavior*, 93(3), 212–221.

Geukes, K., Nestler, S., Hutteman, R., Dufner, M., Kufner, A. C. P., Egloff, B., Denissen, J. J. A., Back, M. D. (2017). Puffed-up but shaky selves: state self esteem level and variability in narcissist. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112, 856–871.

Giacomin, M., Jordan, Ch. H. (2016). The Wax and Wane of Narcissism: Grandiose Narcissism as a Process or State. *Journal of Personality*, 84(2), 154–164.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice. Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press: Cambridge.

Glassman, W. E., Hadad, M. (2004). *Approaches to Psychology*, Open University Press.

Glenn, A. L., Raine, A. (2009). Psychopathy and instrumental aggression: Evolutionary, neurobiological, and legal perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32, 253–258.

Ghazinour, M., Lauritz, L. E., Du Preez, E., Cassimjee, N., Richter, J. (2010). An Investigation of Mental Health and Personality in Swedish Police Trainees upon Entry to the Police Academy. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 25, 34–42.

Godenick, K. L. (2009). *Emotional Behavior in Subclinical Psychopathy* (2, 4, 10–11, 13). Ann Arbor, MI: Loma Linda University.

Goethals, G. R., Allison, S. T. (2012). Making Heroes: The Construction of Courage, Competence, and Virtue. *Advances in Experimental Social Psychology*, 46, 183–235.

Golińska, G. (2015). Polska adaptacja skali impulsywności UPPS Whiteside'a i Lynam'a – przykłady jej wykorzystania w badaniu pracoholizmu i satysfakcji z relacji społecznych, W: H. Skłodowski, *Wyzwania psychologii biznesu w wymiarze międzykulturowym. Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 16(3), 131–142.

Gollier, C., Hammitt, J. K., Treich, N. (2013). Risk and choice: A research saga. *Journal of Risk and Uncertainty*, 47(2), 129–145.

Gomà-i-Freixanet, M., Wismeijer, A. A. J. (2002). Applying personality theory to a group of police bodyguards: A physically risky prosocial prototype? *Psicothema*, 14(2), 387–392.

Gomà-i-Freixanet, M., Martha, C., Muro, A. (2012). Does the sensation-seeking trait differ among participants engaged in sports with different levels of physical risk? *Anales de Psicología*, 28, 223–232.

Gorbaniuk, O. (2016). Wykorzystywanie procedury sędziów kompetentnych w naukach społecznych i możliwości jej oceny psychometrycznej za pomocą narzędzi dostępnych w STATISTICA. W: J. Jakubowski, J. Wątroba (red.), *Zastosowanie statystyki i data mining w badaniach naukowych* (s. 5–20). Kraków: StatSoft Polska.

Gray, J. A., McNaughton, N. (2000). W: J. A. Gray, N. McNaughton (red.), *The neuropsychology of anxiety: an enquiry into the functions of the septo-hippocampal system*. Oxford: Oxford University Press.

-
- Gray, J. A. (1987). Perspectives on anxiety and impulsivity: A commentary. *Journal of Research in Personality*, 21, 493–509.
- Green, B., Akey, T. M., Fleming, K. K., Hershberger, L. i Marquis, J. G. (1997). Effect of the number of scale points on chi-square fit indices in confirmatory factor analysis. *Structural Equation Modeling. A Multidisciplinary Journal*, 4(2), 108–120.
- Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M., Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 293(5537), 2105–2108.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit Cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464–1480.
- Greenwald, A., Banaji, G. (1989). The self as a memory system: Powerful, but ordinary. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(1), 41–54.
- Grzesiak, M., Beszlej, J.A., Szechiński, M. (2008). Skala impulsywności Barratta. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 17(1), 61–64.
- Guion, R. M., Gottier, R. F. (1965). Validity of personality measures in personnel selection. *Personnel Psychology*, 18, 135–164.
- Gutierrez, F., Garriz, M., Peri, J. M., Vall, G., Torrubia, R. (2016). How temperament and character affect our career, relationships, and mental health. *Comprehensive Psychiatry*, 70, 181–189.
- Haines, E. L., Sumner, K. E. (2013). Digging deeper or piling it higher? Implicit measurement in organizational behavior and human resource management. *Human Resource Management Review*, 23, 229–241.
- Hall, J. R., Benning, D. (2006). The „successful” psychopath. Adaptive and subclinical manifestations of psychopathy in the general population. W: C. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 459–480). New York: Guilford Press.
- Halpin, D. (2010). Heroism and pedagogy. *Pedagogies: An International Journal*, 5(4), 265–274.
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, J.B., Pavlopoulos, V., Besevegis, E., Wen, L. (2003). Personality Structure as Derived From Parental Ratings of Free Descriptions of Children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71(6), 995–1026.
- Hamer, D. (1997). The Search for Personality Genes Adventures of a Molecular Biologist. *Current Directions in Psychological Science*, 6(4), 111–114.
- Hannah, T., Sweeney, P. J., Lester, P. B. (2007). Toward a courageous mindset: The subjective act and experience of courage. *The Journal of Positive Psychology*, 2(2), 129–135.
-

-
- Hare, R. D. (1980). A research scale for the assessment of psychopathy in criminal population. *Personality and Individual Differences*, 1, 111–119.
- Hare, R. D. (1993). *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us*. New York: Pocket Books.
- Hare, R. D. (2010). *Psychopaci są wśród nas*. Kraków: Znak.
- Hart, C. M., Bush–Evans, R. D., Hepper, E. G., Hickman, H. M. (2017). The children of narcissus: Insights into narcissists' parenting style. *Personality and Individual Differences*, 117, 249–254.
- Hartigan, J. (1975). *Clustering Algorithm*. NY: John Wiley Sons, Inc.
- Harvey, J., Erdos, G., Turnbull, L. (2009). How do we perceive heroes? *Journal of Risk Research*, 12(3–4), 313–327.
- Hayes, C., Barnes–Holmes, D., Roche, B. (2001). *Relational Frame Theory: A Post–Skinnerian account of human language and Cognition*. New York: Plenum.
- Hayes, A.F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*. Pobrano z: <http://www.personal.psu.edu> (3.12.2014).
- Hayes, C. (2016). Acceptance and Commitment Therapy, Relational Frame Theory, and the Third Wave of Behavioral and Cognitive Therapies – Republished Article. *Behavior Therapy*, 47, 869–885.
- Hayes, S. C., Sanford, B. T., Chin, F. T. (2017). Carrying the baton: Evolution science and a contextual behavioral analysis of language and Cognition. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6, 314–328.
- Henriques, G. (2017). Character Adaptation Systems Theory: A New Big Five for Personality and Psychotherapy. *Review of General Psychology*, 21, 1, 9–22.
- Hengartner, M. P., Van der Linden, D., Bohleber, L., Von Wyl, A. (2016). Big Five Personality Traits and the General Factor of Personality as Moderators of Stress and Coping Reactions Following an Emergency Alarm on a Swiss University Campus. *Stress and Health*, 33, 35–44.
- HEXACO, Ashton, M., Lee, K. Pobrane z: hexaco.org (5.03.2014).
- Hollenbeck, C. R., Patrick, V. M. (2016). Mastering survivorship: How brands facilitate the transformation to heroic survivor. *Journal of Business Research*, 69, 73–82.
- Hoggatt, K. J., Prescott, M. R., Goldmann, E., Tamburrino, M., Calabrese, J. R., Liberzon, I., Galea, (2014) The Prevalence and Correlates of Risky Driving Behavior Among National Guard Soldiers, *Traffic Injury Prevention*, 16(1), 17–23.
- Homant, R. J., Kennedy, D. B., Howton, J. D. (2010) Risk Taking and Police Pursuit. *The Journal of Social Psychology*, 134(2), 213–221.

Horcajo, H., Rubio, V. J., Aguado, D., Hernández, J. M., Márquez, M. O. (2014). Using the Implicit Association Test to Assess Risk Propensity Self-concept: Analysis of its Predictive Validity on a Risk-taking Behaviour in a Natural Setting. *European Journal of Personality*, 28, 459–471.

Horn, J. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30(2), 179–185.

Hosker-Field, A. M., Gauthier, N. Y., Book, A. (2016). If not fear, then what? A preliminary examination of psychopathic traits and the Fear Enjoyment Hypothesis. *Personality and Individual Differences*, 90, 278–282.

Hosker-Field, A. M., Molnar, D. S., Book, A. (2016). Psychopathy and risk taking: Examining the role of risk perception. *Personality and Individual Differences*, 91, 123–132.

Howard, M. C., Alipour, K. K. (2014). Does the courage measure really measure courage? A theoretical and empirical evaluation. *The Journal of Positive Psychology*, 9(5), 449–459.

Howell, D. C. (2012). *Statistical methods for psychology (8th Edition)*. Belmont, CA: Duxbury.

Howes, R. (2017). Everyday Heroism. *Psychotherapy Networker*. Pobrane z: www.psychotherapynetworker.org/magazine/article/1095/point-of-view (5.07.2017).

Hoyle, R. H., Stephenson, M. T., Palmgreen, P., Puzgles, L., E., Donohew, R. L. (2002). Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 401–414.

Hudek-Knežević, J., Kardum, I., Mehić, N. (2016). Dark Triad Traits and Health Outcomes: An Exploratory Study. *Psychological Topics*, 251, 129–156.

Hudson, N. T., Roberts, B. W., Lodi-Smith, J. (2012). Personality Trait Development and Social Investment in Work, *Journal of research in personality*, 46(3), 334–344.

Hughes, S., Barnes-Holmes, D., De Houwer, J. (2011). The Dominance of Associative Theorizing in Implicit Attitude Research: Propositional and Behavioral Alternatives, *The Psychological Record*, 61, 465–498.

Humenny, G., Grygiel, P. (2015). Wielowymiarowa struktura latentna w perspektywie analizy czynnikowej. W: A. Pokropek (red.), *Modele cech ukrytych w badaniach edukacyjnych, psychologii i socjologii. Teoria i zastosowania* (s. 124–159). Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Humphreys, K. L., Lee, S., Tottenham, L. (2013). Not all risk taking behavior is bad: Associative sensitivity predicts learning during risk taking among high sensation seekers. *Personality and Individual Differences*, 54, 709–715.

Hyla, M., Baran, L., Pilch, I. (2017) Między myślą a czynem – o pomiarze utajonych konstruktorów psychicznych za pomocą Implicit Relational Assessment Procedure. *Czasopismo Psychologiczne*, 23(2), 347–358.

Informacyjny Serwis Policyjny (2008). *Czy policjant po służbie, nie jest policjantem?* Pobrane z: isp.policja.pl/isp/platforma-wymiany-info/sprawy-kadrowe/256, *Czy-policjant-po-sluzbie-nie-jest-policjantem.html#1* (9.01.2015).

Jackson, J. J., Thoemme, F., Jonkmann, K., Lüdtke, O., Trautwein, U. (2012). Military training and personality trait development: does the military make the man, or does the man make the military? *Psychological Science*, 23(3), 270–7.

Jagiellowicz, J., Aron, A., Aron, E., N. (2016). Relationship Between The Temperament Trait Of Sensory Processing Sensitivity And Emotional Reactivity. *Social Behavior and Personality*, 44(2), 185–200.

Jauk, E., Neubauer, A. C., Mairunteregger, T., Pemp, S., Sieber, K. P., Rauthmann, J. F. (2016). How Alluring Are Dark Personalities? The Dark Triad and Attractiveness in Speed Dating. *European Journal of Personality*, 30(2), 125–138.

Jayawickreme, E., Di Stefano, P. (2012). How Can We Study Heroism? Integrating Persons, Situations and Communities. *Political Psychology*, 33, 1.

Jelinek, J., Morf, M. E. (1995). Accounting for variance shared by measures of personality and stress-related variables: A canonical correlation analysis. *Psychological Reports*, 76(3), 959–962.

Jonason, P. K., Li, N. P., Webster, G. W., Schmitt, D. P. (2009). The Dark Triad: Facilitating short-term mating in men. *European Journal of Personality*, 23, 5–18.

Jonason, P. K., Jackson, C. J. (2016). The Dark Triad traits through the lens of Reinforcement, Sensitivity Theory. *Personality and Individual Differences*, 90, 273–277.

Jonason, P. K., Ziegler-Hill, V., Okan, C. (2017). Good v. evil: Predicting sinning with dark personality traits and moral foundations. *Personality and Individual Differences*, 104, 180–185.

Jonason, P. K., Luevano, V. X., Adams, H. M. (2012). How the Dark Triad traits predict relationship choices. *Personality and Individual Differences*, 53(3), 180–184.

Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2011a). Differentiating the Dark Triad within the interpersonal circumplex. W: L.M. Horowitz, Strack (red.), *Handbook of interpersonal psychology: Theory, research, assessment, and therapeutic intervention*. New York: Wiley&Sons.

Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2011b). The role of impulsivity in the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 51, 679–682.

Jöreskog, K. G., Sörbom, D. (1981). *LISREL V: analysis of linear structural relationships by maximum likelihood and least square methods*. Chicago: National Educational Resources.

Judge, T. A., Higgins, C., Thoresen, C. J., Barrick, M. R. (1999). The Big Five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52, 621–652.

-
- Kagan, J. (1994). *Galen's Prophecy: Temperament in Human Nature*. New York: Basic Books.
- Kagan, J. (1999). Born to Be Shy? W: R. Conlan (red.), *States of Mind*. New York: Wiley.
- Karakashian, L. M., Walter, M. I., Christopher, A. N., Lucas, T. (2006). Fear of negative evaluation affects helping behavior: The bystander effect revisited. *North American Journal of Psychology*, 8, 13–32.
- Kalina, R. M., Łapiński, P. (2008). *Kobieta jako funkcjonariusz porządku publicznego*. Kalisz: Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej.
- Kam, C. C. S., Zhou, M. (2016). Is the Dark Triad Better Studied Using a Variable – or a Person–Centered Approach? An Exploratory Investigation. *PLoS One*, 11(8), 1–15.
- Karpinsky, A., Steinman, R. B. (2006). The single category Implicit Association Test as a measure of implicit social Cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 16–32.
- Karter, M. J. (2013). An Analysis of Volunteer Firefighter Injuries, 2009–2011. Pobrane z: <http://www.nfpa.org/~media/Files/Research/NFPA%20reports/Fire%20service%20statistics/osvolunteerfirefighterinjuries.pdf> (4.06.2016).
- Kavanagh, D., Hussey, I., McEnteggart, C., Barnes–Holmes, Y., Barnes–Holmes, D. (2016). Using the IRAP to explore natural language statements. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 5, 247–251.
- Keczer, Z., File, B., Orosz, G., Zimbardo, P. G. (2016). Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. *PLoS One* 11(8), 1–17.
- Kelley, A. M., Athy, J. R., Cho, T. H., Erickson, B., King, M., Cruz, P. (2012). Risk propensity and health risk behaviors in US army soldiers with and without psychological disturbances across the deployment cycle. *Journal of Psychiatric Research*, 46, 582–589.
- Kelly, G.A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- Kelly, S., Dunbar, R. I. M. (1998). Who Dares, Wins Heroism versus Altruism in Women's Mate Choice, *New York Human Nature*, 12(2), 89–105.
- Keough, K. A., Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999). Time perspective as a predictor of substance use. *Basic and Applied Social Psychology*, 21, 149–164.
- Kernberg, O. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson.
- Killgore, W. D. S., Cotting, D. I., Thomas, J. L., Cox, A. L., McGurk, D., Vo, A. H., Castro, C. A., Hoge. C. W. (2008). Post–combat invincibility: Violent combat experiences are associated with increased risk–taking propensity following deployment. *Journal of Psychiatric Research*, 42, 1112–1121.
- Kinsella, E. L., Ritchie, T. D., Igou, E. R. (2015). Zeroing in on Heroes: A Prototype Analysis of Hero Features. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 1, 114–127.

Klafehn, J., Kell, H., Andrews, J., Barnwell, P., Khan, S. (2016). *We are what we repeatedly do – But in what context? The role of situational factors in assessing personality via nonverbal behavior.* (Research Report No. RR-16-28). Princeton, NJ: Educational Testing Service.

Klapp O. E. (1954). Heroes, villains, and fools, as agents of social control. *American Sociological Review*, 19(1), 56–62.

Klee, S., Renner, K. H. (2013). In search of the “Rescue Personality”. A questionnaire study with emergency medical services personnel. *Personality and Individual Differences*, 54, 669–672.

Klee, S., Renner, K. H. (2016). Beyond pride and prejudices: An empirical investigation of German Armed Forces soldiers’ personality traits. *Personality and Individual Differences*, 88, 261–266.

Krupić, D., Corr, P. J. (2017). Moving Forward with the BAS: Towards a Neurobiology of Multidimensional Model of Approach Motivation. *Psychological Topics*, 26, 1, 25–45.

Kogler, L., Sailer, U., Derntl, B., Pfabigan, B. N. (2017). Processing expected and unexpected uncertainty is modulated by fearless–dominance personality traits – An exploratory ERP study on feedback processing. *Physiology & Behavior*, 168, 74–83.

Kohen, A. (2010). A Case of Moral Heroism: Sympathy, Personal Identification, and Mortality in Rwanda. *Human Rights Review*, 11, 65–82.

Koladich, J., Atkinson, B. E. (2016). The dark triad and relationship preferences: A replication and extension. *Personality and Individual Differences*, 94, 253–255.

Koo, J. W., Kim, H. J. (2006). The factor affecting job stress and psychosocial well-being of prison officers, *International Congress Series*, 1294, 175–178.

Kose, N., Kose, S., Demirdel, E., Demirdel, S., Akin, E. (2016)., The Relationship Between Temperament and Characters with Physical Fitness and Pain Perception in Firefighters. *Journal of Mood Disorders*, 6(4), 218–26.

Kowal, J. (2009). Wybrane teoretyczne i praktyczne aspekty metodologii badań jakościowych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego*, 51, 75–84.

Kováčová, N., Lajunen, T., Rošková, E. (2016) Aggression on the road: Relationships between dysfunctional impulsivity, forgiveness, negative emotions, and aggressive driving. *Transportation Research*, 42, 286–298.

Kristof–Brown, A. L., Zimmerman, R.D., Johnson, E. C. (2005). Consequences of individuals’ fit at work: A meta–analysis of person–job, person–organization, person–group, and person–supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58, 281–342.

Krueger, R. F., Markon, K. E., Patrick, C. J., Benning, D., Kramer, M. D. (2007). Linking antisocial behavior, substance use, and personality: An integrative quantitative model of the adult externalizing spectrum. *Journal of Abnormal Psychology*, 116 (4), 645– 666.

Krupić, D., Corr, P. J. (2017). Moving Forward with the BAS: Towards a Neurobiology of Multidimensional Model of Approach Motivation. *Psychological Topics*, 26, 1, 25–45.

Kurcz, I. (2004). Język i komunikacja, W: J. Strelau (red.). *Psychologia*, t.2 (s. 231–274). Gdańsk: GWP.

Kyranides, M. N., Fanti K. A., Sikki, M., Patrick, Ch. J. (2017). Triarchic Dimensions of Psychopathy in Young Adulthood: Associations With Clinical and Physiological Measures After Accounting for Adolescent Psychopathic Traits. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 8(2), 140–149.

Lang, A., Shin, M., Lee, S. (2005). Sensation seeking, motivation, and substance use: A dual system approach. *Media Psychology*, 7, 1–29.

Lantrip, C., Towns, S., Roth, R. M., Giancola, P. R. (2016). Psychopathy traits are associated with self-report rating of executive functions in the everyday life of healthy adults. *Personality and Individual Differences*, 101, 127–131.

Law, K. S., Zhou, Y. (2013). On the relationship between implicit attitudes and counterproductive work behaviors. *Asia Pacific Journal of Management*, 31, 643–659.

Lazarus, R. (1990). Theory-Based Stress Measurement. *Psychological Inquiry*, 1, 3–13.

Lazarus R. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press.

Lazarus R. (1998). Ocena poznawcza. W: P. Ekman, R.J. Davidson (red.), *Natura emocji* (183–190). Gdańsk: GWP.

LeBreton, J. M., Binning, J. F., Adorno, A. J. (2006). Subclinical psychopaths. W: J. C. Thomas, D. Segal (red.), *Comprehensive handbook of personality and psychopathology, 1: Personality and everyday functioning*. Nowy Jork: John Wiley and Sons, Inc.

Lee, K., Ashton, M. (2006). Further assessment of the HEXACO personality inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18, 182–191.

Lee, K., Ashton, M. (2013). *The H Factor of Personality: Why Some People Are Manipulative, Self – Entitled, Materialistic and Exploitive – And Why It Matters to Everyone*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press.

Lee, K., Ashton, M. (2014). The Dark Triad, the Big Five, and the HEXACO model. *Personality and Individual Differences*, 67, 2–5.

Lee, K., Ashton, M. C. (2018). Psychometric Properties of the HEXACO–100, *Assessment*, 25(5), 543–556.

Legrand, F. D., Gomà-i-Freixanet, M., Kalténbach, M. L., Joly, P. M. (2007). Association between sensation seeking and alcohol consumption in French college students: Some ecological data collected in “open bar” parties. *Personality and Individual Differences*, 43, 1950–1959.

-
- Lejuez, C. W., Read, J. P., Kahler, C. W., Richards, J. B., Ramsey, S. E., Stuart, G. L., Brown, R. A. (2002). Evaluation of a behavioral measure of risk taking: The Balloon Analogue Risk Task (BART). *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 8, 75–84.
- Lewis, M. (2002). Models of Development. W: D. Cervone i W. Mischel (red.), *Advances in Personality Science* (s. 153–176). New York: Guilford Press.
- Levenson, M. R. (1990). Risk taking and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1073–1080.
- Liberto, H., Harrington, F. (2016). Evil, wrongdoing, and concept distinctness. *Philosophical Studies*, 173(6), 1591–1602.
- Liebling, A., Arnold, H. (2012). Social relationships between prisoners in a maximum security prison: Violence, faith, and the declining nature of trust. *Journal of Criminal Justice*, 40, 413–424.
- Lilienfeld, O., Andrews, B. P. (1996). Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66, 488–524.
- Li, W. D., Fay, D., Frese M., Harms, P. D., Gao, X.Y. (2014). Reciprocal Relationship Between Proactive Personality and Work Characteristics: A Latent Change Score Approach. *Journal of Applied Psychology*, 99(5), 948–965.
- Lilienfeld, O. (1998). *Fearlessness, antisocial behavior, and heroism*. Unpublished manuscript.
- Lilienfeld, S. O., Widows, M. R. (2005). *Psychopathic Personality Inventory–Revised: Professional Manual*. Lutz, Florida: Psychological Assessment Resources.
- Lilienfeld, S. O., Fowler, K. A. (2006). The Self–Report Assessment of Psychopathy. Problems, Pitfalls, and Promises. W: Ch. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 107). New York: The Guilford Press.
- Lilienfeld, O., Waldman, I. D., Landfield, K., Watts, A. L., Rubenzer, S., Faschingbauer, T. R. (2012). Fearless Dominance and the U.S. Presidency: Implications of Psychopathic Personality Traits for Successful and Unsuccessful Political Leadership. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(3), 489–505.
- Lilienfeld, O., Sauvigné, K. C., Reber, J., Watts, A. L., Hamann, S., Smith, F., Patrick, Ch. J., Bowes, M., Tranel, D. (2018). Potential Effects of Severe Bilateral Amygdala Damage on Psychopathic Personality Features: A Case Report. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 9(2), 112–121.
- Lilienfeld, O., Smith, F., Watts, A. L. (2016a). Fearless dominance and its implications for psychopathy: Are the right stuff and the wrong stuff flip sides of the same coin? W: V. Zeigler–Hill, D. K. Marcus (red.), *The dark side of personality: Science and practice in social, personality, and clinical psychology* (s. 65–86). Washington, DC: American Psychological Association.

-
- Lilienfeld, O., Smith, F., Sauvigné, K. C., Patrick, C. J., Drislane, L. E., Litzman, R. D. (2016b). Is Boldness Relevant to Psychopathic Personality? Meta-Analytic Relations With Non-Psychopathy Checklist-Based Measures of Psychopathy. *Psychological Assessment*, 28, 10, 1172–1185.
- Littlewood, N., Parker, A., Hearn, S., Corfield, A. (2010). The UK helicopter ambulance tasking study. *Injury*, 41, 27–29.
- Lodi-Smith, J., Roberts, B. W. (2007). Social Investment and Personality: A Meta-Analysis of the Relationship of Personality Traits to Investment in Work, Family, Religion, and Volunteerism. *Personality and Social Psychology Review*, 11, 68.
- Loewenstein, G. F., Weber, E. U., Hsee, C. K., Welch, N. (2001). Risk as feelings. *Psychological Bulletin*, 127(2), 267–286.
- Lopez, J., O’Byrne, K. K., Petersen, (2003). Profiling courage. W: J. Lopez, C. R. Snyder (red.), *Positive Psychological Assessment: A handbook of models and measures* (s. 185–197). Washington, DC: American Psychological Association.
- López, R., Poy, R., Patrick, C. J. Moltó, J. (2013). Deficient fear conditioning and self-reported psychopathy: The role of fearless dominance. *Psychophysiology*, 50, 210–218.
- Lorber, M. F. (2004). *Psychophysiology of Aggression, Psychopathy, and Conduct Problems: A Meta-Analysis*. *Psychological Bulletin*, 130(4), 531–552.
- Lucas, R.E., Diener, E., Grob, A., Suh, A.M., Shao, L. (2000). Cross-cultural evidence for the fundamental features of extraversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 452–468.
- Lykken, D. T. (1982). Fearlessness: Its carefree charm and deadly risks. *Psychology Today*, 20–28.
- Lykken, D. T. (1995). *The antisocial personalities*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Lykken, D. T. (1996). Psychopathy, sociopathy, and crime. *Society*, 34, 29–38.
- Lynam, D. R., Derefinko, K. J. (2006). Psychopathy and Personality. W: Ch. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 131). New York: The Guilford Press.
- Lynam, D. R., Miller, J. D. (2012) Fearless dominance and psychopathy: A response to Lilienfeld et al. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 3(3), 341–353.
- Lynam D., R., Miller, J. D. (2015). Psychopathy from a Basic Trait Perspective: The Utility of a Five-Factor Model Approach. *Journal of Personality*, 83, 611–626.
- Lyons, M. T. (2005). Who are the heroes? Characteristics of people who rescue others. *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*, 3(3–4), 245–254.

Lyons, M. (2015). Risk anything! Secondary, rather than primary psychopathy, is associated with diverse risk-taking in evolutionarily relevant domains. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 9(3), 197–203.

Lyons, M., Brockman, Ch. (2017). The Dark Triad, emotional expressivity and appropriateness of emotional response: Fear and sadness when one should be happy? *Personality and Individual Differences*, 104, 466–469.

MacPherson, L., Magidson, J. F., Reynolds, E. K., Kahler, C. W., Lejuez, C. W. (2010). Changes in Sensation Seeking and Risk-taking Propensity Predict Increases in Alcohol Use among Early Adolescent Alcoholism, *Clinical and Experimental Research*, 34(8), 1400–1408.

Magar, E. C. E., Phillips, L. H., Hosie, J. A. (2008). Self-regulation and risk-taking. *Personality and Individual Differences*, 45, 153–159.

Maison, D. (2004). *Utajone postawy konsumenckie. Analiza możliwości wykorzystania metody IAT*. Gdańsk: GWP.

Makarowski, R. (2012). Kwestionariusz Ryzyka Stymulacyjnego i Ryzyka Instrumentalnego (KRSiRI) – nie tylko dla sportowców. *Czasopismo Psychologiczne*, 18, 2, 1–12.

Malesza, M., Ostaszewski, P. (2016). Dark side of impulsivity — Associations between the Dark Triad, self-report and behavioral measures of impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 88, 197–201.

Maner, J. K., Richey, J. A., Cromer, K., Mallot, M., Lejuez, C.W., Joiner, T. E., Schmidt, N. B. (2007). Dispositional anxiety and risk-avoidant decision-making. *Personality and Individual Differences*, 42, 665–675.

Mao, Y., Sang, N., Wang, Y., Hou, X., Huang, H., Wei, D., Zhang, J., Qiu, J. (2016). Reduced Frontal Cortex Thickness And Cortical Volume Associated With Pathological Narcissism. *Neuroscience*, 328, 50–57.

Marcus, H.R. (1977). Self-Schemata and Processing Information about the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63–78.

Marcus, B., Te Nijenhuis, J., Cremers, M., Van der Heijden-Lek, K., (2016). Tests of Integrity, HEXACO Personality, and General Mental Ability, as Predictors of Integrity Ratings in the Royal Dutch Military Police. *International Journal of Selection and Assessment*, 21(1), 63–70.

Marion, B. E., Sellbom, M., Salekin, R. T., Toomey, J. A., Kucharski, L. T., Duncan, (2013). An examination of the association between psychopathy and dissimulation using the MMPI-2-RF validity scales. *Law and Human Behavior*, 37, 219–230.

Marissen, M. A. E., Brouwer, M. E., Hiemstra, A. M. F., Deen, M. L., Franken, I. H. A. (2016). A masked negative self-esteem? Implicit and explicit self-esteem in patients with Narcissistic Personality Disorder. *Psychiatry Research*, 242, 28–33.

Markowska–Manista, U. (2014). Projekt Bohaterskiej Wyobraźni (Heroic Imagination Project). *Parezja*, 2, 55–58.

Marsh, A., (2016). Neural, cognitive, and evolutionary foundations of human altruism. *WIREs Cognitive Science*, 7(1), 59–71.

Martens, J. W. (2005). Definitions and omissions of heroism. *American Psychologist*, 60, 342–343.

Mądrzycki T. (1977). *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa: WSiP.

McAdams, D. P., Pals, J. L. (2006). A new Big Five: Fundamental principles for an integrative science of personality. *American Psychologist*, 61(3), 204–217.

McCord, W., McCord, J. (1964). *The psychopath: An essay on the criminal mind*. New York: Van Nostrand.

McMullen, J. (2017). Are we confounding heroism and individualism? Entrepreneurs may not be lone rangers, but they are heroic nonetheless. *Business Horizons*, 60, 257–259.

McNaughton, N., Gray, J. A. (2000). Anxiolytic action on the behavioural inhibition system implies multiple types of arousal contribute to anxiety. *Journal of Affective Disorders*, 61, 161–176.

Menon, M. K., Sharland, A. (2011). Narcissism, Exploitative Attitudes, and Academic Dishonesty: An Exploratory Investigation of Reality Versus Myth. *Journal of Education for Business*, 86, 50.

Midlarsky, E., Jones, S. E., Corley, R. P. (2005). Personality Correlates of Heroic Rescue During the Holocaust. *Journal of Personality*, 73(4).

Mika S., (1982). *Psychologia Społeczna*. Warszawa: PWN.

Miller, J. D., Lynam, D. R. (2003). Psychopathy and the five-factor model of personality: A replication and extension. *Journal of Personality Assessment*, 81, 168–178.

Miller, J. D., Dirr, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., Campbell, W. K. (2010). Searching for a Vulnerable Dark Triad: Comparing Factor 2 Psychopathy, Vulnerable Narcissism, and Borderline Personality Disorder. *Journal of Personality*, 78(5), 1529–1564.

Miller, J. D., Maples–Keller, J. L., Lynam, D. R. (2016). An Examination of the Three Components of the Psychopathic Personality Inventory: Profile Comparisons and Tests of Moderation. *Psychological Assessment*, 28, 6, 692–701.

Miller, J. D., Lamkin, J., Maples–Keller, J. L., Lynam, D. R. (2016). Viewing the Triarchic Model of Psychopathy Through General Personality and Expert–Based Lenses, *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 7(3), 247–258.

-
- Miller, E., Joseph, S., Tudway, J. (2004) Assessing the component structure of four self-report measures of impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 37, 349–358.
- Miller, J. D., Jones, S., Lynam, D. R. (2011). Psychopathic traits from the perspective of self and informant reports: Is there evidence for a lack of insight? *Journal of Abnormal Psychology*, 120, 758–764.
- Miller, J. D., Maples, J., Campbell, W. K. (2011). Comparing the construct validity of scales derived from the Narcissistic Personality Inventory: A reply to Rosenthal and Hooley (2010). *Journal of Research in Personality*, 45, 401–407.
- Miller, J. D., Lynam, D. R. (2012). An examination of the Psychopathic Personality Inventory's nomological network: a meta-analytic review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 3(3), 305–326.
- Millon, T. (1981). *Disorders of personality: DSM-III, axis II*. New York: Wiley.
- Millon, T., Simonsen, E., Birket-Smith, M. (1998). Historical conceptions of psychopathy in the United States and Europe. W: T. Millon, E. Simonsen (red.), *Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior* (s. 2–31). New York: Guildford Press.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: Wiley.
- Mischel, W., Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure. *Psychological Review*, 102(2), 246–268.
- Mitchell, L. C. R., Kumari, V. (2016). Hans Eysenck's interface between the brain and personality: Modern evidence on the cognitive *Neuroscience* of personality. *Personality and Individual Differences*, 103, 74–81.
- Mitte, A. (2007). Anxiety and risky decision-making: The role of subjective probability and subjective costs of negative events. *Personality and Individual Differences*, 43, 243–253.
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J.M., Swann, A.C. (2001). Psychiatric Aspects of impulsivity. *American Journal of Psychiatry*, 158, 1783–1793.
- Moller, M., Gregersen, N. P. (2008). Psychosocial function of driving as predictor of risk-taking behaviour. *Accident Analysis and Prevention*, 40, 209–215.
- Momberg, M. (2016). Hotel Rwanda: Individual Heroism Or Interconnectedness In The Portrayal Of Paul Rusesabagina? *Scriptura*, 115, 1–12.
- Momen, N., Taylor, M. K., Pietrobon, R., Gandhi, M. (2010). Initial Validation of the Military Operational Risk Taking Scale (MORTS). *Military Psychology*, 22, 128–142.
- Moreira, P. S., Costa, P. (2015). Empathic, moral and antisocial outcomes associated with distinct components of psychopathy in healthy individuals: a Triarchic model approach. *Personality and Individual Differences*, 85, 205–211.

Morf, C. C., Horvath, S., Torchetti, L. (2011). Narcissistic self-enhancement: tales of (successful?) self-portrayal. W: M. D. Alicke, C. Sedikides (red.), *Handbook of Self enhancement Self-Protection* (s. 399–424). New York: Guilford.

Morf, C. C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196.

Morgan, K., Norris, G. (2010). An Exploration into the Relevance of Dickman's Functional and Dysfunctional Impulsivity Dichotomy for Understanding ADHD-type Behaviors. *Individual Differences Research*, 8, 1, 34–44.

Moustafa, A. A., Tindle, R., Frydecka, D., Misiak, B. (2017). Impulsivity and its relationship with anxiety, depression and stress. *Comprehensive Psychiatry*, 74, 173–179.

Mullins-Sweatt, S., Glover, N., Derefinko, K., Miller, J., Widiger, T. (2010). The search for the successful psychopath. *Journal of Research in Personality*, 44(4), 554–558.

Murphy, B., Lilienfeld, S., Skeem, J., Edens, J. F., (2016). Are Fearless Dominance Traits Superfluous in Operationalizing Psychopathy? Incremental Validity and Sex Differences. *Psychological Assessment*, 28(12), 1597–1607.

Musek, J. (2017). The General Factor of Personality: Ten Years After. *Psychological Topics*, 26(1), 61–87.

Nagler, U. K. J., Reiter, K. J., Furtner, M. R., Rauthmann, J. F. (2014). Is there a “dark intelligence”? Emotional intelligence is used by dark personalities to emotionally manipulate others, *Personality and Individual Differences*, 65, 47–52.

Neria, A. L., Vizcaino, M., Jones, D. N. (2016). Approach/avoidance tendencies in dark personalities. *Personality and Individual Differences*, 101, 264–269.

Nicholson, N., Soane, E., Fenton-O’Creevy, M., Willman, P. (2005). Personality and domain-specific risk taking. *Journal of Risk Research*, 8(2), 157–176.

Nicholson, E., Barnes-Holmes, D. (2012). The Implicit Relational Assessment Procedure (IRAP) as a Measure of Spider Fear. *The Psychological Record*, 62, 263–278.

Niebuhr, D. W., Gubata, M. E., Oetting, A. A., Weber, N. S., Feng, X., Cowan, D. N. (2013). Personality Assessment Questionnaire as a pre-accession screen for risk of mental disorders and early attrition in U. Army recruits. *Psychological Services*, 10(4), 378–385.

Nolan, J., Murphy, C., Barnes-Holmes, D. (2013). Implicit Relational Assessment Procedure and Body-Weight Bias: Influence of Gender of Participants and Targets. *The Psychological Record*, 63, 467–488.

Norbury, A. (2013). Dopamine modulates risk-taking as a function of baseline sensation-seeking trait. *The Journal Of Neuroscience: the Official Journal Of The Society For Neuroscience*, 33(32), 12982–12986.

-
- Norton, P. J., Weiss, B. J. (2009). The role of courage on behavioral approach in a fear eliciting situation: A proof-of-concept pilot study. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(2), 212–217.
- Nosek, B., Banaji, M. R. (2001). The GO/NO-GO Association Task. *Social Cognition*, 19, 625–666.
- Nye, C., Drasgow, F. (2011). Assessing Goodness of Fit: Simple Rules of Thumb Simply Do Not Work. *Organizational Research Methods*, 13(3), 548–570.
- Nystrom, B., Bengtsson, H. (2016). Temperamental influences on children's risk-taking in decision making: A dual process, multi-level analysis. *Personality and Individual Difference*, 89, 177–181.
- O'Connor, K., Hallam, R., Rachman, (1985). Fearlessness and courage: A replication experiment. *British Journal of Psychology*, 76, 187–197.
- O'Connor, M., Farrell, L., Munnely, A., McHugh, L. (2017). Citation analysis of relational frame theory: 2009–2016. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6, 152–158.
- Ogińska-Bulik, N., Kaflik-Pieróg, M. (2006). *Stres zawodowy w służbach ratowniczych*. Łódź: Wyd. WSH-E.
- Ogura, I, Yazawa H. (2014). The relationship between narcissistic personality traits and risk-taking behavior is mediated by self-monitoring. *Shinrigaku Kenkyu*, 85(1), 80–86.
- Olofsson, A., Öhman, (2015). Vulnerability, values and heterogeneity: one step further to understand risk perception and behaviour. *Journal of Risk Research*, 18, 1, 2–20.
- Olszewski, G. (2014). Zarządzanie w polskiej Policji, *Zeszyty Naukowe*, 53, 51–63.
- Ortega-Escobar, J., Alcázar-Córcoles, M. A., Puente-Rodríguez, L., Peñaranda-Ramos, E. (2017). Psychopathy: Legal and neuroscientific aspects. *Anuario de Psicología Jurídica*, 27, 57–66.
- Ortiz-Nuñez, A. (2014). Attitudes Toward Risk And Socioeconomic Factors Related To Educational Loans. *Contemporary Economic Policy*, 32(4), 710–718.
- Osswald, S., Greitemeyer, T., Fischer, P., Frey, D. (2010). Moral prototypes and moral behavior: Specific effects on emotional precursors of moral behavior and on moral behavior by the activation of moral prototypes. *European Journal of Social Psychology*, 40, 1078–1094.
- Ostaszewski, P., Malicki, (2013). Człowiek – zwierzę werbalne: wprowadzenie do Teorii Ram Relacyjnych. *Przegląd Psychologiczny*, 56, 1, 45–57.
- Oxburgh, L., Gabbert, F., Milne, R., Cherryman, J. (2016). Police officers' perceptions and experiences with mentally disordered suspects. *International Journal of Law and Psychiatry*, 49, 38–146.
- Pajor, K. (2004). *Psychologia archetypów JUNGA*. Warszawa: Eneteia.

-
- Pallone, N. J., Hennessy, J. J. (1998). Counterfeit courage: Toward a process psychology paradigm for the "heroic rescue fantasy." *Current Psychology*, 17, 197–209.
- PAP/AT (2017). *Ile kobiet pracuje w służbach podległych MSWiA? Najwięcej w policji, najmniej w BOR* Pobrane z: www.pulshr.pl/kadry-w-administracji/ile-kobiet-pracuje-w-sluzbach-podleglych-mswia-najwiecej-w-policji-najmniej-w-bor,42101.html (10.03.2017).
- Parandowski, J. (1992). *Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian*. Londyn: Puls.
- Pasion, R., Cruz, A. R., Barbosa, F. (2016). Dissociation of boldness and disinhibition psychopathic traits In ERN modulation. *Personality and Individual Differences*, 95, 6–10.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2011). Psychologiczno-psychiatryczna problematyka psychopatii a potrzeby i praktyka opiniodawstwa w procesie stosowania prawa. W: J.M. Stanik (red.), *Psychologia a prawo – płaszczyzny teoretyczne i aplikacyjne (związki i różnice)*, *Chowanna*, 2(37), 159–177.
- Paterson, J. L., Aisbett, B., Ferguson, A. (2016). Sound the alarm: Health and safety risks associated with alarm response for salaried and retained metropolitan firefighters. *Safety Science*, 82, 174–181.
- Patil, I., Zanon, M., Novembre, G., Zangrando, N., Chittaro, L., Silani, G. (2017). Neuroanatomical basis of concern-based altruism in virtual environment. *Neuropsychologia*. Pobrane z: osf.io/3hr3q/ (3.03.2017).
- Patrick, C. J., Edens, J. F., Poythress, N. G., Lilienfeld, O., Benning, D. (2006). Construct validity of the psychopathic personality inventory two factor model with offenders. *Psychological Assessment*, 18, 204–208.
- Patrick, C. J., Fowles, D. C., Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness and meanness. *Development and psychopathology*, 21, 913–938.
- Patrick, C. J. (2010). *Operationalizing the triarchic conceptualization of psychopathy: Preliminary description of brief scales for assessment of boldness, meanness, and disinhibition*. Unpublished test manual. Tallahassee, FL: Florida State University. Pobrane z: patrickcnslab.psy.fsu.edu/wiki/images/9/93/TriarchicPsychopathyMeasure_prelim_manual.pdf (8.08.2013).
- Patrick, C. J., Vaidyanathan, U., Benning, D., Hicks, B. M., Kramer, M. D. (w druku). *Refining measurement of the fearless-dominance component of psychopathy: Development and validation of the Boldness Inventory*.
- Patrick, C. J., Bradley, M. M., Lang, P. J. (1993). Emotion in the criminal psychopath: Startle reflex modulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 102, 82–92.
- Patrick, C. J. (2013). Conceptualizing psychopathy: criminal and noncriminal variants. W: J. B. Helfgott (red.), *Criminal psychology, tom 2* (s. 277–310). Westport: Praeger Publishers.

-
- Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556–563.
- Paunonen, S. V., Lönnqvist, J. E., Verkasalo, M., Leikas, S., Nissinen, V. (2006). Narcissism and emergent leadership in military Cadet. *The Leadership Quarterly*, 17, 475–486.
- Peng, A. C., Riolli, L. T., Schaubroeck, J., Spain, E. P. (2012). A moderated mediation test of personality, coping, and health among deployed soldiers. *Journal of Organizational Behavior*, 33, 512–530.
- Penke, L., Denissen, J. A., Miller, G. F. (2007). The Evolutionary Genetics of Personality. *European Journal of Personality*, 21, 549–587.
- Pethman, T. M. I., Erlandsson, S. I. (2002). Aberrant Self-Promotion or Subclinical Psychopathy in a Swedish General Population. *The Psychological Record*, 52, 33–50.
- Perugini, M., Banse, R. (2007). Personality, implicit self-concept and automaticity. *European Journal of Personality*, 21, 257–261.
- Pervin, L. A., John, O. P. (1999). The Big Five: History, Measurement and Development. W: L. A. Pervin, O. P. John (red.), *Handbook of Personality, Second Edition: Theory and Research*. New York: Guilford Press.
- Pfattheicher, S. (2016). Testosterone, cortisol and the Dark Triad: Narcissism (but not Machiavellianism or psychopathy) is positively related to basal testosterone and cortisol. *Personality and Individual Differences*, 97, 115–119.
- Phelps, E. A., LeDoux, J. E. (2005). Contributions of the Amygdala to Emotion Processing: From Animal Models to Human Behavior, *Neuron*, 48(2), 175–187.
- Pinker, (2006). The Blank Slate. *The General Psychologist*, 41 (1), 1–8.
- Pilch, I. (2013). Sześcioczynnikowy Model Osobowości jako narzędzie analizy osobowościowych różnic między grupami wyborców. *Political Preferences*, 5, 11–27.
- Pilch, I., Sanecka, E., Hyla, M., Atlas, K. (2015). Polska adaptacja skali TriPM do badania psychopatii w ujęciu triarchicznym. *Psychologia Społeczna*, 10, 435–454.
- Pilch, I., Górnik–Durose, M. E. (2016). Do we need “dark” traits to explain materialism? The incremental validity of the Dark Triad over the HEXACO domains in predicting materialistic orientation. *Personality and Individual Differences*, 102, 102–106.
- Plouffe, R., Saklofske, D. H., Smith, M. (2016). The Development and Validation of a “Dark Tetrad” Measure of Personality. *Personality and Individual Differences*, 101, 505.
- Plouffe, R. A., Saklofske, D. H., Smith, M. M. (2017). The Assessment of Sadistic Personality: Preliminary psychometric evidence for a new measure. *Personality and Individual Differences*, 104, 166–171.

-
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, B., Lee, J. Y., Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879–903.
- Porter, S., Woodworth, M. (2006). Psychopathy and Aggression. W: Ch. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 8, 484). New York: The Guilford Press.
- Pospiszyl, K. (2000). *Psychopatia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Power, P. M. (2010). *Developing the Implicit Relational Assessment Procedure (IRAP) as a measure of implicit racial bias*. Unpublished doctoral dissertation. Maynooth: National University of Ireland.
- Poy, R., Segarra, P., Esteller, A., Lopez, R., Molto, J. (2014). FFM Description of the Triarchic Conceptualization of Psychopathy in Men and Women. *Psychological Assessment*, 26(1), 69–76.
- Poythress, N. G., Hall, J. (2011). Psychopathy and impulsivity reconsidered. *Aggression and Violent Behavior*, 16, 120–134.
- Prati, G., Pietrantonio, L., Saccinto, E., Kehl, D., Knuth, D., Schmidt, (2013). Risk perception of different emergencies in a sample of European firefighters. *Work*, 45, 87–96.
- Privado, J., Román F. J., Saénz-Urturi, C., Burgalet, M., Colom R. (2017). Gray And White Matter Correlates Of The Big Five Personality Traits. *Neuroscience*, 349, 174–184.
- Private I: The Genealogy of Heroism* (2011). Pobrane z: atlassociety.org/commentary/commentary-blog/4568-private-i-the-genealogy-of-heroism (9.01.2015).
- Próchniak, P. (2009). Polish Police Officers: Personality and Risk Taking. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 24, 104–107.
- Pużyński, S., Wciórka, J. (1998). *Klasyfikacja Zaburzeń Psychicznych i Zaburzeń Zachowania w ICD-10. Badawcze kryteria diagnostyczne*. Kraków – Warszawa: Vesalius.
- Rand, D. G., Epstein, Z. G., (2014). Risking your life without a second thought: intuitive decision-making and extreme altruism. *PLoS One*, 9(10), 1–6.
- Rankin, L. E., Eagly, A. H. (2008). Is his heroism hailed and hers hidden? Women, Men, and the social construction of heroism, *Psychology of Women Quarterly*, 32, 414–422.
- Raskin, R. N., Hall, C. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45, 590.
- Raskin, R. N., Terry, H. (1988). A principal components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890–902.
- Rate, C. R., Clarke, J. A., Lindsay, D. R., Sternberg, R. J. (2007). Implicit theories of courage. *The Journal of Positive Psychology*, 2(2), 80–98.

Reber, A.S., Reber, E. (2002). *Słownik psychologii*. Warszawa: Scholar.

Reniers, R. L. E. P., Murphy, L., Lin, A., Bartolomé P., Wood, J. (2016), Risk Perception and Risk-Taking Behaviour during Adolescence: The Influence of Personality and Gender. *PLoS One*, 11(4), 1–14.

Reise, S. P., Moore, T. M., Haviland, M. G. (2010). Bifactor models and rotations: exploring the extent to which multidimensional data yield univocal scale scores. *Journal of Personality Assessment*, 92(6), 544–559.

Resick, C. J., Whitman, D. S., Weingarden, M., Hiller, N. J. (2009). The bright-side and the dark-side of CEO personality: Examining core self-evaluations, narcissism, transformational leadership, and strategic influence. *Journal of Applied Psychology*, 94(6), 1365–1381.

Reuter, M., Schmitz, A., Hennig, P. C. (2006). Molecular genetics support GRAY's personality theory: the interaction of COMT and DRD2 polymorphisms predicts the behavioural approach system, *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 9, 155–166.

Richardson, E. M., Boag, S. (2016). Offensive defenses: The mind beneath the mask of the dark triad traits. *Personality and Individual Differences*, 92, 148–152.

Ritchie, M. B., Forth, A. E. (2016). Without concern: Predicting personal-moral transgressions from psychopathy and gender. *Personality and Individual Differences*, 94, 247–252.

Ritter, K., Dziobek, I., Preißler, S., Rüter, A., Vater, A., Fydrich, T., Lammers, C. H., Heekeren, H. R., Roepke, S. (2011). Lack of empathy in patients with narcissistic personality disorder. *Psychiatry Research*, 187, 241–247.

Ritzert, T. R., Anderson, L. M., Reilly, E. E., Gorrell, S., Forsyth, J. P., Anderson, D. A. (2016). Assessment of Weight/Shape Implicit Bias Related to Attractiveness, Fear, and Disgust. *Psychological Record*, 66, 405–417.

Roberti, J. W., Storch, E. A., Bravata, E. (2003). Further psychometric support for the Sensation Seeking Scale-Form V. *Journal of Personality Assessment*, 81, 3291–3292.

Robertson, J. P., Collinson, C. (2011). Positive risk taking: Whose risk is it? An exploration in community outreach teams in adult mental health and learning disability services. *Health, Risk & Society*, 13(2), 147–164.

Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2016. Pobrane z: stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2016,2,16.html (4.05.2017).

Rogers, J., Viding, E., Chamorro-Premuzic, T. (2013). Instrumental and disinhibited financial risk taking: Personality and behavioural correlates. *Personality and Individual Differences*, 55, 645–649.

Rogoza, R., Rogoza, M., Wyszyńska, P. (2016). Polska adaptacja modelu narcystycznego podziwu i rywalizacji. *Polskie forum psychologiczne*, 21(3), 410–431.

Rogoza, R. Ciecuch, *Current Psychology* (2018). <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9834-6>

Rogoza, R., Ciecuch, J. (2019). Structural Investigation of the Short Dark Triad Questionnaire in Polish Population. *Current Psychology*, 38(3), 756–763.

Roguski, R., Chmielewski, M., Wantoch-Rekowski, R. (2016) Zastosowanie symulacji wirtualnej do szkolenia w zakresie bezpieczeństwa użytkownika obiektu na przykładzie terminalu lotniczego. *Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza*, 43(3), 173–184.

Rose, P. (2002). The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and Individual Differences*, 33, 379–391.

Rosenblitt, J. C, Soler, H., Johnson, S. E., Quadagno, D. M. (2001). Sensation Seeking and Hormones in Men and Women: Exploring the Link. *Hormones and Behavior*, 40(3), 396–402.

Rosenbloom, T. (2003). Sensation seeking and risk taking in mortality salience. *Personality and Individual Differences*, 35, 1809–1819.

Rothbart, M. K., Bates, J. E. (1998). Temperament. W: W. Damon (red.), *Handbook of Child Psychology. t. 3: Social, Emotional and Personality Development*. New York: Wiley.

Rothbart, M. K. (2007). Temperament, Development, and Personality. *Current Directions in Psychological Science*, 16(4), 207–212.

Rowell, M., Doyle, S., Francis, E. (2016). The Role of BIS Sensitivity in the Relationship Between Family Enmeshment and Child Anxiety. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 2585–2596.

Rushton, J. R., Chrisjohn, R. D., Fekken, C. (1981). The Altruistic Personality And The Self-Report Altruism Scale. *Personality and Individual Differences*, 2, 293–302.

Ryan, J. J., Bartels, J. M., Kreiner, D. (2008). Temperament and Character Differences in Police Academy Recruits: A Pilot Study. *Individual Differences Research*, 6(3), 203–210.

Sacco, D. F., Merold, J., Lui, J. H.L, Lustgraaf, Ch., J. N., Barry, Ch. T. (2016). Social and emotional intelligence moderate the relationship between psychopathy traits and social perception. *Personality and Individual Differences*, 95, 95–104.

Sackett, P. R., Lievens, F., Van Iddekinge Ch. H., Kuncel, N. (2017). Individual Differences and Their Measurement: A Review of 100 Years of Research. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 254–273.

Salters-Pedneault, K., Ruef, A. M., Orr, P. (2010). Personality and psychophysiological profiles of police officer and firefighter recruits. *Personality and Individual Differences*, 49, 210–215.

Santana, E. J. (2016). The Brain of the Psychopath: A Systematic Review of Structural Neuroimaging Studies. *Psychology & Neuroscience*, 9(4), 420–443.

Sarlo, M., Lotto, L., Rumiati, R., Palomba, D. (2014). If it makes you feel bad, don't do it! Egoistic rather than altruistic empathy modulates neural and behavioral responses in moral dilemmas. *Physiology & Behavior*, 130, 127–134.

Saucier, G., Georgiades, S., Tsaousis, I., Goldberg, L. R. (2005). The Factor Structure of Greek Personality Adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 5, 856–875.

Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction, W: S. D. Brown, R.W. Lent (red.), *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. Hoboken, NJ: John Wiley.

Sipiński, D. (2011). *Raport: Strazacy biją na alarm!* Pobrane z: www.pasazer.com/news/6069/raport,strazacy,bija,na,alarm.html (3.03.2017).

Rosenthal, S. A., Hooley, J. M. (2010). Narcissism assessment in social–personality research: Does the association between narcissism and psychological health result from a confound with self–esteem? *Journal of Research in Personality*, 44, 453–465.

Schneider, S., Kauffman, S., Ranieri, A. (2016). The effects of surrounding positive and negative experiences on risk taking. *Judgment and Decision Making*, 11(5), 424–440.

Schmitt, T. A. (2011). Current methodological considerations in exploratory and confirmatory factor analysis. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 29(4), 304–321.

Schnabel, K., Asendorpf, J. B., Greenwald, A. G. (2007). Using Implicit Association Tests for the Assessment of Implicit Personality Self–Concept. W: Boyle, G. J., Matthews, G., Saklofske, H. (red.), *Handbook of Personality Theory and Testing*. London: Sage.

Scott–Parker, B., Weston, L. (2017). Sensitivity to reward and risky driving, risky decision making, and risky health behaviour: A literature review. *Transportation Research Part F*, 49, 93–109.

Sellbom, M., Phillips, T. R. (2013). An examination of the triarchic conceptualization of psychopathy in incarcerated and nonincarcerated samples. *Journal of Abnormal Psychology*, 122(1), 208–214.

Shea, M. T., Reddy, M. K., Tyrka, A. R., Sevin, E. (2013). Risk factors for post–deployment posttraumatic stress disorder in national guard/reserve service members. *Psychiatry Research*, 210, 1042–1048.

Shiner, L. R., DeYoung, C.G. (2013). The structure of temperament and personality traits: A developmental perspective, W: P.D. Zelazo (red.), *The Oxford Handbook of Developmental Psychology, 2: Self and Other*. New York: Oxford University Press.

Sicard, B., Taillemite, J. P., Jouve, E., Blin, O. (2003). Risk propensity in commercial and military pilots. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, 74, 879–881.

Siegel, J. T., Navarro, M. A., Tan, C. N., Hyde, M. K. (2014). Attitude–Behavior Consistency, the Principle of Compatibility, and Organ Donation: A Classic Innovation. *Health Psychology*, 33, 9, 1084–1091.

Siuta, J. (2006). *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

Slobodskaya, H. R., Kozlova, E. A. (2016). Early temperament as a predictor of later personality. *Personality and Individual Differences*, 99, 127–132.

Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., MacGregor, D. G., (2004). Risk as analysis and risk as feelings: some thoughts about affect, reason, risk, and rationality. *Risk Analysis*, 24(2), 311–322.

Slovic, P., Fischhoff, B., Lichtenstein, (1985). Characterizing perceived risk. W: C. Hohenemser, R. Kates, J. Kasperson (s. 238–51). *Perilous progress: Managing the hazards of technology*. London: Westview Press.

Słownik języka angielskiego. Pobrane z: dictionary.reference.com/browse/heroic (7.12.2016).

Słownik języka polskiego. Pobrane z: sjp.pwn.pl, www.sjp.pl (7.12.2016).

Smillie, L. D. (2008). What is reinforcement sensitivity theory? *Neuroscience paradigms for approach–avoidance process theories of personality*. *European Journal of Personality*, 22, 359–384.

Smillie, L. D., Jackson, C. J. (2006). Functional impulsivity and reinforcement sensitivity theory. *Journal of Personality*, 74, 47–84.

Smith, S. F., Lilienfeld, S. O., Coffey, C., Dabbs, J. M. (2013). Are psychopaths and heroes twigs off the same branch? Evidence from college, community, and presidential samples. *Journal of Research in Personality*, 47, 634–646.

Smith, A. R., Ebert, E. E., Broman–Fulks, J. J. (2016). The relationship between anxiety and risk taking is moderated by ambiguity. *Personality and Individual Differences*, 95, 40–44.

Smith, G. T., Cyders, M. A., (2016). Integrating affect and impulsivity: The role of positive and negative urgency in substance use risk. *Drug and Alcohol Dependence*, 163, 3–12.

Smith, F., Watts A. L., Lilienfeld, O. (2014). On the trail of the elusive successful psychopath. *British Psychological Society*, 27, 7.

Smith, F., Lilienfeld, O. (2013). Psychopathy in the workplace: The knowns and unknowns. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 204–218.

Sobel, M. E. (1982). Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models. W: Leinhardt (red.), *Sociological methodology* (290–312). San Francisco: Jossey–Bass.

Soldevilla–Alberti, M., Niñerola, J., Figueras, A., Higuera, E., Gutiérrez, M., Melero, A., Gallardo–Pujol, D., Solé, À. (2016). Burnout symptoms can be predicted by personality

traits and psychopathology in a sample of Catalan police officers. *Personality and Individual Differences*, 101, 516.

Somerfield, M. R., McCrae, R. (2000). Stress and coping research: Methodological challenges, theoretical advances, and clinical applications. *American Psychologist*, 55(6), 620–625.

Sosnowski, T., Wrześniewski K. (1983). Polska adaptacja inwentarza STAI do badania stanu i cechy lęku. *Przegląd Psychologiczny*, 26, 393–412.

Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R., Vagg, P. R., Jacobs, G. A. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Spielberger C.D., Strelau, J., Tysarczyk M., Wrześniewski K. (1987). *Inwentarz Stanu i Cechy Lęku (ISCL)*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

Staats, S., Hupp, J. M., Hagle, A. M. (2008). Honesty and Heroes: A Positive Psychology View of Heroism and Academic Honesty. *The Journal of Psychology*, 142(4), 357–372.

Staats, S., Wallace, H., Anderson, T., Gresley, J., Hupp, J. M., Weiss, E. (2009). The hero concept: Self, family, and friends who are brave, honest, and hopeful. *Psychological Reports*, 104(3), 820–832.

Stanisz, A. (2007). *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem. STATISTICA PL na przykładach z medycyny*. Kraków: StatSoft.

Stanley, J. H., Wygant, D. B., Sellbom, M. (2013). Elaborating on the construct validity of the Triarchic Psychopathy Measure in a criminal offender sample. *Journal of Personality Assessment*, 95(4), 343–350.

Stanley, J. H., Hom, M., Spencer–Thomas, S., Joiner, T. E. (2017a). Examining anxiety sensitivity as a mediator of the association between PTSD symptoms and suicide risk among women firefighters. *Journal of Anxiety Disorders*, 50, 94–102.

Stanley, J. H., Hom, M., Spencer–Thomas, S., Joiner, T. E. (2017b). Suicidal thoughts and behaviors among women firefighters: An examination of associated features and comparison of pre-career and career prevalence rates. *Journal of Affective Disorders*, 221, 107–114.

Stanley, I. H., Boffa, J. W., Hom, M. A., Kimbrel, N. A., Joiner, T. E. (2017c). Differences in psychiatric symptoms and barriers to mental health care. *Psychiatry Research*, 247, 236–242.

Stenason, L., Vernon, P. A. (2016). The Dark Triad, reinforcement sensitivity and substance use. *Personality and Individual Differences*, 94, 59–63.

Starcke, K., Brand, M., Kluge, A. (2016). Stress influences decisions to break a safety rule in a complex simulation task in females. *Biological Psychology*, 118, 35–43.

Stead, R., Fekken, C., Kay, A., McDermott, K. (2012). Conceptualizing the Dark Triad of personality: Links to Social Symptomatology. *Personality and Individual Differences*, 53, 1023–1028.

-
- Sterud, T., Ekeberg, O., Hem, E. (2006). Health status in the ambulance services: a systematic review, *BMC Health Services Research*, 6(82).
- Stewart, I. (2016). The fruits of a functional approach for Psychological Science. *International Journal of Psychology*, 51(1), 15–27.
- Strelau, J. (1998). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: PWN.
- Strelau, J. (2004). *Psychologia. Podręcznik akademicki.T.2*. Gdańsk: GWP.
- Strickland, C. M., Drislane, L. E., Lucy, M., Krueger, R. F., Patrick, C. J. (2013). Characterizing psychopathy using DSM–5 personality traits. *Assessment*, 20(3), 327–338.
- Studer, B., Pedroni, A., Rieskamp, J. (2013). Predicting Risk–Taking Behavior from Prefrontal Resting–State Activity and Personality. *PLoS One*, 8(10), 1–8.
- Swann, A. C. (2004). *Neurobiology of impulsive behaviour*. Referat wygłoszony na Annual Meeting of the American Psychiatric Association, New York.
- Sygit–Kowalkowska, E., Weber–Rajek, M., Herkt, M., Ossowski, R. (2017). Wypalenie zawodowe u funkcjonariuszy służby więziennej. Rola osobowości i wybranych cech zawodowych. *Medycyna Pracy*, 68(1), 85–94.
- Szałankiewicz, P. (2013) Bohater uratował dziecko na lotnisku w Pyrzowicach. Ryanair nagradza. Pobrane z: www.dziennikzachodni.pl/artykul/1070340,bohater-uratowal-dziecko-na-lotnisku-w-pyrzowicach-ryanair-nagradza,id,t.html (15.04.2014).
- Szarota, P., Ashton, M. C., Lee, K. (2007). Taxonomy and structure of the Polish personality lexicon. *European Journal of Personality*, 21(6), 823–852.
- Szczepanik, R., Simpson, G., Siebert, (2014). Prison officers in Poland: A profession in historical perspective. *Communist and Post–Communist Studies*, 47, 49–58.
- Ściagała, D. K. (2012). Przetwarzanie bodźców afektywnych przez ofiary i sprawców wypadków komunikacyjnych. *Transport Samochodowy*, 1, 69–93.
- Tajfel, H. Turner, J. C. (1986) The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *Psychology of Intergroup Relations*, 5, 7–24.
- White, T. L., Lejuez, C. W., De Wit, H. (2008). Test–Retest characteristics of the Balloon Analogue Risk Task (BART). *Experimental Clinical Psychopharmacology*, 16(6), 565–570.
- Tassy, S., Deruelle C., Mancini, J., Leistedt, S., Wicker, B. (2013). High levels of psychopathic traits alters moral choice but not moral judgment. *Frontiers in human Neuroscience*, 7(229), 1–6.
- Tate, E. (2016). Oskar Schindler: The Nazi–turned–hero. Pobrano z: blog.richmond.edu/heroes/2016/03/10/oskar-schindler-the-nazi-turnedhero/ (11.01.2017)
-

-
- Tett, R. P., Burnett, D. D. (2003) A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 500–517.
- Thomaes, S., Bushman, B., Orobio de Castro, B., Stegge, H. (2009). What makes narcissists bloom? A framework for research on the etiology and development of narcissism. *Development and Psychopathology*, 21(4), 1233–1247.
- Timko, C. A., England, E. L., Herbert, J. D., Forman, E. M. (2010). The Implicit Relational Assessment Procedure as a Measure of Self-Esteem. *The Psychological Record*, 60, 679–698.
- Gluczek, A., Henriques, J. B., Brown, R. L. (2009). Support for the Reliability and Validity of a Six-Item State Anxiety Scale Derived From the State-Trait Anxiety Inventory. *Journal of Nursing Measurement*, 17(1), 19–28.
- Tong, E. M. W., Tan, K. W. T., Chor, A. A. B., Koh, E. P. S., Lee, J. Y., Tan, R. W. Y. (2016). Humility facilitates higher self-control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 62, 30–39.
- Torke, N. (2010). *Learning RFT. An Introduction to Relational Frame Theory and Its Clinical Application*. Oakland: New Harbinger Publications.
- Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., Bushman, B. J. (2008). Egos inflating over time: A crosstemporal meta-analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality*, 76, 875–901.
- Uhlmann, E. L., Leavitt, K., Menges, J. I., Koopman, J., Howe, M. D., Johnson, R. E. (2012). Getting explicit about the implicit: A taxonomy of implicit measures and guide for their use in organizational research. *Organizational Research Methods*, 15(4), 553–601.
- Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o emeryturach pomostowych. Dz.U. 2008.237.1656.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z FUS. Pobrano z: prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19981621118 (17.12.2017).
- Wagner, S. L., Martin, C. A., McFee, J. A. (2009). Investigating the “Rescue Personality”. *Traumatology*, 15(3), 5–12.
- Wagner, S. L., O’Neill, M. (2012). Job, Life, and Relationship Satisfaction for Paid-Professional Firefighters. *Journal of Loss and Trauma*, 17, 423–438.
- Wai, M., Tiliopoulos, N., (2012). The affective and cognitive empathic nature of the dark triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 52, 7, 794–799.
- Wallace, H. M., Baumeister, R. F. (2002). The Performance of Narcissists Rises and Falls With Perceived Opportunity for Glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 5, 819–834.
- Walker, L. J., Frimer, J. A., Dunlop, W. L. (2010). Varieties of Moral Personality: Beyond the Banality of Heroism. *Journal of Personality*, 78, 3, 907–942.
-

-
- Walters, G. D., Kiehl, K. A. (2015). Limbic Correlates of Fearlessness and Disinhibition in Incarcerated Youth: Exploring the Brain–Behavior Relationship with the Psychopathy Checklist: Youth Version. *Psychiatry Research*, 230(2), 205–210.
- Wansink, B., Payne, C. R. Van Ittersum, K. (2008). Profiling the heroic leader: Empirical lessons from combat–decorated veterans of World War II. *The Leadership Quarterly*, 19, 547–555.
- Watson, S., Tellegen, A. (1999). Issues in dimensional structure of affect—Effects of descriptors, measurement error, and response formats: Comment on Russell and Carroll. *Psychological Bulletin*, 125(5), 601–610.
- Watson, R. I. (1963). *The Great Psychologists: From Aristotle to Freud*. Philadelphia: Lipincott.
- Weber, E. U., Blais, A–R., Betz, N. E. (2002). A Domain–specific Risk–attitude Scale: Measuring Risk Perceptions and Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263–290.
- Webster, R. J., Saucier, D. A. (2017). Angels everywhere? How beliefs in pure evil and pure good predict perceptions of heroic behavior. *Personality and Individual Differences*, 104, 387–392.
- Weidacker, K., O’Farrel, K. R., Gray, N. S., Johnston, J., Snowden, R. J. (2017). Psychopathy and impulsivity: The relationship of the triarchic model of psychopathy to different forms of impulsivity in offenders and community participants. *Personality and Individual Differences*, 114, 134–139.
- Welle, D. (2008). Hero or traitor? Oskar Schindler still divides. Pobrane z: www.dw.com/en/hero-or-traitor-oskar-schindler-still-divides/a-3297686 (4.05.2016).
- Weiner, B. (1980). A cognitive (attribution) – emotion – action model of motivated behavior: An analysis of judgement of helpgiving. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 186–200.
- Wenzel, V., Idris, A.H., Dorges, V., Nolan, J. R., Parre, M. J., Gabrielli, A., Stallinger, A., Lindner, K. H., Baskett, P. J. F. (2001). The respiratory system during resuscitation: a review of the history, risk of infection during assisted ventilation, respiratory mechanics, and ventilation strategies for patients with an unprotected Airways. *Resuscitation*, 49, 123–134.
- Wertag, A., Bratko, D. (2016). Personality and prosociality: Incremental validity of the Dark Triad over HEXACO model. *Personality and Individual Differences*, 101, 505–526.
- Wessels, N. M., Leising, D., Zimmermann, J. (2016). Toward a shared Understanding of Important Consequences of Personality. *Review of General Psychology*, 20, 426–436.
- Wetzel, E., Robins, R. W. (2016). Are parenting practices associated with the development of narcissism? Findings from a longitudinal study of Mexican–origin youth. *Journal of Research in Personality*, 63, 84–94.

Whiteside S. P., Lynam D. R. (2001), The Five Factor Model and Impulsivity: using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 30, 669–689.

Widiger, T. A. (2006). Psychopathy and DSM–IV Psychopathology. W: Ch. J. Patrick (red.), *Handbook of Psychopathy* (s. 156–171). New York: The Guilford Press.

Widom, C. (1977). A methodology for studying noninstitutionalized psychopaths. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45, 674–683.

Wihler, A., Meurs, J. A., Momm, T. D., John, J., Blickle, G. (2017). Conscientiousness, extraversion, and field sales performance: Combining narrow personality, social skill, emotional stability, and nonlinearity. *Personality and Individual Differences*, 104, 291–296.

Wilczyńska, A. (2014). *Młdzież na biegunach życia społecznego*. Warszawa: PWN i Wyd. UŚ.

Williams, B., Boyle, M., Howard, S., (2016). Empathy levels in undergraduate paramedic students: A three–year longitudinal study. *Nurse Education in Practice*, 16, 86–90.

Williamson, S., Harpur, T. J., Hare, R. D. (1991). Abnormal processing of affective words by psychopaths. *Psychophysiology*, 28, 260–273.

Wilson, M. (2002). Six views of embodied Cognition. *Psychonomic Bulletin & Review*, 9, 4, 625–636.

Wilson, T. D., Dunn E. W. (2004). Self–Knowledge: Its Limits, Value, and Potential for Improvement. *Annual Review of Psychology*, 55, 17.1–17.26.

Wismeijer, A., Gomà–i–Freixanet, M. (2012). Lifeguards and Physically Risky Prosocial Groups: A comparison based on personality theory. *International Journal of Selection and Assessment*, 20(2), 251–256.

Woodard, C. (2004). Hardiness and the concept of courage. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 56(3), 173–185.

Woods, A., Anderson, N. R. (2016). Toward a Periodic Table of Personality: Mapping Personality Scales Between the Five–Factor Model and the Circumplex Model. *Journal of Applied Psychology*, 101(4), 582–604.

Wu, C. H. (2016). Personality change via work: A job demand–control model of Big–five personality changes. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 157–166.

Wu, C. H., Griffin, M. A. Parker, K. (2015) Developing agency through good work: longitudinal effects of job autonomy and skill utilization on locus of control. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 102–108.

Wu, T., Luo, Y., Broster, L. S., Gu, R., Luo, Y. J. (2013). The impact of anxiety on social decision–making: Behavioral and electrodermal findings. *Social Neuroscience*, 8, 1, 11–21.

-
- Wundt, W. M. (1893). *Grundzuge der Physiologischen Psychologie*. Leipzig: Engelman.
- Wytykowska, A., Białaszek, W., Ostaszewski, P. (2014). Psychometryczne właściwości polskiej wersji krótkiej skali wrażliwości na kary i nagrody (SPSRQ–SF Cooper i Gomez, 2008). *Studia Psychologiczne*, 52(2), 28–39.
- Wytykowska, A., Fajkowska, M., Domaradzka, E., Jankowski, K. (2017). Construct validity of the Polish version of the reinforcement sensitivity theory–personality questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 109, 172–180.
- Xanthakis, A. (2009). Levels of work–stress and burnout among prison officers. An examination of the need for a staff counselling service in a forensic setting. *Counselling Psychology Review*, 24, 3– 4.
- Xu, Y., Li, Y., Ding, W., Lu, F. (2014). Controlled versus Automatic Processes: Which Is Dominant to Safety? The Moderating Effect of Inhibitory Control. *PLoS ONE*, 9(2), 1–9.
- Youssef, G. J., Whittle, S., Allen, N. B., Lubman, D. I., Simmons J. G., Yücel, M. (2016). Cognitive Control as a Moderator of Temperamental Motivations Toward Adolescent Risk–Taking Behavior. *Child Development*, 87, 2, 395–404.
- Young, P. T. (1961). *Motivation and emotion*. New York: Wiley.
- Young–Lundquist, B. A., Boccaccini, M. T., Simpler, A. (2012). Are Self–Report Measures of Adaptive Functioning Appropriate for those High in Psychopathic Traits? *Behavioral Sciences and the Law*, 30, 693–709.
- Yua T., Ristagnoa, G., Li, Y., Bisera, J., Weila, M.H., Tang, W. (2010). The resuscitation blanket: A useful tool for hands–on defibrillation, *Resuscitation* 81, 230–235.
- Zagórski Z. (2000), Grupy dyspozycyjno–mundurowe w toku transformacji. Struktura segmentacyjna a kondycja społeczeństwa Trzeciej Rzeczypospolitej, W: T. Leczykiewicz, Z. Zagórski (red.), *Wojsko i inne grupy dyspozycyjne w perspektywie socjologicznej. Zeszyty Naukowe. Poglądy i doświadczenia*. Wrocław: WSO.
- Zaleśkiewicz, T., (2005). *Przyjemność czy konieczność? Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk: GWP.
- Zaleśkiewicz, T., (2001). Beyond Risk Seeking and Risk Aversion. Personality and the Dual Nature of Economic Risk Taking. *Personality and Economic Behaviour*, 15(1), 105–122.
- Zanon, M., Novembre, G., Zangrando, N., Chittaro, L., Silani, G., (2014). Brain activity and prosocial behavior in a simulated life–threatening situation. *NeuroImage*, 98, 134–146.
- Zapolski, T.C.B. (2012). *Going For Goals: An Urgency–Based Prevention Program For Youth*. Poster zaprezentowany na spotkaniu Center for Drug Abuse Translation, Lexington, KY.

Zasady etyki zawodowej policjanta (2003). Załącznik do zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 r. Pobrane z: policja.pl/ftp/Gazeta_policyjna/Do_pobrania/zasady_etyki_zawodowej_policjanta.pdf (9.01.2015).

Zhao, J., Cheng, J., Harris, M., Vigo, R. (2015). Anxiety and intertemporal decision making: The effect of the behavioral inhibition system and the moderation effects of trait anxiety on both state anxiety and socioeconomic status. *Personality and Individual Differences*, 87, 236–241.

Zimbardo, P. G. (2008). *Efekt Lucyfera. Dlaczego dobrzy ludzie czynią zło?* Warszawa: PWN.

Zimbardo, P. G., Boyd, J. N. (1999). Time perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271–1288.

Zimbardo, P. G. (2017). From the study of evil to promoting heroism, *Československá psychologie*, LXI(1), 90–95.

Zinbarg, R. E., Mohlman, J. (1998). Individual differences in the acquisition of affectively valenced associations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(4), 1024–1040.

Zuckerman, M. (1969). Theoretical formulations. W: J. P. Zubek (red.), *Sensory deprivation: Fifteen years of research*. New York: Appleton–Century–Crofts.

Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of personality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zuckerman, M. (2005). *Psychobiology of personality (2nd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zuckerman, M. (2007). *Sensation seeking and risky behavior*. Washington: American Psychological.

Zwick, W. R. i Velicer, W. F. (1986). Comparison of 5 rules for determining the number of components to retain. *Psychological Bulletin*, 99(3), 432–442.

Zuckerman, M., Glicksohn, J. (2016). Hans Eysenck's personality model and the constructs of sensation seeking and impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 103, 48–52.

Zuckerman, M. (2007). *Sensation seeking and risky behavior*. Washington, DC: American Psychological Association.

Zuo, S., Wang, F., Xu, Y., Wang, F., Zhao, X. (2016). The fragile but bright facet in the Dark Gem: Narcissism positively predicts personal morality when individual's self-esteem is at low level. *Personality and Individual Differences*, 97, 272–276.

-
- Van den Heuvel, C., Alison, L., Power, N. (2014). Coping with uncertainty: police strategies for resilient decision making and action implementation. *Cognition, Technology and Work*, 16(1), 25–45.
- Van der Linden, D., Dunkel, C. S., Petrides, K. V. (2016). The General Factor of Personality (GFP) as social effectiveness: Review of the literature. *Personality and Individual Differences*, 101, 98–105.
- Van Der Velden, P.G., Rademaker A.R., Vermetten, E., Portengen, M–A., Yzermans, J.C., Grievink, L. (2013). Police officers: a high–risk group for the development of mental health disturbances? A cohort study, *BMJ Open*, 3, 1–9.
- Van Prooijen, J.W., Van de Veer, E. (2010). Perceiving pure evil: The influence of cognitive load and prototypical evilness on demonizing. *Social Justice Research*, 23(4), 259–271.
- Vaughn, M.G., Howard, M.O., DeLisi, M. (2008). Psychopathic personality traits and delinquent careers: An empirical examination. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31, 407–416.
- Veling, H., Bijleveld, E. (2015). When performance and risk taking are related: Working for rewards is related to risk taking when the value of rewards is presented briefly. *Brain and Cognition*, 101, 44–50.
- Vermeer, N., Mastrogiacomo, M., Van Soest, A. (2016). Demanding occupations and the retirement age. *Labour Economics*, 43, 159–170.
- Veselka, L., Schermer, J. A., Vernon, P. A. (2012). The Dark Triad and an expanded framework of personality. *Personality and Individual Differences*, 53, 417–425.
- Vigil–Colet, A., Codorniu–Raga, M. J. (2004). Aggression and inhibition deficits, the role of functional and dysfunctional impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 37, 1431–1440.
- Vigil–Colet, A. (2007). Impulsivity and decision making in the balloon analogue risk–taking task. *Personality and Individual Differences*, 43, 37–45.
- Violanti, J. M., Burchfiel, C. M., Fededulegn, D., Andrew, M. E., Dorn, J., Hartley, T. A., Charles, L. E., Miller, D. B. (2009). Cortisol patterns and brachial artery reactivity in a high stress environment. *Psychiatry Research*, 169, 75–81.
- Virtanen, H. (2013). The King of Norway: negative individuation, the hero myth and psychopathic narcissism in extreme violence and the life of Anders Behring Breivik. *Journal of Analytical Psychology*, 58, 657–676.
- Visser, B. A., Pozzebon, J. A, Reina–Tamayo, A. M. (2014). Status–Driven Risk Taking: Another “Dark” Personality? *Canadian Journal of Behavioural Science*, 46(4), 485–496.
- Visser, B., Pozzebon, J. A, Bogaert, A.F., Ashton, M. C. (2010). Psychopathy, sexual behavior, and esteem: It’s different for girls. *Personality and Individual Differences*, 48(7), 833–838.

Vollrath, M., Torgersen, (2000). Personality types and coping. *Personality and Individual Differences*, 29(2), 367–378.

Yildirim, B. A., Derksen, J. J. L. (2015). Clarifying the heterogeneity in psychopathic samples: Towards a new continuum of primary and secondary psychopathy. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 9–41.

ANEKS

Tabela A1. Charakterystyka grupy pod względem heroizmu – grupa ogólna (n=236)

	M	Me	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max	W
Heroizm (AFI)								
Wynik ogólny	33,348	31	8,645	1,407	2,313	23	68	0,884***
H. powinnościowy	10,381	10	3,287	1,821	5,447	7	27	0,840***
H. interwencyjny	9,525	9	2,960	1,681	3,574	7	24	0,810***
H. empatyczny	8,767	8	3,111	0,864	0,559	5	21	0,922***
H. bohaterski	4,674	4	1,464	3,631	16,171	4	14	0,513***
Heroizm (KZH)								
Wynik ogólny	47,208	44	13,677	1,954	6,627	31	129	0,851***
H. bohaterski gorący	14,288	13	5,147	1,899	6,364	9	45	0,842***
H. światopoglądowy gorący	3,818	3	1,602	2,649	8,492	3	13	0,584***
H. finansowy	5,886	5	2,345	1,561	2,411	4	16	0,792***
H. bohaterski chłodny	8,275	7	2,880	2,133	6,965	6	26	0,768***
H. światopoglądowy chłodny	10,822	10	4,412	1,101	0,752	6	27	0,889***
H. interwencyjny	6,216	6	2,437	1,952	5,741	4	19	0,805***

Adnotacje. M – średnia, Me – mediana, SD – odchylenie standardowe, W – wartość statystyki W testu normalności SHAPIRO-WILKA

*** $p < 0,001$

Tabela A2. Charakterystyka grupy pod względem heroizmu – grupa zawodów (n=246)

	M	Me	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max	W
Heroizm (AFI)								
Wynik ogólny	39,476	37	12,197	1,160	1,047	23	80	0,904***
H. powinnościowy	11,415	11	3,677	1,022	0,713	7	24	0,910***
H. interwencyjny	11,744	11	4,004	1,223	1,530	7	27	0,895***
H. empatyczny	10,220	10	3,785	0,823	0,637	5	24	0,941***
H. bohaterski	6,098	5	2,796	1,576	1,787	4	16	0,760***
Heroizm (KZH)								
Wynik ogólny	55,492	52	16,311	1,056	1,097	31	119	0,930***

	M	Me	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max	W
H. bohaterski gorący	18,842	17	7,265	1,022	0,819	9	43	0,923***
H. światopoglądowy gorący	3,805	3	1,615	2,591	7,727	3	13	0,574***
H. finansowy	6,183	6	2,491	1,432	2,128	4	16	0,822***
H. bohaterski chłodny	10,264	10	3,782	1,072	1,139	6	25	0,903***
H. światopoglądowy chłodny	11,476	11	4,560	0,958	0,678	6	28	0,918***
H. interwencyjny	6,935	6	2,771	1,094	0,931	4	16	0,882***

Adnotacje. M – średnia, Me – mediana, SD – odchylenie standardowe, W – wartość statystyki W testu normalności SHAPIRO-WILKA

*** $p < 0,001$

Tabela A3. Charakterystyka grupy pod względem postawy jawnej względem heroizmu – grupa ogólna ($n=236$)

	M	Me	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max	W
Wynik ogólny	57,280	57	7,032	-0,239	-0,184	34	72	0,987*
Postawa powinności	31,220	31	4,503	-0,432	0,166	18	40	0,978**
Postawa potrzeby	26,059	26	3,586	-0,437	-0,224	15	32	0,964***

Adnotacje. M – średnia, Me – mediana, SD – odchylenie standardowe, W – wartość statystyki W testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela A4. Charakterystyka grupy pod względem motywacji jawnej do heroizmu – grupa ogólna ($n=236$)

	M	Me	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max	W
Wynik ogólny	104,648	105	15,705	-0,128	0,308	57	153	0,996
H. bohaterski gorący	31,182	31	5,728	-0,084	-0,321	17	45	0,991
H. światopoglądowy gorący	8,593	9	2,714	0,065	-0,228	3	15	0,977***
H. finansowy	11,322	12	3,189	-0,142	-0,152	4	19	0,990**
H. bohaterski chłodny	22,911	23	3,729	-0,618	0,441	10	30	0,967***
H. światopoglądowy chłodny	20,924	21	3,762	-0,045	0,230	10	30	0,985*
H. interwencyjny	13,983	14	2,763	-0,279	-0,280	7	20	0,974***

Adnotacje. M – średnia, Me – mediana, SD – odchylenie standardowe, W – wartość statystyki W testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela A5. Charakterystyka grupy pod względem postawy jawnej względem heroizmu – grupa zawodów (n=246)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Wynik ogólny	56,065	56	7,795	-0,282	-0,378	34	72	0,985 [*]
Postawa powinności	31,061	31	4,981	-0,406	0,083	16	40	0,979 ^{***}
Postawa potrzeby	25,004	25	4,392	-0,789	1,083	8	32	0,954 ^{***}

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA

^{*}*p*<0,05, ^{***}*p*<0,001

Tabela A6. Charakterystyka grupy pod względem motywacji jawnej do heroizmu – grupa zawodów (n=246)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Wynik ogólny	109,130	110	17,375	-0,695	2,495	31	154	0,964 ^{***}
H. bohaterski gorący	34,118	35	6,128	-0,687	1,153	9	45	0,965 ^{***}
H. światopoglądowy gorący	8,106	8	2,539	0,083	-0,093	3	15	0,973 ^{***}
H. finansowy	11,476	12	3,338	0,155	0,297	4	20	0,978 ^{***}
H. bohaterski chłodny	24,000	24	4,478	-1,140	2,113	6	30	0,917 ^{***}
H. światopoglądowy chłodny	20,809	21	3,792	-0,444	0,897	6	30	0,980 ^{**}
H. interwencyjny	14,720	15	2,912	-0,642	0,853166	4	20	0,961 ^{***}

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA

^{**}*p*<0,01, ^{***}*p*<0,001

Tabela A7. Charakterystyka grup pod względem utajonej motywacji do heroizmu (IRAP)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Grupa ogólna (N=42)								
D-IRAP	0,276	0,297	0,309	0,073	-0,453	-0,300	0,985	0,983
IRAP 1	0,471	0,483	0,365	0,001	-0,630	-0,269	1,116	0,978
IRAP 2	0,076	0,097	0,442	-0,113	-0,716	-0,737	0,974	0,976
IRAP 3	0,217	0,215	0,334	-0,092	-0,372	-0,599	0,868	0,985
IRAP 4	0,340	0,349	0,455	0,185	-0,293	-0,513	1,323	0,983

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Grupa zawodów (n=54)								
D-IRAP	0,287	0,268	0,277	0,274	-0,274	-0,272	0,901	0,981
IRAP 1	0,549	0,648	0,380	-0,158	-1,000	-0,273	1,264	0,957
IRAP 2	0,028	0,018	0,492	-0,201	-0,827	-1,033	0,883	0,972
IRAP 3	0,262	0,249	0,400	0,240	0,567	-0,672	1,337	0,985
IRAP 4	0,310	0,282	0,358	0,095	-0,021	-0,492	1,123	0,989

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA

Tabela A8. Charakterystyka grup pod względem motywacji do podejmowania ryzyka – grupa ogólna (n=236) i grupa zawodów (n=246)

Grupa ogólna	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
SDRT	29,297	28	9,794	0,541	0,081	14	61	0,969***
RStym	10,864	11	3,838	0,251	-0,559	4	20	0,976***
RInst	10,771	11	2,105	-0,382	0,151	4	15	0,969***
Grupa zawodów								
SDRT	34,781	35	9,403	0,392	0,874	14	70	0,974***
RStym	11,744	12	3,337	-0,064	-0,597	4	19	0,980**
RInst	10,537	11	2,114	-0,588	0,667	3	15	0,955***

Adnotacje. SDRT – ryzyko związane ze statusem, RStym – ryzyko stymulacyjne, RInst – ryzyko instrumentalne.

M – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA

** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela A9. Charakterystyka grupy pod względem cech osobowości w ujęciu HEXACO – grupa ogólna (n=236)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
H	33,703	34	6,838	-0,301	-0,097	15	49	0,988'
E	30,428	31	6,110	-0,126	-0,174	14	46	0,994
X	32,174	32	5,398	0,130	0,319	18	47	0,988
A	31,928	32	5,360	-0,346	0,019	15	43	0,983**
C	35,225	35	5,993	-0,225	0,191	16	50	0,991
O	32,021	32	5,976	0,100	-0,109	17	50	0,992

Adnotacje. H – uczciwość, E – emocjonalność, X – ekstrawersja, A – ugodowość, C – sumienność, O – otwartość na doświadczenie, *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Tabela A10. Charakterystyka grupy pod względem cech osobowości w ujęciu HEXACO – grupa zawodów ($N=246$)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
H	33,984	34	5,687	-0,365	0,727	10	48	0,986*
E	26,594	27	5,477	0,196	0,228	11	44	0,992
X	34,602	34	4,510	0,325	0,05	24	48	0,986*
A	31,931	32	5,144	0,096	0,500	18	49	0,991
C	36,248	36	5,230	-0,018	-0,097	22	50	0,994
O	29,996	30	5,454	0,032	0,179	15	47	0,993

Adnotacje. H – uczciwość, E – emocjonalność, E – ekstrawersja, U – ugodowość, S – sumienność, O – otwartość na doświadczenie, *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$

Tabela A11. Charakterystyka grupy pod względem psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego – grupa ogólna ($n=236$)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Psychopatia subkliniczna								
Wynik ogólny	84,106	84	12,998	0,407	-0,100	58	129	0,983**
Rozhamowanie	27,212	26	6,928	0,825	0,220	16	49	0,943***
Zuchwałość	38,970	39	7,119	0,249	0,326	16	59	0,989
Bezduszność	17,924	17	4,751	0,351	-0,629	10	30	0,970***
Narcyzm subkliniczny								
Wynik ogólny	92,797	91	23,288	0,244	-0,043	35	161	0,994
Domaganie się podziwu	27,492	27	9,012	0,291	-0,380	11	52	0,984*
Próżność	12,784	12	4,108	0,445	-0,346	5	25	0,971***
Samowystarczalność	23,093	23	4,57	-0,343	0,880	7	35	0,982**
Przywódcztwo	29,420	29	8,927	0,290	-0,183	11	53	0,988*

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela A12. Charakterystyka grupy pod względem psychopatii subklinicznej i narcyzmu subklinicznego – grupa zawodów (n=246)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Psychopatia subkliniczna								
Wynik ogólny	90,057	89	11,275	0,516	1,182	57	131	0,978***
Rozhamowanie	27,663	26	7,511	0,974	1,338	16	58	0,942***
Zuchwałość	42,520	42	5,562	0,249	0,029	25	58	0,987*
Bezduszność	19,874	20	4,772	0,049	-0,084	10	34	0,988*
Narcyzm subkliniczny								
Wynik ogólny	99,195	99	21,952	0,200	0,856	34	170	0,985**
Domaganie się podziwu	29,468	29	8,217	0,347	0,350	11	55	0,984**
Próżność	13,207	13	4,268	0,405	-0,145	5	25	0,978***
Samowystarczalność	24,533	25	4,667	-0,442	1,441	7	35	0,971***
Przywódstwo	31,988	32	8,131	-0,017	0,224	11	55	0,990

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Tabela A13. Charakterystyka grupy pod względem lęku, poszukiwania doznań i impulsywności – grupa ogólna (n=236)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Poszukiwanie doznań	22,602	23	5,744	0,042	-0,390	10	38	0,991
Imp. dysfunkcyjna	22,314	22	6,257	0,391	-0,335	9	39	0,979**
Imp. funkcjonalna	29,902	30	6,417	0,123	-0,277	15	49	0,993
Lęk (cecha)	42,699	42,50	8,063	0,035	-0,371	23	62	0,992

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* w testu normalności SHAPIRO-WILKA, ** $p < 0,01$

Tabela A14. Charakterystyka grupy pod względem lęku, poszukiwania doznań i impulsywności – grupa zawodów (n=246)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Poszukiwanie doznań	24,728	25	4,665	-0,161	0,015	8	35	0,990
Imp. dysfunkcyjna	21,492	22	5,250	0,041	-0,135	9	36	0,993

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Imp. funkcjonalna	32,337	32	5,295	0,198	-0,051	20	48	0,990
Lęk (cecha)	38,260	38	7,946	0,072	-0,818	23	58	0,979***

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

*** $p < 0,001$

Tabela A15. Charakterystyka grupy pod względem wrażliwości na nagrody i kary – grupa ogólna ($n=236$)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Wrażliwość na nagrody	14,237	14	2,529	0,297	-0,718	10	20	0,962***
Wrażliwość na kary	19,288	18	4,100	0,404	-1,038	14	28	0,927***

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

*** $p < 0,001$

Tabela A16. Charakterystyka grupy pod względem wrażliwości na nagrody i kary – grupa zawodów ($n=246$)

	<i>M</i>	<i>Me</i>	<i>SD</i>	Skośność	Kurtoza	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>W</i>
Wrażliwość na nagrody	14,809	15	2,653	0,089	-0,843	10	20	0,965***
Wrażliwość na kary	16,866	16	3,250	1,378	1,301	14	28	0,817***

Adnotacje. *M* – średnia, *Me* – mediana, *SD* – odchylenie standardowe, *W* – wartość statystyki *W* testu normalności SHAPIRO-WILKA

*** $p < 0,001$

Tabela A17. Zależności między składowymi psychopatii subklinicznej w grupie ogólnej ($n=236$)

	Rozhamowanie	Zuchwałość	Bezdusznosc	Psychopatia subkliniczna (wynik ogólny)
Rozhamowanie	---	0,060	0,556***	0,769***
Zuchwałość		---	0,077	0,608***
Bezdusznosc			---	0,704***
Psychopatia subkliniczna (wynik ogólny)				---

*** $p < 0,001$

Tabela A18. Zależności między składowymi psychopatii subklinicznej w grupie zawodów (n=246)

	Rozhamowanie	Zuchwałość	Bezdusznosc	Psychopatia subkliniczna (wynik ogólny)
Rozhamowanie	---	-0,236***	0,596***	0,802***
Zuchwałość		---	-0,113	0,288***
Bezdusznosc			---	0,764***
Psychopatia subkliniczna (wynik ogólny)				---

Adnotacje. *** $p < 0,001$

Tabela A19. Zależności między poziomem jawnej i utajonej motywacji do heroizmu – grupa ogólna i grupa zawodów (badanie kwestionariuszowe, n=236)

	D-IRAP	IRAP1	IRAP2	IRAP3	IRAP4
Grupa ogólna (n=42)					
MotHer	0,057	0,133	0,106	0,145	-0,160
MotBG	0,102	0,216	0,168	0,071	-0,113
MotSwG	-0,132	0,105	-0,185	-0,003	-0,259
MotFin	0,082	0,120	0,102	0,226	-0,139
MotBCh ^a	-0,091	-0,113	0,008	-0,076	-0,224 [*]
MotSwCh	0,194	0,132	0,170	0,259	0,065
MotInt	0,141	0,136	0,112	0,181	0,031
Grupa zawodów (n=54)					
MotHer^a	0,017	0,086	0,103	-0,074	-0,088
MotBG ^a	0,008	0,109	0,082	-0,058	-0,072
MotSwG	0,278 [*]	0,231	0,276 [*]	0,166	0,050
MotFin	0,119	0,153	0,167	-0,005	-0,019
MotBCh ^a	-0,107	-0,029	-0,022	-0,090	-0,144
MotSwCh	0,148	0,184	0,189	0,008	-0,005
MotInt ^a	0,041	0,013	0,118	-0,062	-0,062

Adnotacje. Dla wyników w kwestionariuszu MOT-HER (motywacja jawna wobec heroizmu analogiczna do heroizmu mierzonego za pomocą KZH) użyto następujących skrótów: MotHer – motywacja do heroizmu wynik ogólny, MotBG – motywacja do heroizmu bohaterskiego gorącego, MotSwG – motywacja do heroizmu światopoglądowego gorącego, MotFin – motywacja do heroizmu finansowego, MotBCh – motywacja do heroizmu bohaterskiego chłodnego, MotSwCh – motywacja do heroizmu światopoglądowego chłodnego, MotInt – motywacja do heroizmu interwencyjnego

^a współczynniki korelacji tau-Kendalla; * $p < 0,05$

Tabela A20. Średnie i odchylenia standardowe w poszczególnych skupieniach

Zmienna	Skupienie	<i>M</i>	<i>SD</i>
Heroizm powinnościowy (AFI)	1	-0,683	0,389
	2	0,036	0,631
	3	0,508	0,782
	4	1,965	1,453
Heroizm interwencyjny (AFI)	1	-0,615	0,384
	2	-0,139	0,630
	3	0,600	0,739
	4	2,223	1,131
Heroizm empatyczny (AFI)	1	-0,765	0,448
	2	0,057	0,735
	3	0,790	0,765
	4	1,615	1,091
Heroizm bohaterski (AFI)	1	-0,375	0,270
	2	-0,157	0,473
	3	0,155	0,770
	4	2,164	2,127
Heroizm bohaterski gorący (KZH)	1	-0,718	0,322
	2	0,081	0,685
	3	0,454	0,639
	4	2,030	1,421
Heroizm światopoglądowy gorący (KZH)	1	-0,418	0,348
	2	-0,156	0,640
	3	0,941	1,423
	4	0,705	1,618
Heroizm finansowy (KZH)	1	-0,416	0,566
	2	-0,232	0,610
	3	1,040	1,201
	4	0,745	1,546
Heroizm bohaterski chłodny (KZH)	1	-0,609	0,278
	2	-0,056	0,635
	3	0,651	1,024
	4	1,677	1,645

Zmienna	Skupienie	<i>M</i>	<i>SD</i>
Heroizm światopoglądowy chłodny (KZH)	1	-0,624	0,486
	2	-0,065	0,759
	3	1,026	1,039
	4	0,995	1,205
Heroizm interwencyjny (KZH)	1	-0,625	0,400
	2	-0,065	0,578
	3	0,537	0,772
	4	2,071	1,510
Motywacja do heroizmu	1	-0,347	0,891
	2	-0,155	0,841
	3	0,893	0,799
	4	0,441	1,316

Tabela A21. Wyniki testu KRUSKALLA-WALLISA – porównanie skupień pod względem typów zachowań heroicznych i motywacji do heroizmu

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Heroizm powinnościowy (AFI)	1	117,863***	5546,50	---		
	2		11594,00	6,705***	---	
	3		6557,50	7,784***	2,483	---
	4		4032,00	8,674***	4,679***	2,549
Heroizm interwencyjny (AFI)	1	115,220***	6247,00	---		
	2		10423,50	4,631***	---	
	3		6885,00	7,801***	4,140***	---
	4		4174,50	8,648***	5,888***	2,512
Heroizm empatyczny (AFI)	1	123,364***	5440,00	---		
	2		11391,00	6,598***	---	
	3		7036,00	8,800***	3,584**	---
	4		3863,00	8,228***	4,295***	1,447
Heroizm bohaterski (AFI)	1	67,941***	8074,50	---		
	2		10284,50	2,450	---	
	3		5531,00	3,588**	1,651	---
	4		3840,00	6,416***	4,956***	3,370**

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Heroizm bohaterski gorący (KZH)	1	131,070***	5162,50	---		
	2		11906,00	7,477***		
	3		6589,50	8,182***	2,271	
	4		4072,00	9,051***	4,595***	2,617
Heroizm światopoglądowy gorący (KZH)	1	63,915***	8001,50	---		
	2		10037,50	2,257	---	
	3		6847,50	6,191***	4,406***	---
	4		2843,50	3,415**	2,070	1,137
Heroizm finansowy (KZH)	1	55,637***	7986,500	---		
	2		9721,500	1,924	---	
	3		7109,000	6,709***	5,188***	---
	4		2913,000	3,638**	2,491	1,289
Heroizm bohaterski chłodny (KZH)	1	97,270***	6179,00	---		
	2		11125,50	5,485***	---	
	3		6644,00	7,396***	3,060*	---
	4		3781,50	7,490***	4,221***	1,738
Heroizm światopoglądowy chłodny (KZH)	1	90,131***	6387,50	---		
	2		10709,50	4,792***	---	
	3		7277,00	8,434***	4,646***	---
	4		3356,00	6,050***	3,194**	0,279
Heroizm interwencyjny (KZH)	1	108,234***	6019,50	---		
	2		11015,50	5,539***	---	
	3		6714,50	7,672***	3,293**	---
	4		3980,50	8,204***	4,903***	2,198
Motywacja do heroizmu	1	56,246***	8035,500	---		
	2		9464,500	1,584	---	
	3		7225,000	6,889***	5,637***	---
	4		3005,000	3,887***	2,943*	1,186

Adnotacje. H – statystyka testowa testu Kruskalla-Wallisa

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabela A22. Wyniki testu KRUSKALLA-WALLISA – porównanie skupień pod względem zmiennych osobowościowych

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Psychopatia Subkliniczna	1	6,429	9352,00	---		
	2		10925,00	1,744	--	
	3		4691,00	0,849	0,530	---
	4		2762,00	2,273	1,234	1,483
Rozhamowanie	1	5,282	9373,00	---		
	2		11365,00	2,209	--	
	3		4589,00	0,634	1,113	--
	4		2403,00	1,161	0,155	0,620
Zuchwałość	1	15,798**	8873,50	--		
	2		10314,00	1,597	--	
	3		5550,50	2,926*	1,663	
	4		2992,00	3,293**	2,342	0,988
Bezdušność	1	8,609*	11153,50	--		
	2		10603,50	0,610	--	
	3		3599,00	2,836*	2,354	--
	4		2374,00	0,104	0,259	1,846
Narcyzm subkliniczny	1	14,905**	8661,50			
	2		10694,50	2,254		
	3		5619,00	3,244**	1,461	
	4		2755,00	2,708*	1,365	0,239
Domaganie się podziwu	1	6,224	9303,50			
	2		10515,50	1,344		
	3		5366,50	2,194	1,131	
	4		2544,50	1,640	0,839	0,013
Próżność	1	6,170	9185,00			
	2		11278,00	2,321		
	3		4796,00	1,198	0,637	
	4		2471,00	1,493	0,110	0,536
Samowystarczalność	1	32,214***	8194,00			
	2		10348,50	2,389		
	3		5878,50	4,154***	2,265	
	4		3309,00	4,712***	3,289**	1,436

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Przywództwo	1	17,580***	8586,00			
	2		10575,00	2,205		
	3		5860,50	3,775***	2,032	
	4		2708,50	2,616	1,301	0,209
Uczciwość	1	5,240	11414,00			
	2		9725,50	1,872		
	3		4218,50	1,870	0,390	
	4		2372,00	0,283	0,833	1,023
Emocjonalność	1	15,593**	10512,50	---		
	2		11278,00	0,849	---	
	3		4787,00	0,017	0,654	---
	4		1152,50	3,419**	3,925***	3,116*
Ekstrawersja	1	11,784**	8935,00	---		
	2		10578,00	1,822	---	
	3		5366,00	2,516	1,076	---
	4		2851,00	2,821*	1,736	0,840
Ugodowość	1	3,069	11109,00	---		
	2		10297,00	0,900	---	
	3		4410,50	1,232	0,521	---
	4		1913,50	1,484	0,948	0,504
Sumienność	1	5,243	10972,00	---		
	2		9290,50	1,864	---	
	3		5235,00	0,478	1,952	---
	4		2232,50	0,418	0,693	0,706
Otwartość	1	11,460**	9451,000	---		
	2		9908,000	0,507	---	
	3		5968,500	3,225**	2,825*	---
	4		2402,500	1,108	0,806	1,202

Adnotacje. H – statystyka testowa testu Kruskalla-Wallisa

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabela A23. Wyniki testu KRUSKALLA-WALLISA – porównanie skupień pod względem zmiennych temperamentalnych

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Poszukiwanie doznań	1	12,108**	9117,50			
	2		10305,00	1,317		
	3		5336,00	2,298	1,257	
	4		2971,50	3,069*	2,285	1,214
Wrażliwość na nagrodę (BAS)	1	12,638**	8748,50			
	2		10908,00	2,394		
	3		5675,00	3,275**	1,382	
	4		2398,50	1,560	0,133	0,826
Wrażliwość na karę (BIS)	1	14,216**	10987,50			
	2		10904,50	0,092		
	3		4644,50	0,675	0,602	
	4		1193,50	3,608**	3,553**	2,814*
Impulsywność dysfunkcjonalna	1	9,141*	9267,50			
	2		11828,50	2,840*		
	3		4321,50	0,210	2,035	
	4		2312,50	0,953	0,739	0,722
Impulsywność funkcjonalna	1	16,010**	8919,00			
	2		10320,00	1,553		
	3		5402,50	2,600	1,372	
	4		3088,50	3,559**	2,633	1,451
Ryzyko-prestiz	1	8,783*	9132,00			
	2		10996,00	2,067		
	3		4768,50	1,191	0,443	
	4		2833,50	2,637*	1,406	1,580
Lęk-cecha	1	13,597**	10268,00			
	2		10950,00	0,756		
	3		5260,50	1,144	0,546	
	4		1251,50	2,955*	3,405**	3,466**
Ryzyko stymulacyjne	1	9,573*	9348,00			
	2		10352,00	1,113		
	3		5044,50	1,534	0,654	
	4		2985,50	2,960*	2,297	1,638

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Ryzyko instrumentalne	1	0,629	10710,00			
	2		10011,50	0,774		
	3		4765,50	0,198	0,414	
	4		2243,00	0,212	0,249	0,057

*Adnotacje.*H – statystyka testowa testu KRUSKALLA-WALLISA

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Tabela A24. Wyniki testu KRUSKALLA-WALLISA – porównanie skupień pod względem postawy względem heroizmu

Zmienna	Grupa	Wyniki testu Kruskalla-Wallisa		Wartości standaryzowane z dla porównań wielokrotnych		
		H	Suma rang	1	2	3
Postawa względem heroizmu	1	6,760	9775,500	---		
	2		9881,000	0,117	---	
	3		5675,000	2,375	2,283	---
	4		2398,500	0,881	0,811	0,826
Postawa powinności i obowiązku	1	16,053**	9254,00	---		
	2		10039,00	0,870	---	
	3		6240,50	3,923***	3,235**	---
	4		2196,50	0,607	0,089	2,133
Postawa potrzeby społecznej	1	1,953	10280,00	---		
	2		9997,50	0,313	---	
	3		4854,00	0,350	0,597	---
	4		2598,50	1,160	1,346	0,814

*Adnotacje.*H – statystyka testowa testu Kruskalla-Wallisa

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Kwestionariusz Zachowań Heroicznych (KZH)

INSTRUKCJA:

Kwestionariusz ten zawiera stwierdzenia dotyczące różnych zachowań podejmowanych przez ludzi.

Przy każdym z nich oceń, jak często W CAŁYM SWOIM DOTYCHCZASOWYM ŻYCIU zachowałeś/aś się w dany sposób. Za każdym razem zliczaj zachowania jedynie względem tych osób, które nie stanowią Twojej rodziny.

Jeśli jesteś strażakiem, ratownikiem, policjantem, żołnierzem itp., uwzględnij jedynie te zachowania, które miały miejsce poza czasem pracy lub znacząco przekraczały obowiązki zawodowe.

Za każdym razem wybierz jedną z następujących odpowiedzi, otaczając kółkiem odpowiednią cyfrę. Wszystkie Twoje odpowiedzi są dobre, niezależnie od tego, jaką z nich zaznaczysz, a ich wyniki są anonimowe i posłużą jedynie dla celów pracy naukowej.

- 1 – Nigdy nie zachowałem/am się w ten sposób
- 2 – Zachowałem/am się w ten sposób jeden raz
- 3 – Zachowałem/am się w ten sposób kilka razy
- 4 – Zachowałem/am się w ten sposób kilkanaście razy
- 5 – Zachowałem/am się w ten sposób wiele razy (więcej niż kilkanaście)

Pamiętaj!

Oceniasz zachowania w całym swoim dotychczasowym życiu.

Zachowanie	Nigdy	Jeden raz	Kilka razy	Kilkanaście Raz	Wiele Raz
1. Zareagowałem(am) w nagłej sytuacji, odsuwając osobę i ratując jej zdrowie lub życie, np. przed spadającą cegłą, konarem drzewa itp.	1	2	3	4	5
2. Stanąłem(am) w obronie zwierzęcia, nad którym ktoś się znęcał.	1	2	3	4	5
3. Ze względu na mój system wartości wybaczyłem(am) osobie, od której doznałem(am) rażącej krzywdy, czym naraziłem(am) się na niezrozumienie ze strony otoczenia.	1	2	3	4	5
5. Zaintervenowałem(am) fizycznie w bójkę, aby ją przerwać.	1	2	3	4	5
6. Ochoczo dałem(am) jałmużnę, która znacząco przekroczyła moje możliwości finansowe.	1	2	3	4	5

Zachowanie	Nigdy	Jeden raz	Kilka razy	Kilkanascie Razy	Wiele Razy
7. Pozostałem(am) wierny(a) swoim przekonaniom, przez co spotkałem(am) się z niechęcią ze strony ważnych dla mnie ludzi (np. zaprzestałem życia w kulcie pieniądza; zawodowym wyścigu szczurów itp.)	1	2	3	4	5
8. Organizując różne akcje w niesprzyjającym środowisku, aktywnie walczyłem(am) z uprzedzeniami społecznymi – np. antysemityzmem, rasizmem, homofobią.	1	2	3	4	5
9. Obezwładniłem(am) agresywną osobę niszczącą mienie w miejscu publicznym.	1	2	3	4	5
12. Ryzykując własnym zdrowiem, wszedłem/weszłam do czyjś mieszkania, gdy podejrzewałem(am), że występuje w nim przemoc domowa.	1	2	3	4	5
13. Mimo iż ryzykowałem(am) i nie miałem(am) gwarancji powodzenia, to organizowałem(am) manifestacje/apele/strajki/głódówki/marsze w obronie wyznawanych wartości.	1	2	3	4	5
17. Obroniłem(am) obcą osobę przed agresywnym napastnikiem (nieposiadającym ostrego narzędzia).	1	2	3	4	5
18. Z rozmysłem przeznaczyłem(am) na pomoc obcym ludziom bardzo duże kwoty pieniężne w stosunku do tego, ile zarabiałem(am).	1	2	3	4	5
19. Próbowałem(am) własnymi siłami ugasić pożar, aby chronić innych ludzi.	1	2	3	4	5
20. Zasłoniłem(am) własnym ciałem osobę, której groziło inne niebezpieczeństwo (np. upadający ciężki przedmiot).	1	2	3	4	5
24. Mimo ryzyka zamieszania w sytuację, próbowałem(am) powstrzymać agresywne osoby, aby nie dopuścić do bójki.	1	2	3	4	5
25. Nie zważając na grożące mi ryzyko, udzieliłem(am) pierwszej pomocy ofierze wypadku drogowego, której życie lub zdrowie było zagrożone.	1	2	3	4	5
26. Fizycznie zatrzymałem(am) kieszonkowca/złodzieja okradającego inną osobę, dom lub włamującego się do mieszkania.	1	2	3	4	5
27. Podjąłem/podjęłam próbę zatrzymania ulatniającego się gazu, aby nie doszło do tragedii.	1	2	3	4	5
28. Pomogłem(am) osobie „innej”, narażając się tym samym na ostracyzm społeczny.	1	2	3	4	5
29. Uratowałem(am) kogoś bezpośrednio przed potrąceniem przez samochód lub przez inny pojazd.	1	2	3	4	5

Zachowanie	Nigdy	Jeden raz	Kilka razy	Kilkanascie Razy	Wiele Razy
34. Rozpowszechniałem(am) w Internecie lub na forum publicznym ważne i szlachetne idee, przez co mogłem(am) stracić pozycję, przyjaciół itp.	1	2	3	4	5
35. Publicznie sprzeciwiłem(am) się ogólnie przyjętej, lecz krzywdzącej innych ludzi zasadzie, narażając swoją pozycję, autorytet lub sympatię otoczenia.	1	2	3	4	5
36. Wziąłem/wzięłam udział w bójce w obronie zaatakowanej osoby.	1	2	3	4	5
37. Ostrzegłem(am) innych ludzi o nagle zbliżającym się niebezpieczeństwie, sam(a) ryzykując.	1	2	3	4	5
40. Podszedłem(am) do rannego zwierzęcia, aby udzielić mu pomocy, mimo iż nie wiedziałem(am), jak może na to zareagować (np. ugryźć).	1	2	3	4	5
41. Zwróciłem(am) uwagę agresywnej osobie, która zaczepiała ludzi w miejscu publicznym.	1	2	3	4	5
43. Podzieliłem(am) się dobrami materialnymi (np. ubraniami, meblami) z organizacjami potrzebującymi, mimo iż rzeczy te miały dla mnie wartość, a sam(a) miałem(am) niewiele.	1	2	3	4	5
44. Ratowałem(am) zwierzę, pomimo niebezpiecznej dla mnie sytuacji, np. wchodząc na wysokie drzewo, do rwącej wody, płonącego pomieszczenia itp.	1	2	3	4	5
47. Sprzeciwiłem(am) się zachowaniom nieetycznym, takim, jak np. korupcja, pomimo ryzyka popsucia relacji z ludźmi biorącymi w tym udział.	1	2	3	4	5
48. Brałem(am) udział w demonstracjach, będących walką o określone idee, mimo groźących mi nieprzyjemności.	1	2	3	4	5
49. Byłem(am) anonimowym sponsorem akcji charytatywnej, choć pochłonęło to większą część środków na moje utrzymanie.	1	2	3	4	5

Kwestionariusz postaw względem heroizmu

POST-HER

INSTRUKCJA:

Kwestionariusz ten zawiera 18 stwierdzeń dotyczących różnych opinii względem zachowań podejmowanych przez ludzi. **Przy każdym z nich zaznacz, czy zgadzasz się z danym stwierdzeniem, czy nie.** Za każdym razem wybierz jedną z następujących odpowiedzi, otaczając kółkiem odpowiednią cyfrę. Wszystkie Twoje odpowiedzi są dobre, niezależnie od tego, jaką z nich zaznaczysz, a ich wyniki są anonimowe i posłużą jedynie dla celów pracy naukowej.

- 1 – Całkowicie się nie zgadzam
- 2 – Raczej się nie zgadzam
- 3 – Raczej się zgadzam
- 4 – Całkowicie się zgadzam

	Całkowicie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Raczej się zgadzam	Całkowicie się zgadzam
3. Ludzie powinni bronić osób prześladowanych, nawet jeśli jest to związane z ryzykiem w postaci złej oceny ze strony otoczenia.	1	2	3	4
4. Zachować się heroicznie, gdy widzi się wypadek drogowy, to społeczny obowiązek człowieka.	1	2	3	4
6. Reagujący świadkowie przemocy lub agresji względem obcych ludzi zasługują raczej na współczucie niż podziw.	1	2	3	4
7. Istotą człowieczeństwa jest umiejętność poświęcenia siebie dla dobra nieznanego osoby, np. zgadzając się na przeszczep szpiku.	1	2	3	4
8. Każdy człowiek powinien zdecydowanie zareagować, gdy widzi, jak kieszonkowiec okrada ofiarę.	1	2	3	4
10. Gdy grozi jakieś niebezpieczeństwo ze strony sprawcy, lepiej się nie wychylać i siedzieć cicho, aż sprawy same się rozwiążą.	1	2	3	4
11. Warto na co dzień bronić wartości takich jak równość, wolność i sprawiedliwość, nawet jeśli przynosi to same nieprzyjemności (np. ryzykujemy wykluczenie nas z grupy osób).	1	2	3	4
15. Nie ma potrzeby bronić ludzi czy udzielać im pierwszej pomocy, ponieważ ludzie powinni sami umieć zadbać o swój los.	1	2	3	4
17. Żaden człowiek nie chciałby znaleźć się w sytuacji, w której powinien komuś pomóc za darmo.	1	2	3	4
18. Czasem nie można zachować się inaczej niż bohatersko, nawet jeśli pozbawieni jesteśmy siły fizycznej, pozycji społecznej czy materialnej.	1	2	3	4

	Całkowicie się nie zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Raczej się zgadzam	Całkowicie się zgadzam
19. Ludziom, którzy ryzykowali utratę ważnych rzeczy, pieniędzy czy jedzenia w imię pomocy innym, powinno się okazywać szczególną wdzięczność i szacunek.	1	2	3	4
20. Bohaterowie to osoby zupełnie pozbawione zdolności do przewidywania konsekwencji własnych działań.	1	2	3	4
21. Codzienne czyny heroiczne względem nieznanym, które nie mogą być odwzajemnione, zajmują najwyższe miejsce w hierarchii zachowań ludzkich.	1	2	3	4
22. Zupełnie nie rozumiem osób, które potrafią zaryzykować własny interes i dobro, tylko po to, aby pomóc komuś obcemu.	1	2	3	4
23. „Odwroćcie głowę” w sytuacji, gdy ktoś agresywnie zaczepia innych na ulicy, to najgorsze z możliwych zachowań.	1	2	3	4
24. Słuszną reakcją większości ludzi jest jak najszybsze oddalenie się od miejsca, w którym coś złego się dzieje.	1	2	3	4
26. Powinno zakazać się wolontariuszom wyjazdów do obcych krajów na ryzykowne misje humanitarne.	1	2	3	4
27. Przechodzenie obojętnie obok ludzkiej tragedii jest naganne.	1	2	3	4

Kwestionariusz motywacji do zachowań heroicznych

KZ-HER-MOT

INSTRUKCJA:

Kwestionariusz ten zawiera stwierdzenia dotyczące różnych zachowań podejmowanych przez ludzi.

Przy każdym ze stwierdzeń wyobraź sobie daną sytuację i oceń, czy zachowałbyś się w wymieniony sposób, gdybyś był w takiej sytuacji. Jeśli zachowanie dotyczy ludzi, wyobraź sobie osoby spoza Twojej rodziny.

Jeśli jesteś strażakiem, ratownikiem, policjantem, żołnierzem, wyobraź sobie jedynie sytuacje poza czasem pracy lub znacząco przekraczające wykonywane obowiązki zawodowe.

Za każdym razem wybierz jedną z następujących odpowiedzi, otaczając kółkiem odpowiednią cyfrę.

- 1 – Zdecydowanie nie
- 2 – Raczej nie
- 3 – Nie wiem
- 4 – Raczej tak
- 5 – Zdecydowanie tak

Zachowanie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Zdecydowanie tak
1. Zareagowałbym(ałabym) w nagłej sytuacji, odsuwając osobę i ratując jej zdrowie lub życie, np. przed spadającą cegłą, konarem drzewa itp.	1	2	3	4	5
2. Stanąłbym/stanęłabym w obronie zwierzęcia, nad którym ktoś się znęca.	1	2	3	4	5
3. Ze względu na mój system wartości wybaczyłbym(łabym) osobie, od której doznałem(am) rażącej krzywdy, nawet jeśli naraziłbym(abym) się na niezrozumienie ze strony otoczenia.	1	2	3	4	5
5. Zainterweniowałbym(łabym) fizycznie w bójkę, aby ją przerwać.	1	2	3	4	5
6. Ochoczo dałbym(łabym) jałmużnę znacząco przekraczającą moje możliwości finansowe.	1	2	3	4	5
7. Pozostałbym(łabym) wierny(a) swoim przekonaniom, nawet jeśli byłyby to związane z niechęcią ze strony ważnych dla mnie ludzi (np. zaprzestanie życia w kulcie pieniądza; zawodowym wyścigu szczurów itp.).	1	2	3	4	5

Zachowanie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Zdecydowanie tak
8. Organizując różne akcje w niesprzyjającym środowisku, aktywnie walczyłbym(łabym) z uprzedzeniami społecznymi np. antysemityzmem, rasizmem, homofobią.	1	2	3	4	5
9. Obezwładniłbym(łabym) agresywną osobę niszczącą mienie w miejscu publicznym.	1	2	3	4	5
12. Ryzykując własnym zdrowiem, wszedłbym/weszłabym do czyjegoś mieszkania, gdybym podejrzewał(a), że występuje w nim przemoc domowa.	1	2	3	4	5
13. Organizowałbym(łabym) manifestacje/apele/strajki/głódówki/marsze w obronie wyznawanych wartości mimo ryzyka i braku gwarancji powodzenia.	1	2	3	4	5
17. Obroniłbym(łabym) obcą osobę przed agresywnym napastnikiem (nieposiadającym ostrego narzędzia).	1	2	3	4	5
18. Z rozmysłem przeznaczyłbym(łabym) na pomoc obcym ludziom bardzo duże kwoty pieniężne w stosunku do tego, ile zarabiam.	1	2	3	4	5
19. Próbowałbym(łabym) własnymi siłami ugasić pożar, aby chronić innych ludzi.	1	2	3	4	5
20. Zasłoniłbym(łabym) własnym ciałem osobę, której grozi inne niebezpieczeństwo (np. upadający ciężki przedmiot).	1	2	3	4	5
24. Mimo ryzyka zamieszania w sytuację, próbowałbym(łabym) powstrzymać agresywne osoby, aby nie dopuścić do bójki.	1	2	3	4	5
25. Nie zważając na grożące mi ryzyko, udzieliłbym(łabym) pierwszej pomocy ofierze wypadku drogowego, której życie lub zdrowie jest zagrożone.	1	2	3	4	5
26. Fizycznie zatrzymałbym(łabym) kieszonkowca/złodzieja okradającego inną osobę, dom lub włamującego się do mieszkania.	1	2	3	4	5
27. Podjąłbym/podjęłabym próbę zatrzymania ulatniającego się gazu, aby nie doszło do tragedii.	1	2	3	4	5
28. Pomógłbym/pomogłabym osobie „innej”, narażając się tym samym na ostracyzm społeczny.	1	2	3	4	5
29. Uratowałbym(łabym) kogoś bezpośrednio przed potrąceniem przez samochód lub przez inny pojazd.	1	2	3	4	5
34. Rozpowszechniałbym(łabym) w Internecie lub na forum publicznym ważne i szlachetne idee, przez co mógłbym(łabym) stracić pozycję, przyjaciół itp.	1	2	3	4	5

Zachowanie	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Nie wiem	Raczej tak	Zdecydowanie tak
35. Publicznie sprzeciwiłbym(łabym) się ogólnie przyjętej, lecz krzywdzącej innych ludzi zasadzie, narażając swoją pozycję, autorytet lub sympatię otoczenia.	1	2	3	4	5
36. Wziąłbym/wzięłabym udział w bójce w obronie zaatakowanej osoby.	1	2	3	4	5
37. Ostrzegłbym(łabym) innych ludzi o nagle zbliżającym się niebezpieczeństwie, sam(a) ryzykując.	1	2	3	4	5
40. Podszedłbym/podeszłabym do rannego zwierzęcia, aby udzielić mu pomocy, bez wiedzy, jak może na to zareagować (np. ugryźć).	1	2	3	4	5
41. Zwróciłbym(łabym) uwagę agresywnej osobie, która zaczepia ludzi w miejscu publicznym.	1	2	3	4	5
43. Podzieliłbym(łabym) się dobrami materialnymi (np. ubraniami, meblami) z organizacjami potrzebującymi, mimo iż rzeczy te miałyby dla mnie wartość, a sam(a) miałbym(abym) niewiele.	1	2	3	4	5
44. Ratowałbym(łabym) zwierzę, pomimo niebezpiecznej dla mnie sytuacji, np. wchodząc na wysokie drzewo, do rwącej wody, płonącego pomieszczenia itp.	1	2	3	4	5
47. Sprzeciwiłbym(łabym) się zachowaniom nieetycznym, takim, jak np. korupcja, pomimo ryzyka popsucia relacji z ludźmi biorącymi w tym udział.	1	2	3	4	5
48. Wziąłbym/wzięłabym udział w demonstracjach, będących walką o określone idee, mimo grożących mi nieprzyjemności.	1	2	3	4	5
49. Byłbym(łabym) anonimowym sponsorem akcji charytatywnej, nawet jeśli pochłonęłoby to większą część środków na moje utrzymanie.	1	2	3	4	5

Streszczenie

Praca porusza tematykę heroizmu i jego związków z osobowością, temperamentem, motywacją do heroizmu i ryzyka oraz postawą względem heroizmu. Fenomen heroizmu polega na jego cechach – zachowanie pożądane społecznie połączone jest z ekstremalnością, podejmowaniem ryzyka i zagrożeniem utratą zasobów (zdrowia, życia, pieniędzy, reputacji). Empiryczne badanie heroizmu w psychologii jest nowym tematem, prawdopodobnie ze względu na to, iż nie jest on łatwy do opisanego i zoperacjonalizowania. W opisanych w tej pracy badaniach analizowano jego zależności z cechami modelu HEXACO oraz psychopatią subkliniczną, narcyzmem subklinicznym i temperamentem. Weryfikację hipotez przeprowadzono w dwóch grupach badawczych – w grupie z populacji ogólnej (236 osoby) oraz w grupie z populacji zawodów związanych z ryzykiem (246 osoby). Możliwe okazało się wyróżnienie prototypów heroicznych związanych z różnym poziomem heroizmu i różniących się cechami – bezłękowych bohaterów, bohaterów narcystycznych i wrażliwych (otwartych), osób impulsywnych – umiarkowanie heroicznych oraz osób nieheroicznych. Osoby wykonujące zawody strażaka, policjanta, ratownika i żołnierza mają wyższy poziom psychopatii subklinicznej i narcyzmu oraz wyższe natężenie heroizmu. Przypuszczalnie heroizm jest zachowaniem prospołecznym w swej istocie, jednak jego uwarunkowania są złożone i nie są związane z wysoką uczciwością, autentycznością i osobowościowym odzwierciedleniem komponentów moralnych. Z badań wynika, iż szczególne znaczenie dla heroizmu mogą mieć zuchwałość, nieustraszony temperament i narcystyczna samowystarczalność jako przekonanie o własnej skuteczności, mocy i możliwości odniesienia sukcesu w działaniu. Referowane badania pokazały, iż nawet ciemne strony osobowości mogą mieć korzystne społecznie znaczenie. Uzyskane wyniki mogą znaleźć zastosowanie w różnych obszarach praktyki psychologicznej, takich jak szkolenia i selekcja zawodowa, edukacja i trening psychologiczny, programy edukacyjne czy terapia osób z zaburzeniami osobowości.

Abstract

The work discusses the issue of heroism and its relations with personality, temperament, motivation behind heroic and risky behaviors, and attitude to heroism. The phenomenon of heroism lies in its characteristics: in heroism, a socially desirable behavior involves extremity, risk-taking and risking one's resources (health, life, money or reputation). Empirical study of heroism is a new area in psychology, probably because this phenomenon is not easy to describe and operationalize. The study described in the dissertation involved the analysis of its correlations with HEXACO model dimensions as well as subclinical psychopathy, subclinical narcissism, and temperament. The hypotheses were verified in two study groups: a general population group (236 persons) and a group of people doing dangerous jobs (246 persons). It was possible to identify heroic prototypes connected with different levels of heroism and involving different traits: fearless heroes, narcissist and sensitive (open-minded) heroes, impulsive (moderately heroic) individuals, and non-heroic ones. People working as fire fighters, police officers, rescuers or soldiers have a higher level of subclinical psychopathy and narcissism, and display a higher level of heroism. As expected, heroism proved to be correlated with the dark side of personality. Probably heroism is an essentially pro-social behavior, but its determinants are complex and not related to a high level of honesty, authenticity or personality reflection of moral components. The study suggests that audacity, fearless temperament and narcissist self-sufficiency (understood as the belief in one's own efficacy, strength and ability to succeed) may be especially important in heroism. The study showed that even dark sides of personality may be socially beneficial. The results may be used in different areas of psychological practice, such as professional training, recruitment and selection, psychological education and training, educational programmes, or the treatment of people with personality disorders.